

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 2/44 (2019)

Дрогобич – 2019

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 28 листопада 2019 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 № 515. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 2/44 (2019). 350 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.2/44>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 2/44 (2019)

Drohobych – 2019

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(28 November 2019, Minutes № 12)

«Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series» was re-registered and approved in the List of scientific professional editions of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 dated 16.05.2016 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Vasyl Ilnytskyi (Editor-in-Chief) & others. Drohobych: Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Issue 2/44 (2019). 350 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.2/44>.

© Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University, 2019
© Publishing Department
of DDPU Ivan Franko, 2019

РЕДКОЛЕГІЯ

Львицький Василь, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галів Микола, відповідальний секретар, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Стецик Юрій, доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Inytskyi Vasyl, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning, National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Haliv Mykola, Executive editor, Doctor of Education Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Stetsyk Yuriy, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol state pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Dean of the Historical Faculty, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Гаврилів Ігор. Проблема методології в історіографії діяльності Організації українських націоналістів.....	13
Мушта Олександр. Антипоміщицькі акції в Кам'янській волості у 1917 р.....	28
Футала Василь. Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження.....	38
Хома Іван. Євген Коновалець і початки УВО (серпень – листопад 1920 р.).....	64
Стефанів Василь. Ставлення єпископа Григорія Хомишина до ідеології і практики українського радикального націоналізму у 1920–1930 рр.....	82
Каліщук Оксана. Ідея соборності та шляхи її реалізації у доктрині Миколи Сціборського.....	97
Ситник Олександр. Концепт розвою української нації за новітньої доби у викладі Дмитра Донцова.....	107
Пагіря Олександр. Роззброєння членами Карпатської Січі чехословацьких військ в умовах агресії Угорщини проти Карпатської України (14–16 березня 1939 р.).....	121
Медвідь Оксана. Організаційна діяльність Дмитра Палієва в роки Другої світової війни.....	147

-
- Дрогобицький Ігор,**
Дрогобицька Оксана. Особливості постановня
збройних сил під егідою ОУН (б) (1941–1943 рр.):
між теорією та практикою.....161
- Посівнич Микола,**
Хоменець Роман. Діяльність Андрія Шукатки
(«Шрама», «Савченка») в структурах ОУН (б).....182
- Антонюк Ярослав.** Микола Козак
(«Смок», «Чупринко», «Вівчар»):
неоднозначна постать Крайового референта СБ
та провідника ОУН на ПЗУЗ.....199
- Луньо Євген.** Знищення польської
колонії Пишівка навесні 1944 р.
у відображенні й осмисленні
народно-оповідної традиції.....221
- Стародубець Галина.** Концептуальні засади
становлення нового міжнародного порядку
у висвітленні теоретиків української підпільної думки
кінця першої половини ХХ століття.....253
- Попп Руслана.** Ставлення населення
до діяльності ОУН і УПА
у перші повоєнні роки
(на матеріалах підпільних звітів).....272
- Лазурко Лідія.** Конструювання «української» легенди
у біографії Вільгельма фон Габсбурга.....289
- Теміров Богдан.** Ключові стереотипи
сприйняття постаті Степана Бандери.....305

РЕЦЕНЗІЇ

- Баган Олег.** Нове видання з історії ідеології та геостратегії українського вольового націоналізму
(*Рецензія на монографію: Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів / Михайло Колодзінський. – Київ, 2019. – 287 с.*).....318
- Футала Василь.** Оригінальна праця про ідеологів польського та українського радикально-націоналістичних рухів
(*Рецензія на монографію: Wysocki R. W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze / Roman Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 543 s.*).....334

CONTENTS

Havryliv Ihor. The problem of methodology in the historiography of activity of the Ukrainian Nationalist Organization.....	13
Mushta Oleksandr. Anti-landlords actions in Kamianka county in 1917.....	28
Futala Vasyl. Ukrainian nationalism in the 1920–1930s on a comparative background of other European nationalisms: historiographical evaluations and judgments.....	38
Khoma Ivan. Yevhen Konovalts and the beginnings of the Ukrainian Military Organization (August – November 1920).....	64
Stefaniv Vasyl. Bishop Hryhoryi Khomyshyn’s attitude towards the ideology and practice of Ukrainian Radical Nationalism in 1920–1930.....	82
Kalishchuk Oksana. The idea of sobornost conciliarity and the ways of its implementation in the Mykola Stsiborsky.....	97
Sytnyk Oleksander. Concept of development of the Ukrainian nation in the newest era as presented by Dmitry Dontsov.....	107
Pahiria Oleksandr. The disarmament by members of the Carpathian Sich of Czechoslovak troops amid Hungarian aggression against Carpatho-Ukraine (14–16 March 1939).....	121
Medvid Oksana. Dmytro Paliyiv’s Organizational Activity during World War II.....	147

-
- Drohobyt'skyi Igor,**
Drohobyt'ska Oksana. Features of the formation
of armed forces under the auspices of the OUN (b)
(1941–1943): between theory and practice.....161
- Posivnych Mykola,**
Khomenets Roman. Andriy Shukatka's Activities («Shram»,
«Savchenko») in the structures of the OUN (b).....182
- Antoniuk Yaroslav.** Mykola Kozak («Smok»,
«Chuprynko», «Vivchar»): ambiguous figure
of regional security referent and OUN leader
in the North-Western Ukrainian territories.....199
- Lunio Yevhen.** The destruction of the Polish
colony of Pyshivka in the spring 1944
in the reflection and understanding
of the people's story tradition.....221
- Starodubets Galyna.** The conceptual foundations
of the establishment of a new international order
in research of the theoretics of the Ukrainian underground
thought at the end of the first half of XX century.....253
- Popp Ruslana.** Public attitude towards
Organization of Ukrainian Nationalists' (OUN)
and Ukrainian Insurgent Army's (UPA) activities
in the first postwar years (based on the materials
of underground reports).....272
- Lazurko Lidiya.** The construction of the «Ukrainian» legend
in the biography of Wilhelm von Habsburg.....289
- Temirov Bohdan.** Key stereotypes
of perception of Stepan Bandera.....305

REVIEWS

- Bahan Oleh.** The new edition of the history of ideology and geostrategy of Ukrainian willed nationalism
(*Review:* Kolodzinsky M. The military doctrine of Ukrainian nationalists / Mykhailo Kolodzinsky. – Kyiv, 2019. – 287 p.).....318
- Futala Vasyl.** Original work on ideologists of the Polish and Ukrainian radical-nationalist movements
(*Review:* Wysocki R. W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze / Roman Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 543 s.).....334

УДК 930.2(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.188175

Ігор ГАВРИЛІВ

доктор історичних наук, доцент, м. Львів (havryliv_1@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6815-520X>

Бібліографічний опис статті: Гаврилів, І. (2019). Проблема методології в історіографії діяльності Організації українських націоналістів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 13–27. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188175.

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Анотація. Мета. У статті спростовано низку хибних уявлень в українській та зарубіжній історіографії про діяльність українських націоналістів у 1920–1940-х рр. щодо підготовки українського загалу до нового витка боротьби за відновлення національної державності. **Методологія дослідження.** На основі відповідних методологічних принципів та підходів, застосовуючи певні наукові методи пізнання, спростовано низку ідеологем та міфів щодо засобів та форм дії оунівців для здійснення поставленої мети. **Наукова новизна.** Особливо вказано на роль особи в історії національно-визвольного руху та інтерпретації результатів її діяльності. **Висновки.** Зосереджено увагу на використанні історичних джерел щодо осмислення права нації на застосування силових методів боротьби в умовах ворожих займанщин та воєн, що має важливе значення для сьогодення, враховуючи збройне протистояння на Сході України.

Ключові слова: Українська Держава; Організація українських націоналістів; національно-визвольна боротьба; окупаційні режими; українські націоналісти; методологія наукового пізнання історичної істини; історичні методи та їх застосування.

Ihor HAVRYLIV

Doctor of Historical Science, Associate Professor, Lviv (Havryliv_1@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6815-520X>

To cite this article: Havryliv, I. (2019). Problema metodolohii v istoriografii diialnosti Ohranizatsii ukrainskykh natsionalistiv [The problem of methodology in the historiography of activity of the Ukrainian Nationalist Organization]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 13–27.* doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188175 [in Ukrainian].

THE PROBLEM OF METHODOLOGY IN THE HISTORIOGRAPHY OF ACTIVITY OF THE UKRAINIAN NATIONALIST ORGANIZATION

Summary. Purpose This article refutes a number of misconceptions in Ukrainian and foreign historiography about the activities of Ukrainian nationalists in the 1920s–1940s in organizing of the Ukrainian community for a new round of struggle for the restoration of national statehood. **Methodology.** On the basis of appropriate methodological principles and approaches and using a number of scientific methods of cognition, a number of ideologues and myths have been refuted regarding the means and forms of activity of the OUN fighters in order to achieve their goal. **Scientific novelty.** The role of a person in the history of the national liberation movement and the interpretation of the results of its activity are especially emphasized in this article. **Conclusion.** The focus is on the use of historical sources to understand the right of the nation to use forceful methods of struggle in hostile occupations and wars, which is important for the present given the armed confrontation in the Eastern Ukraine

Keywords: Ukrainian State; Organization of the Ukrainian Nationalists; national liberation struggle; occupation regimes; Ukrainian nationalists; methodology of scientific cognition of historical truth; historical methods and their application.

Постановка проблеми. Історія діяльності українських націоналістів у міжвоєнний період, роки Другої світової війни, повоевний час в українській та зарубіжній історіографії досить неоднозначна та контроверсійна. Це зумовлено насамперед специфікою нелегальної діяльності ОУН, складними об'єктивними умовами перебування українських земель під ворожими займанщинами, а головно ігнорування супротивниками та деколи й своїми

співвітчизниками права українського народу самостійно вирішувати свою долю у власній суверенній державі. Тому актуальним видається звернутися до основоположних питань методології та відповідних методів дослідження, щодо критичного осмислення історіографії націоналістичного підпілля, його форм і засобів діяльності та реалізації теоретичних ідей і практичних дій щодо спроможності очолити українську націю в боротьбі за відновлення державності на усіх етнічно-історичних землях України.

Наукова новизна. На основі застосування конкретних методів дослідження та відповідної методології, посилаючись на оригінальні джерельні матеріали, акцентовано на хибних уявленнях сучасної історіографії щодо місця і ролі організованого українського націоналізму у національно-визвольному русі України. Адже дослідження історичного процесу, чи окремого періоду в історії країни чи конкретної структури (державного органу, політичної сили, громадської організації і тощо), або ролі особи в історії народу, передбачає, в своїй основі, застосування загальної теорії наукового пізнання, що є системним процесом. Він, зі свого боку, ґрунтується на системі принципів, прийомів та процедур формування й використання методів історичного пізнання, створення й поширення наукових історичних знань. Методологія – це вчення про структурну побудову, логічні конструкції, методи й принципи розв'язання означеної наукової теми. Вона базується на сукупності конкретних принципів та методів, застосування яких дає можливість успішно розв'язати поставлену наукову проблему.

Мета статті. Розкрити хибні постулати вітчизняної та зарубіжної історіографії, які базуються не на достовірних історичних джерелах, а на заангажованих уявленнях деяких авторів, які не спроogliся використати відповідний методологічний інструментарій для об'єктивного аналізу діяльності українських націоналістів в екстремальних умовах життя українців у 1920–1940-х рр.

Виклад основного матеріалу. Учасники дискусії під промовистою назвою: «Друга світова війна як виклик для української історіографії» акцентують на методологічних засадах, які стосуються безпосередньо поставленої теми: «Одним із яскравих виявів незрілості сучасної історичної науки є погана орієнтація більшості дослідників (незалежно від віку) в проблемах мето-

логії. Це ускладнює вибір методологічних орієнтирів, конкретизацію дослідницьких завдань і засобів їх вирішення» (Грицак, 2008, с. 42). Зарубіжні дослідники звертають увагу на такі аспекти інтерпретації діяльності українських націоналістів, наголошуючи: «... позитивною рисою сучасної української історіографії є те, що вона не глорифікує, принаймі у друкованих працях, темних сторін діяльності Організації Українських Націоналістів і контрольованою нею партизанської армії – УПА. Йдеться про ксенофобію, авторитаризм і насильство, властиві етносу та вчинкам ОУН часів війни». Натомість українські фахівці вказують на очевидні речі, які вперто не бажають враховувати опоненти: «Лютий терор червоних партизан, провокації агентів НКВД, криваві гестапівські вакханалії виснажили і деморалізували українське населення. Відчайдушні заходи українських націоналістів, спрямовані на розгортання власної збройної боротьби, наражалися на мільйони перешкод, які, з об'єктивних причин, не завжди вдалося подолати. Стікаючи кров'ю Україна не мала свого голосу бодай у вигляді екзильного уряду, визнаного на міжнародному рівні, її стогін залишався голосом волаючого в пустелі. Долю сорокамільйонного народу принесли в жертву геополітичним інтересам світових супердержав» (Грицак, 2008, с. 28, 49).

Наші заокеанські співвітчизники у своїх писаннях здебільшого видають бажане за дійсне, коли стверджують, що учасники ОУН та УПА допомагали німцям знищувати євреїв, закликаючи «нарешті відкинути ту спадщину», на що опоненти відповідають: «... це найбільша історична брехня... Справою історика є не відкидати будь-що чи щось додавати до подій, а описати все так, як було, а не так, якби було... І не вимазувати цей період боротьби українського народу тому, що його творили учасники ОУН і УПА» (*Критика*, 2010, с. 20, 21).

Враховуючи трагічну історичну дійсність, яку перейшов український народ, можна констатувати, що український націоналізм, як теорія і практика діяльності ОУН лише повною мірою умовно може пов'язуватися із аналогічними явищами в інших народів. Так О. Зайцев (2013) стверджує, що радикальна течія українського націоналізму, італійський фашизм та німецький нацизм «... належать до відмінних типів одного суспільного феномена – інтегрального націоналізму» (с. 426). Натомість Г. Касья-

нов (2004) застерігає: «Порівняння та аналогії варто використовувати для розуміння специфіки та місця ОУН у політичній історії України чи Європи, відмовляючись від звичайної, але непродуктивної практики застосування ідеологічних кліше, до того ж досить за давнини, у сучасних чи то наукових, чи то політичних дискусіях» (с. 41). Очевидно, що така постановка питання, у якій подається порівняльна характеристика ідеї та чину українського націоналізму із тоталітарними праворадикальними режимами, що утверджувалися у Європі в 1920–1930-х рр. може мати місце лише в історіософському резюмуванні.

Популярні сьогодні поліперспективні підходи до національної історії, які зосереджують увагу на історіях країн, до складу яких входили українські землі, популяризують багатонаціональність та поліетнічність. Тобто чужинецькі окупаційні режими розглядаються як невід’ємна частина української історії, а не як ворожі прояви супротивників етнічним українцям. Деякі дослідники з приводу «різної історичної пам’яті заходу і сходу України» вдаються до підміни понять щодо застосування історико-порівняльного методу. Посилаючись на історичний досвід громадянського протистояння 1936–1939 рр. в Іспанії закликають і українців «примиритися шляхом добровільної амнезії» (Горбовський, & Касєвський, 2013, с. 50). Але при тому забувається, що усі суперечності в Україні в минулому, зрештою і сьогодні, відбувалися між українцями і чужинцями, які хотіли нав’язати титульний нації своє бачення розвитку країни (наприклад, побудови російської України).

Інтерпретуючи націоналістичний рух, потрібно говорити не про історичну пам’ять, а про національну свідомість, яку формує саме процес порівняння, що дає можливість розкрити сутність пізнання фактів і явищ, виявити загальне і повторюване, необхідне і закономірне, а також відмінне. Це все дасть змогу на основі аналогій приходити до широких історичних узагальнень, паралелей і т. п. Учасники «круглого столу» у 2012 р. подали своє бачення становища української нації у ХХ ст. з перспектив ХХІ ст.: «1. Констатація соціальної деструктивності українського народу. 2. Погодженість розуміння зовнішньої інтелектуально-культурної і військово-економічної експансії як головної причини надалі триваючого занепаду українства. 3. Розуміння національної

ідеї як синтезу національних цінностей, повчальної історичної спадщини, дієвості національного життя та реальності досконалих перспектив. 4. Бачення української національної ідеї основою структурування нації, побудови економічно і соціально потужної нації і її держави та дієвою протидією процесам глобалізації. 5. Розуміння як злободенно обов'язкових політичних і практично-організаційних зусиль влади з впровадження у внутрішню і зовнішню ідеологію і практику України науково обґрунтованої української національної ідеї, а також необхідності встановлення дієвих механізмів громадського контролю за їх результатами...» (Башнянин & Мисловський, 2012, с. 6–7). Це збігається із постулатами, які окреслили українські націоналісти після поразки Української Революції 1917–1921 рр. та занепаду національної державності: а) проаналізувати та зробити належні висновки з уроків Визвольних Змагань; б) не припиняти боротьби ні на день; в) вести її різними можливими методами; г) готувати українське громадянство до здійснення ідеалів незалежності; д) підготувати майбутніх провідників нації в прогнозованому державотворенні. Усе це УВО-ОУН, разом з іншими громадсько-політичними організаціями, успішно виконала, хоча йшла на численні жертви: у міжвоєнний період убито не менше 60 українських націоналістів (Гаврилів, 2019, с. 31). Вітчизняні історики наводять кількість жертв УВО-ОУН у міжвоєнний період, але при цьому неспроможні порахувати убитих націоналістів: «За 1921–1939 рр. націоналістичне підпілля провело 63 замаху. Жертвами стали 36 українців (тільки 1 комуніст), 25 поляків, 1 – росіянин, 1 – єврей» (Грицак, 1996, с. 199; Кульчицький, 1999, с. 309). Автори зумисне наголошують, що найбільше жертвами націоналістів стали саме українці. Але це говорить про те, що убивство чужинців не було самоціллю, а зрадник завжди вважався гіршим ворога – адже «бив у спину» та безпосередньо сприяв деморалізації в стані співвітчизників. Ось як це інтерпретують сучасні історики: «ОУН не допускала жодних легальних методів боротьби, сповідуючи терор як проти польських державних функціонерів, так і проти “польських прислужників”. До останніх могли бути легко зараховані всі, хто не поділяв тактику “революційного терору”. Бажання мирного, спокійного життя будь-якої хвилини могло бути потрактоване як зрада і прислужництво й коштувати людині

життя, що нерідко траплялося. Прикладом може бути історія з убивством у 1934 р. директора гімназії Івана Бабія» (Амар, Балинський, & Грицак, 2010, с. 115).

Увісти ще у 1920-х рр. стверджували: «УВО ніколи не скривала цього, що на терор польської влади, виконуваний на нашому народі, відповідати буде хоч би навіть індивідуальним терором. Ми ніколи не скривали цього, що всіма способами й методами будемо боротися з нашим займанцем та, що послідовно стремітимемо до відорвання західних українських земель від Польщі» (Сурма, 1928, с. 3). Тобто у той час терор був засобом самооборони, а терорист виступав як один із суддів народу. Лідер ОУН Степан Бандера вказав усім слабодухим пристосованцям: «Ми стоїмо на становищі, що обов'язком кожного українця є підпорядкувати особисті справи інтересам і справі нації. Коли ж хтось добровільно і свідомо співдіє з ворогами в поборюванні і то фізичними методами українського визвольного руху, стоїмо на становищі, що такий злочин національної зради належить кара смерті» (Мірчук, 1992, с. 60).

Після вбивства І. Бабія з'явилася низка публікацій, у яких діяльність оунівців вважали деструктивною й шкідливою за їхні методи боротьби, насильство, терор, саботажі (ЦДДАУ, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2042, арк. 26–27). Митрополит Андрей Шептицький осудив терор у листі «Святій справі не можна служити закривавленими руками» (Мета, 1934). Слід наголосити, що коли у 1922 р. увісти убили С. Твердохліба, за його відмову бойкотувати вибори до польського парламенту, теж відомого учителя української мови Львівської академічної гімназії, перекладача українських творів на німецьку та польську мови, редактора часопису «Рідний Край», тоді клір УГКЦ не висловлював незадоволення та засудження «братовбивства». Справа із І. Бабієм відбувалася уже в інший час та в інших умовах. Адже він був одночасно директором Архієпископського інституту й одним із головних організаторів першого свята «Українська молодь Христові», яке відбулося 7 травня 1933 р. Крайова Екзекутива ОУН виступила проти участі у святі польських достойників. Очевидно, що мотиви непорозуміння були суто політичними, а не релігійними.

Застосовуючи історико-порівняльний метод, слід наголосити, що у 1906 р. Бойова організація Польської партії соціаліс-

тичної здійснила 678 замахів на представників царської адміністрації, в результаті яких було вбито 68 військових і 268 поліцаїв, експропрійовано 300 тис. рублів (Зашкільняк & Крикун, 2002, с. 407). Українські націоналісти наводили приклади з життя. Так, начальник Польської держави Юзефа Пілсудського (псевдо Дзюк), який до світової війни очолював бойову організацію ППС: «Пілсудський вбив біля тисячі людей, агентів, поліцистів. Щоб вбити конфідента Сеньковського – вбили його батька, щоб на похоронах вбити його» (Сурма, 1928).

Очільник УВО-ОУН Є. Коновалець змушений був спростовувати закиди опонентів щодо застосування силових методів: «... я мушу дати пояснення, що український визвольний рух в основі не терористичний, його завдання – в першу чергу підготувати український загаль до того, щоб у випадку якихось міжнародних комплікацій українська нація була зріла до тих подій та щоб при розвитку тих подій була вона підготовлена до створення своєї держави...» (Кордюк, 1993, с. 4).

На Варшавському процесі 1935–1936 рр. польська прокуратура, серед іншого, звинувачувала молодих українських націоналістів, що не вміють цінувати чуже життя. С. Бандера на цей закид відповів: «Ми вміємо цінити своє життя та інших, але наша ідея вартує, щоб посвятити мільйони жертв для її реалізації. Міра нашої ідеї – це віддати своє життя та інших її» (ЦДДАУ, м. Львів, ф. 371, оп. 1, спр. 76, арк. 12).

Відомий київський історик Ю. Шаповал, враховуючи полемічний характер поняття історичної пам'яті як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності, резюмує: «Безліч разів людство мало можливість переконатися у тому, що об'єктивне історієписання – не більш ніж рожева мрія. Адже історичний наратив у будь-якому вигляді – це не стільки фіксація подій, скільки реєстр їхнього відображення у свідомості сучасників і нащадків. Пропущений через свідомість дослідника факт перестає бути об'єктивною реальністю, стоячи не більш як образом, сформованим у його уяві.

Заклики “писати таку історію, якою вона була” можуть бути ширими, але суспільної користі від них небагато. Адже у кожному суспільстві існує політична й ідеологічна кон'юнктура, яка змушує одних проходити повз “незручні” для них факти, а

інших – щось прикрасити чи сакралізувати. Зрештою, не виключена і можливість наявності “кількох правд”. Зовсім не потрібно приховувати якісь “темні” сторони історії, але конче важливо розглядати їх у контексті певної епохи, відповідно до панівних у ті часи правових і моральних норм» (Шаповал, 2013а, с. 5–7). Щодо «кількох правд», то у кожного дослідника може бути «своя правда», але істина має бути одна, очевидно підходи до неї, як бачимо, різні.

Учені-історики констатують: «... в науці існує строгий принцип подавання правди, особливо в історичній науці, – без ладану й гіперболізування плюсів чи мінусів характеру й діяльності тої чи іншої особистости» (*На службі Кліо*, 2000, с. 53). У багатьох випадках в сучасних підходах до застосування історичної методології порушується принцип історичної правди, до якого закликав ще М. Костомаров: «Найважливіший обов’язок історика полягає в тому, щоб говорити правду про свою Вітчизну». Французькі історики, з цього приводу, стверджують: «Історія – не релігія і не мораль, ..., вона не має бути рабинею актуальності й не може зводитися до пам’яті. Тим більше вона не може бути об’єктом юрисдикції. У вільній державі ані парламент, ані інший юридичний авторитет не має права визначати, що в історії є правдою» (Шаповал, 2013б, с. 371, 68). Зрештою: «... є натоптаний путівець до поступового пізнання тієї правди – це плин часу і знання. Цікавий парадокс: чим далі в глибину віків відійшли якісь події, тим наші знання про них точніші, бо вони сформувалися на основі сукупності попередніх точок зору і висновків, що поступово накопичувалися, викристалізовувалися у щось найбільш правдоподібне» (Філіпчук, 2013, с. 20).

У 2010 р. побачив світ збірник полемічних праць під промовистою назвою «Страсті за Бандерою: статті та есеї», упорядники якого стверджують: «Жодна фігура в українській історії так глибоко й так безкомпромісно не розділяє сучасну Україну, як Степан Бандера. Ба більше: жодна українська історична постать не викликає такої бурі почуттів у найближчих історичних сусідів України – Польщі, Росії та, меншою мірою, Ізраїлю й Німеччини, а також у тих країнах, де є чисельна українська діаспора – в Канаді й США» (Амар, Балинський, & Грицак, 2010, с. 6). У цій полеміці відомий політолог Кость Бондаренко, який захистив

кандидатську дисертацію (1997) у Львівській політехніці про діяльність ОУН напередодні та в роки Другої світової війни, звульгаризовано показує постать очільника ОУН стверджуючи, що: «В украинской истории – в том числе истории национально-освободительного движения – были более достойные люди, чем Бандера» (Амар, Балинський, & Грицак, 2010, с. 91). Але не називає хто саме (?!). Інший відомий львівський історик Я. Грицак безпідставно і бездоказово, а головне – недоречно твердить: «Недарма Степан Бандера замикає трійку найнепопулярніших історичних осіб в Україні після Іосіфа Сталіна й Михаїла Горбачова» (?!) (Грицак, 2004, с. 91).

Очевидно для того, щоб роздумувати про значення особистості в історії країни та народу потрібно врахувати історичний час, коли вона жила; її походження, освіту, оточення і мету діяльності; результати життєвого шляху та бачення сучасниками харизми цієї особи; аналіз усього комплексу питань щодо цієї людини з погляду сьогодення у зіставленні з іншими тогочасними творцями історії. Неможливо порівнювати лідерів українських націоналістів із лідерами тоталітарних режимів, настільки глибока прірва у їхньому становищі та об'єктивних можливостях. Можна лише констатувати, що перші бажали свободи своєму народу, а інші – неволі іншим народам. Тому щодо походження, освіти, знань, мети та результатів діяльності українські патріоти стоять значно вище, аніж упосліджені історією диктатори.

Степан Бандера був типовим представником тогочасних лідерів українських націоналістів, нічим не відрізнявся від своїх побратимів по боротьбі за самостійність України. Але волею долі ставши на чолі національно-визвольного руху, його постать увійшла у назву цілої епохи визвольних змагань (бандерівці), як раніше Гетьмана України Івана Мазепи (мазепинці), Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри (петлюрівці). Росіяни навіть національне синьо-жовте знамено називали – петлюрівським (Даниленко & Кокін, 2009, с. 219), а згодом – бандерівським (Сергійчук, 2001, с. 335), тим самим мимоволі визначаючи їх символами українства.

Також, незважаючи на публікацію достатньої кількості джерел, деякі сучасні дослідники стверджують: «Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р. у Львові... прагнуть

видати за новий “загальнонаціональний плебісцит” західноукраїнського населення, схоже, на таку оцінку зовсім не заслуговує: збори у Львові скликалися представниками лише однієї політичної сили – ОУН(р), жодні вибори учасники зборів не проводилися, утворені зборами органи управління залишилися бездіяльними» (Макарчук, 2007, с. 155). Насправді Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. визнали практично усі наявні політичні сили тогочасного українського суспільства, освячений він був ієрархами українських церков, похідні групи ОУН пронесли ідею відродження національної державності від Надсяння до Кубані та Криму, де були схвально підтримані національно-свідомими громадянами. Але проголошений в екстремальних умовах початку нацистсько-большевицького збройного протистояння, в умовах зміни окупаційних режимів на українських землях, Акт відновлення Української Держави був вороже сприйнятим нашими супротивниками – німцями, поляками, советами, тому не мав перспектив бути втіленим у життя. Незважаючи на це, оунівці усвідомлювали тяглість історичного процесу державницьких перспектив України, стверджуючи: «Українська антська держава, княжо-королівська Київська Русь, чи козацько-гетьманська Українська держава, чи Українська Держава 1917–1920 рр. – все це держави одного і того самого українського народу, який сам як автохтон української землі творив свою державу, а не чужі завойовники тієї землі.

Дата 30 червня 1941 р. є історична – вона не тільки для нашої нації, але, може, і для всієї Європи, і не лише для неї» (Стецько, 1981, с. 932).

Очевидно історія Європи та світу могла б піти зовсім іншим шляхом, коли б протиборчі сили у Другій світовій війні врахували такий потужний чинник, як український державницький фактор, що міг позитивно скоригувати складні та суперечливі наслідки повоєнного міжнародного устрою.

Висновки. Таким чином є очевидним, що для об’єктивного висвітлення історії України загалом і зокрема національного визвольного руху 1920–1940-х рр., який репрезентували українські націоналісти, слід застосовувати відповідну методологію, тобто такі принципи і підходи, які дали б змогу неупереджено, на основі достовірних історичних джерел успішно розв’язати по-

ставлену наукову проблему. Це, зі свого боку уможливить належне подання фактологічного матеріалу, здійснення опису подій, розкриття причинно-наслідкових зв'язків та сутності явищ. Крім того, стане можливим показати закономірності історичного процесу, охарактеризувати історичні факти і роль у них особистостей у повній виразності та індивідуальності, що дасть змогу здійснити порівняння на основі аналогій відкриє широкі пізнавальні можливості та приведе до обширних історичних узагальнень, відповідних підсумків та висновків. Це, своєю чергою, сприятиме наближенню до історичної істини, яка полягає у правильному і справедливому трактуванні нашого спільного минулого, усвідомленні сучасного та окресленні прийдешнього. Адже історичні знання потрібні суспільству, щоб виконувати свою надзвичайно важливу роль осмислення громадянством свого місця в швидкоплинній дійсності.

Джерела і літератури

- Амар, Т., Балинський, І., & Грицак, Я. (Упоряд.). (2010). *Страсті за Бандерою: статті та есеї*. Київ: Грант-Т.
- Башнянин, Г.І., & Мисловський, П.Й. (Ред.). (2012). *Українська національна ідея: матеріали Першого круглого столу*. Львів: Ліга-Прес.
- Гаврилів, І. (2019). *УВО-ОУН: в боротьбі за Українську Державу*. Львів: Видавництво «Левада».
- Горбовський, Т., & Касєвський, П. (Ред.). (2013). *Пам'ять і питання ідентичності. Польща. Україна*. Варшава: Фондація ім. Стефана Баторія.
- Грицак, Я. (1996). *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Київ: Генеза.
- Грицак, Я. (2004). *Страсті за націоналізмом: історичні есеї*. Київ: Критика.
- Грицак, Я. (Ред.). (2008). *Україна модерна: війна переможців і переможених, 13 (2)*. Київ: Критика.
- Даниленко, В., & Кокін, С. (Упоряд.). (2009). *Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії*. Я. Грицак (Ред.). Київ: Критика.

- Зашкільняк, Л.О., & Крикун, М.Г.** (2002). *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Касьянов, Г.** (2004). Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*, 1, 29–42.
- Кордюк, Б.** (1993). Євген Коновалець – військовий і політичний організатор. *Розбудова Держави*, 5, 3–13.
- Критика*. (2010). 11–12, с. 19–21.
- Кульчицький, С.** (1999). *Україна між двома світовими війнами (1921–1939 рр.)*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи».
- Макарчук, В.С.** (2007). *Державно-територіальний статус західно-українських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження*. Київ: Атіка.
- Мета*. (1934). 31.
- Мірчук, П.** (1992). *Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості*. Хмельницький.
- На службі Кліо: збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*. (2000). Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів.
- Сергійчук, В.** (2001). *Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. Київ: Видавництво «Дніпро».
- Стецько, Я.** (1981). Весь народ – творець держави. *Визвольний Шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник*, 8, 932–940.
- Сурма: Орган Української Військової Організації*. (1928, лютий).
- Філіпчук, Є.** (2013). *Забужжани. Історія Отчого краю у дослідженнях, описах*. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф».
- ЦДІАУ, м. Львів – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Шаповал, Ю.** (Ред.). (2013a). *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ШЕНД.
- Шаповал, Ю.** (2013b). *Торкнутися історії*. Київ–Дніпропетровськ: парламентське видавництво «Ліра», «Ткума».

References

- Amar, T., Balynskyi, I., & Hrytsak, Ya.** (Comps.). (2010). *Strasti za Banderou: statti ta esei [Passions for Bandera: articles and essays]*. Kyiv: Hrant-T. [in Ukrainian].
- Bashnianyn, H.I., & Myslovskyi, P.Y.** (Eds.). (2012). *Ukrainska natsionalna ideia: materialy Pershoho kruhloho stolu [Ukrainian national idea: Proceedings of the First Round Table]*. Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].

- Havryliv, I.** (2019). *UVO-OUN: v borotbi za Ukrainsku Derzhavu [UVO-OUN: in the struggle for the Ukrainian State]*. Lviv: Vydavnytstvo «Levada» [in Ukrainian].
- Horbovskyyi, T., & Kasievskyyi, P.** (Eds.). (2013). *Pamiat i pytannia identychnosti. Polshcha. Ukraina [Memory and identity issues. Poland. Ukraine]*. Varshava: Fundatsiia im. Stefana Batoriia [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (1996). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrain-skoi natsii XIX–XX st. [An Essay on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the Nineteenth and Twentieth Centuries]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (2004). *Strasti za natsionalizmom: istorychni eseї [Passions for nationalism: Historical essays]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (Ed.). (2008). *Ukraina moderna: viina peremozhtsiv i peremozhenykh [Ukraine is modern: War of winners and losers]*. 13 (2). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Danylenko, V., & Kokin, S.** (Comps.). (2009). *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet State Security Authorities in 1939 – June 1941: documents of the State Security Service of Ukraine]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Zaitsev, O.** (2013). *Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): narysy intelektualnoi istorii [Ukrainian Integral Nationalism (1920–1930s): Essays on intellectual history]*. Ya. Hrytsak (Ed.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.O., & Krykun, M.H.** (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv [History of Poland: From ancient times to the present day]*. Lviv: Lvivskyyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Kasianov, H.** (2004). Ideolohiia OUN: istoryko-retrospektyvnyi analiz [OUN: Ideology: Historical and Retrospective Analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 29–42 [in Ukrainian].
- Kordiuk, B.** (1993). Yevhen Konovalets – viiskovy i politychnyi orhanyzator [Yevhen Konovalets – military and political organizer]. *Rozbudova Derzhavy – State building*, 5, 3–13 [in Ukrainian].
- Krytyka [Critique]*. (2010). 11–12, pp. 19–21 [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.** (1999). *Ukraina mizh dvoma svitovymi viinamy (1921–1939 rr.) [Ukraine between the two world wars (1921–1939)]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
- Makarchuk, V.S.** (2007). *Derzhavno-terytorialnyi status zakhidnoukrainskykh zemel u period Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia [State-territorial status of Western Ukrainian*

- lands during the Second World War (1939–1945): historical and legal study*]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Meta [Goal]*. (1934). 31 [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1992). *Stepan Bandera. Symbol revoliutsiinoi bezkompromisovosti [Stepan Bandera. A symbol of revolutionary uncompromising]*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Na Sluzhbi Klio: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Vynara, z nahody 50-littia yoho naukovoї diialnosti [At the Clio Service: a Collection of Scientific Papers in Honor of Lubomir Vinar on the Occasion of the 50th Anniversary of his Scientific Activity]*. (2000). Kyiv – Niu-York – Toronto – Paryzh – Lviv [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2001). *Neskorena tserkva: podvyzhnytstvo hreko-katolykiv Ukrainy v borotbi za viru i derzhavu [Unbroken Church: The ascension of the Greek Catholics of Ukraine in the fight for faith and the state]*. Kyiv: Vydavnytstvo «Dnipro» [in Ukrainian].
- Stetsko, Ya.** (1981). *Ves narod – tvorets derzhavy [The whole nation is the creator of the state]*. *Vyzvolnyi Shliakh: suspilno-politychnyi i naukovoliteraturnyi misiachnyk – The Liberation Way: the socio-political and scientific-literary month*, 8, 932–940 [in Ukrainian].
- Surma: Orhan Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii [Antimony: Organ of the Ukrainian Military Organization]*. (1928, February).
- Filipchuk, Ye.** (2013). *Zabuzhany. Istoriia Otchoho kraiu u doslidzhenniakh, opysakh [History of the Fatherland in studies, descriptions]*. Lutsk: SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf» [in Ukrainian].
- TsDIAU, m. Lviv – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.** (Ed.). (2013a). *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid [Culture of historical memory: European and Ukrainian experience]*. Kyiv: IPIEND [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.** (2013b). *Torknutysia istorii [Touch history]*. Kyiv – Dnipropetrovsk: parlamentske vydavnytstvo «Lira», «Tkuma» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.19

УДК 94(477)"1917"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184666

Олександр МУШТА

завідувач музею О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського, Кам'янський державний історико-культурний заповідник, 5, вул. Декабристів, м. Кам'янка, Україна, індекс 20801 (uamatherland@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Мушта, О. (2019). Антипоміщицькі акції в Кам'янській волості у 1917 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 28–37. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184666.

АНТИПОМІЩИЦЬКІ АКЦІЇ В КАМ'ЯНСЬКІЙ ВОЛОСТІ У 1917 р.

Анотація. У дослідженні висвітлено витоки і початок революційних подій в Україні 1917–1921 рр., описано систему владних розгалужень стартового етапу революції, охарактеризовано хронологію виступів селянських мас проти об'єктів поміщицької власності Кам'янської волості у 1917 р. **Мета дослідження** – охарактеризувати селянські виступи проти поміщиків у с. Кам'янка та навколишніх населених пунктах Кам'янської волості Чигиринського повіту, Київської губернії упродовж 1917 р. **Методологія** основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності та діалектичного взаємозв'язку процесів і явищ у суспільстві, застосування яких дало можливість переосмислити тогочасні події та дійти до важливих узагальнень. Зокрема, при написанні роботи використовувався порівняльно-історичний метод, що уможливив простежити і порівняти історичні явища у відповідних конкретно-історичних умовах і стадіях їхнього розвитку; логічний, ретроспективний та статистичний – послужили для аналізу історичних процесів у кінцевій стадії їх розвитку, формулювання висновків за їх наслідками. **Наукова новизна.** У дослідженні вперше висвітлені окремі факти та події з історії Кам'янки 1917 р., які раніше не були доступні для науковців та істориків. Це пов'язано із появою у фондах Кам'янського заповідника унікального епістолярного джерела – «Щоденника Маріанни Давидової». Авторка цього щоденника була дружиною остан-

нього власника містечка – Льва Олексійовича Давидова. Означене джерело потрапило до фондів як дар від правнуків Маріанни – Річарда Вайса та Роксани Вагнер – мешканців США, які відвідали Кам'янку у 2011 р. **Висновки** – революційна хвиля та пов'язані з нею грабунки і розбої в Кам'янці викликані владним хаосом в результаті розпаду Російської імперії та популістськими закликами різних соціалістичних течій, які вбачали у власниках найбільшу загрозу пролетарському люду. Масовість антипоміщицьких рухів протягом 1917 р. зростала, що і призвело до різного роду безчинств, у результаті чого постраждали і багато невинних. Власники Кам'янського маєтку – родина Давидових – через революційні протистояння покинули містечко та більше ніколи вже сюди не повернулися.

Ключові слова: Українська революція 1917–1921 рр.; родина Давидових; антипоміщицькі акції; селянські маси; Кам'янка.

Oleksandr MUSHTA

Head of O.S. Pushkin and P.I. Chaikovskiy Museum, Kamianka Governmental History-Cultural Reserve, 5 Dekabrystiv Str., Kamianka, Ukraine, postal code 20801 (uamatherland@gmail.com)

To cite this article: Mushta, O. (2019). Antypomishchytскиi aktsii v Kamianskii volosti u 1917 r. [Anti-landlords actions in Kamianka county in 1917]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 28–37. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184666 [in Ukrainian].

ANTI-LANDLORDS ACTIONS IN KAMIANKA COUNTY IN 1917

Summary. Purpose of the research – to describe villagers' uprisings against feudal lords in Kamianka and the surrounding villages and towns of Kamianka county, Chyhyryn district, Kyiv region in 1917. **Methodology** – the research is based on historic principles, objectivity and the dialectic connection of processes in the society, usage of which enabled rethinking of those events and important conclusions. Particularly, when preparing this work we used comparative-historic method which allowed us to follow and compare historic events with certain historic conditions and stages of their development; logical,

retrospective and statistical research methods allowed to perform an analysis of historic processes at the ending stage of their development and to make conclusions according to their results. Scientific novelty – the research depicts previously unknown facts and events of Kamianka 1917 history that previously were not available for researchers and historians. It is related to the appearance of a new unique epistolary source in the Kamianka reserve funds – «Marianna Davydova's diary». The diary's author was married to the last owner of the town: Lev Oleksiyovych Davydov. This source was gifted to the funds by Marianna's great grandchildren, Richard Vice and Rokšana Vagner – the US citizens who visited Kamianka in 2011. Conclusions – revolutionary wave and related robberies in Kamianka were caused by governmental chaos – the result of the breakdown of the Russian Empire and populist propaganda of different socialist parties that saw the owners as the biggest threat for proletarian people. Expansion of anti-feudal movements in 1917 resulted in examples of improper conduct which led to many innocent victims. The Davydov family, Kamianka owners, fled the town due to the revolutionary conflicts and never came back.

Keywords: *Ukrainian Revolution of 1917–1921; the Davydov family; anti-landlords; peasant masses; Kamianka.*

Постановка проблеми. Події Української революції 1917–1921 рр. як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях ще й досі заповнені численними білими плямами. Складена впродовж десятиліть, агресивно впроваджена в усі сфери життя більшовицька пропаганда розмивала об'єктивні грані історичних подій, чітко дотримуючись принципу підбору під сформовану політичну доктрину розрізаних фактів минулого. Жорсткому тавруванню піддавалися різні фактори і чинники, ворожі радянській системі, зокрема і національні рухи. Особливо яскраво така концепція проявилася стосовно опису революційних перипетій 1917–1921 рр.

Зважаючи на ці обставини, чітка ретрансляція подій минулого просто необхідна заради об'єктивного висвітлення історичних процесів, вироблення національної світоглядної лінії та недопущення зроблених помилок того періоду сьогодні. Описані тенденції характерні й для містечка Кам'янка з навколишніми населеними пунктами (тепер – Черкащина).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З наявної літератури детальний аналіз цієї тематики робив лише краєзнавець М. Шкаліберда (1987). Однак у статті дослідника домінує явний крен у сторону радянської доктрини висвітлення історичних подій, коли факти підганялись під певну ідеологему, а не навпаки. Та все ж окремі акції та історії, які не мали стосунку до більшовицького трактування минулого, було взято та вмонтовано для послідовного відтворення хронології подій.

Особливості владних порядків перших місяців після розпаду Російської імперії описує у своїй статті дослідник Ю. Ляшко (2009). Але науковець не зацікавлюється на подіях саме 1917 р., більше сконцентрувавши увагу на висвітленні загальних тенденцій революційного життя 1917–1921 рр. Його різні твердження теж використано у пропонованій статті.

Багато цікавих фактів та різноманітної інформації, яке розкрило «білі плями» історії, міститься у епістолярному джерелі – «Щоденнику Маріанни Давидової» (Давыдова, б.г.). Він з'явився у фондах Кам'янського заповідника у 2011 р. і його детальне опрацювання виявило чимало маловідомих раніше фактів. Зокрема, тут детально висвітлено власне особливості щоденних революційних буднів протягом 1917 р. Це стало вагомим складовим для об'єктивної побудови хронометражу подій досліджуваної теми.

Деталізований, фактично помісячний опис різного роду грабунків населення у Кам'янці в перший революційний 1917 р. вміщено в тогочасному часописі – газеті «Чигиринські Вісті» (1917а, 1917б, 1917с). Окрім висвітлення загальної суспільно-політичної ситуації у краї досліджуваного часу, велику увагу тут зосереджено на характеристиці революційної хвилі, зокрема опису крадіжок у міщан та дворян. Ці відомості значно доповнили матеріали статті, посприявши виробленню логічних зв'язків у відтворенні подій минулого.

Опрацювання вказаного переліку джерел та літератури достатньо та повно допомогло у створенні дослідження.

Мета роботи – охарактеризувати антипоміщицькі акції в Кам'янській волості (Чигиринського повіту) в 1917 р.

Виклад основного матеріалу. У вирі подій Першої світової війни (1914–1918 рр.) луснула як мильна бульбашка величезна Російська імперія. Це призвело до Лютневої революції 1917 р.

у Петрограді, зречення від престолу царя Миколи II та переходу влади до рук Тимчасового уряду. На фоні загальних революційних подій, в Києві 3–4 березня (за старим стилем) 1917 р. створено головний національний представницький орган – Українську Центральну Раду. Відтоді революційна хвиля стала швидко розповсюджуватися на околиці.

Владні повноваження на місцях у цей перехідний період здійснювалися переважно через голів (комісарів) земських управ (виконавча) та громадські комітети (представницька). У деяких населених пунктах виникають ще одні альтернативні органи влади – Ради депутатів. Єдності дій описаних органів, звичайно, не було. Комісари були підконтрольні Тимчасовому уряду, комітети орієнтувалися на Центральну Раду, а Ради депутатів – на головну Петроградську (Субтельний, 1993, с. 423–442).

Такий стан справ призвів до загального ослаблення ієрархії управління, тому навіть попри існування звичних контролюючих органів – поліції, жандармерії, чиновницької ланки – з поглибленням революційних подій ситуація все більше виходила з-під координації. Ускладнювала становище і масова поява солдатів-дезертирів із різними революційними прокламаціями та поширення чуток про поділ поміщицького майна і землі. Все це значно загострило суспільно-політичну ситуацію. Особливо яскраво це проявилось у масовому селянському русі антипоміщицького спрямування.

Уже навесні 1917 р. селяни з Кам'янки, котра належала дворянській родині Давидових, почали поволі розбирати реманент із місцевих Миколаївської, Покровської та Юрчиської економій. Частково таким ревізійним настроєм сприяв і Кам'янський волосний комітет, утворений у березні як місцевий орган представницької влади (Ляшко, 2009, с. 54). Так, на початку травня 1917 р. комісар Центрального бюро по закупках цукру доносив Київському губернському комісару про те, що комітет заборонив рубку дров, які заготовлялися для цукрового заводу в лісах Давидових у селі Юрчисі. Через деякий час той же комісар у своєму донесенні вказував на ще одні тривожні вісті: «Селяни Ребедайлівки самоправно вивозять з полів буряки Грушківського цукрового заводу. Побили сторожа... Поліція безсила» (Шкаліберда, 1987).

Проте відзначимо, що спочатку відверто агресивних антипоміщицьких акцій у цей час у Кам'янці й околицях ще не спостерігалося. Селянські маси неспішно, та все ж виконували свої звичні хліборобські функції, очікуючи вирішального зламу заради втілення давньої мрії – поділу земельної власності. Однак з плином часу ситуація змінилася. У перших числах липня 1917 р. селяни із сусіднього с. Вербівка почали захоплювати пшеничні поля Давидових («Хроника историко-революционных событий», 1987, с. 4). У Кам'янці до такого не дійшло, однак напередодні жнив у місцевій конторі відбулася масова сходка, на якій люди вимагали у Давидових підвищення оплати праці (Давыдова, б.р., с. 227). Це питання так і не розв'язали, але далі вже було не до цього.

У третій декаді вересня мешканці ще одного сусіднього села Тимошівка змусили польських власників Шимановських передати землю селянам. Згодом тут же було захоплено і майно місцевого цукрового заводу («Хроника историко-революционных событий», 1987, с. 7). Тривалий час брати Фелікс і Карл Шимановські, через загрозу власним життям, змушені були ночувати у Кам'янці в помешканнях родини Давидових (Давыдова, б.г., с. 229). Останніх революційна хвиля також не оминула.

Готуючись до найгіршого, сім'я Давидових міцно замикала всі двері й віконниці, з острахом очікуючи мороку ночі. Одного такого вересневого вечора 1917 р. прислуга доповіла, що хтось грабує цукровий склад, лунають постріли й крики. Лев Олексійович Давидов (останній власник містечка) миттєво з лакеями і конюхами запалили факели й вирушили на місце події. Але вже було пізно – злодії швидко втекли, залишивши по собі «на згадку» кілька загублених мішків з цукром. Як виявилось, акцизна воскова печатка на дверях складу була піддробленою, тобто, злодії легко зайшли сюди й через вікно скидали мішки з цукром. Звідси їх перекидали через тин на підводу, яка вже чекала. Один з дворівих селян помітив цю «процесію» й у його бік вистрелили (невлучно). Через це і зчинився гвалт, що унеможливив повну крадіжку.

Наступного дня поліція почала обшуки і перевірки. Однак винних знайти так і не вдалося. Тим більше, що, як виявилось, докази було ліквідовано. В один із наступних днів поліція за-

примітила біля одного з колодязів Кам'янки юрбу охочих, які ласо споживали воду. Рідина тут мала особливий смак – нагадувала сироп. Очевидно, що злочинці, побоюючись розправи, викинули вкрадені мішки із цукром у колодязь, перетворивши воду на ситро. Особливо до душі такий напій припав місцевим хлопчикам, які у чергах стояли до солодкого колодязя.

Цей випадок дуже налякав Давидових. Уже невдовзі вони (услід за Шимановськими) виїхали з Кам'янки до Києва. Назад повернутися їм уже не судилося (Давыдова, б.г., с. 232).

Після від'їзду власників восени 1917 р., на фоні владного хаосу і все більшого поширення антипоміщицьких настроїв, масового характеру набували випадки пограбування заможного Кам'янського міщанства та єврейського населення. Лише у ніч на 24 жовтня у місцевих мешканців Д. Лубенської, Г. Бердичівського та М. Неміровського вкрали майна та матеріальних цінностей на суму понад як 1300 крб. (*Чигиринські Вісти*, 1917а). З невідомих причин 12 листопада згоріла скирта соломи у міщанина К. Вілеона, що завдало збитків на кілька сот крб. Але своєрідний рекорд було побито ще напередодні. Вночі 11 листопада з помешкання єврея С. Ганопольського трьома озброєними злочинцями вкрадено грошей і коштовних речей на суму 18 610 крб (*Чигиринські Вісти*, 1917б). На той час це були величезні кошти. Надалі такі процеси зростали в геометричній прогресії.

Чи не «найлакомішим» об'єктом нападів стали також поміщицькі економії та заводи Давидових. Так, 9 листопада вкрадено збіжжя з економії Льва Давидова у с. Косари (7 км від Кам'янки). Уже через 2 дні пограбували корми з ферми Михайлівської економії при м. Кам'янка. А в ніч на 12 листопада невідомі поцупили привідний вал місцевої сірникової фабрики, котра належала Дмитру Львовичу Давидову (*Чигиринські Вісти*, 1917б). Через два тижні згорів паливний склад Кам'янського цукрового заводу (*Чигиринські Вісти*, 1917с). Загальна сума збитків усіх описаних безчинств склала понад 2 000 крб.

У цей же період усе більших масштабів пограбувань зазнавало, власне, Кам'янське помістя. Різні люди, представляючись революційною владою, почали нав'язливо приходити до будинків власників містечка і проводили всілякі обшуки. Звинувачуючи залишених представників родини Давидових в анти-

селянських діях, нові «владці» хотіли знайти зброю, яка нібито десь була припасена для придушення революційного руху. Хоча ніяку зброю ніхто так і не побачив, обшуки безслідно не минули. Згодом по домах і дворах розмістилися багато чоловіків. Усі вони спорожняли винні погребі і пиячили цілими днями. Тим часом грабунок панського майна у Кам'янці не припинявся. Жінки на возах заїжджали в двори і брали все підряд: бочки, дрова, варення, худобу та ін. Далі черга дійшла власне до маєтку. Звідти почали забирати крісла, столи, інші меблі. Все «експропрійоване» майно вантажилося на вози і тріумфально провозилося вулицями містечка (Давидова, б.г., с. 236–237).

Активно грабували маєтки та майно й на околицях. Особливо відзначалися мешканці с. Ребедайлівка (3 км від Кам'янки), котрі тривалий час перебували в управлінні підвідомчих структур графа Бобринського (центр володінь – м. Сміла). Хронологія антипоміщицьких акцій тут вирізняється наполегливістю, швидкістю та посиленням обсягів нелегальних дій. Огляд цих подій такий. Вночі 11 листопада з економії Бобринського у Ребедайлівці вкрадено упряж на суму 1 455 крб. У ніч з 13 на 14 листопада тут же викрали худоби на 1 080 крб. та буряків й продуктів на 12 100 крб. Уже наступного дня селяни привласнили собі нафтового двигуна вартістю 668 крб. (*Чигиринські Вісти*, 1917б).

Для утихомирення селян і врегулювання ситуації у Ребедайлівку відправили військовий загін. Але це ситуацію аж ніяк не виправило. 18 листопада один із драгунів полку І. Москан у протистоянні з населенням з необережності пострілом із рушниці вбив місцеву жительку Ф. Кирилюкову. У відповідь люди впродовж дня майже повністю розгромили економію Бобринських. Щоправда, згодом за допомогою загону Вільного козацтва викрадене майно (що на той час ще було) вдалося повернути назад (*Чигиринські Вісти*, 1917с). Але – ненадовго.

Упродовж ночі на 25 листопада у с. Юрчиха (3 км від містечка) з нежилого дому його власниці – О.Л. Давидової, невідомими злочинцями було викрадено все майно. Що саме взято – невідомо, однак, очевидно, це були меблі, предмети розкоші, гроші та різні цінні речі (*Чигиринські Вісти*, 1917с).

У січні 1918 р., вже після проголошення більшовицької влади в містечку, було остаточно розграбовано Кам'янський має-

ток. Усе майно розтягли, худобу й реманент – поділили. Численні флігелі й будинки позаселяли різні люди, сповна насолоджуючись «панським» життям (*Чигиринські Вісти*, 1917а, с. 239).

Висновки. Хроніка селянських акцій першого революційного року в Кам'янці й сусідніх селах вирізнялась жорстокістю та невинним зростанням масштабів охоплення. Агресивність настроїв населення була викликана прямою чи опосередкованою залежністю від тих чи тих власників населених пунктів, що і призвело до масових грабунків панського майна. Активність їхніх дій також підігрівалася різними революційними прокламаціями, котрі широко розповсюджувались у цей час чи передавалися з вуст в уста. Все це і спричинило протистояння, крадіжки та різні антипоміщицькі акції. На жаль, у кінцевому результаті, це не призвело ні до чого хорошого, адже на попелищі революційних подій виникла більшовицька імперія, яка жорстоко придушила будь-які відцентрові течії, у тому числі й український національний державотворчий процес.

Джерела та література

- Давыдова, М.** (б.г.). Каменка. Дневник. [Репринтне видання без вихідних даних]. *Фонди КДКЗ* (інв. № 3097 н/д).
- Ляшко, Ю.Ю.** (2009). Революційні події 1917–1921 рр. на Кам'янщині. В О.Г. Шамрай, Г.М. Таран, Л.О. Бондаренко, О.В. Ветров, Ю.Ю. Ляшко, & Т.П. Чупак, *Місто на скелястих берегах Тясмину* (с. 53–57). Черкаси: Вертикаль.
- Субтельний, О.** (1993). *Україна: історія*. (Ю.І. Шевчук, Пер.). Київ: Либідь.
- Хроника историко-революционных событий на Черкашине (1917–1920 гг.). (1987). *Государственный архив Черкасской области*. Черкассы. *Чигиринські Вісти*. (1917а, 13 листопада).
Чигиринські Вісти. (1917б, 20 листопада).
Чигиринські Вісти. (1917с, 18 грудня).
- Шкаліберда, М.А.** (1987). Наростання революційної хвилі. Проголошення радянської влади. *Трудова Слава*, 51 (7460), с. 3.

References

- Davydova, M.** (n.d.). Kamenka. Dnevnik [Kamenka. A diary]. *Fondy Kamianskoho derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka – Kamansky State Historical and Cultural Reserve Funds* (inv. № 3097 n/d) [in Russian].

- Liashko, Yu.Yu.** (2009). *Revoliutsiini podii 1917–1921 rr. na Kamianshchyni* [The revolutionary events of 1917–1921 in Kamianshchyna]. In O. Shamrai, H. Taran, L. Bondarenko, O. Vietrov, Yu. Liashko, & T. Chupak, *Misto na skeliastykh berehakh Tiasmynu – The city on the rocky shores of Tyasmin* (pp. 53–57). Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].
- Subtelnyi, O.** (1993). *Ukraina: istoriia [Ukraine: history]*. (Yu.I. Shevchuk, Trans.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Khronika istoriko-revoliutcionnykh sobytii na Cherkashchine (1917–1920 gg.)** [Chronicle of historical and revolutionary events in Cherkasy (1917–1920)]. (1987). *Gosudarstvennyi arkhiv Cherkasskoi oblasti – Cherkasy Region State Archives*. Cherkassy [in Russian].
- Chyhyrynski Visty [Chigirinsky news]*. (1917a, November 13) [in Ukrainian].
- Chyhyrynski Visty [Chigirinsky news]*. (1917b, November 20) [in Ukrainian].
- Chyhyrynski Visty [Chigirinsky news]*. (1917c, December 18) [in Ukrainian].
- Shkaliberda, M.A.** (1987). *Narostannia revoliutsiinoi khvyli. Proholoshennia radianskoi vlady* [The rise of the revolutionary wave. Proclamation of Soviet power]. *Trudova Slava – Labor Glory*, 51 (7460), p. 3 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.11.2019

УДК 930(477):329.17(477)"1920/1930"
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184668

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2019). Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 38–63. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184668.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ 1920–1930-х рр. НА ПОРІВНЯЛЬНОМУ ТЛІ ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІЗМІВ: ІСТОРИОГРАФІЧНІ ОЦІНКИ ТА СУДЖЕННЯ

Анотація. Мета дослідження – представити наукові оцінки й міркування дослідників на такі питання, як спільне і відмінне між українським радикальним націоналізмом та націоналістичними рухами в країнах Європи міжвоєнної доби, типологізація ОУН, персоніфікувати науковий доробок українських та зарубіжних учених, передбачити перспективні напрями дослідження проблеми. *Методологія дослідження* спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. *Наукова новизна* полягає у тому, що з'ясовано якісну повноту історичної інформації історіографічних джерел, виокремлено персональний внесок учених у вивчення особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст. *Висновки.* Українські та зарубіжні дослідники по-різному підійшли до розкриття особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст., що пояснюється

передовсім їхніми світоглядними позиціями, а також вибором методів і прийомів дослідження. Можна виділити щонайменше три концепції, суть яких зводиться до того, що український націоналізм: а) становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому передовсім був рухом національно-визвольним; б) являв собою український фашизм; в) був інтегральним націоналізмом недержавної нації. Перша концепція, яка стала плодом інтелектуальної праці дослідників української діаспори, в академічному полі незалежної України посідає провідні позиції, а в зарубіжній історіографії домінує остання. Перспективним напрямом дослідження є зіставлення українського націоналізму з сербським рухом «Млада Босна», польською націонал-демократією та її відгалуженнями, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо. Ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН і надалі залишатимуться предметом полеміки в українському та зарубіжному наукових середовищах.

Ключові слова: історіографія; історіографічне джерело; український націоналізм; національно-визвольний рух; «український фашизм»; інтегральний націоналізм.

Vasyl FUTALA

Doctor of Historical Science, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (yfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2019). Ukrainskyi natsionalizm 1920–1930-kh rr. na porivnialnomu tli inshykh yevropeiskykh natsionalizmiv: istoriografichni otsinky ta sudzhennia [Ukrainian nationalism in the 1920–1930s on a comparative background of other European nationalisms: historiographical evaluations and judgments]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 38–63. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184668 [in Ukrainian].

**UKRAINIAN NATIONALISM IN THE 1920–1930s
ON A COMPARATIVE BACKGROUND OF OTHER
EUROPEAN NATIONALISMS: HISTORIOGRAPHICAL
EVALUATIONS AND JUDGMENTS**

*Summary. The purpose of this study is to present scientific assessments and opinions of researchers on such issues as common and different between Ukrainian radical nationalism and nationalist movements in the countries of Europe during the interwar period, typology of the OUN, personify the scientific contribution of Ukrainian and foreign scientists, foresee perspective directions of research of the problem. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. **The scientific novelty** is that the author finds out qualitative completeness of the historical information of the historiographic sources and shows the personal contribution of scientists to the study of the features of Ukrainian nationalism of the interwar period of the twentieth century. **Conclusions.** Ukrainian and foreign researchers approached differently the features of Ukrainian nationalism of the twentieth-century interwar era, which is explained, first of all, by their worldviews, as well as the choice of methods of research. At least three concepts can be distinguished, the essence of which boils down to Ukrainian nationalism: a) constituted the ideology of a non-state, enslaved nation, so it was primarily a national liberation movement; b) represented Ukrainian fascism; c) was an integral nationalism of a non-state nation. The creators of the first concept were representatives of the Ukrainian diaspora, which reached its peak in the conditions of independence of Ukraine. The concept of «Ukrainian fascism» dominated the period of the Stalinist totalitarian regime, in the 1960s and 1980s it gave way to the concept of «Ukrainian bourgeois nationalism», and in modern times it was revived in the writings of supporters of the leftist idea. The theory «Ukrainian nationalism is one of the forms of integral nationalism» originates from the works of J. Armstrong, I. Lysyak-Rudnitsky, O. Motyl and others. Today it has become widespread in studies of Ukrainian historians who demonstrate apoliticalism in the coverage of the problem – of Y. Hrytsak, G. Kasyanov, O. Zaitsev, K. Bondarenko and others. In the academic field of independent Ukraine, the first concept holds the leading positions, while in the contemporary foreign historiography the latter is dominant. However, this problem cannot be considered exhausted. In particular, it is promising to com-*

pare Ukrainian nationalism with the Serb movement «Young Bosnia», Polish national democracy and its branches, the Inner Macedonian Revolutionary Organization and so on. We expect that the ideological and political foundations of the OUN will continue to be the subject of controversy not only in Ukrainian but also in foreign scientific environment.

Keywords: *historiography; historiographical source; Ukrainian nationalism; national liberation movement; «Ukrainian fascism»; integral nationalism.*

Постановка проблеми. Український радикально-націоналістичний рух, що оформився наприкінці 1920-х рр., було витлумачено його ідейними супротивниками, передовсім комуністами, фашистським рухом. Ця негативна характеристика, яку запозичили публіцисти й історики лівих політичних поглядів, і дотепер залишається предметом наукових дискусій. Відомий французький політик і публіцист Шарль Моррас ще у 1900 р. вжив термін «інтегральний націоналізм» щодо праворадикального руху, що виник наприкінці XIX – на початку XX ст. у Франції. 1931 р. професор Колумбійського університету Карлтон Гейз у праці «Історична еволюція модерного націоналізму» (Hayes, 1948) припасував це поняття до власної класифікації історичних типів націоналізму, а у середині 1950-х рр. американський політолог Джон Армстронг у монографії «Український націоналізм. 1939–1945» (Armstrong, 1980) використав його (цей термін) у порівняльно-історичному аналізі українського націоналізму та націоналістичних рухів Східної Європи періоду Другої світової війни. До того ж, Армстронгове розуміння «інтегрального націоналізму» охоплює радикально-націоналістичні, тоталітарні рухи в Європі у міжвоєнний період. Цей сегмент націології тривалий час перебував і, безумовно, надалі перебуватиме в центрі уваги істориків та представників інших соціогуманітарних наук. Однак найпоширенішою є інша концепція: український націоналізм становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому був насамперед рухом національно-визвольним. Отож, актуальним є й історіографічний аналіз згаданих підходів до трактування українського націоналізму.

Аналіз останніх досліджень. Винесена у заголовок статті проблема значною мірою вже обговорювалася українськими вче-

ними (щоправда у ширшому історичному контексті), наприклад, Георгієм Касьяновим та Олександром Зайцевим. Так, перший автор розглянув теоретичні аспекти становлення української нації і націоналізму, глибоко обґрунтував еволюцію ідеологічних засад Організації українських націоналістів (ОУН), подав різнобічну характеристику українського інтегрального націоналізму (Касьянов, 1999). О. Зайцев розглянув генезу і розвиток радикальної течії українського націоналізму міжвоєнної доби, провів порівняльний аналіз трьох напрямів цієї течії між собою та з європейськими авторитарно-націоналістичними рухами, розглянув у конкретно-історичному й типологічному аспектах проблему ставлення українського інтегрального націоналізму до фашизму тощо (Зайцев, 2013).

Автор цієї статті ставить перед собою скромніше **завдання** – представити наукові оцінки й міркування дослідників, зокрема вже згаданих Г. Касьянова та О. Зайцева, на такі питання, як уподібнення ОУН, спільне і відмінне між українським радикальним націоналізмом та націоналістичними рухами в країнах Європи міжвоєнної доби, персоніфікувати науковий доробок українських і зарубіжних учених, передбачити перспективні напрями дослідження проблеми. Часові межі історіографічного аналізу охоплюють 50-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.

Розпочімо з того, що задекларована проблема перебувала у полі зору представників української діаспори. Першу синтетичну і порівняльну студію на цю тему зробив Юрій Бойко. У 1951 р. побачила світ його книга (Бойко, 1951), в якій у концентрованій формі охарактеризовано головні елементи націоналістичного світогляду, виділено фундаментальні розбіжності, що дають підстави відмовитися від шляху формальних аналогій в популярному ототожненні націоналізму з нацизмом і фашизмом. На переконання автора, все те, що споріднює національний розвиток націй, може запозичуватися і, як доказ, наголосив на спорідненості з революційно-визвольними націоналістичними рухами – ірландським «Сін-Файн», єгипетським «Вафт», тобто поневоленими націями, які перебували у полі зору українських націоналістичних теоретиків. Тим самим він спростував твердження про ідейну близькість ОУН з фашизмом та націонал-соціалізмом – ідеологіями державних націй. Ю. Бойко був далеким

від того, щоб підміняти організований націоналізм донцовством, хоча віддавав належне творцю ідеології «чинного націоналізму». Д. Донцов, на думку вченого, «своїм непересічним публіцистичним талантом, своїм яскравим темпераментом... порушив сонну апатію духовної втоми, збудив пристрасті, викликав в українському суспільстві творчий неспокій» (Бойко, 1951, с. 27).

Гостра міжпартійна боротьба в українських емігрантських колах спонукала Володимира Мартинця написати ґрунтовну працю, завданням якої було, по-перше, розмежувати публіцистику Д. Донцова та ідеологію українського організованого націоналізму і, по-друге, показати, що причиною розколу ОУН у 1940 р. були не тільки «персональні амбіції, але й значні ідеологічні різниці» (Мартинець, 1954). Автор переконував своїх опонентів, що Донцов не був ідеологом ОУН хоча б тому, що його «Націоналізм» з'явився у 1926 р., тобто тоді, коли на західних землях України і в еміграції вже існували націоналістичні організації, які 1927 р. створили Провід українських націоналістів і невдовзі злилися в ОУН (Мартинець, 1954, с. 28). Взаємодію українського націоналізму і донцовства дослідник коротко охарактеризував так: український організований націоналізм в одному випадку йшов разом із Донцовим, у другому – проти нього, а в третьому – зовсім окремо, займаючись проблемами, що їх Донцов не порушував. Ідеологи українського радикального націоналізму самостійно розробляли питання українсько-польських стосунків, соборності України, стратегії і тактики організованого визвольного руху, зокрема ідеологію, програму й тактику ОУН (Мартинець, 1954, с. 36–40). Ведучи мову про відмінності ідеологій організованого і т. зв. «вольового націоналізму», В. Мартинець наголосив, що перший репрезентував ідеологію «всеукраїнства і національної єдності, соборності, співпраці і солідарності», а другий уособлював ідеологію «роздору, бунту і братовбивства» (Мартинець, 1954, с. 53–87).

Значний дослідницький інтерес становлять праці інших безпосередніх учасників націоналістичного руху – Петра Мірчука, Зиновія Книша і Лева Ребета, – у яких осмислюється минуле ОУН та деякі трансформаційні процеси в ідеологічних засадах. У суперечці з політичними опонентами автори рішуче заперечували безпосередній вплив доктрин італійського фашизму і

німецького націонал-соціалізму на ідеологію ОУН, наголошували на своєрідності українського визвольного руху (Мірчук, 1968; Книш, 1970; Ребет, 1964).

На окрему увагу заслуговує науковий доробок канадсько-американського професора Івана Лисяка-Рудницького. Працюючи над великою темою формування новітньої української нації з оцінкою соціальних, політичних та інтелектуальних чинників, які впливали на цей процес, він ознайомився зі світовою політологічною та соціологічною літературою. Передовсім маються на увазі студії Дж. Армстронга, зокрема його монографія «Український націоналізм», що вперше вийшла друком 1955 р. Принагідно зауважимо, що американський вчений, спираючись на висновки одного із фундаторів наукових досліджень націоналізму К. Гейза, визначив такі світоглядні риси українського варіанту радикального націоналізму: 1) віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші; 2) апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю; 3) підпорядкування раціональної історичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональність; 4) наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вражаються уособленням «волі нації»; 5) культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням «вищої біологічної життєздатності нації». Ці характерні ознаки, на думку автора, були спільними для націоналістичних рухів Європи у 1920-ті рр., тож український «інтегральний націоналізм» (саме ОУН була, як він вважає, носієм цієї ідеології) не став винятком. Водночас Армстронг убачав в українському націоналізмі й міцні елементи ліберальних, демократичних, а також християнських принципів, навіть якщо учасники руху на словах заперечували їх (Armstrong, 1980, р. 20).

Оцінюючи праці Дж. Армстронга з позицій сьогодення, тобто з огляду на їхню інформативність і теоретичні підходи, можна ствердити, що вони потребують коректив. Однак тоді, у повоєнний час, ці дослідження, безумовно, справили вплив на формування наукових поглядів І. Лисяка-Рудницького. Віддаючи данину західній традиції, він також кваліфікував український націоналізм як «інтегральний», вважав, що цей політичний рух, хоч і був «явищем генетично самостійним», у своєму розвитку зазнавав впливів з боку відповідних чужоземних зразків (Лисяк-

Рудницький, 1994а, с. 78; Лисяк-Рудницький, 1994б, с. 251–252). Водночас учений не схильний був ототожнювати його з нацизмом і фашизмом. «Найближчих родичів українського націоналізму, – писав він, – слід шукати не так у німецькому нацизмі чи італійському фашизмі – продуктах індустріальних і урбанізованих громадянств, як скоріше серед партій цього типу в аграрних економічно відсталих народів Східної Європи: хорватські усташі, румунська Залізна Гвардія, словацькі глінківці, польський ОНР (Obóz Narodowo-Radykalny) тощо» (Лисяк-Рудницький, 1994б, с. 251). На думку Лисяка-Рудницького, існував цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи українського «інтегрального націоналізму»: господарський застій, безробіття інтелігенції, аграрне перенаселення, адміністративне свавілля польської влади на етнічних українських землях і водночас – неефективність традиційних легальних українських партій, становище українців у СРСР тощо.

Проблемі ідейних джерел українського націоналізму в 1919–1929 рр. присвячена робота американського дослідника Олександра Мотиля (Motyl, 1980). Услід за Дж. Армстронгом він ідентифікував український націоналізм з націоналізмом радикальним. При цьому розрізняв націоналізм дореволюційного періоду і після поразки Української революції 1917–1921 рр. Перший із них, або «націоналізм» з малої «н», не мав проблем з тим, щоб поєднати національні прагнення із загальнолюдськими й демократичними ідеалами. Другий, «Націоналізм» з великої «Н», був радикальною течією, в якій загальнолюдські та національні цінності протиставлялися (Motyl, 1980, р. 1). Автор також дотримувався думки, що термін «інтегральний націоналізм» цілком відповідав ідеології ОУН. Відрадно, що О. Мотиль високо оцінив працю Д. Донцова «Підстави нашої політики». Однак не можна погодитися із твердженням, що лише фашизм відкрив Донцову очі на проблему «ініціативної меншості» (Motyl, 1980, pp. 68–69). Насправді Донцов мав численні приклади з політичної боротьби в Україні, зокрема із практики більшовизму. Взагалі складається враження, що Мотиль хотів будь-що органічно поєднати фашизм з українським націоналізмом. З одного боку, щоправда, вказував на принципи відмінності між ними, а з іншого – намагався знайти «фашистські впливи» (Motyl, 1980, pp. 163–168).

Іншою була історіографічна ситуація в радянській Україні: історія праворадикальних організацій там не вивчалася за правилами історичної науки, а досліджувалася фрагментарно і упереджено. Вже у 1920-х рр. радянська історіографія започаткувала нищівну критику ідеологічних засад українського націоналізму, який визнала «українським фашизмом». Проте, як слушно зауважив О. Зайцев, у писаннях радянських суспільствознавців доктрина «українського фашизму» не мала самостійного значення, а існувала в межах рамкової теорії «українського буржуазного націоналізму» (Зайцев, 2013, с. 37). Скажімо, не вирізнялася об'єктивністю характеристика українського націоналізму в «Нарисі історії філософії на Україні» (1966), у якому націоналізм ідентифікували з ім'ям популяризатора «людиноненависницької філософії» Д. Донцова, при цьому не згадуючи про цілу плеяду безпосередніх творців ідеології українського націоналізму. Застосовуючи метод формальних аналогій, київські та львівські автори безпідставно ототожнювали його з нацизмом і фашизмом, знову ж розглядали в одній площині «донцовський» та «організований» націоналізм, замовчували цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи останнього (Олексюк, 1970; Євдокименко, 1968; Римаренко, 1974).

Після 1991 р. український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст. вивчається за декількома напрямками. Один із них – ідентифікація націоналістичної організації. Поціновувачі діаспорної націоналістичної історіографії не погоджуються із запозиченою з англійської літератури дефініцією «інтегральний націоналізм» на означення ідеології і політики ОУН. Наприклад, Ярослав Дашкевич уважав неправомірним її застосування щодо української реальності 40–50-х рр. ХХ ст. «Україна, – писав він, – досі не переживала панування націоналізму (бо тривале, дуже хистке, існування Української Держави 1941 р., проголошеної ОУН, надто короткий термін) і про його «інтегральність» на підставі агітаційно-пропагандистської літератури, твердити просто некоректно» (Дашкевич, 1994, с. 8). В іншій публікації вчений закидав критикам Д. Донцова «фальшиве інтерпретування текстів» видатного публіциста, «неграмотне або замовне» розуміння його творчості, перекручення терміна «чинний націоналізм», «пігмейний характер» спекуляцій з інтегральністю та тоталітаризмом (Даш-

кевич, 2001, с. 9). Відомий філософ Василь Лісовий, відійшовши від трафаретних переважно негативних оцінок інтегрального націоналізму, припустив існування і «пом'якшених варіантів», які умовно можна вважати проміжними між ліберальним та інтегральним націоналізмом. Застосовуючи до українського націоналізму, представленого, на його думку, Д. Донцовим, термін «інтегральний», він розглянув як реакцію на протидію становленню української державності, тим самим заперечивши закиди у яскраво вираженій схильності до німецької та італійської форм націоналізму (Лісовий, 1997, с. 80–115). Марія Мандрик також справедливо вважає, що український націоналізм з'явився як результат складної взаємодії і взаємопроникнення західноєвропейської політичної традиції. Він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як чинник інтеграції та консолідації життя нації, що змагав до побудови української державності (Мандрик, 2006, с. 329). А відомий донцовознавець Сергій Квіт у доволі категоричній формі зауважив: визначення «український націоналізм» уже само собою заперечує доцільність застосування іншої термінології (Квіт, 2011).

Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли згадане поняття. Це характерно для досліджень Г. Касьянова, Я. Грицака, К. Бондаренка, С. Тарана, О. Зайцева, Ю. Киричука, певною мірою А. Кентія та ін. Значення слова «інтегральний» для них є цілком зрозумілим: такий, що поєднує частини у цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Г. Касьянов засвідчив, що «інтегральний націоналізм» виник у Франції на початку ХХ ст. і застосовувався для ідентифікації екстремального напрямку французького націоналізму, в якому змішувалися елементи тоталітаризму і монархізму. Після Другої світової війни політологи почали використовувати цю самоназву конкретного відгалуження націоналізму як родове поняття, у рамках якого об'єднувалися європейські праворадикальні тоталітаристські рухи першої третини ХХ ст. (Касьянов, 1999, с. 318).

Проте значення прикметника «інтегральний» стало лише прелюдією до ширшої дискусії про місце ОУН у типології політичних рухів першої половини ХХ ст. Так, Я. Грицак і К. Бон-

даренко, усупереч відомій тезі І. Лисяка-Рудницького про наявність «найближчих родичів» українського націоналізму в середовищі аграрних економічно відсталих народів Східної Європи, зауважили, що «аграрний» характер «українського інтегрального націоналізму» не є серйозною причиною, щоб уважати його чимось принципово відмінним від фашизму, адже і міжвоєнна Італія, за винятком її північної частини, здебільшого була аграрним суспільством, не кажучи вже про Іспанію та Португалію, де також сформувалися політичні рухи фашистського типу. Крім того, як зазначив К. Бондаренко, український націоналізм мав багато спільного з хорватською «Усташа», але майже нічого спільного – із румунською «Залізною гвардією» (Грицак, 1996, с. 207; Бондаренко, 1997, с. 77–78). Доволі оригінальною є й інша думка цього ж автора: існування фашистських організацій в Україні спростовує культивовану істориками традиційну безпомічність українців і «доводить лише той факт, що ми є нормальною європейською нацією, якій близькі загальноєвропейські проблеми і яка навіть у роки бездержавності не відставала від ритму європейського життя» (Бондаренко, 1997, с. 81).

Один із провідних дослідників українського національно-визвольного руху ХХ ст. А. Кентій зазначив, що фашистські ідеї хоч і вплинули на теорію, ідеологію і практику українського націоналізму, але його не можна ототожнювати з націонал-соціалізмом і фашизмом. На думку автора, між ними була одна суттєва відмінність. Якщо два останні рухи були покликані до життя кризою демократичних інститутів і загрозою комуно-соціалістичних революцій, які, втім, не становили реальної небезпеки національно-державницьким інтересам Німеччини та Італії, то український «організований націоналізм» зародився насамперед з потреби об'єднати розпорошені сили української провідної верстви з метою продовження боротьби за відновлення української державності (Кентій, 2005, с. 97).

В унісон думці А. Кентія звучить й теза Г. Касьянова: «Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології і, часом, у політичній практиці, цю організацію не можна зараховувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які,

зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх» (Касьянов, 2003, с. 27).

Подібні погляди висловили й інші автори. Зокрема, С. Кульчицький та Ю. Киричук ствердили, що український націоналізм не був механічним пересадженням на український ґрунт чужих зразків. Він виріс на власному корені й відрізнявся від фашизму та нацизму в засадничих питаннях. Головна з цих відмінностей така: фашизм і нацизм були націоналізмом державних, панівних націй, а «український інтегральний націоналізм» – ідеологією недержавної нації, яка втратила здобуту державність, тобто, насамперед – національно-визвольним рухом, а вже потім одним із видів правототалітаризму (Кульчицький, 2000, с. 15; Киричук, 2003, с. 18–20). Поставивши на перше місце національно-державницький чин українських націоналістів, автори тим самим намагалися пояснити причини радикалізації ОУН.

Відмежувавшись від власних політичних поглядів і симпатій, Г. Касьянов представив історію формування ідеологічних основ націоналістичного руху протягом 1920–1930-х рр., проаналізував зміни в ідеологічних програмах різних відгалужень ОУН – «бандерівців», «мельниківців», «двійкарів», їхню політичну еволюцію (Касьянов, 2003, с. 11–20). Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи ОУН були радше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація і з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного «дозрівання» тривав аж до кінця 1930-х рр. на фоні справжнього тріумфу тоталітарних режимів і рухів у Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин в Західній Україні і посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій у радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули значно більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання «крайовиків» були менш систематизованими і явно мали відбиток донцовського націоналізму. У цьому контексті, Г. Касьянов зауважив: між донцовським «чинним націоналізмом» і т. зв. «організованим націоналізмом» ОУН, хоча вони й були спорідненими явищами,

принаймні у 1930-ті рр., існували досить серйозні розбіжності передовсім у тому, що «організований націоналізм» з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму і риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а «чинний націоналізм» Д. Донцова був передусім зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми, і він не дав виробленої світоглядної системи, будувався на публіцистичних посилах.

Здавалося б, що теоретичні розробки репрезентантів пост-модерністської парадигми, особливо Г. Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О. Зайцев своїми найновішими публікаціями розвіяв ці уявлення. На основі великого пласту первинних джерел, праць українських та зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політичний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на «чинний націоналізм» Д. Донцова як нову ідеологію, різнобічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, уніс новизну у питання про місце Організації у типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття (Зайцев, 2013, с. 155–237). На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської «Усташі», Внутрішньої македонської революційної організації та ін. були особливими різновидами «інтегрального націоналізму» бездержавних націй, що мав революційний характер і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор дійшов висновку, що український націоналізм найбільше був споріднений з націоналізмом хорватським. І далі запропонував термін «ушташизм» на означення ідеології та політичної поведінки ОУН. Гадаємо, що у царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її розв'язання вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: «Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена» (Зайцев, 2013, с. 323–326). По-перше, дослідник чомусь забув, що історія не знає умовного способу. По-друге, не врахував той очевидний факт, що союз ОУН і

Німеччини був ситуативним. Українські націоналісти не ставили собі за мету добитися протекторату Третього Райху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акту створення Української Держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху.

У колективній праці О. Зайцева, О. Бегена і В. Стефаніва, що присвячена взаємодії націоналізму і релігії (Зайцев та ін., 2011), широко застосовано поняття «інтегральний націоналізм» до українського радикального націоналізму 1920–1930-х рр. як усталену дефініцію. До слова буде сказано, що Г. Касьянов узяв цей термін у лапки, визнаючи його як «робочий». Цей нюанс у книжці львівських істориків С. Квіт делікатно назвав «непорозумінням». Зокрема, він зазначив: «Термін «інтегральний націоналізм» сам по собі нічого не пояснює в організованому українському націоналізмі, маючи ще менше відношення до спадщини Д. Донцова, який цілком у постмодерністському дусі висміював будь-які нерухомі визначення» (Квіт, 2011).

Доволі раціональну думку висловив Іван Патриляк у рецензії на ідеологічно спрямовану німецькомовну монографію поліністки Францішки Брудер з історії ОУН. Рішуче не погоджуючись із твердженням авторки про ідентичність ОУН і фашизму, київський історик ствердив, що «український націоналізм більш успішно можна порівнювати не з італійським фашизмом, а з сіонізмом, рухом «вільних греків», сербським рухом «Млада Босна», польськими ендеками, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо» (Патриляк, 2011, с. 305).

У часи президентства Віктора Ющенка спалахнули гострі дискусії навколо постаті Степана Бандери, що вкотре актуалізувало проблему історичної пам'яті. Історики й публіцисти зосередилися головню навколо таких питань, як героїзація чи засудження С. Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до інтелектуальних баталій стала епістолярна полеміка Зенона Когути та Івана-Павла Химки. Перший автор доводив, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак, його не слід ототожнювати з фашизмом (Когут, 2010, с. 145). Натомість другий автор безапеляційно стверджував, що ОУН була типово фашистською, злочинною орга-

нізацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності (Химка, 2010, с. 217).

У стилі офіційного радянського історієписання представили своє бачення ідеології і політичної програми ОУН дніпропетровські історики Валентин Іваненко та Віктор Якунін. Їхня монографія «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються переконати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму і знаряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини (Іваненко & Якунін, 2006, с. 107). Усупереч історичній правді дослідники заперечують ситуативний союз українських націоналістів із нацистами. У їхньому розумінні він був «не тимчасовим, а органічним і закономірним, зумовлений ідеологічними засадами ОУН та з її політичної практики 1929–1941 рр.» (Іваненко & Якунін, 2006, с. 114). Ці й подібного роду твердження аргументовано спростував Микола Слободянюк. Зокрема, він вказав на те, що політика ОУН визначалася загальною ідеологічною та політичною ситуацією в Європі, де панували або були популярні тоталітарні, насильницькі ідеології. Крім того, людиноненавистницький характер нацистського режиму проявився назовні не одразу. Після світової економічної кризи 1929–1933 рр. значна кількість людей сприймали нацистський рух як альтернативу капіталізму, з одного боку, та більшовизму, – з іншого. Партії фашистського типу з відповідною ідеологією були поширені у Франції, США, серед російських білоемігрантів у Китаї тощо (Слободянюк, 2008, с. 220). Як оригінальну можна відзначити ще одну думку рецензента. Заперечуючи тезу В. Іваненка та В. Якуніна про начебто формальний перехід ОУН на демократичні позиції під час війни, М. Слободянюк зауважив: «[...] після ідеологічних змін у ній 1943 р. лише ця сила на території України стала носієм демократичних цінностей. Адже ані сталінізм, ані гітлеризм українцям демократії не пропонували» (Слободянюк, 2008, с. 220).

Упереджено висвітлили рух українських націоналістів канадський публіцист Віктор Поліщук (2006), автори колективної монографії, укладеної Юрієм Козловим (2008) та інші представники лівих сил. Слабко володіючи сучасними методами і засоба-

ми дослідження, вони, як раніше й радянські історики, вдалися в основному до жанру пропагандистської публіцистики, викривальної риторики та моралізаторства.

У демократичній Польщі зросла зацікавленість учених ідеологією і політичною практикою праворадикального руху. Першу спробу дослідити процес ідеологічного формування ОУН зробив Януш Радзейовський. Залучивши до наукового аналізу праці Дж. Армстронга, О. Мотиля, Д. Донцова, П. Мірчука, М. Сосновського та ін., автор показав генезу українського націоналізму від 1917 до 1929 р. Радзейовський погоджується з поширеним в американській історіографії терміном «інтегральний націоналізм», розглядає його як протиставлення окресленню «фашизм», але при цьому зазначає: на ідеології українського радикального націоналізму позначилися «значні впливи італійського фашизму, а на пізнішій стадії і німецького» (Radziejowski, 1992, s. 312).

Набагато глибше ідеологічні і програмні засади ОУН висвітлені у монографії історика Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської, етнічного українця Романа Висоцького. Проаналізувавши теоретичну спадщину відомих представників української суспільно-політичної думки першої половини ХХ ст. (Д. Донцова, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, С. Ленкавського та ін.), автор дійшов важливих висновків: а) Д. Донцов був не ідеологом ОУН, а творцем одного із крайніх напрямів націоналізму, який став для оунівців джерелом інспірації до вироблення власної ідеології; б) процес творення світоглядних принципів, які стали ідеологією ОУН, розпочався ще до того, як Донцов опублікував свій «Націоналізм»; загалом його праці були лише одним із багатьох чинників, які сформували ідейні засади націоналістичної організації (Wysocki, 2003, s. 82–88, 160–174). Р. Висоцький не оминув і питання типологізації українського радикального руху. Варта уваги його думка, що виникнення ОУН було не результатом прищеплення ідеології італійського фашизму чи німецького націонал-соціалізму на український ґрунт, а продовженням націєтворчих процесів у Східній Європі (Wysocki, 2003, s. 402).

Ще й сьогодні більшість польських суспільствознавців традиційно обмежується коротким твердженням про вплив Донцова на молоде покоління Галичини у міжвоєнний період або

спрощено інтерпретує його ідеологію – як різновид фашизму. Крім Р. Висоцького, цієї схеми позбулися Влодзімеж Павлючук, Томаш Стрик (Pawluczuk, 1998; Stryjek, 2000; Stryjek, 2002) та ін. Вони трактують політичні погляди Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського інтегрального націоналізму не в контексті українсько-польського протистояння у першій половині ХХ ст., а в ширшій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Застосовуючи метод порівняльного аналізу, Т. Стрик дійшов висновку, що між хорватською «Усташа» та ОУН були подібні риси: обидві організації, принаймні до 1939 р., спиралися на зовнішню допомогу, застосовували терористичні методи і не спромоглися створити масового політичного руху. Однак мали місце й істотні відмінності. Зокрема, українські націоналісти не одержали від держав Осі шансу створення такої держави, якою була незалежна Хорватія під керівництвом Анте Павеліча у 1941–1945 рр. (Stryjek, 2002, s. 31–32).

У монографії 2014 р. Р. Висоцький, описавши життя, громадську та творчу діяльність знакових постатей польської та української суспільно-політичної думки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Романа Дмовського та Дмитра Донцова, зробив вдалу спробу зіставити націоналізми двох сусідніх народів (Wysocki, 2014). Основну увагу зосередив на націоналізмі як суспільній думці та ідеології. Слушно зауважив, що у сфері ідеологічних симпатій інтегральних націоналістів найбільше емоцій все ще викликає дискусія про їхнє ставлення до фашизму та нацизму. При цьому ствердив: обидва ідеологи були переконані в існуванні тісного взаємозв'язку між пропагованими ними ідеями та фашизмом, але водночас обґрунтовано доводили, що репрезентований ними напрям – ідеологічно самостійний (Wysocki, 2014, s. 241–244).

Як висновує Р. Висоцький, часто не помічають, що «чинний націоналізм» Донцова і «сучасна думка» Дмовського мають подібні онтологічні підвалини: політичне буття сприймається як «рух», а «волю» (у випадку Донцова) чи «інстинкт» (у випадку Дмовського) визначають його причини. У сфері ідеології за найвищу цінність вони сприймали абсолютизовану, органічну й інтегровану націю, яка існує завдяки ідеям солідаризму та еґоїзму.

Проте не варто абсолютизувати ці подібності, адже слід враховувати, що характер пропагованих націоналістичних візій узалежнено від внутрішньої структури спільноти, її політичного, економічного і культурного життя (Wysocki, 2014, s. 460).

Назагал, якщо Р. Висоцький характеризує український націоналізм міжвоєнного періоду як радикальний і досить впливовий політичний рух, метою якого була незалежна соборна Українська держава, то для Люцини Куліньської цей рух і надалі залишається винятково «фашистським», основним джерелом тероризму і нестабільності у міжвоєнній Польщі. У монографії, що вийшла друком 2009 р., (Kulińska, 2009) авторка підтвердила установлені в польській історіографії стереотипи про УВО та ОУН (це вже видно із самої назви книжки), але водночас констатувала травматичний стан історичної пам'яті поляків. Подібна тональність характерна й для праць Богуміла Грота (Grott, 2008, 2010).

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можна ствердити, що українські та зарубіжні дослідники по-різному підійшли до розкриття особливостей українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст. Це пояснюється передовсім їхніми світоглядними позиціями, а також вибором методів і прийомів дослідження. Можна виділити декілька концепцій, суть яких зводиться до того, що український націоналізм: а) становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, тому був насамперед рухом національно-визвольним; б) був українським фашизмом; в) був інтегральним націоналізмом недержавної нації. Перша концепція, яка стала плодом інтелектуальної праці дослідників української діаспори, в академічному полі незалежної України посідає провідні позиції, а в зарубіжній домінує остання. Однак цю проблему не можна вважати вичерпаною. Зокрема, **перспективним** є зіставлення українського націоналізму з сербським рухом «Млада Босна», Внутрішньомакедонською революційною організацією, польською націонал-демократією та її відгалуженнями. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН і надалі залишатимуться предметом полеміки не тільки в українському, а й зарубіжному наукових середовищах.

Література

- Бойко, Ю.** (1951). *Основи українського націоналізму*. Б. м.: На чужині.
- Бондаренко, К.** (1997). Фашизм в Україні. До історії проблеми. *Українські варіанти*, 2, 74–82.
- Грицак, Я.** (1996). *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Київ: Генеза.
- Дашкевич, Я.** (1994). Націоналізм і демократія. *Українські проблеми*, 3, 6–9.
- Дашкевич, Я.** (2001). Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини. В Д. Донцов, *Твори. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці* (с. 7–19). Львів: Кальварія.
- Євдокименко, В.Ю.** (1968). *Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму*. Київ: Наукова думка.
- Зайцев, О.** (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії*. Київ: Критика.
- Зайцев, О., Беген, О., & Стефанів, В.** (2011). *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*. Львів: Видавництво Українсько-го Католицького Університету.
- Іваненко, В.В., & Якунін, В.К.** (2006). *ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології*. Дніпропетровськ: Арт-прес.
- Касьянов, Г.** (2003). *До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Касьянов, Г.В.** (1999). *Теорії нації та націоналізму*. Київ: Либідь.
- Квіт, С.** (2011). *Націоналізм і релігія*. Взято з <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/>.
- Кентій, А.** (2005). *Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т. 1: Від української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів 1920–1942*. Київ: Державний комітет архівів України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років XX ст.: ідеологія і практика*. Львів: Добра справа.
- Книш, З.** (1970). *При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна Сурма.
- Когут, З.** (2010). Український націоналізм. В Т.С. Амар, І. Балинський, & Я. Грицак (Упоряд.), *Страсті за Бандерою: статті та есеї* (с. 145–146). Київ: Грані-Т.
- Козлов, Ю.К.** (Ред.). (2008). *Бандеризация Украины – главная угроза для России*. Москва: Яуза-пресс.

- Кульчицький, С.В.** (2000). Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка* (с. 7–18). Київ: Видавничий Дім «Альтернативи».
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994а). Напрями української політичної думки. В І. Лисяк-Рудницький, *Історичні есе*. (М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак та ін., Пер.). (Т. 2), (с. 63–93). Київ: Основи.
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994b). Націоналізм. В І. Лисяк-Рудницький, *Історичні есе*. (М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак та ін., Пер.). (Т. 2), (с. 247–259). Київ: Основи.
- Лісовий, В.** (1997). Ідеологія націоналізму. В В. Лісовий, *Культура – ідеологія – політика* (с. 80–115). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Мандрик, М.** (2006). *Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Мартинець, В.** (1954). *Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму: аналітично-порівняльна студія*. Вінніпег: Новий шлях.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939*. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Олексюк, М.М.** (1970). *Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст.* Львів: Видавництво Львівського університету.
- Патриляк, І.** (2011). Спроба вмістити велику історію у малій формулі... Рец. на: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 s. *Український визвольний рух, 15*, 295–320.
- Поліщук, В.** (2006). *Гора породила мишу. Бандерівську: критика «Звіту робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН і УПА (історичний висновок)»*. Київ: Б. в.
- Ребет, Л.** (1964). *Світла і тіні ОУН*. Мюнхен: Український самостійник.
- Римаренко, Ю.І.** (1974). *Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації*. Київ: Наукова думка.
- Слободянюк, М.А.** (2008). Рец. на кн.: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. – Дніпропетровськ: Арт-прес, 2006. – 424 с. *Український історичний журнал, 3*, 216–223.
- Химка, І.-П.** (2010). Українське минуле й українське майбутнє. В Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак (Упоряд.), *Страсті за Бандерою: статті та есеї* (с. 211–217). Київ: Грані-Т.

- Armstrong, J.A.** (1980). *Ukrainian Nationalism. Reprint of the Second Edition.* Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/1227-armstrong-j-a-ukrainian-nationalism/>
- Grott, B.** (2008). Nacjonalizm polski a nacjonalizm ukraiński. Dwie doktryny i dwie etyki. *Rocznik historyczno-archiwalny*, 19 (2005/2006), 55–69.
- Grott, B.** (2010). Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm. W B. Grott (Red.), *Różne oblicza nacjonalizmów: polityka – religia – etos* (s. 257–268). Kraków.
- Hayes, C.J.** (1948). *The Historical Evolution of the Modern Nationalism.* New-Jork: Macmillan. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460220>.
- Kulińska, L.** (2009). *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939.* Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Motyl, A.J.** (1980). *The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929.* Boulder; New York: East European Monographs.
- Pawluczuk, W.** (1998). *Ukraina. Polityka i mistyka.* Kraków: Wydawnictwo «Nomos».
- Radziejowski, J.** (1992). Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929). *Polska – Polacy – mniejszości narodowe* (s. 303–328). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stryjek, T.** (2002). Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu. *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje* (s. 19–32). Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Stryjek, T.** (2000). *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji).* Wrocław: Wydawnictwo «Funna».
- Wysocki, R.** (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wysocki, R.** (2014). *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynniki nacjonalizmu Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

References

- Boiko, Yu.** (1951). *Osnovy ukraińskoho natsjonalizmu [Fundamentals of ukrainian nationalism].* B. m.: Na chuzhyni [in Ukrainian].

- Bondarenko, K.** (1997). *Fashyzm v Ukraini. Do istorii problemy* [Fascism in Ukraine. To the history of the problem]. *Ukrainski varianty – Ukrainian variants*, 2, 74–82 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrain-skoi natsii XIX–XX st.* [Essays on the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation of the XIX–XX centuries]. Kyiv: He-neza [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (1994). *Natsionalizm i demokratsiia* [Nationalism and democracy]. *Ukrainski problemy – Ukrainian problems*, 3, 6–9 [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2001). *Dmytro Dontsov i borotba dovkola yoho spadshchynny* [Dmytro Dontsov and the struggle around his legacy]. In D. Dontsov, *Tvory. T. 1: Heopolitychni ta ideolohichni pratsi – Writings. Vol. 1: Geopolitical and ideological works* (pp. 7–19). Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
- Yevdokymenko, V.Yu.** (1968). *Krytyka ideinykh osnov ukraïnskoho bur-zhuaznogo natsionalizmu* [A critique of the ideological foundations of ukrainian bourgeois nationalism]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zaitsev, O.** (2013). *Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): narysy intelektualnoi istorii* [Ukrainian integral nationalism (1920–1930): Essays on intellectual history]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Zaitsev, O., Behen, O., & Stefaniv, V.** (2011). *Natsionalizm i relihiia: Hreko-Katolytska Tserkva ta ukrainskyi natsionalistychnyi rukh u Halychyni (1920–1930-ti roky)* [Nationalism and Religion: The Greek Catholic Church and the Ukrainian nationalist movement in Galicia (1920–1930)]. Lviv: Vydavnytstvo Ukraïnskoho Katolytskoho Univer-sytetu [in Ukrainian].
- Ivanenko, V.V., & Yakunin, V.K.** (2006). *OUN i UPA u Druhii svitovii viini: problemy istoriografii ta metodolohii* [OUN and UPA in World War II: Problems of historiography and methodology]. Dnipropetrovsk: Art-pres [in Ukrainian].
- Kasianov, H.** (2003). *Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (OUN): analitychnyi ohliad* [To the question on the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN): an analytical review]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kasianov, H.V.** (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu* [Theories of nation and nationalism]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kvit, S.** (2011). *Natsionalizm i relihiia* [Nationalism and religion]. Retrieved from <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/natsionalizm-i-relihiia/> [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (2005). *Zbroinyi chyn Ukrainskykh Natsionalistiv 1920–1956: istoriko-arkhivni narysy. T. 1: Vid ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii do*

- Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv 1920–1942 [Armed Action of Ukrainian Nationalists 1920–1956: Historical and Archival Essays. Vol. 1: From the Ukrainian Military Organization to the Organization of Ukrainian Nationalists 1920–1942].* Kyiv: Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX st.: ideolohiia i praktyka [Ukrainian national movement 40–50 years of the twentieth century: ideology and practice].* Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1970). *Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu [At the sources of Ukrainian organized nationalism].* Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
- Kohut, Z.** (2010). Ukrainyky natsionalizm [Ukrainian nationalism]. T.S. Amar, I. Balynskyi, Ya. Hrytsak (Comps.), *Strasti za Banderoiu: staty ta eseï – Passions for Bandera: articles and essays* (pp. 145–146). Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Kozlov, Iu.K.** (Ed.). (2008). *Banderizatciia Ukrainy – glavnaia ugroza dlia Rossii [Banderization of Ukraine is the main threat to Russia].* Moskva: Iauza-press [in Russian].
- Kulchytskyi, S.V.** (2000). Ideolohiia i praktyka ukrainskoho pravoradykalanoho rukhu u dovoienii Polshchi (1920–1939 rr.) [Ideology and practice of the Ukrainian right wing radical movement in pre-war Poland (1920–1939)]. *Problema OUN-UPA. Poperednia istorychna dovidka – The problem of OUN-UPA. Previous historical certificate* (pp. 7–18). Kyiv: Vydavnychi Dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994a). Napriamy ukrainskoi politychnoi dumky [Directions Ukrainian political thought]. In I. Lysiak-Rudnytskyi, *Istorychni ese – Historical essays.* (M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak et al., Trans.). (Vol. 2), (pp. 63–93). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994b). Natsionalizm [Nationalism]. In I. Lysiak-Rudnytskyi, *Istorychni ese – Historical essays.* (M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak et al., Trans.). (Vol. 2), (pp. 247–259) [in Ukrainian].
- Lisovyi, V.** (1997). Ideolohiia natsionalizmu [The ideology of nationalism]. In V. Lisovyi, *Kultura – ideolohiia – polityka – Culture – ideology – politics* (pp. 80–115). Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Mandryk, M.** (2006). *Ukrainskyi natsionalizm: stanovlennia v mizhvoiennu dobu [Ukrainian nationalism: the formation of the interwar period].* Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Martynets, V.** (1954). *Ideolohiia orhanizovanoho y t. zv. volevoho natsionalizmu: analitychno-porivnialna studiia [The ideology of organized*

and so-called willed nationalism: Analytical and comparative studio].
Vinnipeg: Novyi shliakh [in Ukrainian].

- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [Essay of the history of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1: 1920–1939]*. Miunkhen – London – Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Oleksiuk, M.M.** (1970). *Borotba filosofskykh techii na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 20–30-kh rokakh XX st. [The struggle of philosophical trends in the Western Ukrainian lands in the 20–30's of the twentieth century]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2011). Sproba vmistyty velyku istoriiu u malii formuli... Resenziia na: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 s. [Trying to fit a long history in the small formula ... Review of the book: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 p.]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement, 15*, 295–320 [in Ukrainian].
- Polishchuk, V.** (2006). *Hora porodyla myshu. Banderivsku: krytyka «Zvitu robochoi hrupy istorykiv pry uriadovii komisii z vvychennia diialnosti OUN i UPA. Osnovni tezy z problemy OUN i UPA (istorychnyi vysnovok)» [The mountain gave birth to a mouse. Banderas: Criticism «Report of the Working Group of Historians to the Governmental Commission on the Study of OUN and UPA Activities. The main theses on the problem of OUN and UPA (historical conclusion)»]*. Kyiv: B. v. [in Ukrainian].
- Rebet, L.** (1964). *Svitla i tini OUN [Light and shadow OUN]*. Miunkhen: Ukrainskyi samostiinyk [in Ukrainian].
- Rymarenko, Yu.I.** (1974). *Burzhuaiznyi natsionalizm ta yoho «teoriia» natsii [Bourgeois nationalism and his «theory» of nations]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M.A.** (2008). Resenziia na knyhu: Ivanenko V., Yakunin V. OUN i UPA u Druhii svitovii viini: problemy istoriografii ta metodolohii. – Dnipropetrovsk: Art-pres, 2006. – 424 s. [Review of the book: Ivanenko V., Yakunin V. OUN and UPA in World War II: Problems of historiography and methodology. – Dnipropetrovsk: Artpres, 2006. – 424 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3*, 216–223 [in Ukrainian].
- Khymka, I.-P.** (2010). *Ukrainske mynule y ukrainske maibutnie [The Ukrainian past and the Ukrainian future]*. T.S. Amar, I. Balynskiy, Ya. Hry-

- tsak (Comps.), *Strasti za Banderoiu: statti ta esei – Passions for Bander: articles and essays* (pp. 211–217). Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Armstrong, J.A.** (1980). *Ukrainian Nationalism. Reprint of the Second Edition*. Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/1227-armstrong-j-a-ukrainian-nationalism/>
- Grott, B.** (2008). Nacjonalizm polski a nacjonalizm ukraiński. Dwie doktryny i dwie etyki [Polish nationalism and nationalism Ukrainian. Two doctrines and two ethics]. *Rocznik historyczno-archiwalny – Historical and archival yearbook*, 19 (2005/2006), 55–69 [in Polish].
- Grott, B.** (2010). Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm [Nationalism of Organization of Ukrainian Nationalists as fascism]. In B. Grott (Ed.), *Różne oblicza nacjonalizmów: polityka – religia – etos – Different faces of nationalism: politics – religion – ethos* (pp. 257–268). Kraków [in Polish].
- Hayes, C.J.** (1948). *The Historical Evolution of the Modern Nationalism*. New-York: Macmillan. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460220>.
- Kulińska, L.** (2009). *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939 [Terrorist and sabotage activities of Ukrainian nationalist organizations in Poland in 1922–1939]*. Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
- Motyl, A.J.** (1980). *The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929*. Boulder; New York: East European Monographs.
- Pawluczuk, W.** (1998). *Ukraina. Polityka i mistyka [Ukraine. Politics and mysticism]*. Kraków: Wydawnictwo «Nomos» [in Polish].
- Radziejowski, J.** (1992). Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929) [Formation of the ideological face of Ukrainian radical nationalism (1917–1929)]. *Polska – Polacy – mniejszości narodowe – Poland – Poles – national minorities* (pp. 303–328). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
- Stryjek, T.** (2002). Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu [Europeanness of Dmytro Dontsov, that is, about the specific features of the ideology of Ukrainian nationalism]. *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje – Anti-Polish action of OUN-UPA 1943–1944. Facts and interpretations* (pp. 19–32). Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej [in Polish].
- Stryjek, T.** (2000). *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego (Analiza wybranych koncepcji) [Ukrainian national idea of the interwar*

period (Analysis of selected concepts)]. Wrocław: Wydawnictwo «Funna» [in Polish].

Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia [Organization of Ukrainian Nationalists in Poland in 1929–1939: Genesis, structure, program, ideology]*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Wysocki, R. (2014). *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze [In the circle of integral nationalism. Active nationalism of Dmitry Doncov on the background of modern thoughts of Roman Dmowski. Comparative study]*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477.8)"1929/..."(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184669

Іван ХОМА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», 12, вул. Степана Бандери, м. Львів, Україна, індекс 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

Бібліографічний опис статті: Хома, І. (2019). Євген Коновалець і початки УВО (серпень – листопад 1920 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 64–81. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184669.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ І ПОЧАТКИ УВО (серпень – листопад 1920 р.)

Анотація. У грудні 1919 р. військове формування Січових стрільців під командуванням Є. Коновальця завершило свою історію. Частина стрільців продовжила свою діяльність під час Першого зимового походу, частина приєдналася до УГА у Вінниці, а ті, хто залишився з Є. Коновальцем, були інтерновані до табору у Луцьку. Цей етап життя та діяльності Є. Коновальця тривав до березня 1920 р. Після цього виїхав до Відня із завданням організувати бригаду українських військових для армії УНР, яка була розміщена в таборі Німецького Яблонного (Чехословаччина). Складні політичні відносини між українськими політиками із західноукраїнських земель та Наддніпрянищини не дозволили очолити бригаду. У липні 1920 р., переїхавши жити до Праги, Є. Коновалець та офіцери січових стрільців вирішили підготуватися до створення нової військової організації. Однак не було розуміння, якою вона має бути і що робити в майбутньому в українському національно-визвольному русі. Водночас дистанціюючись від армії УНР, Є. Коновалець намагається зрозуміти воєнно-політичну ситуацію, що склалася. **Мета дослідження.** Уведення в історіографію нового фактичного матеріалу про діяльність Є. Коно-

вальця після служби в Армії УНР у контексті створення нової військової організації. Досягнення цієї мети стало можливим завдяки залученню невідомих архівних матеріалів та їх систематизації. **Методологічною основою статті є принципи історизму, об'єктивності та критичного підходу. Наукова новизна.** Уперше до наукового обігу було введено фактичний матеріал, у якому детально описано військову та політичну діяльність Коновальця у серпні – листопаді 1920 р. **Висновки.** Таким чином, питання про створення нової військової організації для продовження боротьби за відродження української державності стоїть у першій місяці діяльності Є. Коновальця після дистанціювання від армії УНР. Однак основна увага приділяється спілкуванню зі старшинами січових стрільців, які були інтерновані, продовжені в армії УНР або повернулися до Галичини.

Ключові слова: Євген Коновалець; Січові стрільці; армія УНР; Українська військова організація.

Ivan KHOMA

Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

To cite this article: Khoma, I. (2019). Yevhen Konovalets i pochatky UVO (serpen – lystopad 1920 r.) [Yevhen Konovalets and the beginnings of the Ukrainian Military Organization (August – November 1920)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 64–81. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184669 [in Ukrainian].

YEVHEN KONOVALETS AND THE BEGINNINGS OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION (August – November 1920)

Summary. In December 1919 the military formation of the Sich riflemen under the command of Ye. Konovalets completed its history.

*Part of the riflemen continued their activities during the First Winter Campaign, some joined the UGA in Vinnitsa, and those who remained with Ye. Konovalets were interned in a camp in Lutsk. This stage of life and activities of Ye. Konovalets lasted until march 1920. After that he traveled to Vienna with the task of organizing a brigade of Ukrainian military personnel for the UNR army stationed in the Nimetskomu Yablonnomu camp (Czechoslovakia). The difficult political relations between Ukrainian politicians from the western Ukrainian lands and the Dnieper area did not allow to head the brigade. In July 1920, after moving to live in Prague, Ye. Konovalets and officers of the Sich riflemen decided to prepare for the creation of a new military organization. However, there was no understanding what should be this organization and what should be done in the future in the Ukrainian national liberation movement. At the same time, distancing himself from the UPR army, Ye. Konovalets attempts to understand the military-political situation that emerged. **The purpose of the study** The new factual material about Ye. Konovalets's activities after service in the UPR army is added to the historiography in the context of the creation of a new military organization. Achieving this goal was made possible through the involvement of unknown archival materials and their systematization. **The methodological basis** of the article is the principles of historicism, objectivity and critical approach. **Scientific novelty.** For the first time, actual material was introduced into the scientific circulation, detailing Konovalets' military and political activities in August – November 1920. **Conclusions.** Thus, the question of creating a new military organization to continue the struggle for the revival of Ukrainian statehood is in the first months of Ye. Konovalets' activity after distancing himself from the UNR army. However, the focus is on communicating with Sich riflemen officers who were interned, continued in the UPR army, or returned to Galicia.*

Keywords: Yevhen Konovalets; Sich riflemen; army of the UPR; Ukrainian military organization.

Постановка проблеми. Євген Коновалець – ключова постать українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Його громадське, військове та політичне життя пов'язане з товариствами «Сокіл», «Просвіта» та «Український студентський союз», Першою світовою війною, таборами для військовополонених у Росії, військовою частиною Січових стрільців армії Української Народної Республіки та Української Держави, війнами за українську незалежність, польським табором для ін-

тернованих у Луцьку, Українською військовою організацією, Організацією українських націоналістів. Це головні етапи діяльності Є. Коновальця, а паралельно було багато ще інших подій та організацій які очолював або мав до них стосунок.

Аналіз останніх досліджень. В історіографії досить обмежене розуміння, що робив Є. Коновалець після того, як у серпні 1920 р. дистанціювався від армії УНР та продовжує жити і працювати у Празі та Відні. У сучасній історіографії стан розробленості цієї проблеми визначається дослідженням М. Ковальчука в монографії «На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917 – 1921 рр.», що вийшла в 2010 р. у Києві.

Мета та завдання. Наповнити новим фактичним матеріалом діяльність Є. Коновальця після завершення служби в армії УНР та поміж цим виокремити питання створення нової військової організації. Для досягнення мети поставлено завдання залучити невідомий джерельний матеріал, систематизувати і розкрити напрями комунікації Є. Коновальця, що продовжили участь у визвольній боротьбі.

Результати досліджень. Останнім формальним місцем призначення Є. Коновальця в армії УНР була посада командира Української стрілецької бригади в Німецькому Яблонному. Однак через протистояння між УНР та ЗУНР особовий склад бригади не допустив Є. Коновальця до виконання обов'язків, і після цього, він дистанціювався від керівництва УНР (Хома, 2018, с. 43–46; Хома, 2019, с. 40–47).

Певним підсумком служби в українській армії стало засідання Стрілецької ради в другій половині липня 1920 р. та «З'їзд відпоручників українських військових частин і організацій за кордоном» 2–3 серпня 1920 р., які проходили у Празі. В історіографії прийнято вважати, що від цих заходів слід виводити початки Української військової організації (Дарованець, 2007, с. 20).

Ці заходи показали, що Є. Коновалець та старшини січових стрільців, які перебували в Празі, Відні, Кошицях та інших містах поза межами України сумнівалися в спроможності діючих військових українських сил та розпорошеного українського повстанського руху на Наддніпрянщині злягджено та ефективно протистояти більшовикам. Також стрілецькі старшини кате-

горично не сприймали концепцію галицького сепаратизму – самостійності Галичини: «... ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував галицький уряд: не цікавитися справами «Наддніпряни» й звернути всю увагу на концепцію самостійної Галичини ... Такий погляд різко суперечив цілій стрілецькій ідеології. Тому січово-стрілецькі старшини ... завжди не погоджувалися з пропагованим галицьким урядом внутрішньо-українським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан й наддніпрянців» (Коновалець, 2002, с. 49).

На цьому тлі Є. Коновалець, який у серпні-вересні 1920 р. проживав у Празі, а з жовтня 1920 р. у Відні, намагається підтримувати тісні контакти з різними українськими військовими та політичними середовищами. Звичайно, що особлива увага приділялася осередкам, де перебували січові стрільці.

Один із стрілецьких осередків, який тримав тісний зв'язок з Є. Коновальцем був у Кошицях. Тут двома робітничими сотнями керували старшини В. Чорній та М. Талпаш, а також проживали члени Стрілецької ради Ю. Отмарштейн та І. Андрух. На основі цього осередку в разі потреби можна було відродити Січових стрільців.

Старшина М. Талпаш постійно інформував Є. Коновальця про життя у сотнях. Так, 19 серпня він писав, що старшини галицької армії «заболіли на повстанчу манію» і заразили нею стрільців 7-ї та 8-ї робітничих сотень. Головну організаційну роль відігравали старшини О. Вільчинський, Г. Санечко, Яворський, Боярович, О. Заворотнюк і Мартинець, які втікають до Ужгорода, а звіди відправляють у Карпати людей для повстання проти поляків. Деякі повертаються до своїх робітничих сотень з «партизанки», через незадовільні умови проживання у горах та більшовицьку риторичку серед організаторів повстання проти поляків. До них втекли 35 січових стрільців. Окрім того, звернув увагу, що в робітничих сотнях є «совети», які «сидять тихо і своє роблять» (Лист М. Талпаша, Течка 5/3).

Частина інтернованих галичан, перейшовши чехословацько-польський кордон, приєдналися 21 серпня до повстання в селі Опорець, що на території Польщі. Повстання підняли місцеві селяни під керівництвом Ф. Бекеша. Цього ж дня було проголо-

шено Бойківську народну республіку. 22 серпня захоплено Лавочне, а 23 серпня залізницею просунулися до Тухлі та Гребенова. Повстанці спробували рухатись у напрямку Стрия для з'єднання з більшовицькою кавалерійською дивізією В. Примакова. Однак 24 серпня дивізія покинула місто. Повстанці змушені були під тиском польських військ відступити до чехословацького кордону і перейти на Закарпаття (Сливка, 1989).

За словами М. Талпаша в листі від 31 серпня до Є. Коновальця, на території Закарпаття їх, приблизно в кількості 600 осіб, чехословацькі війська роззброїли та відправили в табір для інтернованих у Вранові. Також чехословацькі війська роззброїли робітничі сотні в Ужгороді, що планували виїхати на допомогу повстанцям на лінію Сколе – Стрий. Їх також було відправлено до Вранова. Згадує про арешт старшин О. Заворотнюка, І. Лотиша, Б. Збудовського та інших (Лист М. Талпаша, Течка 5/5).

Ю. Отмарштейн у листі від 31 серпня до Є. Коновальця, пише, що заарештовано всіх старшин, які брали участь у повстанні, а також акцентує увагу на арешті О. Заворотнюка, І. Лотиша та Б. Збудовського. Ю. Отмарштейн причиною поразки повстання називає відсутність скоординованих дій між двома центрами підготовки (Лист Ю. Отмарштейна, Течка 3/2). Пишучи про це повстання в листі від 9 вересня, Ю. Отмарштейн додає, що поразка пов'язана і з голотою, яка становила більшу частину повсталих, а також згадує ще одного старшину січових стрільців Т. Мамчура, що в Ужгороді був серед організаторів повстання (Лист Ю. Отмарштейна, Течка 3/3).

У черговому листі, який помилково підписаний 5 серпня 1920 р., М. Талпаш інформує, що на територію Закарпаття прибули приблизно 700 галицьких військових під командуванням А. Кравса, вони здали зброю та інтерновані (Лист М. Талпаша, Течка 5/7). Ці сили належали до 5-ї Херсонської стрілецької дивізії та розташовувалися у районі містечка Городенка, що на Покутті. 25 серпня галичани під проводом А. Кравса самовільно покинули місце розташування та відправилися на пд.-зх. через Рожнів, Косів на Закарпаття (Думин, 1938).

Станом на 11 вересня роззброєні українські військові в Ужгороді, що планували взяти участь у повстанні в Карпатах на території Польщі, повернулися до праці в робітничих сотнях

Ужгорода, Кошиць та інших міст. Січові стрільці, що були серед роззброєних, Чичкевич, Вархомин, Савойка та інші повернулися до робітничих сотень В. Чорнія та М. Талпаша. І. Лотиш та Б. Збудовський, колишні старшини січових стрільців втекли після роззброєння. О. Заворотнюка відновили командиром робітничої сотні, однак не в Ужгороді, а приблизно в 70 км на пд.-зх. в Новому Місті на кордоні з Угорщиною (Лист Ю. Отмарштейна, Течка 3/1).

У першій декаді серпня 1920 р. з Кошиць до Львова виїхала група стрільців. Серед них був І. Андрух. 19 серпня М. Талпаш інформував Є. Коновальця, що, крім В. Чорнія, у Кошицях немає нікого, – «Андрух, Романишин, Угрин, Хом'як, Козак і Главач 6 с.м. перейшли границю». Вони успішно добралися до Стрия, а звідти вирушили до Львова (Лист М. Талпаша, Течка 5/3). Уже 25 вересня, М. Талпаш, посилаючись на отриману інформацію від січового стрільця С. Козака, повідомляє, що зі старшин, які повернулись у Галичину, І. Андрух, В. Романишин та О. Бабій заарештовані поляками і сидять у в'язниці у Львові. Особисто С. Козак перебуває без діла в рідному селі Дмитровичі біля Судової Вишні. Акцентує увагу на словах С. Козака, що у Львові має бути зібрана «вся стрілецька братія». У цьому контексті М. Талпаш пише, що видав восьми стрільцям, які вирішили їхати в Галичину гроші, а старшині І. Іванцеві 700 корон. З наявних у нього грошей В. Чорній взяв 150 корон, а щодо передачі грошей у Галичину, то «нема тепер мови» (Лист М. Талпаша, Течка 5/7).

Є. Коновалець змушений був брати до уваги те, що члени Стрілецької ради М. Безручко, В. Змієнко, Р. Сушко, І. Рогульський, рідний брат С. Коновалець, а також десятки січових стрільців у складі 6-ї Стрілецької дивізії продовжували воювати проти більшовиків. 10 вересня 1920 р. дивізія, яка до того діяла в складі 3-ї польської армії, наказом командування військ УНР приєдналася до українських частин, що здійснювали контрнаступальні дії (Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów, 85). 5 жовтня 1920 р. наказом Військ Дієвої армії УНР «За виявленні в боротьбі за самостійність УНР з червоними й чорними московськими імперіалістами, бойові і організаційно-військові заслуги» з колишніх членів Стрілецької ради були відзначені М. Безруч-

ко, Р. Сушко та І. Рогульський (Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów, 105).

Деякі джерела інформації давали надію Є. Коновальцю на те, що Антанта таки визнає незалежність УНР. Зокрема, Є. Коновалець запитував через лист В. Бень, який перебував на лікуванні в Бадені (приблизно 40 км на південь від Відня), про його оцінку ситуації та плани. В. Бень у листі від 30 серпня 1920 р. пише, що після лікування планує повернутися до армії УНР. До мотивів зараховує початок переговорів С. Петлюри з Врангелем, який визнає українську незалежність, а отже, є надія, що УНР визнає і Антанта. Перекоаний, що більшовики добре знають про ці переговори і тому в разі їхнього успіху також визнають незалежність УНР, але на чолі з В. Винниченком. І це може призвести до «страшної братовбивчої війни». Тому В. Бень планує повернутися до лав Залізної дивізії армії УНР. Вважає, що в справі недопущення братовбивчого конфлікту важливу роль мають відіграти і Січові стрільці (Лист В. Бень, Течка 6/3). Вже в листі 7 вересня В. Бень роз'яснює, що йдеться про військові частини, які «свідомо, холоднокрівно і критично поставляться до сучасного нашого питання і зможе паралізувати всі рухи колишніх егоїстів, чи запродавців». «Про війну з більшовиками я не думав і не думаю, бо це – абсурд! Мені не війни, а порозуміння і спокою треба!». У цьому листі, В. Бень ділиться отриманою інформацією з приводу того, як можуть розгортатися події з огляду на переговори між Польщею та більшовицькою Росією. Щодо Галичини, то між більшовицькою Росією та Польщею є домовленості про надання автономії, а щодо УНР, то Польща поставить питання про визнання незалежності. У цій ситуації Росія буде просовувати В. Винниченка. Завершує листа словами: «Це найновіші чутки-слухи, про наші справи. Коли повернеться полковник Мельник тоді можна буде їх перевірити» (Лист В. Бень, Течка 6/4). А. Мельник у той час перебував у Львові.

Інформація про В. Винниченка зацікавила Є. Коновальця. За більш детальною інформацією звернувся до П. Дідушка, який проживав у Берліні та був у складі закордонного бюро УСДРП. 16–27 вересня на засіданні центрального комітету УСДРП П. Дідушка разом з С. Вікулом, В. Левинським та Є. Гуцайлом відкрили з партії. Причиною цього став їхній перехід до кому-

ністів («З українського життя», 1920). Відомо, що вони, як і В. Винниченко були залучені до створення та діяльності Закордонної групи українських комуністів. На IV-му Всеукраїнському з'їзді рад у травні 1920 р. В. Винниченка, як члена закордонної комуністичної групи, обрали членом ВУЦВК (Дорошко, 2008).

У серпні 1920 р. Є. Коновалець цікавився в П. Дідушка політичною ситуацією, що склалася. Однак, тоді П. Дідушко через важку хворобу дружини Калини, як він пише в листі від 19 серпня, «... мені ніяк думати про те, що твориться в політичному світі. Ця вся історія вже настільки забрала в мене нервів і енергії, що я загалом ... поза санаторією та всякою біганиною за цією справою нічим не інтересуюся». П. Дідушок подякував Є. Коновальцю за слова підтримки та можливість надати матеріальну допомогу (Лист П. Дідушка, Течка 9/1).

П. Дідушок, пишучи 21 вересня Є. Коновальцю про В. Винниченка, на початку листа дає зрозуміти, що не слід його переоцінювати: «Винниченко по душі, по серцю є соціаліст, але він не марксист й людина без партійної дисципліни Його чутка вдача зустрілася на Україні з залізною дисципліною, а не з українськими анархічними елементами, тому також й він не міг знайти собі там місця». Далі посилаючись на інформацію від «самого Д. Мануїльського» описує, що відбувалося: «Після його приїзду, він був прийнятий досить добре Москвою. Йому дійсно пропонували великі посади, але для того, щоби він міг стати до дійсної роботи пропонувано, аби прислужився державному й партійному апаратові Росії. Говорено й було бажання, щоби Винниченко став коли не українським Леніним, то бодай Горьким. Але вже сама пропозиція прислужитися організації, зустріла з боку Винниченка обурення. Нічого було робити й він виїхав в Харків. Там обкружив себе всякими несерйозними елементами і почав критику – не приступаючи до ніякої роботи. Спочатку пропонувано йому заступником Раковського Його хитання і нерішучість довели до того, що він там став смішною особою і відлякнув від себе всіх. ... Винниченко хотів взяти команду в свої руки і будувати винниченківську радянську Україну. І тут зустрівся зі справою понад свої сили... . Його виїзд був таким негайним, як і приїзд ... Для мене й думаю більшості думаючих людей Винниченко як політична особа скінчений чоловік. Це прос-

то хвора людина та й тільки». У кінці листа П. Дідушко, посилаючись на Д. Мануїльського, наголошує, «я абсолютно переконаний, що самостійна Україна буде ... то большевики зроблять її самостійною» (Лист П. Дідушка, Течка 9/3).

У подальшому листуванні П. Дідушко пробує сформувати позитивне сприйняття державотворчих перспектив радянської влади в Україні. Найбільше про це розписано в листі від 9 листопада, де П. Дідушок зауважує, що отриманий останній лист від Є. Коновальця «...прийшов вже цензурований (перший раз)». Зокрема, наголошує на необхідності провести ревізію політичної доктрини побудови української самостійності. У контексті якої, ворожі до комуністичного руху українські національні сили «...бачили і бачать, лиш іреденту, яка у кожного народу мусить бути». Натомість вбачає, що в революції було два напрями, демократичний і «диктатури пролетаріату». Власне демократичний провалився, бо «... наша трагедія є в тому, що українська революція не витворила свого героя – як це слушно пише Ліпінський... називаючи його диктатором революції, але з другого боку виходить, що такого героя український народ не міг витворити чи дати, зрештою героїзм в історії людства». Другий передбачає йти з Росією і особисто для нього цей шлях «кращий і певніший, бо він скорше доведе до нашої політичної і економічної незалежності». На цьому шляху, переконує П. Дідушко, централізм Москви не страшний і визнає більшовиків єдиними, хто бореться за економічну самостійність нашої країни (Лист П. Дідушка, Течка 9/8).

Поміж тим, П. Дідушко звертався до Є. Коновальця і з пропозиціями про виконання деяких завдань. 7 вересня повідомляє, що один з берлінських банкірів, голландський підданий – «давний емігрант з України», шукає людину, яка б перевезла його батьків з Умані до Німеччини або хоча б до Польщі. За цю роботу банкір готовий заплатити 200 тисяч марок, аванс становить 20–30 тисяч на руки (Лист П. Дідушка, Течка 9/2). Цим банкіром був Юліуш Бармат, відомий у тогочасній Європі фінансовий шахрай. Є. Коновалець не відмовився від цієї пропозиції заробити гроші. Виконання цього завдання було доручено І. Чмолі та І. Кичуну, яким, зі слів П. Дідушка, «на дорогу» дали 20 тисяч марок (Лист П. Дідушка, Течка 9/6). Їм не вдалось виконати завдання. П. Дідушок 16 грудня 1920 р. у листі писав Є. Коновальцю: «Праву

казати, то я теж не сподівався, щоби Іван і Кичун були настільки несподіваними і справу за якою вони їхали трактували так мало-важно, побічно і невідповідально» (Лист П. Дідушка, Течка 9/8). З цього приводу І. Чмола на засіданні Стрілецької ради 11 вересня 1921 р. у Львові в звіті про діяльність, після розформування Січових стрільців, зазначив: «Виїхав на Україну в справі переводу одної рідні. Справа не удалася» (Кучерук, 2002). Деталі цієї справи невідомі.

М. Талпаш продовжував інформувати Є. Коновальця про становище та настрої у робітничих сотнях Кошиць та Ужгорода. 4 жовтня, передаючи інформацію від С. Козака зі Львова, пише, що І. Андрух, В. Романишин та О. Бабій перебувають у в'язниці за підозрою у шпіонажі. Щодо робітничих сотень, то відзначає втечу наддніпрянців до Праги, де «голосяться в больш. Червоному Хресті – і думають за його посередництвом вертати «домой»» (Лист М. Талпаша, Течка 5/6).

Ще одним напрямом комунікації для Є. Коновальця став Львів. Сюди після Стрілецької ради та «З'їзду відпоручників українських військових частин і організацій за кордоном» в Празі, крім І. Андруха та його групи січових стрільців, поїхали І. Даньків, В. Кучабський, М. Матчак, А. Мельник, І. Чмола, Я. Чиж та інші. Вони, мабуть, їхали з Праги як дійсні чи колишні представники української дипломатичної місії УНР, з відповідними документами, тому і особливих проблем з перебуванням у Львові в них не було.

15 серпня 1920 р. І. Чмола зі Львова написав Є. Коновальцю листа особистого характеру. Вже в листі від 19 серпня пише, що тільки цього дня зустрівся з А. Мельником. Зазначає, що «... про наших не писатиму, бо про те все Вам розкаже Андрій». Звернув увагу на те, що Василь, мабуть, Кучабський, активно взявся до роботи, тому ближчим часом приїхати не зможе. Щодо контактів львівської національної ради з Є. Петрушевичем, то вони відсутні, але більш детально розкаже А. Мельник. Про себе, то залишається на певний час у Львові, а потім поїде на схід. Листування пропонує здійснювати через «нашу пошту» до Михайла, напевно, йдеться про Матчака, який знатиме місце його перебування (Лист І. Чмоли, Течка 17/1; Лист І. Чмоли, Течка 17/2).

У Львові М. Матчак та Я. Чиж влаштувалися на роботу в Український Горожанський комітет та, інтегрувавшись у суспільно-політичні процеси, потребували від Є. Коновальця чіткішого роз'яснення декількох позицій (Ковальчук, 2010, с. 163–165). Який український державний центр підтримувати, як ставитися до більшовиків, продовжувати службу в армії УНР чи покинути? Адже, від часу переїзду з Праги до Львова військова та політична ситуація на польсько-більшовицькому фронті змінилася. Польські та українські військові сили перейшли у контрнаступ. 18 вересня Тернопіль покинув уряд ГСРР, а 21 вересня польські та українські війська перейшли на східний берег р. Збруч.

Є. Коновалець не зміг би дати однозначної відповіді на поставлені запитання, позаяк намагався зрозуміти, що відбувається, чого можна очікувати тощо. Тому М. Матчак, Я. Чиж, В. Кучабський та інші почали діяти відповідно до рішень Стрілецької ради від липня 1920 р., з'їзду старшин початку серпня 1920 р., а також військово-політичної ситуації, що утверджувалася під польською окупацією в Галичині. 24 вересня М. Матчак виклав план створення цієї організації у листі до Є. Коновальця: «СС беруться до організації українського народу. В кожній місцевості, де буде хоч один СС, повстати військова організація. В місцевості, де нема СС, віднайти відповідного молодого чоловіка і доручити йому працю. Потворити цілу гієрархію цих організацій (місцеві, повітові, окружні тощо). Провід обнімає Стрілецька рада. Завданням організацій є підготувати народ до оружно́ї боротьби в Галичині, Холмщині і Волині з поляками, на сході з большевиками. Ціллю є Соборна Самостійна Селянська Україна. Організація очевидно не може бути платною синекурою. З часом здобудемо і фонди. Точніший план організації перші накази і інструкції вже готові. Політична детальна програма буде виготовлена з часом. Це моя пропозиція щодо подальшої роботи СС. Кинути Петлюру, не оглядатися на більшовиків, нічого не робити собі з існування опереткового диктатора Петрушевича, з ніким із трупів не зв'язуватися, нікому не запродуватися, взятися до праці. Маю надію, що Ви вповні прихилитеся до моєї пропозиції» (Ковальчук, 2010, с. 169).

Із плану М. Матчака йдеться про військову організацію, без визначеної конкретної назви, в основі діяльності якої мала

бути політична програма, а колективним керівним органом – Стрілецька рада.

Більш прагматичним в оцінці стану справ з організації діяльності січових стрільців у Львові був І. Даньків. У листі від 27 вересня до Є. Коновальця пише: «Щодо інтересів ... то була стагнація а по друге не було капіталу аби можна інтерес розвинути ... если гроші будуть стягнені то тогді будем з Матчаком що небуть робити...» (Лист І. Даньківа, Течка 43/8).

Тема створення військової організації була предметом спілкування між Є. Коновальцем та І. Цьоканом, який був пов'язаний з урядом ЗУНР. 23 вересня І. Цьокан, перебуваючи в Ужгороді, через листівку, надіслану до Праги, запитував Є. Коновальця про результат поїздки А. Мельника до Львова. Окрім того, інформував про справу, яку вони обговорювали у Відні та «... котру конче треба ввести в життя». Йшлося про те, що в таборах для інтернованих, які він об'їжджає, позитивно ставляться до цієї справи. Тому просив аби Є. Коновалець написав про час та місце майбутньої зустрічі (Лист І. Цьокана, Течка 28/1).

Уже в листі від 2 листопада з Ужгорода І. Цьокан конкретизує, про яку справу йдеться. Зокрема, пише: «В справі організації УСС і взагалі військової організації я відніс се до Диктатури в цілі засягнення думки уряду в тій справі». В уряді І. Цьокана повідомили, що жодне питання без Є. Петрушевича не вирішується. Проте він вважає, що в середовищі диктатора є прихильники цієї справи. Також для цієї справи подав уряду запит на 20 тис. чеських корон. На думку І. Цьокана, незалежно від рішення уряду «...діло треба роботи», адже прихильників створення військової організації є достатньо. Далі, просить Є. Коновальця передати статут «Стрілецької ради» через д-р Підляшецького, який наступного тижня має приїхати до нього в Ужгород, а також написати думку про С. Петлюру, його політику і «... евентуальну участі Галичини в його військові акції». Насамкінець І. Цьокан запитує про А. Мельника, «СС» в Галичині та передав вітання К. Воевідці (Лист І. Цьокана, Течка 28/2).

Висновки. Отже, питання створення нової військової організації для продовження боротьби за відродження української державності присутнє в перші місяці діяльності Є. Коновальця після дистанціювання від армії УНР. Однак головна увага зо-

середжена на спілкуванні з ключовими старшинами січових стрільців, які перебували як інтерновані, продовжували служити в армії УНР або повернулися у Галичину. Паралельно Є. Коновалець намагається зрозуміти політичні процеси, до яких були втягнені державні сили УНР та ЗУНР. Це дасть змогу через рік представити дієву силу для подальшої національно-визвольної боротьби, а не загубитися за чварами між українськими військово-політичними силами.

Джерела та література

- Дарованець, О.** (2007). *Організаційні початки УВО та формування її структури (1920–1922)*, 11, 5–60.
- Дорошко, М.** (2008). *Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.)* (с. 174). Київ: Ніка-Центр.
- Думин, О.** (1938). 5-та Херсонська стрілецька дивізія та її перехід на Закарпаття в серпні 1920 р. *За державність*, 9, 89–91. Варшава.
- 3 українського життя на чужині. (1920, 16 жовтня). *Воля*, 4 (3), р. 165.
- Ковальчук, М.** (2010). *На чолі Січових Стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр.* Київ.
- Коновалець, Є.** (2002). *Причинки до історії української революції*. Львів.
- Кучерук, О.** (2002). Протокол засідання Стрілецької ради 10–12 вересня 1921. *Воєнна історія*, 1, 138.
- Лист В. Беня. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 6/3.
- Лист В. Беня. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 6/4.
- Лист І. Даньківа. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 43/8.
- Лист І. Чмоли. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 17/1.
- Лист І. Чмоли. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 17/2.
- Лист І. Цьокана. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 28/1.
- Лист І. Цьокана. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 28/1.
- Лист М. Талпаша. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 5/3.
- Лист М. Талпаша. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця № 307/19*. Течка 5/5.

- Лист М. Талпаша. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 5/7.
- Лист М. Талпаша. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 5/6.
- Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 9/1.
- Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 9/3.
- Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 9/8.
- Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 9/2.
- Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 9/6.
- Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 3/2.
- Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 3/3.
- Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). *Архіви. Фонд Євгена Коновальця* № 307/19. Течка 3/1.
- Сливка, Ю.** (Ред.). (1989). *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною* (с. 55). Київ: Наукова думка.
- Хома, І.** (2018). Євген Коновалець у Луцькому таборі для інтернованих (грудень 1919 – березень 1920 рр.). *Історико-культурні студії*, 5 (1), 43–46.
- Хома, І.** (2019). Останні місяці служби Є. Коновальця в армії УНР. *European philosophical and historical discourse*, 5 (1), 40–47. Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów.

References

- Darovanets, O.** (2007). *Orhanizatsiini pochatky UVO ta formuvannia yii struktury (1920–1922) [Organizational beginnings of UVO and formation of its structure (1920–1922)]*. 11, 5–60 [in Ukrainian].
- Doroshko, M.** (2008). *Nomenklatura: kerivna verkhivka Radianskoi Ukrainy (1917–1938 rr.) [Nomenclature: the ruling top of Soviet Ukraine (1917–1938 years)]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Dumyn, O.** (1938). 5-ta Khersonska striletska dyviziia ta yii perekhid na Zakarpattia v serpni 1920 r. [5th Kherson rifle division and its transition to Zakarpattia in August 1920]. *Za derzhavnist – For Statehood*, 9, 89–91. Varshava [in Ukrainian].

- Z ukraïnskoho zhyttia na chuzhyni [From Ukrainian life abroad]. (1920, October 16). *Volia – Liberty*, 4 (3), 165 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, M.** (2010). *Na choli Sichovykh Striltsiv. Viiskovo-politychna diïalnist Yevhena Konovaltsia v 1917–1921 rr.* [At the head of the Sichovykh Striltsiv. Military-political activity of Yevhen Konovalts in 1917–1921]. Kyiv [in Ukrainian].
- Konovalts, Ye.** (2002). *Prychynky do istorii ukraïnskoi revoliutsii* [Reasons for the history of the Ukrainian revolution]. Lviv [in Ukrainian].
- Kucheruk, O.** (2002). Protokol zasidannia Striletskoi rady 10–12 veresnia 1921. *Voïenna istoriia – Military history*, 1, 138 [in Ukrainian].
- Lyst M. Talpasha. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter M. Talpash. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 5/3 [in Ukrainian].
- Lyst M. Talpasha. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter M. Talpash. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 5/5 [in Ukrainian].
- Lyst Yu. Otmarshteina. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter Yu. Otmarshtein. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 3/2 [in Ukrainian].
- Lyst Yu. Otmarshteina. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter Yu. Otmarshtein. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 3/3 [in Ukrainian].
- Lyst M. Talpasha. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter M. Talpash. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 5/7 [in Ukrainian].
- Lyst Yu. Otmarshteina. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter Yu. Otmarshtein. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 3/1 [in Ukrainian].
- Lyst V. Benia. Oseredok ukraïnskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter B. Ben. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation № 307/19*. Techka 6/3 [in Ukrainian].

- Lyst V. Benia. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter B. Ben. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 6/4 [in Ukrainian].
- Lyst P. Didushka. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter P. Didushko. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 9/1 [in Ukrainian].
- Lyst P. Didushka. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter P. Didushko. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 9/3 [in Ukrainian].
- Lyst P. Didushka. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter P. Didushko. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 9/8 [in Ukrainian].
- Lyst P. Didushka. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter P. Didushko. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 9/2 [in Ukrainian].
- Lyst P. Didushka. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter P. Didushko. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 9/6 [in Ukrainian].
- Lyst I. Chmoly. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter I. Chmola. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 17/1 [in Ukrainian].
- Lyst I. Chmoly. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter I. Chmola. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 17/2 [in Ukrainian].
- Lyst M. Talpasha. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter M. Talpash. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 5/6 [in Ukrainian].
- Lyst I. Dankiva. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada). [Letter I. Dankiv. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalts Foundation* № 307/19. Techka 43/8 [in Ukrainian].

- Lyst I. Tsokana. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada) [Letter I. Tsokan. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalets Foundation* № 307/19. Techka 28/1 [in Ukrainian].
- Lyst I. Tsokana. Oseredok ukrainskoi kultury i osvity (Vinnipeg, Kanada) [Letter I. Tsokan. The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)]. *Arkhivy. Fond Yevhena Konovaltsia – Archives Yevhen Konovalets Foundation* № 307/19. Techka 28/1 [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (Ed.). (1989). *Vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel z Radianskoiu Ukrainoiu [Unification of Western Ukrainian lands with Soviet Ukraine]*. (p. 55). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Khoma, I.** (2018). Yevhen Konovalets u Lutskomu tabori dlia internovanykh (hruden 1919 – berezen 1920 rr.) [Yevgen Konovalets in the Lutsk camp for the internists (December 1919 – March 1920)]. *Istoryko-kulturni studii – Historical and Cultural Studies*, 5 (1), 43–46 [in Ukrainian].
- Khoma, I.** (2019). Ostanni misiatsi sluzhby Ye. Konovaltsia v armii UNR [Latest months of Ye. Konovaltsii's service in the armed forces of the Ukrainian people's republic]. *European philosophical and historical discourse*, 5 (1), 40–47 [in Ukrainian].
- Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 271.4(477)-722.5:329.17"1920/1930"
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184671

Василь СТЕФАНІВ

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії України, Гуманітарний факультет Українського католицького університету, 17, вул. Іл. Свенціцького, м. Львів, Україна, індекс 79011 (vasylstefaniv@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-7069>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3107584/vasyl-stefaniv/>

Бібліографічний опис статті: Стефанів, В. (2019). Ставлення єпископа Григорія Хомишина до ідеології і практики українського радикального націоналізму у 1920–1930 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 82–96. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184671.

СТАВЛЕННЯ ЄПИСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА ДО ІДЕОЛОГІЇ І ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОГО РАДИКАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ у 1920–1930 рр.

Анотація. Мета дослідження. У статті проаналізовано ставлення Г. Хомишина до ідейно-організаційної діяльності націоналістичного руху в суспільно-політичному контексті міжвоєнної Галичини. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, достовірності, системності, об'єктивності та неупередженості, логічності. Застосовано комплексний і критичний підходи до використання історіографічного та джерельного матеріалу, описовий, хронологічний, структурно-системний та структурно-аналітичний методи. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше у сучасній українській історіографії на основі введення до наукового обігу нових джерельних матеріалів, нової інтерпретації як уже відомих, так і нововиявлених фактів проаналізовано позицію єпископа Г. Хомишина щодо ідеології українського націоналізму та його позицію стосовно ідеологічної сумісності націоналізму з католицьким консервативним світобаченням та методів діяльності ОУН. Особливу увагу приділено аналізу праці Г. Хомишина

«Українська проблема», яка висвітлює значний обсяг проблемних питань, які постали перед українським суспільством на початку 1930-х рр. **Висновки.** У статті продемонстровано, що погляди Г. Хомишина були консервативними та такими, що намагалися поширити вплив ГКЦ на різні сфери життя суспільства, зокрема на політику. Українські націоналісти стверджували, що тільки нація та її провідники визначають, які цінності, моральні норми є прийнятні. На противагу цьому, Г. Хомишин називав неможливим підкорення духовенства націоналістичним ідеям. На відміну від митрополита А. Шептицького, єпископ Г. Хомишин детальніше досліджує позицію націоналістів, вважаючи недопустимою діяльність організації, що базувалися на націоналістичній ідеології. Такі організації, на його думку, сповідували язичницькі, дохристиянські цінності. Єпископ відкидав не лише інтегральний націоналізм, а й будь-який національно-політичний рух, що не був лояльним до влади і не підкорявся беззастережно авторитетові Церкви та традиційної релігії. Одну з найбільших небезпек єпископ Г. Хомишин вбачав у тому, що за умови домінування таких поглядів католицька церква втратить свій авторитет і своє місце в суспільстві. Єпископ Г. Хомишин висловлював лояльну позицію щодо Польської держави, вважав, що українці мали здобувати свою незалежність за декілька етапів. На першому слід було обмежитися автономією у складі Польської держави. Станіславівський єпископ досить часто акцентував увагу на польсько-українському порозумінні, що суперечило політичним поглядам та планам ОУН. Політична складова конфлікту між Г. Хомишином та ОУН вилилася у взаємні звинувачення. Натомість Г. Хомишин звертав значну увагу на нагальні суспільно-побутові проблеми співжиття українців та поляків, а проблему створення незалежної Української держави розглядав у віддаленій перспективі.

Ключові слова: Україна; Галичина; Греко-католицька церква; Григорій Хомишин; Організація українських націоналістів; ідеологія.

Vasyl STEFANIV

Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Ukraine, Faculty of Humanities of Ukrainian Catholic University, 17 I. Svientsitskoho Str., Lviv, Ukraine, postal code 79011 (vasylstefaniv@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-7069>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3107584/vasyl-stefaniv/>

To cite this article: Stefaniv, V. (2019). Stavlennia yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna do ideologii i praktyky ukrainskoho radykalnoho natsionalizmu u 1920–1930 rr. [Bishop Hryhoryi Khomyshyn's attitude towards the ideology and practice of Ukrainian Radical Nationalism in 1920–1930]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 82–96. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184671 [in Ukrainian].

BISHOP HRYHORYI KHOMYSHYN'S ATTITUDE TOWARDS THE IDEOLOGY AND PRACTICE OF UKRAINIAN RADICAL NATIONALISM IN 1920–1930

Summary. *The purpose of the research.* The article analyzes Bishop Khomyshyn attitude towards the ideological and organizational activity of the nationalist movement in the socio-political context of interwar Galicia. *The methodology of the research* is based on the principles of historicism, scientific approach, verification, reliability, systematicity, objectivity and impartiality, logic. Complex and critical methods have been applied to the use of historiographic and source material, among which are descriptive, chronological, structural-systemic and structural-analytical approaches. *The scientific novelty* of the article is that the new source materials were introduced in modern Ukrainian historiography for the first time. Also, a new interpretation of both known and newly discovered facts is given on Bishop H. Khomyshyn's position towards the ideology of Ukrainian nationalism and his position on the ideological compatibility of nationalism with a Catholic conservatives and OUN practices. Particular attention is paid to the analysis of H. Khomyshyn's work «The Ukrainian Problem», which highlights a considerable amount of problematic issues that were raised before the Ukrainian society in the early 1930's. **Conclusions.** The article demonstrates that Khomyshyn's views were conservative and that he sought to extend the influence of the UGCC into the various spheres of society, including politics. Ukrainian nationalists believed that only the nation and its leaders determine what values and moral standards are acceptable. In contrast, Khomyshyn considered that it is impossible to subjugate the clergy to nationalist ideas. Unlike Metropolitan A. Sheptytsky, Bishop H. Khomyshyn explores the position of nationalists in more detail. Khomyshyn considered the

activities of organizations, based on nationalist ideology, inadmissible. Such organizations, in his opinion, professed pagan, pre-Christian values. The bishop rejected not only integral nationalism, but also any national-political movement that was not loyal to the authorities and did not obey unconditionally the authority of the Church and religion. Bishop H. Khomyshyn thought that one of the greatest dangers of that time, were if such views dominated Catholic Church would lose its authority and place in society. Bishop H. Khomyshyn expressed his loyalty to the Polish state and believed that the Ukrainians had to gain their independence in several stages. In the first stage, it was necessary to gain limited autonomy within the Polish state. The Bishop of Stanislav often focused his attention on Polish-Ukrainian understanding, which was contrary to the political views and plans of the OUN. The political component of the conflict between H. Khomyshyn and the OUN resulted in mutual accusations. At the same time, H. Khomyshyn paid considerable attention to the urgent social and domestic problems of coexistence of Ukrainians and Poles and considered the problem of the creation of an independent Ukrainian state from a distant perspective.

Keywords: *Ukraine; Halychyna; Galicia; Greek-Catholic Church; Hryhoryi Khomyshyn; Organization of Ukrainian Nationalists; ideology.*

Постановка проблеми. Кінець XIX ст. – початок XX став для Церкви часом нових викликів. У цей період активно розвиваються націоналістичні рухи у всій Європі. Формування націоналістичної ідеології сприяло пришвидшенню процесів створення національних держав, а отже, релігійний і конфесійний фактор національної ідентичності поряд з мовою, культурою, історією відігравав у процесі становлення модерних націй важливу роль.

Після завершення Першої світової війни Церква змушена реагувати на нові виклики тогочасної дійсності. Поряд із викликом соціалізму та комунізму, вона вимушено маневрувала у своїй соціальній місії між двома крайнощами, які могли б її знищити як інституцію. Першою крайністю було б повне відмежування від соціальних і національних процесів кінця XIX – першої половини XX ст., другою – повне заангажування у національні процеси, що практично завжди супроводжувалися міжнаціональними конфліктами. Адже творення будь-якої нової нації позначалося певними втратами для іншої чи інших націй або ж державних формувань.

У різних тогочасних суспільствах Церква, ієрархи, а також наближене коло осіб по-різному розв'язували цю проблему. В окремих випадках під тиском суспільної думки й націоналістичної ідеології формувалася феномен «національної Церкви». Найбільш показовими прикладами є Католицька церква для поляків, Греко-католицька для частини українців і Православна для румунського народу. У міжвоєнній Галичині, будучи ідентифікатором конфесійним, релігія була також ідентифікатором національним та етнічним.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення стосунків Греко-католицької церкви та українського націоналістичного руху у міжвоєнний період – це також дослідження двох різних поглядів щодо способу здобуття української національної незалежності. З одного боку, маємо клерикалів, які намагаються за допомогою демократичних, поміркованих засобів реалізувати державотворчу ідею, з іншого – Організацію українських націоналістів, яка бачила шлях до успіху в революційній боротьбі з польською владою.

Тема стосунків Церкви і націоналістичного руху не має значної кількості наукових праць. Серед українських істориків, які безпосередньо досліджують питання стосунків ГКЦ та ОУН, варто назвати М. Гайковського (1998), О. Лисенка (2000, с. 29–50), М. Москалюка (2000, с. 97–101), В. Марчука (2001, с. 302–307), І. Пилипіва (2001, с. 308–313). Заслужують на увагу також наукові студії О. Єгрешія, зокрема розвідка, присвячена взаєминам між митрополитом А. Шептицьким та єпископом Г. Хомишиним (Єгрешій, 2001, с. 315–320).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У міжвоєнний період ГКЦ остаточно викристалізувала свій національний український характер і продовжувала бути одним із головних стрижнів українськості в Галичині. Втім, на відміну від радикального націоналістичного руху, який практично весь був об'єднаний під крилом ОУН, в ідейній площині католицький рух у Галичині був поділений на орієнтальну (А. Шептицький) та окцидентальну (Г. Хомишин) течії. Незважаючи на суспільне і наукове зацікавлення історією ГКЦ міжвоєнної доби, зокрема постаттю А. Шептицького, малодослідженою залишається творча спадщина ідейного опонента митрополита, єпископа Г. Хомишина,

зокрема, питання його ставлення до організованого націоналізму досі не отримало достатньої уваги зі сторони науковців.

Мета статті – з'ясувати бачення єпископом Григорієм Хомишиним місця організованого націоналізму в українському суспільстві міжвоєнної Галичини.

Результати досліджень. Позиція єпископа Г. Хомишина найповніше представлена в його працях, посланнях до вірних, інтерв'ю. Лінію єпископа підтримувала також газета «Нова Зоря», редактором якої був О. Назарук. Г. Хомишин і О. Назарук у своїй суспільно-політичній позиції підтримували ідеї консервативного напрямку, які сформулював В. Липинський.

Аналізуючи погляди Г. Хомишина, варто зауважити, що він належить до тих небагатьох католиків, які у своїх працях відстоювали державотворчу концепцію. З цього приводу єпископ опублікував декілька праць та пастирських листів: «Українська проблема» (Хомишин, 1932), «Про грозу духовної руйни» (Хомишин, 1933), «Про грозячі небезпеки» (Хомишин, 1925). Важливими є його погляди стосовно нації та патріотизму. Г. Хомишин вважає, що «ми всі повинні любити свій нарід, не соромитись його мови, боронити прав свого народу, дбати про його добро, для цього добра працювати, жертвуватися, навіть терпіти» (Хомишин, 1933, с. 29).

Загалом ці погляди нічим не відрізняються від ідей націоналізму та поглядів католиків-орієнталістів на чолі з А. Шептицьким. Усі політичні сили, які виступали за державотворчу ідею, погоджувалися з думкою В. Липинського, на переконання якого «досвід історії дійсно підтвердив, що нації, де переважають «нейтральні» чи то у внутрішній, чи то в зовнішній боротьбі, неминуче засуджені на смерть і на рабство» (Липинський, 1990, с. 41–117). Липинський як і Донцов виступав за те, що для втілення державотворчої ідеї потрібно діяти. Натомість Г. Хомишин основну причину втрати українцями держави вбачав у малій вірі самого народу (ЦДІАУ, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 7, арк. 105).

Г. Хомишин, як і А. Шептицький, говорить про шляхетність, чесність та відповідність «праву Божому» (ЦДІАУ, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 7, арк. 105). Такий націоналізм автор називає позитивним. «Свій нарід любити нам вже природне право. А коли та любов походить з надприродної віри і любови до Бога, тоді вона є

чеснотою і то надприродною...» (Хомишин, 1932, с. 7). Іншого типу націоналізму єпископ не сприймає і вважає, що «правдивий, святий і благородний любові свого народу різко протиставляється націоналізм, видумка послідних часів, що ставить нарід як найвищого суверена, ...нехтує незламні засади ...віри, а ставить свої, людьми видумані звихнені кличі, які вважає догмами і нищить не тільки любов Бога, але й ближних, бо впроваджує горячку шовінізму і ненависть у відносинах до всіх, котрі не відчиняють сему націоналізмови» (Хомишин, 1932, с. 8).

Однак, на відміну від митрополита А. Шептицького, Г. Хомишин детальніше досліджує позицію націоналістів, стверджуючи, що вони мають на меті створення нової релігії: «Тим часом є у нас апостоли, котрі голосять іншу любов свого народу, інший патріотизм. Вони ставлять нарід як найвищу владсть» (Хомишин, 1932, с. 8). Автор пастирського листа твердить, що тим самим націоналісти змінюють релігію, віру, мораль. Одну з найбільших небезпек єпископ вбачає у тому, що за умови домінування таких поглядів католицька церква втратить свій авторитет і своє місце в суспільстві. Хомишин, як і Шептицький, виступає проти саботажних акцій та проти терору і вбивств. Із націоналістами єпископ не погоджується у головному питанні націоналістичної ідеології – трактуванні нації як найвищої цінності – «нарід сам у себе не може бути найвищою властю, він так само залежний і підпорядкований Божій найвисшій власті і Божим правом» (Хомишин, 1932, с. 30).

На думку націоналістів, тільки нація та її провідники визначають, які цінності, моральні норми є прийнятні. На протигагу цьому Г. Хомишин уважав неможливим підкорення духовенства націоналістичним ідеям (Хомишин, 1932, с. 31). Автор не мав довіри до заяв націоналістів, що вони не відкидають релігії, звинувачуючи їх у сектантстві, поганському патріотизмові та націоналізмові, радикалізмові, а найголовніше – закидає селрробізм та большевизм, що веде до духовного знищення народу (Хомишин, 1933, с. 35). Підтримуючи консервативну ідеологію, Г. Хомишин до націоналізму ставився як до молодіжного «гарячкового» руху, основою якого є «демагогія» (ЦДІАУ, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 7, арк. 105).

У цьому ж пастирському листі натрапляємо думку єпископа щодо походження українського націоналізму. Автор стверджує, що сучасні вияви «звихненого націоналізму» мають давні корені, а перший, хто просвітив українців у питаннях націоналізму, був Т. Шевченко. Г. Хомишин визнає заслуги поета перед українським народом, проте зауважує, що він «не спрямував своїх ідей у потрібне русло» (Хомишин, 1933, с. 14). Єпископ звинувачує Т. Шевченка у висміюванні Церкви як інституції загалом, а особливо католицької (Хомишин, 1933, с. 14). Слід наголосити, що Г. Хомишин, висловлюючи критику на адресу поета, тим самим критикував не тільки його діяльність, а й розвінчував національного героя, образ якого вже став національним символом для всіх українців, незалежно від місця проживання – сходу чи заходу – чи конфесійної приналежності. Тим самим єпископ ставив під удар та критику як себе особисто, так і загалом Церкву.

Серед інших єпископ характеризує М. Драгоманова. Твердить, що цей громадський діяч – піонер «своєрідного національного руху... атеїст, і анархіст чистої крові» (Хомишин, 1933, с. 15). Третім представником націоналізму «звихненого» візиря, на думку єпископа, став І. Франко, «котрий при своїм великім таланті й енциклопедичній ученості впровадив у нас безбожну матеріалістичну філософію...» (Хомишин, 1933, с. 15). Саме цих трьох відомих діячів він номінує на зачинателів українського націоналізму.

Критикуючи вищезазначені погляди, дії та особистості націоналістичного руху, єпископ висловлює своє бачення ролі католицьких громадських установ «на тлі звихненого націоналізму» (Хомишин, 1933, с. 15). Як і А. Шептицький, Г. Хомишин покладав велику надію на молодь, для виховання якої діяли католицькі організації, а найперше «Просвіта», що здобула собі «великанський вплив між народом. І треба признати, що вона в початках виконувала дуже велику працю і мала хосенний вплив...» (Хомишин, 1933, с. 18).

Однак Г. Хомишин у 1933 р., коли був опублікований цей лист, бачив загрозу і в діяльності «Просвіти», оскільки між Церквою та ОУН розпочалася боротьба за молодь. ОУН, на відміну від Церкви, не мала великої мережі громадських установ, тому

перехопити в Церкві вплив над широкою мережею установ «Просвіти» означало, по-перше, зменшити її вплив на населення, зокрема на молодь, у великих і малих містах. По-друге, це давало можливість отримати важелі впливу на молодь навіть у більшості віддалених сіл Західної України.

Іншою точкою, де перетнулися інтереси Церкви та ОУН, була «Рідна Школа», яка, як застерігав Г. Хомишин, може піти по націоналістичному шляху. Єпископ покладає вину за поширення радикальних націоналістичних настроїв серед молоді на два народи. «Не треба скривати, що обі сторони багато завинили – і Поляки й Українці. Все ще досить часу, щоби зачати нове життя» («Українська проблема», 1933, с. 2). Протиставляючи свою позицію іншим українським національним організаціям та рухам, єпископ у своїй дієцезії створив організацію «Скала», яка мала в межах дієцезії замінити осередки «Просвіти», які більшою мірою були контрольовані А. Шептицьким, або досить часто на середину 30-х рр. перебували під впливом націоналістичного руху.

Загалом праця Г. Хомишина «Українська проблема» справді висвітлює значний обсяг проблемних питань, які постали перед українським суспільством на початку 1932-го р. Проте вона переповнена суб'єктивним, не завжди до кінця відповідним ставленням станіславівського єпископа до національного та націоналістичного руху. Зокрема автор часто звертає увагу на особисті прикросці та образи, що їх на його адресу висловлювали ті чи інші діячі чи сили.

«Українська проблема», за задумом автора, мала б розкрити нагальні проблеми українського галицького суспільства 20–30-х рр. Проте Г. Хомишин піддає осуду всі українські партії, окрім католицького організованого руху, зокрема УНО, який він підтримував. Критика з боку греко-католицького єпископа українських партій, які виступали за державницьку ідею, була вигідна польському урядові. Окрім того, критикуючи весь український політикум, Г. Хомишин не пропонує натомість ніяких реальних кроків щодо здобуття українцями своєї держави. Його ідея обмежується лише далекою перспективою.

На перший план Г. Хомишин ставить питання порозуміння з Польщею – заради налагодження соціально-побутових умов життя населення, проте нехтує державницькими інтересами. Єпис-

коп виступає за лояльність до польської держави, закликає населення утверджувати у ній справедливість. Саме в межах такої польської держави, вважає Г. Хомишин, повинен культурно розвиватися український народ і чекати сприятливого історичного моменту для здобуття суверенітету (Хомишин, 1932, с. 156). Таку позицію можна назвати народницькою, оскільки про державну незалежність української нації автор прямо не згадує.

Навпаки, з початку 1930 рр. Станіславівський єпископ намагався всілякими способами порозумітися з польською владою. Так, ще у 1923 р. він заборонив семінаристам Станіславівської духовної семінарії брати участь у поході на могили Січових Стрільців, а за непокору 16 з них було виключено (ЦДДАЛУ, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 229, арк. 40–42). Задля нормалізації польсько-українських стосунків, всупереч позиції митрополита А. Шептицького, єпископи Й. Коциловський та Г. Хомишин долучилися до латинізації східного обряду. Така позиція Станіславівської та Перемиської (Перемишльської) єпархій ГКЦ обурювала як самих націоналістів, так і більшість національно свідомих мирян.

Звісна річ, представники радикального націоналізму не могли обійти критикою праці Г. Хомишина, а особливо його «Українську проблему». Варто зазначити, що націоналісти досить різко, проте об'єктивно звинувачували єпископа в поширенні «нездорового ферменту» та деморалізаційних настроїв. Також вони висміяли думку церковного діяча, що основоположником націоналістичного лиха є Т. Шевченко («Релігія й деякі її вияви», 1933, с. 3).

Станіславівський єпископ досить часто акцентував увагу на польсько-українському порозумінні, що суперечило політичним поглядам та планам ОУН. Політична складова конфлікту між Г. Хомишином та ОУН вилилася у взаємні звинувачення. Націоналістам особливо не подобалися нагадування єпископа стосовно того, що потрібно коритися Божій волі та приймати з покорюю ту владу, яку дає Бог, висловлене в «Пастирському Листі» до вірних у 1932 р. (Мірчук, 2007, с. 254).

Окремі заяви Г. Хомишина стали несподіванкою навіть для польської преси. Так, 23 березня 1931 р. польська газета «Щоденний ілюстрований кур'єр» надрукувала звернення єпископа під

назвою «Сенсаційний пастерський лист єпископа Хомишина» («Sensacyjny list pasterski», 1931, s. 1), де стверджувалося, що «українці мусять бути лояльними і дожити до могутності Польщі» («Sensacyjny list pasterski», 1931, s. 1). Важливо зазначити, що ця заява єпископа була оприлюднена в час загострення українсько-польських стосунків. Сьогодні важко однозначно визначити, якими мотивами керувався Г. Хомишин. Одним із них може бути бажання зменшити напруження у відносинах, або ж принаймні вберегти українців від репресій. З іншого боку, така позиція відштовхувала національно свідоме суспільство від єпископа.

Усю українську інтелігенцію єпископ вважає ліберальною, радикальною або атеїстичною (Хомишин, 1932, с. 41). У своїх працях часто звинувачує УНДО та «Діло» в радикалізмі, підтримці підпільних організацій та в організації терористичних акцій. Різким, навіть саркастичним, є висловлювання єпископа про ювілей газети: «Та газета, то стара грішниця, яка зводила і зводить нарід. Вона подібна до тої безсоромної упавшої жінчини, яка по сповненню безсоромного гріха прибирає усміхнений вид лица, немовби нічого злого не вчинила» (Хомишин, 1932, с. 41).

Цікаво, що у книзі «Українська проблема» автор не висловлюється безпосередньо, кого саме він має на увазі. Лише з контексту праці можемо припустити, що йдеться про «Діло». Про це також свідчить і той факт, що саме в 1880 р. було засновано газету «Діло» і якраз на початку 1930-х, коли єпископ Г. Хомишин писав свою працю, часопис святкував ювілей. Щодо «Діла», погляди митрополита А. Шептицького та єпископа Г. Хомишина цілком протилежні. Митрополит А. Шептицький у листі до редактора газети «Діло» Д. Левицького визнавав «заслуги газети перед народом» (Гайова & Кравчук, 1999, с. 817).

Автор «Української проблеми» покладає найбільшу відповідальність у боротьбі зі всіма видами українського ненормального, на його думку, націоналізму на духовенство. Проте вважає, що духовенство не до кінця виконує потрібну роль. Він стверджує, що «загал нашого духовенства, якого завданням було струю національного руху справити в правильне русло, а все, що в тім русі негативне, шкідливе, небезпечне, усунути, – не тільки не сповнив сего високого і так кінцевого завдання, але навпаки, сам

дався пірвати тому нездоровому рухови і стався сліпим вождом сліпців» (Хомишин, 1932, с. 57).

Варто наголосити, що в праці «Українська проблема» є також важлива інформація, яка проливає світло на взаємини між католицьким табором, що його очолював А. Шептицький, та католицьким напрямом Г. Хомишина. Григорій Хомишин критикує назву молодіжного руху, який провадив вишкіл молоді в лісах. Учасники цього руху називали себе «Лісовими Чортами». Словесний конфлікт вилився у 1929 р. на шпальти часопису «Нива». Критикуючи назву та акції «Лісових Чортів», єпископ Г. Хомишин згадує, що «Нива» обороняла їх прапор, трактуючи зображення чорта на ньому як декоративний елемент (Хомишин, 1932, с. 39).

Тобто погляди єпископа були консервативними, та такими, що намагалися поширити вплив ГКЦ на різні сфери життя суспільства, зокрема на політику. Хоч у новому часі, в період зростання національних рухів у Центрально-Східній Європі, навіть країні консерватори, яким, на нашу думку, був Г. Хомишин, не відкидали потреби змін: «Католицька Церква мусить лучити в собі дві характеристичні ціхи: консерватизм, одначе рівночасно й узгляднювати поступ» (Хомишин, 1932, с. 1).

Висновки. Підсумовуючи, варто відзначити, що Г. Хомишин уважав недопустимою діяльність організацій, яка базувалася на націоналістичній ідеології. Українські націоналісти стверджували, що тільки нація та її провідники визначають, які цінності, моральні норми є прийнятні. На противагу цьому Г. Хомишин називав неможливим підкорення духовенства націоналістичним ідеям. Єпископ відкидав не лише інтегральний націоналізм, а й будь-який національно-політичний рух, що не був лояльним до влади і не підкорявся беззастережно авторитетові Церкви та традиційної релігії. На відміну від митрополита А. Шептицького, єпископ Г. Хомишин детальніше досліджує позицію націоналістів. Такі організації, на його думку, сповідували язичницькі, дохристиянські цінності. Одну з найбільших небезпек єпископ убачав у тому, що за умови домінування таких поглядів католицька церква втратить свій авторитет і своє місце в суспільстві.

Єпископ Г. Хомишин висловлював лояльну позицію щодо Польської держави, вважав, що українці мали здобувати свою незалежність за декілька етапів. На першому слід було обмежи-

тися автономією у складі Польської держави. Станіславівський єпископ досить часто акцентував увагу на польсько-українському порозумінні, що суперечило політичним поглядам та планам ОУН. Політична складова конфлікту між Г. Хомишиним та ОУН вилилася у взаємні звинувачення. Натомість Г. Хомишин звертав значну увагу на нагальні суспільно-побутові проблеми співжиття українців та поляків, а проблему створення незалежної Української держави розглядав у віддаленій перспективі.

Джерела та література

- Гайковський, М.** (1998). *Католицька Акція мирянський рух українців у міжвоєнному періоді ХХ століття. Роль і місце мирян у Церкві*. Львів.
- Гайова, О., & Кравчук, А.** (Упоряд.). (1999). *Андрей Шептицький: життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944* (Т. 2). Львів: Місіонер.
- Єгрешій, О.** (2001). Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина. *Галичина*, 5–6, 315–320.
- Липинський, В.** (1990). Листи до братів хліборобів. В Г. Васькович (Упоряд.), *Дві концепції української політичної думки. В'ячеслав Липинський – Дмитро Донцов* (с. 41–117). Накладом Ради оборони і допомоги Україні Українського конгресового комітету Америки.
- Лисенко, О.** (2000). Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. *Український історичний журнал*, 6, 29–50.
- Марчук, М.** (2001). Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій. *Галичина*, 5–6, 302–307.
- Мірчук, П.** (2007). *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*. Київ: Українська видавнича спілка.
- Москалюк, М.** (2000). Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політологічний аналіз. *Галичина*, 4, 97–101.
- Пилипів, І.** (2001). Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період. *Галичина*, 5–6, 308–313.
- Релігія й деякі її вияви. (1933, 19 березня). *Наш Клич*, с. 3.
- «Українська проблема»: інтерв'ю з Преосв. Григорієм Хомишиним. (1933, 9 лютого). *Нова Зоря*, с. 2.
- Хомишин, Г.** (1925). *Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа станіславівського до клира і вірних станіславівської Єпархії про грожачі небезпеки*. Станіславів.

- Хомишин, Г.** (1932). *Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин Станіславівський Єпископ*. Станіславів.
- Хомишин, Г.** (1933). *Про грозу духовної руйни. Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа станіславівського, до духовенства і вірних станіславівської єпархії (Другий наклад)*. Львів.
- ЦДІАУ, м. Львів – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Sensacyjny list pasterski biskupa Chomyshyna. (1931, 23 marca). *Ilustrowany Kurjer Codzienny*, s. 1. Kraków.

References

- Haikovskiy, M.** (1998). *Katolytska Aktsiia myrianskyi rukh ukraintsiv u mizhvoienomu periodi XX stolittia. Rol i mistse myrian u Tserkvi [The Catholic action of the laity movement of Ukrainians in the interwar period of the twentieth century. The Role and Place of Laity in the Church]*. Lviv [in Ukrainian].
- Haiova, O., & Kravchuk, A.** (Comps.). (1999). *Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist: dokumenty i materialy 1899–1944 [Metropolitan Andrey Sheptytsky: Life and Activities: Documents and Materials 1899–1944]*. (Vol. 2). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Yehreshii, O.** (2001). *Vzaiemovidnosyny mytropolyta Andreia Sheptytskoho i yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna [Relations between Metropolitan Andrey Sheptytsky and Bishop Gregory Khomyshyn]*. *Halychyna – Galicia*, 5–6, 315–320 [in Ukrainian].
- Lypynskiy, V.** (1990). *Lysty do bratuv khliborobiv [Letters to the brothers-farmers]*. In H. Vaskovych (Comps.), *Dvi kontseptsii ukrainskoi politychnoi dumky. Viacheslav Lypynskiy – Dmytro Dontsov – Two concepts of Ukrainian political thought. Vyacheslav Lipinski – Dmytro Dontsov* (pp. 41–117). Nakladom Rady oborony i dopomohy Ukraini Ukrainskoho konhresovoho komitetu Ameryky [in Ukrainian].
- Lysenko, O.** (2000). *Relihiine pytannia u teorii ta praktytsi ukrainskoho natsionalizmu v pershii polovyni XX st. [Religious question in the Theory and Practice of Ukrainian Nationalism in the First Half of the 20th Century]*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 29–50 [in Ukrainian].
- Marchuk, M.** (2001). *Hreko-katolyky v Druhii Rechi Pospolytii: suspilnyi chyn ta konfesiino-terytorialnyi ustroi [Greek Catholics in The Second Polish Republic: Public Order and Confessional and Territorial System]*. *Halychyna – Galicia*, 5–6, 302–307 [in Ukrainian].

- Mirchuk, P.** (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky [Essay on OUN History. 1920–1939]*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Moskaliuk, M.** (2000). Derzhavotvorcha kontseptsiiia ukrainskykh khrystyianskykh suspilnykiv u mizhvoienii Halychyni (1920–1939 rr.): istorykopolitolozhichniy analiz [The State-making Concept of Ukrainian Christian Societies in Interwar Galicia (1920–1939): An Historical and Political Analysis]. *Halychyna – Galicia*, 4, 97–101 [in Ukrainian].
- Pylypiv, I.** (2001). Ekumenichna diialnist mytropolita Andreia Sheptytskoho u mizhvoiennyi period [Ecumenical activity of Metropolitan Andrey Sheptytsky in the interwar period]. *Halychyna – Galicia*, 5–6, 308–313 [in Ukrainian].
- Relihiia y deiaki yii vyiavy [Religion and some of its manifestations]. (1933, March 19). *Nash Klych – Our Call*, p. 3 [in Ukrainian].
- «Ukrainska problema»: interviu z Preosv. Hryhoriem Khomyshynym [«The Ukrainian Problem»: Interview with Rev. Gregory Khomyshyn]. (1933, February 9). *Nova Zoria – New Star*, p. 2 [in Ukrainian].
- Khomyshyn, H.** (1925). *Pastyrskiy lyst Hryhoriia Khomyshyna, yepyskopa stanislavivskoho do klyra i virnykh stanislavivskoi Yeparkhii pro hroziachi nebezpeky [Pastoral letter of Gregory Khomyshyn, Bishop of Stanislaviv to the clergy and laic of Eparchy of Stanislaviv about threatening dangers]*. Stanislaviv [in Ukrainian].
- Khomyshyn, H.** (1932). *Ukrainska problema. Napysav dlia dukhovnoi i svitskoi inteligentsii ukrainskoho narodu Hryhorii Khomyshyn Stanyslavivskiy Epyskop [The Ukrainian problem. Written for the spiritual and secular intelligentsia of the Ukrainian people by Gregory Khomyshyn, Bishop of Stanislaviv]*. Stanislaviv [in Ukrainian].
- Khomyshyn, H.** (1933). *Pro hrozu dukhovnoi ruiny. Pastyrskiy lyst Hryhoriia Khomyshyna, yepyskopa stanislavivskoho, do dukhovenstva i virnykh stanislavivskoi yeparkhii [About the danger of spiritual ruin. Pastoral letter of Gregory Khomyshyn, Bishop of Stanislaviv, to the clergy and laic of the Stanislaviv eparchy]* (2nd ed.). Lviv [in Ukrainian].
- TsDIAU, m. Lviv – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].
- Sensacyjny list pasterski biskupa Chomyshyna [Sensational pastoral letter of Bishop Chomyshyn]. (1931, March 23). *Ilustrowany Kurjer Codzienny – Illustrated Daily Courier*, p. 1. Kraków [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 11.11.2019

УДК 94(477)(092)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184672

Оксана КАЛИЩУК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України, факультет історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 24, вул. Шопена, м. Луцьк, Україна, індекс 43000 (kaliszczuk.oksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-4566-2019>

Бібліографічний опис статті: Калищук, О. (2019). Ідея соборності та шляхи її реалізації у доктрині Миколи Сціборського. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 97–106. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184672.

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ДОКТРИНИ МΙΚОЛИ СЦІБОРСЬКОГО

Анотація. *Мета статті* – охарактеризувати доктрину соборності М. Сціборського і визначити його внесок у розробку проблематики соборності теоретиками українського націоналізму. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що встановлено, що для теоретика націоналістів поняття соборності було одним з базових та визначальних у практичній і теоретичній діяльності. Розкрито поняття нації та держави, національної революції і диктатури у взаємозв'язку із поняттям соборності. Основну увагу приділено питанню реалізації ідей соборності у доктрині побудови української держави М. Сціборським. **Висновки.** Якщо Дмитро Донцов вдихнув ідею в український післявоєнний мілітарний рух, то М. Сціборський оформив її у структуровану модель. Найбільшим його внеском у розвиток

українського та національної самосвідомості є розробка концепції «націократії» – оригінального суспільно-політичного устрою, якій став наповненням ідеї Української Самостійної Соборної Держави. Основним змістом роботи українських націоналістів, писав М. Сціборський, стала ідеологічна та політична соборність визвольного чину та державної розбудови, правильна оцінка ролі еміграції, надкласовість у політиці, диктатура в методах «замість ідеологічного та політичного змісту «центру» УНР, що полягав у полонофільській концепції, невиразній демократичній кволасти й закостенілості». Ідеї М. Сціборського у принципі не суперечать нормам будівництва демократичного суспільства, а є лише максимально адекватними тогочасному політичному контексту та для сучасності. Наукова спадщина М. Сціборського доволі різноманітна, але й дотепер залишається не тільки не засвоєною українською спільнотою, щобільше, вона видана далеко не повністю. Сьогодні відсутня повна збірка творів цього провідного ідеолога українських націоналістів.

Ключові слова: соборність; Микола Сціборський; націоналізм; держава; національна ідея.

Oksana KALISHCHUK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Archeology, Ancient and Medieval History of Ukraine, Faculty of History, Political Science and National Security of Lesya Ukrainka Eastern European National University, 24 Shopena Str., Lutsk, Ukraine, postal code 43000 (kaliszczuk.oksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-4566-2019>

To cite this article: Kalishchuk, O. (2019). Ideaia sobornosti ta shliakhy yii realizatsii u doktryni Mykoly Stsiborskoho [The idea of sobornost conciliarity and the ways of its implementation in the Mykola Stsiborsky]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 97–106.* doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184672 [in Ukrainian].

**THE IDEA OF SOBORNOST CONCILIARITY
AND THE WAYS OF ITS IMPLEMENTATION
IN THE MYKOLA STSIBORSKY**

Summary. The purpose of the article is to characterize the doctrine of sobornost of M. Stsiborsky and to determine his contribution to the development of the problem of sobornost by the theorists of Ukrainian nationalism. The methodology of the study is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authoritative objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general-scientific (analysis, synthesis, generalization) special-historical (historical-genetic, historical-typological), historical-typological, historical-typological. The scientific novelty is that it has been established that for nationalists theorists the notion of sobornost was one of the basic and determining factors in practical and theoretical activity. The author reveals the concept of nation and state, national revolution and dictatorship in connection with the concept of sobornost. The main attention is paid to the question of realization of ideas of sobornost in the doctrine of construction of the Ukrainian state by M. Stsiborsky. Conclusions. If D. Dontsov breathed the idea into the Ukrainian postwar militant movement, then M. Stsiborsky framed it into a structured model. His greatest contribution to the development of the Ukrainian and national consciousness is the development of the concept of «nationality» – an original socio-political system, which became the idea of the Ukrainian Independent Council of State. The main content of the work of Ukrainian nationalists, wrote M. Stsiborsky, was the ideological and political sobornost of the liberation order and state-building, the correct assessment of the role of emigration, the superclassification in politics, the dictatorship in the methods «instead of the ideological and political content of the «center» of the UPR, which consisted in the political philosophy, obscure democratic fragility and rigidity». M. Stsiborsky's ideas do not, in principle, contradict the norms of building a democratic society, but are only maximally adequate to the current political context and to the present. M. Sciborsky's scientific heritage is quite diverse, but still remains not only not mastered by the Ukrainian community, moreover – it has not been published completely. Today there is no complete collection of works by this leading ideologue of Ukrainian nationalists.

Keywords: *sobornost; Mykola Stsiborsky; nationalism; state; national idea.*

Постановка проблеми. Значний внесок одного з ідеологів націоналізму М. Сціборського у випрацювання концепції функціонування державного механізму Української Самостійної Соборної Держави не підлягає сумніву. Важко оминати погляди та діяльність цього українського громадського діячів, публіциста і теоретика українського націоналізму, про якого Улас Самчук згадав: «Під цим самим обідраним собором, на голій брукованій площі, нічим не захищені, виразно виділялися два горбики свіжої землі, з дерев'яними на них хрестами. Тяжко повірити, що тут недавно знайшли свій життєвий кінець двоє найчільніших діячів українського модерного революційного опору – двоє доволі глїтнїх, невтомних шукачів розв'язки національного питання цього простору – Омелян Сенік та Микола Сціборський» (Самчук, 1972).

Коли ходить про Україну, то слід пам'ятати, що соборність – це не тільки поняття географічне, а й соборна здатність нації творити українську державу, наповнювати її реальними справами національного і загальнолюдського змісту. Зі свого боку, завданням національної ідеї є сформувати єдиний національний економічний, мовноінформаційний, культурний, релігійний та інші простори і допомогти українцям усвідомити себе соборною державотворчою нацією (Безопасний, 2014, с. 113). І тут не обійтися без осмислення теоретичних і практичних здобутків попередніх поколінь, зокрема й Миколи Сціборського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість робіт, присвячених постаті М. Сціборського мають поверховий або мемуарний характер, вони вийшли друком за кордоном у повоєнний час завдяки зусиллям представників української діаспори (праці В. Мартинця, З. Книша, П. Мірчука). У сучасній Україні дослідженню спадщини теоретика націоналізму присвячені студії таких дослідників, як Р. Коваль, В. Мороз, О. Салтовський, Б. Червак які містять аналіз праці М. Сціборського «Націократія». І. Оніщенко та Н. Черниш торкнулися проблеми нації та обґрунтували її визначення у спадщині М. Сціборського. К. Бондаренко, Я. Кіт, Р. Коваль, В. Панченко наводять біографічні дані з життя та творчості ідеолога українського націоналізму.

Мета статті – охарактеризувати доктрину соборності М. Сціборського і визначити його внесок у розробку проблематики соборності теоретиками українського націоналізму.

Виклад основного матеріалу. Завданням молодого активного націоналізму М. Сціборський уважав накреслення найкоротшого шляху соборної нації до державності, вкладаючи у свою діяльність засади віри в себе, свою націю, в її майбутнє. «Єднаймося під національним прапором» – переконував він, виносячи ці слова у заголовок однієї з публікацій (Сціборський, 1931, с. 2). Як твердив М. Сціборський, український націоналізм вірить у націю і весь концентрат своєї сили вкладає на те, щоб просочити ціле її внутрішнє і духове єство вірою в себе, почуттям сили і соборної єдності.

У працях «Націократія» та «Нарис Конституції» визначальними він виділяє ідеї нації та держави, до будівництва якої мали бути залучені усі соціальні верстви нації. Національна революція проти всіх окупантів бачилася як шлях відродження соборної української держави. Згідно з концепцією М. Сціборського, без держави нація не може стати творчим чинником історії й повноправним господарем власної долі. Така нація рано чи пізно обов'язково стане об'єктом поневолення для інших націй. Без держави нація не може зберегти своєї єдності, вона приречена на поділ між іншими державами, що обов'язково веде її до руїни. Саме тому таким важливим, на думку М. Сціборського є боротьба націоналістів за національну соборність. «Без неї загрожує нації розшматування і руїна. Ось причини, чому український націоналізм із такою непримиримістю поборює – поруч історичних ворогів – також москвофільство наших комуно-соціалістів та гетьманців і полонофільство ундо-уенерівщини. Свідомий величезного значіння об'єднання всіх земель Української Нації, як головної підстави її здорового існування – він протиставить цим групам концепцію власних сил нації та національної революції, змагаючи до здобуття Самостійної, Соборної Держави, що є центральним пунктом його політичної програми» (Сціборський, 1942, с. 102–103).

Для М. Сціборського, як і для націоналізму загалом, лише власна держава забезпечує відстоювання інтересів української нації та їхній захист: «лише у власній державі буде можливо забезпечити народові і волю, і добробут, і урядити корисний для нього внутрішній лад» (Сціборський, 1933, с. 23) – стверджував мислитель. Державна організація, в умовах націократичного прав-

ління, на думку М. Сціборського, «має відображувати в собі співвідношення окремих національно-суспільних складників, об'єднувати їх в одну суцільність і охороняти їх назовні силою й правом своєї суверенності (незалежності)» (Сціборський, 1942, с. 101–102). Тут важливо нагадати застереження, яке висловив у одній зі своїх робіт теоретик українського націоналізму: «В самостійній українській державі українське населення не сміє бути упослідженим і безправним так само, як і під окупаціями!..» (Сціборський, 1933, с. 32). Практика сучасного державотворення доводить справедливність цих побоювань.

Для М. Сціборського соборність була тією ідеєю і цінністю, за яку проливали кров покоління української нації. Свого часу, виступаючи на вшануванні Д. Вітовського від імені Національного військового союзу колишніх вояків УНР у Чехословачині, він вказував, що ідея самостійності і соборності української нації закріплена щедро пролитою кров'ю найкращих синів України по обох боках Збруча. Але ця пролита кров, на його думку, не привід для суму та зневіри, а закликом до великого чину (дії), котрий буде здійсненням ідеї, захищеної в десятках тисяч могил («Над могилою полковника Вітовського», 1928). Подібна позиція була повторена і згодом. Висловлюючи критичне ставлення до декларації «Від Уряду Української Народньої Республіки», серед іншого М. Сціборський звертає увагу на те, що «хоч і замасковано під покришкою спекулятивної діалектики, але група А. Левицького не лише не заміряє залишатися на заповітних позиціях Соборности, на позиціях, що зістали освячені потоками густої, червоної, дорогоцінної крові того ж українського народу, до якого вона має лицемірну сміливість звертатися – але вона цілком ігнорує і відкидає фактичне, історичне і юридичне значення Акту Соборного Обєднання Українських земель» (Сціборський, 1930, с. 2). Рівно ж, вступаючи у дискусію з автором матеріалу «Чи ми готуємося до війни?» (під псевдонімом Клим Обух, який використовував К. Трильовський), М. Сціборський, вважаючи угодовський табір протисоборницьким, писав, що українська нація є сама в собі духовою цілістю, з кожним днем даючи докази своєї внутрішньої соборності й спільного гону до нового життя, попри розрізаність кордону (Сціборський, 1937, с. 2).

У одній зі своїх робіт М. Сціборський досить детально і розгорнуто зупинився на ідеї соборності (Сціборський, 1928, с. 11–15). Насамперед його стаття стосувалася московфільських і полонофільських орієнтацій в історичній ретроспективі, які він не сприймав і засуджував. Що більше – антагонізм між окремими частинами української нації він уважав шкідливою і тяжкою спадщиною визвольної боротьби. «Гнилі “культи” чужих сил та хворобливі, анемічні сподівання манни з чужого неба націоналізм має замінити залізно-фанатичним культом власної сили соборної нації, вкладаючи в свій чин при незмінні засади: віру в себе, віру в свою націю, і віру в її майбутнє. Методами роботи націоналізму має бути соборне поєднання не живих мерців минулого, а активних чинників і мас сучасного. “Мунуле” конвульсивно переводить непевні, ризиковані операції на окремих частинах тіла соборної нації... Воно знає, що скорий той час, коли величезні закономірні здвиги нової соборної нації гнівно відштовхнуть його від життя» (Сціборський, 1928, с. 15). Не випадково, вважаючи ні політичні партії, ні суспільні класи, ні стани невідповідною формою і вбачаючи серед цілей націоналізму їх поборення, у основу націоналістичного підходу М. Сціборський клав принцип національної соборності дії, синтези національного думання й зусилля при максимальній пошані до індивідуальної свободи й гідності людини.

Ідея соборності червоною ниткою пронизує діяльність організації, до діяльності яких активно долучався М. Сціборський. Так, Легія українських націоналістів ставила своїм основним завданням повне визволення українського народу шляхом консолідованої боротьби усіх національно-державних сил з окупантами українських земель, створення Суверенної Соборної Української Держави в її етнографічних межах, охорону національно-державної незалежності. Сам М. Сціборський як новообраний голова ЛУН (замість Л. Костаріва) одним із пунктів діяльності Центрального Комітету організації визначив психологічне, ідеологічне й організаційне об'єднання націоналістів з усіх земель України, як перший етап революційно-конструктивної, соборно-державницької чинності («З діяльності організацій», 1928, с. 160; ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 2, арк. 12–13). Слід нагадати, що власне, коли на основі злиття трьох структур (Українське

Національне Об'єднання, кер. М. Сціборський, Д. Демчук; Союз Українських фашистів, кер. Л. Костарів, Кожевніков; Союз Визволення України, кер. Ю. Коллард, Григорович) утворили Легію Українських Націоналістів і її члени визначали ідеологічні засади діяльності, прихильники державницької традиції гуртувалися саме навколо М. Сціборського. Він і його прихильники виступили проти сліпої орієнтації на західні політичні рухи (у тому числі й фашизм). Відстоюючи психологічну єдність нації, орієнтацію на чужі сили, вони сприймали як найбільше зло у національно-державницьких змаганнях і причину слабкості українського політикуму (*Свєген Коновалець та його доба*, 1974, с. 383).

Висновки. Як прикінцеві зауваги варто вказати, що ідеї М. Сціборського не входять у суперечність з нормами функціонування демократичного суспільства, але пов'язані та породжені тогочасним політичним контекстом, адже принцип плюралізму, політичної боротьби ним не відкидався.

Не буде чимось оригінальним, коли ствердити, що за умов побудови суверенної, незалежної держави, сучасне покоління українців зіштовхнулося із пошуком відповідних ідей та шляхів подолання нових викликів. Одним із завдань, котре потребувало (та й потребує) розв'язання, є формування відчуття єдиного суспільства, попри регіональні відмінності. Досвід попередніх поколінь, які репрезентували український національно-визвольний рух у ХХ ст., є важливим. Розуміння такими теоретиками, як М. Сціборський, важливості для успішності державотворення соборності у всіх її вимірах – це той дороговказ, який вони залишили сучасним державним діячам. Наукова спадщина М. Сціборського доволі різноманітна, але й дотепер залишається не тільки не засвоєною українською спільнотою, що більше – вона видана далеко не повністю. Сьогодні відсутня повна збірка творів цього провідного ідеолога українських націоналістів. І це попри те, що думки М. Сціборського вражають актуальністю попри часову відстань.

Джерела та література

Безопасний, М. (2014). Вплив української національної ідеї на соборність України. *Історична пам'ять*, 30–31, 113.

- Євген Коновалець та його доба.* (1974). Мюнхен: Вид-во фундації ім. Є. Коновальця.
- З діяльності організацій. Легія Українських Націоналістів. (1928). *Розбудова нації*, 4, 160.
- Над могилою полковника Вітовського в Берліні. (1928, 9 жовтня). *Свобода: український дневник*, с. 1–2.
- Самчук, У.** (1972). *На білому коні*. Вінніпег: Видання Т-ва «Волинь».
- Сціборський, М.** (1937, 9 червня). Голоси з «тамтого світу»... *Свобода: український дневник*, с. 2.
- Сціборський, М.** (1930, 9 липня). Документ фальшу. *Свобода: український дневник*, с. 2.
- Сціборський, М.** (1931, 21 квітня). Єднаймося під національний прапор! (Допис з Парижа). *Свобода: український дневник*, с. 2.
- Сціборський, М.** (1942). *Націократія* (с. 101–103). Прага.
- Сціборський, М.** (1933). *ОУН і селянство* (с. 23, 32). Прага: видання Розбудови Нації.
- Сціборський, М.** (1928). Соборність психології та політики – основа націоналізму. *Розбудова нації*, 1, 11–15.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

- Bezopasnyi, M.** (2014). Vplyv ukrainskoi natsionalnoi ideii na sobornist Ukrainy [The influence of Ukrainian national ideas on Ukraine conciliarity]. *Istorychna pamiat – Historical Memory*, 30–31, 113 [in Ukrainian].
- Yevhen Konovalets ta yoho doba [Evgen Konovalets and his day].* (1974). Miunkhen: Vyd-vo fundatsii im. Ye. Konovaltsia [in Ukrainian].
- Z diialnosti organizatsii. Legiia Ukrainskykh Natsionalistiv [From the activities of organizations. Legion of Ukrainian Nationalism]. (1928). *Rozbudova natsii – Nation building*, 4, 160 [in Ukrainian].
- Nad mohyloiui polkovnyka Vitovskoho v Berlini [Over the grave of Colonel Vitovsky in Berlin]. (1928, October 9). *Svoboda: ukrainskyi dnevnyk – Freedom: Ukrainian Daily*, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Samchuk, U.** (1972). *Na bilomu koni [On a white horse]*. Vinnipeh: Vydannia T-va «Volyn» [in Ukrainian].
- Stsiborskyi, M.** (1937, June 9). Holosy z «tamtoho svitu»... [Voices from the dark world...]. *Svoboda: ukrainskyi dnevnyk – Freedom: Ukrainian Daily*, p. 2 [in Ukrainian].
- Stsiborskyi, M.** (1930, July 9). Dokument falshu [Document false]. *Svoboda: ukrainskyi dnevnyk – Freedom: Ukrainian Daily*, p. 2 [in Ukrainian].

- Stsiborskyi, M.** (1931, April 21). Yednaimos pid natsionalnyi prapor! (Dopys z Paryzha) [Let's unite under the national flag! (Post from Paris)]. *Svoboda: ukraïnskyi dnevnyk – Freedom: Ukrainian Daily*, p. 2 [in Ukrainian].
- Stsiborskyi, M.** (1942). *Natsiokratiia [Natiocracy]*. (pp. 101–103). Praha [in Ukrainian].
- Stsiborskyi, M.** (1933). *OUN i selianstvo [OUN and the peasantry]*. (p. 23, 32). Praha: vydannia Rozbudovy Natsii [in Ukrainian].
- Stsiborskyi, M.** (1928). Sobornist psykholohii ta polityky – osnova natsionalizmu [The cohesiveness of psychology and politics is the basis of nationalism]. *Rozbudova natsii – Nation building*, 1, 11–15 [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.11.2019

УДК 323.1(477):94(477)(092)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.188176

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, 10, вул. Гетьманська, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Бібліографічний опис статті: Ситник, О. (2019). Концепт розвитку української нації за новітньої доби у викладі Дмитра Донцова. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 107–120. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188176.

КОНЦЕПТ РОЗВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЗА НОВІТНЬОЇ ДОБИ У ВИКЛАДІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Анотація. *Мета дослідження* полягає у характеристиці еволюції української нації періоду новітнього часу у викладі Д. Донцова. **Методологія дослідження** ґрунтується насамперед на принципі історизму, що конкретизується підходом до історичних явищ та процесів з позиції динаміки, вивчення взаємозв'язків між ними та їх взаємозумовленості. Також застосовано низку загальноісторичних методів, а саме: порівняльно-історичний, історичної компаративістики, ретроспективний задля аналізу й зіставлення ідеології Д. Донцова з іншими ідеологічними напрямками. Для характеристики ідеології «чинного» («вольового») націоналізму Д. Донцова використано методи історії ідей. **Наукова новизна** пов'язана з тим, що ідеї та погляди Д. Донцова стосовно проблематики еволюції української нації залишаються ще не достатньо вивченими. Зокрема, це насамперед стосується того доробку, котрий міститься в публіцистиці авторства Д. Донцова, опублікованій в соціалістичній періодиці 1909–1911 рр. **Висновки.** За умов сучасної російської агресії проблема утвердження української незалежної держави набуває вирішального значення, а особливо ідеологія «чинного» («вольового») націоналізму Д. Донцова та його бачення напряму розвитку української

нації. Зокрема, вагомим є його вчення про значення національно-духовних лідерів, спроможних сприяти перетворенню пригнобленого народу з аморфної маси на націю. В історії України, в числі інших небагатьох ідейних очільників нації, саме таку роль відіграв Д. Донцов. Неприйняття всього російського як імперського та ворожого Україні стало однією з наскрізних ідей, що пронизували творчість Дмитра Донцова. Він уважав, що мало усвідомити відрубність України від Росії, мало побачити в Росії ворога, слід також рішуче долати плазування української інтелігенції перед усім російським. Отже, на сучасному етапі боротьби за утвердження повноцінної української нації ідеї Д. Донцова відіграють особливу роль у відстоюванні української національної гідності та ідентичності.

Ключові слова: Д. Донцов; українська нація; ідеологія «чинного» націоналізму; «вольовий» націоналізм; російський імперіялізм.

Oleksander SYTNYK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, 10 Getmanskaya Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

To cite this article: Sytnyk, O. (2019). Kontsept rozvoiu ukrainskoi natsii za novitnoi doby u vykladі Dmytra Dontsova [Concept of development of the Ukrainian nation in the newest era as presented by Dmitry Dontsov]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 107–120.* doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188176 [in Ukrainian].

CONCEPT OF DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATION IN THE NEWEST ERA AS PRESENTED BY DMITRY DONTSOV

Summary. The purpose of the research. The purpose of the study is to characterize the evolution of the Ukrainian nation in the period

of recent times as presented by D. Dontsov. **The research methodology** is based primarily on the principle of historicism, concretized by the approach to historical phenomena and processes from the standpoint of dynamics, the study of the relationships between them and their interdependence. A number of general historical methods were also applied, namely: comparative-historical, historical comparative studies, retrospective for the analysis and comparison of D. Dontsov's ideology with other ideological directions. To characterize the ideology of the «acting» («strong-willed») nationalism of D. Dontsov, methods of the history of ideas are used. **The scientific novelty** is connected with the fact that D. Dontsov's ideas and views regarding the problems of the evolution of the Ukrainian nation are still not well understood. In particular, this primarily concerns his heritage contained in the journalism of authorship of D. Dontsov, published in the socialist periodicals of 1909–1911. **Conclusions.** In the context of modern Russian aggression, the problem of establishing an independent Ukrainian state is becoming crucial. Under these conditions, the ideology of «valid» («strong-willed») nationalism of D. Dontsov and his vision of the direction of development of the Ukrainian nation is of particular importance. In particular, his teaching on the significance of national-spiritual leaders who are capable of contributing to the transformation of an oppressed people from an amorphous mass into a nation is significant. In the history of Ukraine, among other few ideological leaders of the nation, this is precisely the role played by Dmitry Dontsov. The rejection of all of Russia as imperial and hostile to Ukraine has become one of the cross-cutting ideas that interweave Dmitry Dontsov's work. He believed that it was not enough to realize the isolation of Ukraine from Russia, it was not enough to see the enemy in Russia, it is necessary that one should also resolutely overcome the servility of the Ukrainian intelligentsia to all Russians. Therefore, at the current stage of the struggle for the establishment of a full-fledged Ukrainian nation, the ideas of D. Dontsov play a special role in upholding the Ukrainian national dignity and identity.

Keywords: D. Dontsov; Ukrainian nation; ideology of «valid» nationalism; «strong-willed» nationalism; Russian imperialism.

Постановка проблеми. Сьогодні значно актуалізує та підкреслює нагальність низки ідей засновника «чинного» («вольового») націоналізму Д. Донцова. Насамперед це стосується його позиції стосовно російського імперіалізму, лібералізму та соціалізму, агресивної політики Москви та більшовизму. Протягом

багатьох десятиліть багато хто намагався перекрутити чи піддати обструкції погляди мислителя, часто навіть не заглиблюючись у зміст його праць, або ж вириваючи його твердження з контексту та не враховуючи тогочасні непрості реалії (особливо 1930-х рр.). Унікальна значимість наукової спадщини Д. Донцова передовсім полягає у його засадничих принципах виховання національної еліти, оборони національних інтересів й розвою національної ідеології.

Аналіз досліджень. Існує досить багато праць українських дослідників, що присвячені творчій і науковій спадщині Д. Донцова. Проте ідеї та погляди мислителя щодо тематики еволюції української нації залишаються ще недостатньо вивченими. Певним чином висвітлення Д. Донцовим розвою української нації за новітньої доби розглядалося в узагальнювальній студії М. Сосновського (1974). Більше уваги питанням розвитку української нації у висвітленні Д. Донцова можна прослідкувати в роботах О. Багана (2008, 2011, 2012, 2013) та С. Квіта (2013).

Мета статті полягає в характеристиці еволюції української нації періоду новітнього часу у викладі Д. Донцова.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних дослідників наукової спадщини Д. Донцова існує переконання, що в світлі подій останніх років слід переосмислити історію України ХХ ст., особливо в контексті актуалізації її в сучасному політичному сьогоденні. З огляду на сказане заслуговує на особливу увагу спадщина Д. Донцова, який сто років тому зайнявся вивченням російського імперського феномену, поставивши перед собою низку завдань, пов'язаних із вихованням національної еліти, формуванням поняття національних інтересів і національної ідеології. Д. Донцов прагнув надолужити те, що, на його переконання, мало бути зроблене заздалегідь – забезпечити українську націю належною ідеологією державотворення (Квіт, 2013, с. 5, 6, 8). Саме ідеологія «вольового» націоналізму, на його переконання, мала б стати ідейним підґрунтям розвитку української нації та держави.

За визначенням О. Багана, Дмитро Донцов є одним із найбільш унікальних українських діячів і мислителів ХХ ст. Уродженець зрусифікованої, космополітичної за настроями Північної

Таврії, він став творцем найбільш активного вираження українського націоналізму (Баган, 2011, с. 5).

Враховуючи увесь негативний досвід українського суспільно-політичного руху XIX ст., Д. Донцов прагнув надолужити реалізацію національного розвою українців у тому напрямі, як це здійснили більшість недержавних народів Європи – хорвати, чехи, словаки, болгари, литовці тощо, які досить активно трансформувалися у новітні нації, розвиваючи унікальні культури та відстоюючи власну державу у боротьбі з ворожим оточенням. Натомість чільні українські громадсько-політичні сили лише наближалися до переконання про необхідність національних змагань до самостійності. Йї переконували невпевнено. Дві глобальні фатальні ознаки тяжіли тоді над українським рухом: він, по-перше, був ментально надламаний психологією безвольного, роздвоєного малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) йї, по-друге, ідейно обеззброєний інтернаціоналістськими доктринами лібералізму та соціалізму. Якщо більшість названих народів ще в епоху Романтизму витворила собі міцну ідеологію йї духово-культурну концепцію націоналізму, стабілізувавши процеси націєтворення, то українство загрузло у трясовинні морально-теоретичної схеми «провансальства», тобто неповноцінної нації, чогось середнього між етнографічною групою йї народністю (Баган, 2008, с. 4). Тому український національний рух потребував як потужної національно-державницької ідеології, так і її вольового носія. Безперечно, певною мірою, таку роль відіграли націоналізм М. Міхновського та консерватизм В. Липинського. Однак вони були лише певним початковим етапом і потребували логічного продовження. Відтак Д. Донцов розвиває йї вдосконалює їхні ключові ідеї.

Ще перед Першою світовою війною Д. Донцов стає одним із найбільш креативних українських публіцистів йї доволі значним ідейним лідером молодшого покоління. Аналізуючи його статті, опубліковані в соціалістичній періодиці 1909–1911 рр., можна послідувати, що їх провідною тематика полягала в національній мобілізації українства. Так, у статті «Російська революція і український національний проблем» наголошується на тому, що український визвольний рух стане масовим, тільки в тому випадку, якщо позбудеться дрібничкової просвітянщини йї угодов-

ства, й почне послідовно відстоювати інтереси української нації. Д. Донцов розвінчує шовіністичний зміст ідей російських соціал-демократів, застерігаючи українських соціал-демократів від помилок російських колег. А отже, ще перебуваючи в межах соціалістичного політикуму, Д. Донцов здійснює певний ідеологічно-інтелектуальний прорив, котрий полягав у виявленні двох мегапроблем, що стояли перед українством: подолання ментального малоросійства й цивілізаційно-культурного конфлікту з Росією (Баган, 2011, с. 8, 9, 11). Політик гостро виступав проти всілякої національної невиразності українців, схильності до служіння чужим державним ідеям. Зокрема, в роботі «Модерне московфільство» розглядає питання російських культурних і політичних впливів на розвиток української культури й української політичної думки. Також він відстоює тезу, що порятунок для українства полягає у поверненні лицем до Заходу, в черпанні культури із західноєвропейських культурних джерел тощо (Сосновський, 1974, с. 93). Одночасно він переконує, що безмежне запобігання української інтелігенції перед російською культурою не дає українству вийти з пелен та стати на власні ноги, адже саме цим її представники послаблюють його відпорну силу в боротьбі з зовнішніми ворогами. Майже все українське життя так пронизане російськістю, що кожний, хто має свій відмінний погляд на російську культуру, задихається в ньому, як у густому, важкому тумані (Донцов, 2012а, с. 18). Цей російський вплив не лише відчувався в культурній сфері, а й ускладнював українське політичне життя, а українська політична думка засвоювала політичні ідеології, що не відповідали психології українців, як і їх національним інтересам (Донцов, 2012а, с. 18–23). Тому Д. Донцов наполягав на необхідності відкинути теорію аполітично-культурно-сантиментального українства й окреслити чітку програму української політики, що ґрунтувалася б на аналізі природи національних рухів, національних відносин у Росії та вільну від таких впливів чужих концепцій, котрі небажані українцям та не відповідають їх потребам. Донцов був переконаним, що українство потребувало нової орієнтації – коли воно не хоче залишитися навечно російським провансальством (Донцов, 2012а, с. 30). Така його позиція залишається актуальною вже понад сто років.

А особливо – на сучасному відтинку рішучого протистояння української нації з московським імперським шовінізмом.

Щодо негативного впливу на українців з боку російської культури й російських ідей зауважував також М. Міхновський, проте він не дійшов тих висновків як Д. Донцов.

Характеризуючи такі прояви російської душі й російської національно-імперської ідеології, як охлократизм, грубий і приземлений матеріалізм, історичний деструктивізм, хаотичність, контргромадянство, Донцов відповідним чином розглядає всі форми проникнення російських ментальних і культурних впливів до України як форму цивілізаційної деструкції (Баган, 2012, с. 11, 12). І в цьому плані своєрідним продовженням брошури «Модерне московфільство», що була спрямована насамперед проти «московфільства» українського «міщанського табору», зокрема – того прошарку українського соціуму, що перебував на демократично-ліберальній позиції, стала студія Д. Донцова «Національні гермафродити», в якій автор закликав своїх співвітчизників позбутися комплексу «національного гермафродитства» й плекати в собі чинники повноцінної нації (Донцов, 2012b, с. 125, 126). Якщо в «Модерному московфільстві» Донцов уперше застосовує визначення «національний гермафродитизм» як характеристику тих представників української інтелігенції, котрі схильні до фактично рабського плазування перед російською культурою (Донцов, 2012a, с. 19), то вже в роботі «Національні гермафродити» здійснює ґрунтовніший аналіз залежності української літератури, науки, преси, суспільно-політичного життя від занадто шкідливої ідеології «триединої Руси», котра, згідно з його переконаннями, деформує душі переважної більшості українців (Донцов, 2012b, с. 124, 125). Варто відзначити, що протягом усього часу від написання цієї статті ситуація майже не змінилася. Так, у наш час, незважаючи на російську агресію, населення України, у своїй переважній більшості, є надто залежним від інформаційно-культурних впливів з боку Москви. Проте шлях виходу з такого стану Донцов нам вказав своєю концепцією «вольового» націоналізму.

Як зауважив О. Баган, праця «Національні гермафродити» стала певного роду вінцем висновків Д. Донцова щодо проблеми витоків «млявості і слабкості українського національного руху». Так, у ній ми подибуємо в сконцентрованому вигляді майже всі

головні проблеми його майбутньої аналітичної та пропагандивної праці: проблеми національного характеру й динаміки історії, можливої національної героїчності та за давненої охлялості, культурної вторинності й провінційності українства, подолання стереотипів провансальства («костомарівщини») та створення войовничої, гордої психології нового українства. Серцевиною й першопричиною української слабкості Д. Донцов уважає специфічне українське гермафродитство, тобто роздвоєність національну, затерте відчуття національної гідності та патологічне, неусвідомлюване прагнення прихилитися до якоїсь сильнішої цивілізації, культури чи політико-державної традиції. З цим гермафродитством, провансальством він буде боротися усе життя, виявляючи його в різноманітних образах, прихованих формах, у найнесподіваніших політичних і культурних явищах та тенденціях. Згодом політик позначатиме це гермафродитство як вияви «драгоманівщини», «винниченківщини», «рутенства», «скрипниківщини», проте за суттю це все означатиме те ж: неухильну схильність українських еліт, навіть досить інтелектуальних та культурно вирафінованих осіб та середовищ, до роздвоєності прагнень, безвольного тупцювання на місці, до хаотичності й деструктивності дій, наївної благодущності й тупого примиренства, самокастрації героїчного в етиці нації та витягування на поверхню усього дріб'язкового, хворобливого, безбарвного (Баган, 2011, с. 11). Екстраполюючи цю проблему на наш час, не можна не відзначити, що багато сучасних, іменитих учених – завзятих критиків усього, що пов'язане з Д. Донцовим, на превеликий жаль, самі страждають все тим же непереможним комплексом національного гермафротства.

Свого часу Д. Донцов справедливо доводив, що будь-яке москвофільство в Україні призводить до національного роздвоєння культури та особистості, а відтак – до їх певної деформації та асиміляції, а зрештою й до повної деградації (Баган, 2012, с. 12, 13). Водночас Д. Донцов виводить низку настанов для українського національно-визвольного руху. Так, він висловлює тезу про історичну загрозу російського імперіалізму для європейської стабільності та демократії, а також виводить національний принцип в оцінюванні внутрішньої суспільно-політичної ситуації, кардинально відкидаючи провінціалізм мислення української

політичної еліти костомарівсько-драгоманивського гатунку; фактично вперше висловив тезу про смертельну загрозу для України з боку російського імперіалізму; передбачив вихід на історичну арену недержавних народів Середньої та Східної Європи та ставив українську справу в контекст цих геополітичних зрушень; засуджував слов'янофільство як засіб і прикриття для російського імперіалізму та форму відволікання українців від нагальних національних завдань (Донцов, 2011, с. 23–32). При цьому, він першим дійшов висновку, що «Росія без України – вже не наддержава», не повноцінна імперія. До сказаного важливо додати таке: сучасна неоімперська політика Кремля, що є уособленням методів самодержавства й більшовизму, з поєднанням злочинних олігархічних і диверсійно-терористичних форм, це лише підтверджує.

Д. Донцов чи не першим в Україні розглянув основне питання національного резистансу: український етнос, не маючи особливих союзників у геополітичному та цивілізаційному вимірах, не маючи державницької традиції, будучи ослабленим культурно через столітні утиски, міг розраховувати лише на одне для історичного успіху – на кардинальну перебудову національної психіки, на виплекання нового активізму і волюнтаризму. Він поставив перед собою й однодумцями стратегічне завдання: переорієнтувати вітальні устремління українців, цих «вічних землеробів» і слуг чужих імперій, вирвати їх зі стану екстенсивного руху наосліп і надихнути філософією романтичного пориву. Цій проблематиці присвячені його есеї «До міст», «За землю і море», «Сансара», «Дух американізму», які переповнені настроями екзистенційного оптимізму, спрямовані на формування експансивного світогляду нації (Баган, 2012, с. 8). Так, у роботі «Дух американізму», Д. Донцов услід за А. де Токвілем зіставляє національні особливості американців і росіян. Якщо перші борються зазвичай з перешкодами, створеними природою, то для росіян чи не найголовнішою є боротьба проти людей і цивілізації. Якщо для американців визначальним пріоритетом виступає свобода, то для останніх – рабство (Донцов, 2012с, с. 275). Українська ідентичність, особливо за своєю індивідуалістичною, волелюбною сутністю дуже близька до ідентичності американців. Проте так

склалося, що вже майже тисячоліття вона потерпає від дикунських, варварських звичаїв москвинів.

Загалом Д. Донцов розвинув потужну систему філософських і політичних засад українського націоналізму, і зокрема, на основі ідейних заповітів Тараса Шевченка. Свого часу Донцову закидалося немовби штучне нав'язування неприродного українцям волонтаризму, що спотворює їх характер. Насправді ж, його позиція була результатом належного осмислення досвіду попередників. Адже волонтаризм відомий у нашій історії з давніх часів, у традиціях наших предків, про що він і наголошував Донцов. У психології волонтаризм – погляд, що праосновою наших духовних проявів є сильна воля. Слід зауважити, що вольовою складовою пронизана творчість Тараса Шевченка. У нього, як і в Івана Франка та Лесі Українки, волонтаризм переплітається з прометеїзмом. Волонтаризмом сповнені такі Шевченкові твори, як «Гайдамаки», «Гамалія», «Кавказ», «Послання...», «Холодний яр», «Заповіт», «Мені однаково» та ін. Як писав Д. Донцов: «Тарас Шевченко любив тих, хто рвав кайдани, героїв. Кохав їх славу невмирущу, їх одчайдушність безжурну – тих степових лицарів. Їх суворість варязьку, їх завзяття козацьке, їх віру гарячу в сильного Бога, Бога слави, і в Його справедливість» (Донцов, 1950). Цілком очевидно, що саме такий вольовий волонтаризм має долати залишки малоросійського «провансальства» в національній ідентичності українців.

У той час, коли Україна була поділена не лише між сусідніми імперіями (Австрійською й Російською), а вже між чотирма їх наступниками (Румунія, Польща, Чехословаччина та Радянський Союз), й терор московського більшовизму наклав більшу частину України, витинаючи цілі верстви, убиваючи найменшу національну свідомість, умиртвляючи духовні струмені в народі, сотні тисяч українців, переважно тих, хто зі зброєю чи словом гідно борюся з наїзниками, емігрували на Захід. Тут, здебільшого в Центральній Європі, творилися нові колонії переселенців, які згодом ставали островами живого духу й ідейної гідності для розтерзаної нації. Західну Україну опанували режими, хоч і не такі жахливі, та однаково налаштовані на здобуття остаточної переваги над українцями, на повну асиміляцію бездержавної нації. Відтак, за влучним висловом О. Багана, рятував лише

характер, який вдалося загартувати тисячам українців у вихорах світової війни й революції. На цей характер і сподівалися ті, хто ідейно очолював нову фазу визвольної боротьби (Баган, 2013, с. 7). Через століття після тих подій ми маємо аналогічну ситуацію – на порятунок України від новітньої московської агресії стали переважно особистості з домінантою волі та ірраціональної духовної сутності.

Практично вся історія українського визвольного руху ХХ ст. була спрямована на здобуття Української самостійної соборної держави. А важливою запорукою цього була масова підтримка української нації (Ільницький, 2017, с. 65). Сучасна російсько-українська війна, як і передуюча їй Революція Гідності, стала для українців насамперед черговим випробуванням духу та національної свідомості. Одним із унікальних явищ цієї війни стало те, що на оборону незалежності виступили не лише українці, але й росіяни та багато представників інших націй, які усвідомили, що це і їх війна. І це ознака нового рівня розвитку української націоналістичної ідеології, коли більшість громадян країни приходять до розуміння необхідності захисту національних інтересів, поваги до цінностей і традицій титульної нації. Слід зазначити, що така ситуація також сприяє утвердженню ідеології соборності нації та держави в Україні (Ситник, 2017, с. 79, 80).

За умов сучасної російської агресії проблема утвердження української незалежної держави набуває вирішального значення, особливо ідеологія «чинного» («вольового») націоналізму Д. Донцова та його бачення напряму розвитку української нації. Зокрема, вагомим є його вчення про значення національно-духовних лідерів, спроможних сприяти перетворенню пригнобленого народу з аморфної маси на націю. В історії України, в числі інших небагатьох ідейних очільників нації, саме таку роль відіграв й Д. Донцов.

Неприйняття всього російського як імперського та ворожого Україні стало однією з наскрізних ідей, що пронизували його творчість. Він уважав, що мало усвідомити відрубність України від Росії, мало побачити в Росії ворога, слід також рішуче долати плазування української інтелігенції перед усім російським.

Отже, на нинішньому етапі боротьби за утвердження повноцінної української нації, ідеї Д. Донцова відіграють особливу роль у відстоюванні української національної гідності та ідентичності.

Література

- Баган, О.** (2008). *Поміж містиком і політиком (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої половини ХХ ст.)*. Київ: УВС ім. Ю. Липи.
- Баган, О.** (2011). Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова: передмова. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918 рр.)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Баган, О.** (2012). В обороні української цивілізації: передмова. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911–1939)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Баган, О.** (2013). Стратегія для України: через героїчну націософію до наступальної геополітики. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 5: Політична аналітика (1921–1932 рр.)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Донцов, Д.** (1950). *Заповіт Шевченка: доповідь виголошена на Шевченківській Академії в Торонті 9 березня 1950 р.* Торонто. Взято з <file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/D/ownloads/0014439.pdf>.
- Донцов, Д.** (2011). Сучасне політичне положення нації і наші завдання. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918 рр.)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Донцов, Д.** (2012а). Модерне москвофільство. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911–1939)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Донцов, Д.** (2012б). Національні гермафродити. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911–1939)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Донцов, Д.** (2012с). Дух американізму. В Д. Донцов, *Вибрані твори. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911–1939)*. О. Баган (Упоряд.). Дрогобич: ВФ «Відродження».
- Гльницький, В.** (2017). Основні форми співпраці українського визвольного руху з різними соціальними групами населення у Карпатському краї ОУН. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2, 64–70.
- Квіт, С.М.** (2013). *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет* (вид. друге, випр. і допов.). Львів: Галицька видавнича спілка.

- Ситник, О. (2017). Історичні витoki російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2, 71–81.
- Сосновський, М. (1974). *Дмитро Донцов: політичний портрет = Dmytro Donzov: a political portrait: з історії розвитку ідеології українського націоналізму*. Нью-Йорк; Торонто: Trident International.

References

- Bahan, O.** (2008). *Pomizh mistykoïu i politykoïu (Dmytro Dontsov na tli ukraïnskoi politychnoi istorii pershoi polovyny XX st.) [Between mysticism and politics (Dmitry Dontsov on the background of Ukrainian political history of the first half of the twentieth century)]*. Kyiv: UVS im. Yu. Lypu [in Ukrainian].
- Bahan, O.** (2011). *Szherela svitohliadnoho natsionalizmu Dmytra Dontsova: peredmova [Sources of worldview nationalism Dmitry Dontsov: Preface]*. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 1: Politychna analityka (1912–1918 rr.) – Selected works. Vol. 1: Political analytics (1912–1918)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Bahan, O.** (2012). *V obroni ukraïnskoi tsyvilizatsii: peredmova [In defense of Ukrainian civilization: Preface]*. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistyka (1911–1939) – Selected Works. Vol. 2: Cultural and Historical Essayist (1911–1939)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Bahan, O.** (2013). *Stratehiiia dlia Ukraïny: cherez heroichnu natsiosofiiu do nastupalnoi heopolytyky [Strategy for Ukraine: Through a Heroic Ethiopia for Offensive Geopolitics]*. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 5: Politychna analityka (1921–1932 rr.) – Selected Works. Vol. 5: Political analytics (1921–1932)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Dontsov, D.** (1950). *Zapovit Shevchenka: dopovid vyholoshena na Shevchenkivskii Akademii v Toronti 9 bereznia 1950 r. [Shevchenko's will: Report delivered at the Shevchenko Academy in Toronto March 9, 1950]*. Toronto. Retrieved from <file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/0014439.pdf> [in Ukrainian].
- Dontsov, D.** (2011). *Suchasne politychne polozhennia natsii i nashi zavdannia [The current political situation of the nation and our tasks]*. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 1: Politychna analityka (1912–1918 rr.) – Selected works. Vol. 1: Political analytics (1912–1918)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Dontsov, D.** (2012a). *Moderne moskvofilstvo [Modern Muscophilia]*. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistyka*

- (1911–1939) – *Selected works. Vol. 2: Cultural and Historical Essayist (1911–1939)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Dontsov, D.** (2012b). Natsionalni hermafrodyty [National hermaphrodites]. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistyka (1911–1939) – Selected works. Vol. 2: Cultural and Historical Essayist (1911–1939)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Dontsov, D.** (2012c). Dukh amerykanizmu [The spirit of Americanism]. In D. Dontsov, *Vybrani tvory. T. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistyka (1911–1939) – Selected Works. Vol. 2: Cultural and Historical Essayist (1911–1939)*. O. Bahan (Comp.). Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2017). Osnovni formy spivpratsi ukrainskoho vyzvolnoho rukhu z riznymi sotsialnymi hrupamy naselennia u Karpatskomu kraii OUN [The main forms of cooperation of the Ukrainian liberation movement with different social groups in the Carpathian region are the OUN]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 2, 64–70 [in Ukrainian].
- Kvit, S.M.** (2013). *Dmytro Dontsov: ideolohichni portret [Dmytro Dontsov: ideological portrait]* (2nd ed., rev.). Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.** (2017). Istorychni vytoky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2017 rokiv [Historical origins of the Russo-Ukrainian War 2014–2017]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 2, 71–81 [in Ukrainian].
- Sosnovskyi, M.** (1974). *Dmytro Dontsov: politychnyi portret = Dmytro Dontsov: a political portrait: z istorii rozvytku ideolohii ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov: a political portrait: from the history of ideology development of Ukrainian nationalism]*. Niu-York; Toronto: Trident International [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.11.2019

УДК 94(477.87)"1939"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184673

Олександр ПАГІРЯ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Меморіального музею «Територія терору», 45 з, проспект В. Чорновола, м. Львів, Україна, індекс 79000 (bandusak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

Бібліографічний опис статті: Пагіря, О. (2019). Роззброєння членами Карпатської Січі чехословацьких військ в умовах агресії Угорщини проти Карпатської України (14–16 березня 1939 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 121–146. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184673.

РОЗЗБРОЄННЯ ЧЛЕНАМИ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІЙСЬК В УМОВАХ АГРЕСІЇ УГОРЩИНИ ПРОТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (14–16 березня 1939 р.)

Анотація. *Мета дослідження* – проведення аналізу акцій з роззброєння частин і підрозділів чехословацької армії, фінансової сторожі, жандармерії та прикордонної охорони (StOS) на території Карпатської України протягом 14–16 березня 1939 р. членами Карпатської Січі з метою організації належного опору угорській агресії. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії на основі невідомих чеських архівних документів розкрито масштабну операцію новосформованих збройних сил Карпатської України з роззброєння чехословацьких підрозділів, що відступали на всій території краю. **Висновки.** Роззброєння чехословацьких військ відбувалося у надзвичайно короткий проміжок часу перед самим приходом гонведів за декількома сценаріями: 1) шляхом добровільної передачі зброї і влади на місцях січовикам за наказом вищого командування; 2) шляхом домовленостей між українськими та чехословацькими офіцерами; 3) збройних сутичок і протистояння. Найбільшого масштабу акції з роззброєння набули на Воловеччині, в околицях Хуста, на Перечинщині та Великоберезнянщині. Найзапекліше протистояння від-

булося на Воловеччині, а також поблизу румунського кордону на сході краю. Певною мірою ці сутички слід розглядати як продовження чесько-українського збройного конфлікту в Хусті та його околицях 13–14 березня 1939 р. Відібрана у чехів зброя складала левову частку арсеналу новонародженого українського війська. За найбільш скромними підрахунками, в результаті згаданих акцій карпатські січовики здобули понад тисячу гвинтівок, кілька десятків кулеметів, чимало гранат, амуніції та обмундирування, зокрема металеві шоломи, які стали незамінними під час боїв із угорськими військами. Цим озброєнням були забезпечено щонайменше 600–800 карпатських січовиків.

Ключові слова: Карпатська Україна; Карпатська Січ; чехословацькі війська; роззброєння; Угорщина.

Oleksandr PAHIRIA

Candidate of Historical Science, Senior Research Fellow of the Memorial Museum of «Territory of Terror», 45h Chornovola ave., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (bandusak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

To cite this article: Pahiria, O. (2019). Rozzbroiennia chlenamy Karpatskoi Sichi chekhoslovatskykh viisk v umovakh ahresii Uhorshchyny proty Karpatskoi Ukrainy (14–16 bereznia 1939 r.) [The disarmament by members of the Carpathian Sich of Czechoslovak troops amid Hungarian aggression against Carpatho-Ukraine (14–16 March 1939)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 121–146. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184673 [in Ukrainian].

THE DISSARMAMENT BY MEMBERS OF THE CARPATHIAN SICH OF CZECHOSLOVAK TROOPS AMID HUNGARIAN AGRESSION AGAINST CARPATHO-UKRAINE (14–16 March 1939)

Summary. *The purpose of this research is to analyze the campaign for the disarmament of units and detachments of the Czechoslovak Army, the Financial Guard, Gendarmerie and the Border Guards (StOS) by members of the Carpathian Sich on the territory of Carpatho-*

*Ukraine between 14 and 16 March 1939 aimed at offering due resistance to Hungarian aggression. **The scientific novelty** of the article is connected with the fact that for the first time in Ukrainian historiography on the basis of Czech archival sources it reveals a large-scale operation of the newly established Armed Forces of Carpatho-Ukraine aimed at the disarmament of retreating Czechoslovak units across the entire territory of the region. **Conclusions.** The disarmament of Czechoslovak units was conducted within a very short period of time before the arrival of the Honveds and developed according to several scenarios: 1) through the voluntary handover of arms and power to Sich members on the ground according to orders of superior command; 2) owing to agreements between Ukrainian and Czechoslovak officers; 3) via armed clashes and hostilities. The largest were disarmament actions in the Volovets district, in the vicinity of Khust, in Perechyn and Velyky Berezny districts. The fiercest fights took place in the Volovets district, as well as near the Romanian border in the eastern part of the region. To a certain extent these clashes should be viewed as a continuation of the Czech-Ukrainian armed conflict in Khust and its outskirts on 13–14 March 1939. The confiscated weapons constituted the lion's share in the arsenal of newborn Ukrainian troops. According to the most moderate estimates, as a result of these actions, the Carpathian Riflemen took possession of more than a thousand rifles, several dozen machineguns, many grenades, ammunition and uniforms, including metal helmets, which became indispensable during the fighting with the Hungarian troops. At least 600–800 Carpathian Riflemen were armed with these weapons.*

Keywords: Carpatho-Ukraine; Carpathian Sich; Czechoslovak troops; disarmament; Hungary.

Постановка проблеми. У середині березня 1939 р. у Центрально-Східній Європі відбулися кардинальні територіальні зміни, пов'язані з дезінтеграцією Чехо-Словащини та окупацією її земель гітлерівською Німеччиною. Внаслідок проголошення незалежності Словащини (14 березня 1939 р.) та розпаду Чехословацької державності найсхідніший регіон республіки – Карпатська Україна – проголосила самостійність та розпочала формування власних збройних сил – Національної Оборони на чолі з полковником Армії УНР Сергієм Єфремовим. Їхнім первісним призначенням був захист кордонів Карпатської України від збройної

агресії з боку гортистської Угорщини, що за прихованою згодою Берліна вранці 14 березня 1939 р. розпочала окупацію краю.

На порядку денному новосформованого українського командування відразу постало питання проведення мобілізації, комплектування відділів та їх озброєння. В умовах відсутності достатньої кількості зброї єдиним шляхом для організації належного опору угорським військам, які з 15 березня 1939 р. перейшли у загальний наступ, було проведення роззброєння частин і підрозділів чехословацької армії, фінансової сторожі, жандармерії та прикордонної охорони (StOS), що відступали в сусідні країни (Румунію, Польщу та Словаччину), а також захоплення військових складів на території краю.

Аналіз останніх досліджень. У науковій історіографії проблема роззброєння карпатськими січовиками чехословацьких військ в умовах початку збройної агресії гортистської Угорщини проти Карпатської України знайшла тільки часткове висвітлення. У вітчизняних працях, присвячених питанню оборони Карпатської України та Карпатській Січі, акції з роззброєння чехословацьких військ майже не згадуються (Вегеш, 1996а, с. 147–159; Вегеш, 1996b; Вегеш, Делеган, Довганич та ін., 2002, с. 280–293; Вегеш, 2005, с. 157–167; Буковський & Вегеш, 2002; Буковський, 2004; Буковський, 2013а, с. 160–166; Буковський, 2013b, с. 360–365; Топальський, 2010, с. 401–406; Краснодемська, 2017, с. 246–257). У чеській військово-історичній літературі цю проблему частково висвітлювали дослідники Отта Голуб (Holub, 1969, s. 48–49; Holub, 1987) та Радан Лашек (Lášek, 2008; Lášek, 2009, s. 21–29). У польській історіографії окремі епізоди протистояння між чехословацькими військами та карпатськими січовиками на ґрунті зброї аналізували Міхал Ярнецький та Пьотр Кулаковський (Jarnecki & Kołakowski, 2017, s. 311–329). Водночас цілком помилковою є теза словацького історика Петера Шворца (Švorc, 2007, s. 242, 250) про те, що загалом роззброєння січовиками чехословацьких військ зазнало невдачі.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Більшість науковців акцентують на описі бойових дій чехословацьких підрозділів та карпатських січовиків проти угорських військ, в той час як чесько-українське протистояння у тилу Карпатської України за контроль над зброєю та амуніцією зали-

шається недостатньо вивченим. Для кепсько озброєних українських відділів питання озброєння було життєво важливим з огляду на швидке просування угорських військ, а відтак аналіз цих акцій дасть можливість сформулювати уявлення про їхній масштаб та значення для посилення боєздатності відділів Національної Оборони Карпатської України.

Визначення мети та завдань дослідження. Метою цієї статті є проведення аналізу акцій з роззброєння частин і підрозділів чехословацької армії, фінансової сторожі, жандармерії та прикордонної охорони (StOS) на території Карпатської України протягом 14–16 березня 1939 р. членами Карпатської Січі з метою організації належного опору угорській агресії. Стаття базується на широкому колі джерел із чеських архівів, зокрема реляціях і спогадах колишніх чехословацьких командирів, членів StOS та жандармів із двох великих архівних збірок. Одна з них зберігається у Національному архіві Чеської республіки у Празі і містить переважно свідчення жандармів, записані за гарячими слідами невдовзі після евакуації із Карпатської України до чеських земель у другій половині березня – на початку квітня 1939 р. Друга збірка стала результатом документування у 1946 р. Корпусом національної безпеки ЧСР заслуг колишніх чехословацьких військовослужбовців у захисті республіки напередодні Другої світової війни. Вона зберігається цілісною архівною колекцією у відділі Архіву безпекових органів у Каніце (Брно). Певну частину цих свідчень у скороченому вигляді було опубліковано у науково-популярній книзі чеського історика Радана Лашека, присвяченій діяльності SOS на території Підкарпатської Русі у 1938–1939 рр. (Lášek, 2008).

Результати дослідження. Відсутність зброї була однією з ключових проблем від моменту створення Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) 9 листопада 1938 р. як парамілітарної організації, місією якої була «оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві, поборювання протидержавної пропаганди та різностороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для утримання ладу та безпеки» (ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 19, арк. 19).

Коріння проблеми сягало чехословацького законодавства, яке закріплювало право на носіння зброї лише за чехословацькою армією та органами державної безпеки. Згідно з рішенням автономного уряду Підкарпатської Русі від 29 жовтня 1938 р. до останніх належали армія, жандармерія та державна поліція. Відповідальність за загальну координацію їхньої діяльності покладалася на чехословацькі збройні сили (VHA, fond MNO, HS, oper. oddél. 3, inv. č. 5346, kart. 23).

Не маючи формального права на носіння та використання зброї, відділи Карпатської Січі, проте, залучалися чехословацькими військовими для проведення розвідки та засідок на диверсійні відділи поляків на північній ділянці кордону Підкарпатської Русі, починаючи з кінця листопада 1938 р. Легку вогнепальну зброю (револьвери та гвинтівки) перші відділи січовиків отримали саме з рук чехословацьких військових (VHA, fond MNO, HS, oper. oddél. 3, inv. č. 5346, kart. 23), які вважали ефективною тактику співпраці з «недержавним актором» задля протидії викликам «гібридної» загрози з боку сусідніх Польщі та Угорщини, які восени 1938 р. намагалися дестабілізувати ситуацію у краї шляхом засилання диверсійних загонів через кордон (Пагіря, 2016, с. 292–323).

Після короткого періоду співпраці з карпатськими січовиками у боротьбі з польськими та угорськими терористами (листопад-грудень 1938 р.) чехословацьке командування почало всіляко блокувати видачу зброї ОНОКС, вбачаючи в останній загрозу для себе. Найбільш послідовно ця політика впроваджувалася вже після призначення 16 січня 1939 р. на посаду третього міністра в уряді Карпатської України чеського генерала Лева Прхали, який перед тим успішно блокував озброєння Глінкової гвардії у Словаччині. Це у подальшому призвело до спроб карпатських січовиків нелегально викрасти зброю із чехословацьких складів та зрештою, – до збройного зіткнення з чехословацькими військами на вулицях Хуста в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. (Пагіря, 2019, с. 21–37).

На момент проголошення незалежності Карпатської України ввечері 14 березня 1939 р. у розпорядженні Карпатської Січі в Хусті було всього 50 гвинтівок і 200 пістолетів, які січовики після припинення боїв із чехословацькими військами склали прем'єр-

міністру Августину Волошину (*На зов Києва*, 1993, с. 41). В умовах початку військової агресії сусідньої Угорщини, уряд Карпатської України на чолі з А. Волошиним ще ввечері 14 березня ухвалив рішення про початок оборони краю, а вранці наступного дня видав наказ про створення збройних сил – Національної Оборони Карпатської України на чолі з полковником Сергієм Єфремовим. Основним завданням нового командування було провести мобілізацію особового складу, укомплектувати відділи і забезпечити їх озброєнням та обмундируванням.

Попри наявність людського резерву (тільки протягом 14–15 березня 1939 р. зголосилося пр. 2–3 тис. добровольців (Єфремов, 2009, с. 29)), армія Карпатської України не була в змозі рекрутувати всіх бажаючих у боєздатні підрозділи через відсутність достатньої кількості зброї, амуніції та обмундирування. Для ведення переговорів із командуванням 12-ї чехословацької дивізії, яка здійснювала оборону краю на першому етапі (14–16 березня), з приводу можливості передачі зброї карпатським січовикам до Сваляви виїхав військовий міністр Степан Клочурак. Однак досягнути домовленості з чеськими офіцерами йому не вдалося, внаслідок чого він був змушений відступити разом зі штабом 12-ї дивізії у Словаччину.

Відтак, єдиним шляхом для організації збройного опору угорським військам, які з 15 березня 1939 р. перейшли у загальний наступ, було проведення роззброєння частин і підрозділів чехословацької армії, фінансової сторожі, жандармерії та прикордонної охорони (StOS), що відступали в сусідні країни (Румунію, Польщу та Словаччину), а також захоплення військових складів на території краю.

Вже у другій половині 15 березня дві сотні січовиків провели роззброєння місцевих сил чехословацької жандармерії, фінансової сторожі, державної поліції та StOS (загалом пр. 250 осіб), які скупчилися поблизу владної будівлі перед відходом у Румунію. Чехословацьке командування погодилося добровільно віддати січовикам для протистояння угорським військам дві третини штатної зброї, залишивши собі натомість решту для проведення евакуації. Представники влади Карпатської України надали запевнення у тому, що зброя не буде використана проти чехів. Однак дуже швидко січовики забули про цю домовленість, про-

довжуючи здійснювати напади на чехословацькі підрозділи, що відступали через Хуст у бік Румунії. У відповідь чехи почали створювати окремі відділи, які роззброювали членів Карпатської Січі (ABS, Vrno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 42, s. 743–744).

У подальшому роззброювалися також поодинокі групи чехословацьких військ, які відступали на схід через столицю Карпатської України. Щоб уникнути сутичок із армією та жандармерією, Начальна Команда Карпатської Січі вийшла на зв'язок і домовилася із командуванням 45-го піхотного полку, який відступав до румунського кордону, про передачу січовикам ще 200 гвинтівок, 20 тис. набоїв і військоове обмундирування (Єфремов, 2009, с. 50). Те, що було практично неможливим у часи автономії, коли чехи завзято опиралися озброєнню Карпатської Січі, стало реальністю лише перед обличчям спільної загрози.

Із чехословацького боку ініціативу у врегулюванні інцидентів із січовиками на ґрунті озброєння перебрав на себе командир хустського батальйону StOS підполковник Антонін Земан. Одягнувши синьо-жовту пов'язку, він разом з групою близьких офіцерів 15 березня 1939 р. виїхав до Великої Копані, де став посередником у переговорах між відділом січовиків і чехословацькими військами, яких перші намагалися роззброїти. У результаті сприяння чехи отримали пропуск, а січовики – частину зброї, з якою потягом вирушили до Королева над Тисою (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083; Балєга, 1996, с. 136). Із цього приводу пресове бюро Карпатської України відзначало: «Головна Команда армії Карпатської України подає до відома, що командант чеської сторожі (жандармерії) полк. Земан проголосив наказ видати зброю українській владі. Становище полк. Земаня ставить Головна Команда Карпатської України з признанням як гідний наслідування приклад для командантів чеських військових частин» (*Новий час*, 1939, с. 3).

Подібне «дипломатичне» втручання підполковнику Земану довелося здійснити також 16 березня, коли об 11 год. останні підрозділи чехословацького війська, що від'їжджали з Хуста, були зупинені кількома січовиками з легкими кулеметами, які намагалися силою відібрати у чехів зброю (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Частину озброєння українці знайшли у покинутих чехами військових казармах у Хусті. Нею відразу було оснащено новобранців, які у складі невеликих відділів відправлялися на «угорський фронт». Загалом в Хусті та його околицях, за неповними даними, січовикам вдалося реквізувати понад 350 гвинтівків і 15 важких кулеметів (ЦДАВО України, ф. 4465с, оп. 1, спр. 126, арк. 56). Цією зброєю було споряджено чотири січові відділи, які 15–16 березня вирушили у напрямку Севлюша та Іршави (*На зов Києва*, 1993, с. 51).

Роззброєння січовиками чехословацьких військ і жандармерії 15–16 березня 1939 р. джерелами зафіксовано у багатьох населених пунктах Карпатської України – Перечині, Малому Березному, Воловому, Торуні, Прислопі, Майдані, Верхніх Верещках, Іршаві, Білках, Довгому, Липчі, Березовому, Вишньому Шарді (зараз Широке), Великій Копані, Королеві, Хусті, Драговому, Сокирниці, Буштині, Терєблі, Вонігово, Тячеві, Тересві тощо, Великому Бичкові та ін. Як зазначав Є. Врецьона: «Остаточно було вже все одно, чи доведе це до нового удару з ними. Краще конфлікт ніж безборонність» (*Карпатська Україна в боротьбі*, 1939, с. 116).

Широка географія роззброєння дає підстави говорити про масштабну скоординовану операцію, яка проходила за наказом Начальної Команди, зокрема начальника генштабу полковника Михайла Колодзінського, одночасно у багатьох місцевостях краю. Останній був прихильником того, щоб «шукати зброю на місці», і покладав великі сподівання на захоплення військових складів чехословацької армії на території Карпатської України у момент розпаду Чехо-Словаччини (Мірчук, 1968, с. 554–555).

Лише у деяких населених пунктах через рішучий спротив чехів ці спроби не увінчалися успіхом. Зокрема це сталося у с. Ставне Великоберезнянського округу, де командир місцевої жандармерії Йозеф Рихлік заявив, що буде готовий у разі нападу застосувати для оборони всю наявну зброю. Незважаючи на погрози, вже наступного дня січовики роззброїли тут відділ жандармів, який відступав до Великого Березного із Волосянки (Lášek, 2008, s. 50–51; Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083). Так само відмовив скласти зброю командир жандармерії у с. Вишково Хустського округу Василь Рішко (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2),

inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083). Принциповість проявила і жандармська дільниця у с. Чумальово Тячівського округу, яка 15 березня 1939 р. була оточена січовим відділом у кількості 50 чол. на чолі з галичанином Омельком Левенцем (Lášek, 2008, s. 250). Там, де чехословацькі війська були у більшості й виявляли не-поступливість, січовики зазвичай відступали. Як пригадував один із жандармів, що відходив у напрямку Хуста: «В одному селі під Хустом зіштовхнулися наші стражі на озброєних членів організації «Січ», які заявили, що ми всі мусимо здати зброю. Втім, коли ми зазначили, що у нас є сильний озброєний підрозділ і що зброю добровільно не здамо, пропустили нас без будь-якого насильства» (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Проходячи Хустом, розрізнені групи чехословацьких військовослужбовців намагалися гуртуватися, аби відбити потенційних зазіхачів на їхню зброю. Як свідчив жандарм Франтішек Струна, який виступив ініціатором одного з таких формувань: «На власну відповідальність я зібрав частину станції Фанчиково, а також жандармів з інших станцій і перейняв командування. Ми йшли закритим підрозділом під захистом міста. В цей час було здійснено багато спроб з боку січовиків роззброїти нас. Ці спроби з мого боку були енергійно відбиті. Мій відділ складався загалом із 15 жандармів з одним легким кулеметом; кожен службовець мав по 300 набоїв до гвинтівки та 10 ручних гранат (...). Перед владною будовою була знову здійснена спроба роззброєння нашого відділу, цей раз вже старшими січовими офіцерами. Ми поставили запеклий опір, попередивши: якщо хтось наблизиться до одного із жандармів, ми відразу відкриємо вогонь. Після цього ми вже без пригод перейшли до чехословацького гарнізонного командування, де були зосереджені танки й бронемашини» (ABS, Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 42, s. 531–532).

За висловом заступника командира роти StOS Яна Свободи, чехословацькому офіцеру «було б безпечніше на вулиці в Будапешті, ніж в той час у Хусті». Роззброєння подекуди відбувалося у досить брутальний спосіб із конфіскацією особистих речей, грошей та інших матеріальних цінностей, погрозами смертю і моральним приниженням (Lášek, 2008, s. 221). Після конфлікту 13–14 березня 1939 р. у Хусті присутність чехословаць-

ких військ на території Карпатської України в очах січовиків остаточно втратила свою легітимність. У новій політичній реальності останні певною мірою намагалися помститися за жертви своїх побратимів минулого дня.

Яскравою ілюстрацією таких мотивів агресії проти чехів є зокрема випадок, який трапився 15 березня у с. Терєбря, округ Тячів, де натовп місцевих селян (800 осіб) вимагав негайної передачі жандармської дільниці Карпатській Січі, погрожуючи вбити чеських жандармів за розстріляних 14 березня січовиків у Хусті. За вказівкою тячівського окружного уряду місцеві правоохоронці були змушені передати дільницю разом зі зброєю та інвентарем до рук січовиків (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Подібна ситуація трапилася у с. Сокирниці Хустського округу: «15 березня 1939 року прийшов на жандармську дільницю у Сокирниці командир місцевої організації Січ із декількома членами організації та зажадав видати їм зброю для виконання охоронної та гарнізонної служби. Водночас решта членів організації зібралися перед станцією, очікуючи на закінчення переговорів. Коли ж було неможливо зв'язатися з командуванням, цій організації були видані гвинтівки, ремені, сумки, кулемет та набої, що були на станції» (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

У с. Вишня Шарда (зараз с. Широке Виноградівського р-ну) відділ січовиків чисельністю 120 осіб під керівництвом місцевого вчителя Івана Вереша отримав зброю від відділу жандармів (10 чол.), що на чолі з українцем штабним ротмістром Химинцем відступала із Чингави (сучасна Боржава) на Хуст. Залишена зброя (1 легкий кулемет, 9 гвинтівок, 8 автоматичних пістолетів та 5 ручних гранат) стала переконливим аргументом згодом під час роззброєння січовиками сотні чехословацьких військ, що відступала із Великих Ком'ят. Завдяки акції було здобуто додатково 3 важкі кулемети та велику кількість крісів, ручних гранат, револьверів та набоїв (*Свобода*, 1939d, с. 2).

Напади на колони чехословацьких військ і поліції часом набували форм полювання. Так, на відтинку шляху між Іршавою та Хустом групу службовців фінансової сторожі та StOS (60–70 осіб) у кількох місцях намагався атакувати озброєний відділ сі-

човиків із 25-ти осіб, який під прикриттям ночі з 15 на 16 березня 1939 р. таки роззброїв авангард чехів по дорозі у с. Липча Хустського округу (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083). Водночас у с. Драгово цього ж округу чехословацькі жандарми були роззброєні натовпом селян у кількості 300 осіб.

Подекуди акції із роззброєння супроводжувалися збройними сутичками та жертвами, які можна розглядати як продовження українсько-чеського конфлікту 13–14 березня 1939 р. Ще напередодні 14 березня 1939 р. окружна команда ОНОКС у Воловому на чолі з комендантом Степаном Фігурою розробила детальний план роззброєння чехословацьких військ і підрозділів прикордонної охорони у Волівському окрузі. Після початку кровопролитних сутичок у Хусті за наказом Головної Команди цей план був відразу. Відтак протягом 14–15 березня 1939 р. гарнізон Карпатської Січі в Торуні на чолі з чотарем Степаном Гинилевичем («Дубиком») у кількості 25 січовиків за підтримки місцевих селян провів роззброєння відділів фінансової сторожі та жандармерії у Торуні (16 осіб), Прислопі (14 осіб), Лопушному, Репинному та Майдані (6 осіб). «О 12-й годині [14 березня – О.П.] дільниця зазнала нападу членів Карпатської Січі, які були озброєні пістолетами та гвинтівками Маузера, – пригадував торунський жандарм Йозеф Трукал. – Вони нас роззброїли та ув'язнили у приміщенні парафіяльного приходу, де розташовувався січовий гуртожиток. Тут ми перебували до 15 березня 1939 р., коли були звільнені о 14 год. (...) З нашого боку не чинилося жодного опору через значну перевагу членів Карпатської Січі» (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Після роззброєння жандармів у Торуні січовики при допомозі півсотні місцевих озброєних селян вирушили до Прислопа, де вступили у сутичку з місцевим відділом жандармерії. Перестрілка тривала понад шість годин, у результаті чого загинуло по двоє осіб з кожного боку й отримали поранення двоє (Гренджа-Донський, 1987, с. 240; Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083). «Хтось вистрілив у вікно нашої кімнати, лампа розлетілася і впала на підлогу, – оповідав чеський жандарм Адольф Хайжек, що служив у

Прислопі. – Коли я виглянув зі дільниці, фінансисти вже стріляли з кулеметів, гвинтівок і кидали гранати. Ми чули болісні стогони та крики про допомогу з помешкання фінансового службовця Андрашка, який був поранений, лежачи там. За хвилину з його помешкання вибіг січовик з пістолетом в руках, я вистрілив у нього з гвинтівки, після цього зав'язалася коротка перестрілка, був поранений в ногу фінансист Йозеф Буцек. Через втрати і відсутність іншого виходу, ми почали махати білим прапорцем (...) За хвилину почувся оклик: «Залишити зброю на дільниці й вийти всім на вулицю». Я залишив свою гвинтівку на ліжку і вийшов з останніми жандармами зі дільниці. Тут до мене підскачав січовик і почав стягувати ремінь, шолом та обшукувати кармани. Я мав при собі одну наступальну гранату, пачку набоїв до легкого кулемету, 500 корун та кишеньковий ніж. Це все від мене відібрали, а в якості подяки я отримав від одного січовика кілька ляпасів та два удари ліктем в груди» (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

У результаті сутички у полон до січовиків потрапили 14 жандармів і службовців фінансової сторожі. При цьому було реквізовано великий арсенал зброї та амуніції: 290 гвинтівок, 15 легких і 1 важкий кулемет, 65 револьверів, 25 гранатометів, 62 протигазні маски, 600 гранат, 62 шоломи, 600 набоїв до пістолетів, 60 тис. набоїв до гвинтівок, 12 тис. протитанкових куль, 2 вантажні машини та інше технічне знаряддя. Частина зброї вдалося переправити за допомогою зв'язкових до Хуста. Після цього січовики провели набір добровольців у селах Торунь, Новоселиця, Ляховець, Бистрий і Майдан, внаслідок чого було сформовано дві сотні (загалом 400 осіб), куди записалися здебільшого колишні вояки австро-угорської армії (*Карпатська Україна в боротьбі*, 1939, с. 51, 76–78; Белей, 2005, с. 8–10).

Чехословацький гарнізон у Воловому, дізнавшись про заворушення у Торуні, вислав для визволення полонених жандармів дві роти війська. Січовики вдалися до хитрощів, перевдягнулися у чехословацьку уніформу та звели поблизу Лопушного барикади з кількома кулеметними гніздами. Це дало змогу ввести чехів в оману та захопити їх зненацька вогнем із засідки. У результаті сутички було легко поранено кількох вояків і вбито командира чоти Степана Рошка із 45-го піхотного полку (Holub, 1987,

s. 181; Гренджа-Донський, 1987, с. 241; *Свобода*, 1939а, с. 2; *Карпатська Україна в боротьбі*, 1939, с. 108; VNA, fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 16318, sign. 48 4/11, k. 13023).

«Десь біля восьмої години вже здалека почулось гуркотіння тяжких військових вантажних авт, із-за кривулі засвітили рефлектори. Перед барикадами авто нагло стали, на них можна було бачити до трста люда, польово озброєних вояків, у шоломах. Та поки ті ще вспіли злізти з авт, січовий рій освітив авта ракетами, десятка січових скорострільів затаракотіла, градом сипались кулі у ворога. Військо повискакувало із самоходів у ярки і почало відстрілюватися. Але третина війська полягла при першому скорострільному барабанному вогні, між ними і сам комендант цієї чеської карної експедиції» (Гренджа-Донський, 1987, с. 241), – писав у своєму щоденнику журналіст і письменник Василь Гренджа-Донський.

Українські мемуарні джерела говорять про 20–100 загиблих чехословацьких вояків у бою між Лопушним і Торунем (*Свобода*, 1939а, с. 2; *Карпатська Україна в боротьбі*, 1939, с. 108), натомість як за чеськими даними безповоротні втрати останніх становили лише двоє вбитих (VNA, fond MNO, HS, oper. oddel. 2, inv. č. 16318, sign. 48 4/11, k. 13023). Як би там не було, чехословацькі війська зазнали поразки і були змушені повернутися до Волового, звідки невдовзі розпочали евакуацію в Румунію. 15 березня 1939 р. до них приєдналися 22 торунські жандарми, звільнені січовиками з полону. Влада у Волівському окрузі на короткий час перейшла до окружної команди Карпатської Січі на чолі зі Степаном Гинилевичем.

У с. Верхні Верецьки, округ Воловець, загін січовиків у кількості 100 осіб, озброєний гвинтівками, ручними гранатами й легким кулеметом, роззброїв чотирьох жандармів, які евакуювалися до Польщі (VNA, fond MV I, SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Водночас у с. Колочава, округ Волове, роззброєння проходило безкровно: чехословацькі жандарми добровільно склали зброю та виїхали з населеного пункту, а покинуті казарми зайняли січовики, які перейняли охорону громадського порядку у селі (Аржевітін, 2013, с. 794). За подібним сценарієм відбувалася

передача зброї у с. Синевирська Поляна (VNA, fond MV I, SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083).

Сутички з чехословацькими військами відбувалися також біля румунського кордону. Після обіду 16 березня 1939 р. поблизу Сокирниці головна колона чехословацьких військ була обстріляна з легкої зброї чотою січовиків, внаслідок чого був смертельно поранений стражмістр із Ромочевиці Вацлав Форт. У відповідь на це два чехословацькі броневтомобілі відкрили вогонь, придушивши бойові позиції нападників поблизу залізничного насипу. У сусідньому селі Буштино січовиками був застрелений командир відділення StOS Сасово верховний стражмістр Мірослав Коцоурек. У відповідь чехословацькі війська відкрили вогонь із важких кулеметів і артилерії по місцевій синагозі, в якій засіли члени ОНОКС із легким кулеметом, та після тригодинної перестрілки розпоростили їх (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č.12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083; VNA, fond MNO, HS, oper. oddel. 3, inv. č. 5597, kart. 24; Lášek, 2008, s. 157, 205, 223, 238; «Інтерв'ю з Миколою Паращанцем», 2011). Деякі дослідники помилково вважають знищення синагоги у Буштині антисемітською акцією карпатських січовиків (Елинек, 2010, с. 303), хоча, як видно із наведеного опису, бій не мав нічого спільного з ворожістю до євреїв.

У румунських військових донесення за 16 березня 1939 р. повідомлялося, що організація «Січ» була озброєна та перебрала підтримання порядку на територіях, з яких евакуювалися чеські війська, а деякі групи січовиків на румунському кордоні постійно відкривали вогонь по чехословацьких військах, намагаючись завадити їхньому переходові на територію Румунію. У відповідь останні були змушені відправити моторизовані підрозділи, щоб вигнати звідти січовиків (Grad, 2007, p. 230).

Покидаючи Карпатську Україну, чехи переважно не чинили спротиву, не бажаючи безглуздо проливати кров у ситуації, коли Чехо-Словаччина вже припинила існування. Зокрема, член Карпатської Січі Євген Стахів («Макальондра») пригадував, як йому разом із двома молодими січовиками вдалося без особливих труднощів роззброїти у Тячеві групу чехословацьких жандармів і прикордонників, що відступали в Румунію. Після цього був оголошений набір добровольців у Карпатську Січ: у стислий

термін було сформовано невеликий відділ із 25 осіб, серед яких виявилось навіть 12 циган, яких озброїли чехословацькою зброєю. На в'їзді до міста тячівські січовики побудували дві лінії барикад, якими заблокували колону чехословацьких військ, що відступали. Останні погодилися скласти зброю й передали кілька вантажівок, які згодом за допомогою підступу змогли повернути собі назад (Гогун, 2004, с. 453–455). Після полудня 15 березня 1939 р. тячівська січова команда на чолі з сотником Степаном Миколином захопила також окружне командування жандармерії у місті. Втім, позиції тут січовики утримували недовго, позаяк уже наступного дня були атаковані місцевими угорцями, які, отримавши зброю від чехословацьких військ, захопили владу у місті, а отже, українці були змушені з боями відступити за Тячево (Штендера, 1989, с. 142).

Виконуючи розпорядження президії Міністерства внутрішніх справ Карпатської України та начальника крайової жандармерії В. Ваки, що було оголошене по радіо у другій половині 15 березня, більшість чехословацьких жандармських дільниць у Тячівському окрузі мирно передали свою зброю разом з інвентарем до рук Карпатської Січі й покинули місця дислокації для подальшого переходу в Румунію. Подібні вказівки з Хуста отримали також підрозділи жандармерії у Хустському, Іршавському, Волівському та Рахівському округах. Зокрема, зафіксовані факти добровільної передачі чехами влади та зброї Карпатській Січі у Горінчово, Березово, Нижній Бистрий Хустського округу, Широкий Луг та Німецька Мокра Тячівського округу, Ясіня та Рахівського округу, Колочава та Синевирська Поляна Волівського округу (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083; Белей, 2005, с. 19–20; Аржевітін, 2013, с. 779, 794; *Народня воля*, 1964).

У с. Кваси на Рахівщині місцевий відділ січовиків на чолі з підполковником Армії УНР Антоном Кущинським, озброївшись мисливськими рушницями та револьверами, без опору роззброїв станцію чехословацької жандармерії, обмундирувавши в такий спосіб бойову соту (Кущинський, 1981, с. 94, 121–122). За свідченнями члена SOS Йозефа Гладіка, станом на 15 березня 1939 р. січовики майже повністю контролювали ситуацію у цілому Рахівському окрузі, зайнявши головні лінії комунікації. Після здо-

буття значної частини зброї вони атакували жандармські дільниці і поодиноких чеських правоохоронців і фінансових охоронців. Сам Й. Гладік по дорозі з Рахова до станції Устеріки, що розташовувалася на околицях міста, декілька разів став жертвою таких атак, відбиваючись ручними гранатами від нападників, які стріляли у нього з пістолетів (ABS, Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 42, s. 777).

Уранці 15 березня 1939 р. уряд у Хусті звернувся до Головного штабу у Празі з проханням не евакуювати з території краю чехословацьких військовослужбовців української національності, плануючи залучити їх до комплектування новостворених збройних сил Карпатської України. Однак після полудня вже з окупованого нацистами Головного штабу надійшла відповідь з порадою звернутися з цього питання до німецького консульства в Хусті (Holub, 1969, s. 48–49). Наступного дня представник уряду Карпатської України у Празі Вікентій Шандор передав листа до штабу німецької армії у новоутвореному протектораті Богемія і Моравія із проханням звільнити зі служби в чехословацькій армії вихідців із Підкарпаття та транспортувати їх додому (Shandor, 1997, p. 120). Звернення було залишено без відповіді.

Тим часом, відгукнувшись на заклик Начальної Команди, русини-українці самовільно покидали чехословацьку армію та зі зброєю вливалися до лав Національної Оборони Карпатської України. Їм одягали синьо-жовті пов'язки на ліву руку, або білі опаски на шапку, й вони разом зі січовиками та іншими добровольцями брали активну участь в обороні краю (*Карпатська Україна в боротьбі*, 1939, с. 113). Про подібні факти зокрема згадував штабний стражмістр SOS Ян Ганак: «Вояки та представники колишньої поліції, жандармерії та фінансової охорони, які ототожнювали себе з ідеєю Української держави, втекли до своїх. З нашого відділення втік стрілець з кулеметом» (ABS, Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 42, s. 742). Очевидно, що такі випадки не набули масового характеру, однак не можна погодитися з авторами монографії «Березень 1939», які стверджували, що спроби січовиків залучити на свій бік закарпатських військовослужбовців не мали успіху (John, Kliment, & Nakládal, 2004).

Аби уникнути сутичок з лояльними до нової влади чехословацькими військовими, українське командування 15 березня

1939 р. видало таке розпорядження: «Дійшло до відома Головної Команди Збройних Сил Карпатської України, що непокликані люди роззброюють чеські військові частини. Оцим забороняється якнайгостріше арештувати тих чеських старшин, підставшин і вояків, що мають на шапках білі опаски, бо вони поставили себе до розпорядимости міністерства народньої оборони» (*Новий час*, 1939, с. 3).

Подекуди українські військові з чехословацької армії навіть допомагали січовикам проводити роззброєння чехів, як зокрема це сталося 15 березня 1939 р. у Буштино, де командир підрозділу фінансової сторожі українського походження, посилаючись на наказ командира батальйону StOS підполковника Антоніна Земана, зажадав від місцевої жандармерії скласти всю зброю. «У той час, коли ми передавали зброю цьому командиру фінансової сторожі, нашу жандармську дільницю оточили 70 галицьких січовиків, озброєних легким кулеметом та гранатами, які нас повністю роззброїли», – пригадував жандарм Йозеф Фарнік (Národní archiv v Praze, fond MV I – SR (1075-2), inv. č. 3234/40, k. č. 26278).

Висновки. Аналіз джерел з чеських архівів та спогадів українських учасників подій дає підстави стверджувати, що акції з роззброєння чехословацьких підрозділів членами Карпатської Січі 14–16 березня 1939 р. в умовах розгортання наступу угорської армії набули характеру масштабної операції, що проводилася за наказом начальника штабу Національної Оборони Карпатської України полковника Михайла Колодзінського. Паралельно з бойовими діями проти угорців, у тилу Карпатської України розгорнулося справжнє протистояння між чехословацькими військами, що відступали, прикордонниками та жандармами, з одного боку, та новоствореними відділами Національної Оборони за зброю, амуніцію та обмундирування.

Роззброєння проходило за декількома сценаріями: 1) шляхом добровільної передачі зброї і влади на місцях січовикам за наказом вищого командування; 2) шляхом домовленостей між українськими та чехословацькими офіцерами; 3) збройних сутичок і протистояння. Роззброєння відбувалось у надзвичайно короткий проміжок часу перед самим приходом гонведів та охопило майже всі округи регіону (за винятком околиць Мукачева та Сваляви). Найбільшого масштабу акції з роззброєння набули на

Воловеччині, в околицях Хуста, на Перечинщині та Великобездіяччині. Найзапекліше протистояння відбулося на Воловеччині, де між січовиками та чехами були зведені позиційні бої з жертвами, а також поблизу румунського кордону на сході краю. Ці сутички певною мірою слід розглядати як продовження чесько-українського збройного конфлікту в Хусті та його околицях 13–14 березня 1939 р.

Відібрана у чехів зброя склала левову частку арсеналу новонародженого українського війська. За найбільш скромними підрахунками, в результаті згаданих акцій карпатські січовики здобули понад тисячу гвинтівків, кілька десятків кулеметів, чимало гранат, амуніції та обмундирування, зокрема металеві шоломи, які стали незамінними під час боїв із угорськими військами. Цим озброєнням були забезпечено щонайменше 600–800 карпатських січовиків.

Джерела та література

- Аржевітін, С.М.** (2013). *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця: Тезис.
- Балега, Ю.** (1996). Семінарист із Красного поля. *Карпатська Січ: матеріали науково-практичної конференції, присвяченій 56-й річниці Карпатської України* (Ужгород, 11–12.03.1995). (с. 134–139). Ужгород: Гражда.
- Белей, В.** (2005). *Микола Сидоряк: січовик – герой Карпатської України*. Великий Бичків.
- Буковський, І.** (2004). *Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938–1939 рр.)*. (Дис. канд. істор. наук). Національний університет «Львівська політехніка». Львів.
- Буковський, І.** (2013а). Карпатська Січ: від парамілітарного формування до національної армії. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*, 752, 160–166.
- Буковський, І.** (2013b). До історії створення Карпатської Січі. *Науковий вісник ЛНУВ МБТ імені С.З. Гіжцького*, 15, 3 (57), 4, 360–365.
- Буковський, І., & Вегеш, М.** (2002). *Славна сторінка історії українського народу (Карпатська Січ – захисник незалежності Карпато-Української держави: 1938–1939 рр.)*. Ужгород – Львів: Вид-во ЛВІ.
- Вегеш, М.** (1996а). До питання виникнення та діяльності Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*, 1 (15), 147–159. Ужгород.

- Вегеш, М.** (1996b). *Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.)*. Ужгород.
- Вегеш, М.** (2005). Організація Народної Оборони Карпатська Січ – збройні сили Карпатської України. В М. Вегеш, *Історія і політика. Т. 2: Історія Карпатської України. Августин Волошин – президент Карпатської України. Будівничі Карпатської України. Василь Гренджа-Донський розповідає* (с. 157–167). Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету.
- Вегеш, М.М., Делеган, М.В., Довганич, О.Д. та ін.** (2002). *Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців*. М.М. Вегеш (Ред.). Ужгород: Карпати.
- Гогун, А.** (2004). *Между Гитлером и Сталиным: Украинские повстанцы*. Санкт-Петербург: Нева.
- Гренджа-Донський, В.** (1987). *Твори. Т. 8: Щастя і горе Карпатської України. Щоденник* (с. 80–293). Вашингтон.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Елинек, Й.А.** (2010). *Карпатская діаспора: євреї Подкарпатської Русі і Мукачеве (1848–1948)*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Єфремов, С.** (2009). *Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні*. М. Мушинка (Ред.). Ужгород: Гражда.
- Інтерв'ю з Миколою Паращанцем, нар. 24.08.1921 у с. Буштино Хустського р-ну Закарпатської обл., записане 23.02.2011, інтерв'юєр Тарас Чолій. (2011). *Архів Меморіального музею «Територія терору»*.
- Карпатська Україна в боротьбі*. (1939). Відень: Видання Української Пресової Служби.
- Краснодемська, І.** (2017). «Карпатська Січ» в обороні української державності. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 53, 246–257.
- Кушинський, А.** (1981). *Закарпаття в боротьбі*. Буенос-Айрес.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії ОУН* (Т. 1). Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк.
- На зов Києва: Український націоналізм в Другій світовій війні*. (1993). Київ.
- Народня воля*. (1964, 21 травня).
- Новий час*. (1939, 17 березня).
- Новий шлях*. (1939, 1 травня).
- Свобода*. (1939а, 29 червня).
- Свобода*. (1939б, 8 серпня).
- Свобода*. (1939с, 10 серпня).
- Свобода*. (1939d, 11 серпня).

- Пагіря, О.** (2016). «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. *Український визвольний рух*, 21, 292–323. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. Львів.
- Пагіря, О.** (2019). Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава*: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 14–15 березня 2019). (с. 21–37). Ужгород.
- Топальський, В.** (2010). Формування Карпатської Січі та участь її підрозділів в захисті Карпатської України. *Воєнна історія Галичини та Закарпаття*: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Львів, 15 квітня 2010 р.). (с. 401–406). Львів.
- Филонович, В.** (2009). *Березневі дні Карпатської України*. О. Пагіря (Упоряд.). Ужгород: Гражда.
- Штендера, Є.** (Ред.). (1989). *Літопис УПА. Т. 12: Третя Подільська Воєнна округа УПА «Лисоня»*. Торонто.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів і управління України.
- ABS, Brno-Kanice – Archiv bezpečnostních složek, Brno-Kanice.
- Grad, C.** (2007). Maramureșul și Ucraina Subcarpatică în jocul intereselor etnice, economice și politico-strategice din Europa Centrală (1919–1940). Documente. В В. Чубота, Т. Нікоара, М. Вегеш, & Л. Горват (Ред.), *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність* (с. 201–252). Cluj-Napoca – Satu Mare.
- Holub, O.** (1969). Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. *Odboj a revoluce*, 7 (5), 48–49. Praha.
- Holub, O.** (1987). *Stůj! Finanční stráž*. Praha: Naše Vojsko.
- Jarnecki, M., & Kołakowski, P.** (2017). *«Українські Piemont»*. *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa: Wydawnictwo: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- John, M., Kliment, Ch.K., & Nakládal, B.** (2004). *Březen 1939*. Praha: Naše vojsko.
- Lášek, R.** (2008). *Jednotka určeni SOS (Díl třetí)*. Praha.
- Lášek, R.** (2009). Obrana Podkarpatske Rusi. *Paměť a dějiny*, 1, 21–29. Praha. Národní archiv v Praze.
- Shandor, V.** (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*. Harvard University Press.
- Švorc, P.** (2007). *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946* (s. 242, 250). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

VHA – Vojenský historický archive.

References

- Arzhevitin, S.M.** (2013). *Karpatska Ukraina: epokha v dobi. Peredumovy utvorennia, doba nezalezhnosti, spohady i dokumenty [Carpatho-Ukraine: the Epoch in a Day. The prerequisites of the establishment, the day of independence, memoirs and documents]*. Vinnytsia: Tezys [in Ukrainian].
- Baleha, Yu.** (1996). Seminaryst iz Krasnoho polia [A Seminarian from the Krasne Pole]. *Karpatska Sich: materialy naukovy-praktychnoi konferentsii, prysviachenii 56-ii richnytsi Karpatskoi Ukrainy (Uzhhorod, 11–12.03.1995) – The Carpathian Sich: materials of Scientific and Practical Conference, dedicated to the 56th anniversary of Carpatho-Ukraine (Uzhhorod, 11–12.03.1995)*. (pp. 134–139). Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Belei, V.** (2005). *Mykola Sydoriak: sichovyk – heroj Karpatskoi Ukrainy [Mykola Sydoriak: the Sich rifleman and Carpatho-Ukraine's hero]*. Velykyi Bychkiv [in Ukrainian].
- Bukovskyi, I.** (2004). *Utvorennia i diialnist viiskovykh formuvan Karpatskoi Ukrainy (1938–1939 rr.) [The Creation and Activities of Carpatho-Ukraine's Military Formations (1938–1939)]*. (Candidate's thesis). Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». Lviv [in Ukrainian].
- Bukovskyi, I.** (2013a). *Karpatska Sich: vid paramilitarnoho formuvannia do natsionalnoi armii [The Carpathian Sich: From the Paramilitary Formation to the National Army]*. *Visnyk natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin «Lvivska Politekhnika» National University*, 752, 160–166 [in Ukrainian].
- Bukovskyi, I.** (2013b). *Do istorii stvorennia Karpatskoi Sichi [On the history of the creation of the Carpathian Sich]*. *Naukovyi visnyk LNUV MBT imeni S.Z. Gzhytskoho – Scientific Bulletin of Lviv Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies*, 15, 3 (57), 4, 360–365 [in Ukrainian].
- Bukovskyi, I., & Vehesh, M.** (2002). *Slavna storinka istorii ukrainskoho narodu (Karpatska Sich – zakhysnyk nezalezhnosti Karpato-Ukrainskoi derzhavy: 1938–1939 rr.) [A Glorious Page in the History of the Ukrainian People (the Carpathian Sich – the defender of the independence of the Carpatho-Ukrainian state: 1938–1939)]*. Uzhhorod–Lviv: Vyd-vo LVI [in Ukrainian].
- Vehesh, M.** (1996a). *Do pytannia vynyknennia ta diialnist Orhanizatsii Narodnoi Oborony Karpatska Sich (1938–1939 rr.) [On the Issue of Creation and Activities of the Carpathian Sich National Defence Organi-*

zation (1938–1939)]. *Naukovyi zbirnyk Tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi – Scientific collection of Prosvita society in Uzhhorod*, 1 (15), 147–159. Uzhhorod [in Ukrainian].

Vehesh, M. (1996b). *Karpatska Sich: storinky istorii (1938–1939 rr.) [The Carpathian Sich: Pages of History (1938–1939)]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

Vehesh, M. (2005). Orhanizatsiia Narodnoi Oborony Karpatska Sich – zbroini syly Karpatskoi Ukrainy [The Carpathian Sich National Defence Organization – the Armed Forces of Carpatho-Ukraine]. In M. Vehesh, *Istoriia i polityka. T. 2: Istoriia Karpatskoi Ukrainy. Avhustyn Voloshyn – prezident Karpatskoi Ukrainy. Budivnychi Karpatskoi Ukrainy. Vasyl Hrendzha-Donskyi rozpovidaie – History and Politics. Vol. 2: The History of Carpatho-Ukraine. Avgustyn Voloshyn – the President of Carpatho-Ukraine. The founders of Carpatho-Ukraine. Vasyl Hrendzha-Donskyi narrates* (pp. 157–167). Uzhhorod: Vydavnytstvo Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Vehesh, M.M., Delehan, M.V., Dovhanych, O.D. et al. (2002). *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu: narysy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukraintiv [They Defended Carpatho-Ukraine: The Essays to the History of the National Liberation Struggle of Transcarpathian Ukrainians]*. M.M. Vehesh (Ed.). Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

Gogun, A. (2004). *Mezhdru Gitlerom i Staliny: Ukrainskie povstancy [Between Hitler and Stalin: the Ukrainian Insurgents]*. Sankt-Peterburg: Neva [in Russian].

Hrendzha-Donskyi, V. (1987). *Tvory. T. 8: Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk [Writings. Vol. 8: Happiness and Grief of Carpatho-Ukraine. Diary]*. (pp. 80–293). Vashynhton [in Ukrainian].

DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [The State Archives of Transcarpathian Oblast] [in Ukrainian].

Elinek, I.A. (2010). *Karpatskaia diaspora: evrei Podkarpatskoi Rusi i Mukacheva (1848–1948) [The Carpathian Diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo]*. Uzhgorod: Izdatelstvo V. Padiaka [in Russian].

Yefremov, S. (2009). *Boi 14–15 bereznia 1939 roku na Karpatskii Ukraini [The fighting of 14–15 March 1939 in Carpatho-Ukraine]*. M. Mushynka (Ed.). Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].

Interviu z Mykoloiu Parashchantsem, nar. 24.08.1921 u s. Bushtyno Khusetskoho r-nu Zakarpatskoi obl., zapysane 23.02.2011, interviuer Taras Cholii [Interview with Mykola Parashchynets, born 24.08.1921 in Bushytyno, Khust district, Transcarpathian Oblast, recorded 23.02.2011, inter-

- viewer Taras Cholii]. (2011). *Arkhiv Memorialnoho muzeiu «Terytoriia teroru» – Territory of Terror Memorial Museum Archives* [in Ukrainian].
- Karpatska Ukraina v borotbi [Carpatho-Ukraine in the Fighting]*. (1939). Viden: Vydannia Ukrainskoi Presovoi Sluzhby [in Ukrainian].
- Krasnodemska, I.** (2017). «Karpatska Sich» v oboroni ukrainskoi derzhavnosti [«The Carpathian Sich» in the defence of the Ukrainian statehood]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Bulletin of Lviv University. History Series*, 53, 246–257 [in Ukrainian].
- Kushchynskiy, A.** (1981). *Zakarpattia v borotbi [Transcarpathia in the Fight]*. Buenos-Aires [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii OUN [The Essays to the History of the Organization of Ukrainian Nationalists]*. (Vol. 1). Miunkhen – London – Niu-York [in Ukrainian].
- Na zov Kyieva: Ukrainskyi natsionalizm v Druhii svitovii viini [On Call of Kyiv: Ukrainian Nationalism in WWII]*. (1993). Kyiv [in Ukrainian].
- Narodna volia [People's will]*. (1964, May 21) [in Ukrainian].
- Novyi chas [New time]*. (1939, March 17) [in Ukrainian].
- Novyi shliakh [The New Way]*. (1939, May 1) [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1939a, June 29) [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1939b, August 8) [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1939c, August 10) [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1939d, August 11) [in Ukrainian].
- Pahiria, O.** (2016). «Hibrydna viina» Uhorshchyny ta Polshchi proty Karpatskoi Ukrainy u 1938–1939 rr. [«Hybrid warfare» of Hungary and Poland against Carpatho-Ukraine in 1938–1939]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 21, 292–323. Instytut ukraїnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. Lviv [in Ukrainian].
- Pahiria, O.** (2019). Podii 13–14 bereznia 1939 r. v Khusti: putch, povstannia chy zbroinyi konflikt? [Development on 13–14 March 1939 in Khust: a Putsch, an Uprising or an Armed Conflict?]. *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava: materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 80-richchiu proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy (Uzhhorod, 14–15 bereznia 2019) – Carpatho-Ukraine – an independent state: Proceedings of International Scientific Conference marking the 80th anniversary of the proclamation of the Independence of Carpatho-Ukraine (Uzhhorod, March 14–15, 2019)*. (pp. 21–37). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Topalskyi, V.** (2010). Formuvannia Karpatskoi Sichi ta uchast yii pidroz-diliv v zakhysti Karpatskoi Ukrainy [The Formation of the Carpathian

- Sich and the Participation of its Units in the Defence of Carpatho-Ukraine]. *Voienna istoriia Halychyny ta Zakarpattia: materialy Vseukrainskoi naukovoï viiskovo-istorychnoi konferentsii* (Lviv, 15 kvitnia 2010 r.) – *Military History of Galicia and Transcarpathia: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Military History Conference* (Lviv, April 15, 2010). (pp. 401–406). Lviv [in Ukrainian].
- Fylonovych, V.** (2009). *Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainy [The March Days of Carpatho-Ukraine]*. O. Pahiria (Comp.). Uzhhorod: Hrazhda [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1989). *Litopys UPA. T. 12: Tretia Podilska Voienna okruha UPA «Lysonia» [Litopys UPA. Vol. 12: The Third Podil Military District UPA «Lysonia»]*. Toronto [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv i upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine] [in Ukrainian].
- ABS, Brno-Kanice – Archiv bezpečnostních složek, Brno-Kanice [Security Services Archives, Brno-Kanice] [in Czech].
- Grad, C.** (2007). Maramureșul și Ucraina Subcarpatică în jocul intereselor etnice, economice și politico-strategice din Europa Centrală (1919–1940). Documente [Maramures and Subcarpathian Ukraine in the Play of Ethnic, Economic and Political Strategic Interests in Central Europe (1919–1940). Documents]. In V. Chubota, T. Nikoara, M. Vehesh, & L. Horvat (Eds.), *Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istoriia ta suchasnist – Romanian-Ukrainian relations. History and Present* (pp. 201–252). Cluj-Napoca – Satu Mare [in Romanian].
- Holub, O.** (1969). Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939 [The fighting of the Czechoslovak Army and Units of the State Defence Guard in Podkarpatska Rus (Carpatho-Ukraine) in March 1939]. *Odboj a revoluce – Resistance and Revolution*, 7 (5), 48–49. Praha [in Czech].
- Holub, O.** (1987). *Stůj! Finanční stráž [Halt! The Financial Guard]*. Praha: Naše Vojsko [in Czech].
- Jarnecki, M., & Kołakowski, P.** (2017). «Ukraiński Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939 [«The Ukrainian Piedmont». Zakarpacka Ruś during the Period of Autonomy 1938–1939]*. Warszawa: Wydawnictwo: Oficyna Wydawnicza RYTM [in Polish].
- John, M., Kliment, Ch.K., & Nakládal, B.** (2004). *Březen 1939 [March 1939]*. Praha: Naše vojsko [in Czech].
- Lášek, R.** (2008). *Jednotka určení SOS [Emergency Unit SOS]*. (Vol. 3). Praha [in Czech].

- Lášek, R.** (2009). Obrana Podkarpatske Rusi [The Defence of Podkarpatska Rus]. *Paměť a dějiny – Memory and History*, 1, 21–29. Praha [in Czech]. Národní archiv v Praze [The National Archives in Prague] [in Czech].
- Shandor, V.** (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*. Harvard University Press.
- Švorc, P.** (2007). *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946 [Charming Land. Podkarpatská Rus 1918–1946]*. (p. 242, 250). Praha: Nakladatelství Lidové noviny [in Czech].
- VHA – Vojenský historický archive [The Military History Archives] [in Czech].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477)"1939/1945"(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.188180

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2019). Організаційна діяльність Дмитра Паліїва в роки Другої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 2/44*, 147–160. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188180.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ПАЛІІВА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити організаційну діяльність Д. Паліїва в роки Другої світової війни, охарактеризувати його значення у процесі створення І-ї Української дивізії Української національної армії. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні організаційної діяльності Д. Паліїва в роки Другої світової війни та його участі у творенні І-ї Української дивізії Української національної армії. **Висновки.** Д. Паліїв був однією з найвидатніших постатей в українському старшинському складі Дивізії «Галичина». Він одним із перших пішов добровольцем служити до Дивізії і у такий спосіб пропагував її реалізацію, був активним її співтворцем. Будучи керівником персонального відділу для українських старшин відділу П-а штабу «Галичина», він захищав національні інтереси українців у важких умовах окупації, проявляючи при цьому політичну відвагу й такт.

Ключові слова: Дмитро Паліїв; Друга світова війна; Дивізія «Галичина»; І-ша Українська дивізія Української національної армії; національно-визвольний рух.

Oksana MEDVID

Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2019). Orhanizatsiina diialnist Dmytra Paliiva v roky Druhoi svitovoi viiny [Dmytro Paliyiv's Organizational Activity during World War II]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 147–160. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.188180 [in Ukrainian].

DMYTRO PALIYIV'S ORGANIZATIONAL ACTIVITY DURING WORLD WAR II

Summary. *The purpose of the study is to shed the light on D. Paliyiv's views on the outbreak of World War II; to reveal D. Paliyiv's organizational activity in the years of World War II, to analyze his position on the formation of the Ukrainian armed forces within the German army, to characterize his importance in the process of Division's «Galychyna» creation – the First Ukrainian Division of the Ukrainian National Army. Research methodology is based on the principles of historicism, systematism, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, and also on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical systematic) methods. Scientific novelty can be traced in the research of D. Paliyiv's organizational activity during World War II and his participation in the creation of the 1st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army. Conclusions.* D. Paliyev was one of the most prominent figures in Ukrainian senior staff of Division «Galychyna», he took an active part in the organization of the Division and establishment of the Military Directorate. He was one of the first to join the Division volunteeringly and thus promoted its implementation, was its active co-creator. Being the head of the personal department for Ukrainian heads of the P-a department of «Galychyna» headquarters, he defended national

interests of Ukrainians in difficult conditions of occupation, while showing political courage and tact. He remained faithful to his principles throughout his life and fought for the revival of an independent Ukrainian state.

Keywords: *Dmytro Paliyiv; World War II; Division «Galychyna»; the 1st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army; national liberation movement.*

Постановка проблеми. Дмитро Паліїв був активним учасником та лідером українського праворадикального руху на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст. Його політичну позицію, розуміння патріотизму та служіння визвольній ідеї можна оцінити, лише зрозумівши філософію життя, яку він висловив на Першому конгресі Фронту національної єдності у вересні 1936 р. у Львові: «Служба ідеї – не почесні і не добробут. Це строге, але чесне і достойне життя. Це навіть матеріальна вбогість, але завжди випростований хребет. Такими мусять бути провідники, такими самими мусять бути фронтовики» (*І Конгрес ФНС*, 1996, с. 4). Однак в українській історичній літературі його участь у формуванні дивізії «Галичина» і Української національної армії у 1943–1944 рр. висвітлена поверхнево.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у висвітлення організаційної діяльності Д. Паліїва в роки Другої світової війни здійснило «Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА (Українська Дивізія Української Національної Армії)», засноване 1950 р. у Мюнхені. За сприяння Головної управи Братства видано кілька десятків збірників спогадів та мемуарів колишніх вояків дивізії. Про участь Д. Паліїва в організації та діяльності Дивізії «Галичина» писали його побратими В. Верига (1985, 2002), В. Забродський (1987), Р. Крохмалюк (1978) та ін. З найновіших робіт насамперед виділимо праці львівського історика А. Боляновського. Зокрема, у його монографії «Дивізія Галичина» аналізується вишкільно-організаційна праця Дмитра Паліїва на посаді сотника і дорадника командира дивізії (Боляновський, 2000). У книзі того ж автора «Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945)» подано коротку біографічну довідку про Д. Паліїва, охарактеризовано його погляди щодо формування

Української національної армії у 1944 р. (Боляновський, 2003). Однак зазначені публікації далеко не вичерпують порушеної проблеми.

Мета статті – розкрити організаційну діяльність Д. Палієва в роки Другої світової війни, показати його роль у формуванні I-ї Української дивізії Української національної армії.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань:

- висвітлити погляди Д. Палієва щодо початку Другої світової війни;
- проаналізувати його позицію щодо формування української збройної формації у складі німецької армії;
- показати участь Д. Палієва у формуванні Дивізії «Галичина» та Української національної армії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в ідеології Фронту національної єдності, очолюваного Д. Палієвим, переважали засади інтегрального націоналізму і застосовувалися терористично-революційні методи боротьби. Втім, лідер ФНЄ завжди виступав за поєднання легальних і нелегальних методів боротьби, проти вождівської ідеології, за відкритість і демократизм розбудови не лише Фронту і ОУН, але й України загалом.

Наприкінці 30-х рр., після окупації Німеччиною та Радянським союзом території Польщі, а водночас і західноукраїнських земель, чимало політичних лідерів, у тому числі й Д. Палієв, вірили, що у боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України можна розраховувати на сприяння Німеччини. Як відомо, саме Німеччина виступила за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення.

Він сподівався, що з цієї ситуації українці можуть мати певну користь. Про це свідчить його остання стаття, опублікована пресою ФНЄ напередодні німецько-польської війни. З жалем констатуючи, що «можливість здійснення українських національних амбіцій віддалилася наслідком втягнення Советів Німеччиною до співпраці», автор застерігав українську спільноту від розпачу та пророче підсумовував: «Коли війна зачнеться, це ми знатимемо. Але коли й як вона закінчиться, того не в силі передбачити ні одна людина» (Кедрин, 1976, с. 25).

Після вступу радянських військ до Львова (вересень 1939 р.) Дмитро Палієв виїхав до с. Щавни коло Сянока, куди вже раніше вислав свою дружину з донькою. З'єднавшись з родиною, він поїхав до курортного містечка Криниця, щоб на цьому західному клаптику ще української землі працювати для рідної громади. Він запропонував створити кілька підприємств та крамниць для фінансової підтримки українців на чужині і виділення коштів на утримання новоствореного Українського Центрального Комітету у Кракові, очоленого В. Кубійовичем. Через кілька місяців у Криниці було відкрито готель «Фарис» для вихідців з Галичини, фабрику меблів «Бескид», книжкову і галантерейну крамницю, різьбарську майстерню, де працювали лише українці. Це давало їм певний прибуток, а також забезпечувало від вивозу на роботу до Німеччини (Верига, 1985, с. 47). Також Д. Палієв організував тимчасове переселення 25 тисяч дітей з Бойківщини, Лемківщини, Підгір'я й Гуцульщини, яким навесні 1942 р. загрожував голод.

Окремо слід торкнутися поглядів Д. Палієва щодо початку Другої світової війни. Коли розпочалась радянсько-німецька війна, він висловлював думку, що українці повинні взяти в ній участь не як партизани, розбиті на різні групи, а як вишколена військова одиниця (*Українські Вісти*, 1939, с. 1). Зрозуміло, що на громадських засадах було важко сформувавши таку міліарну структуру. Тому він підтримав ту частину мельниківського проводу ОУН, яка наполягала на створенні регулярної військової частини у складі німецького війська. Д. Палієв взяв активну участь в організації Дивізії і встановленні складу Військової Управи. Він не лише закликав до того, щоб здатні до військової служби українці зголошувалися до Дивізії, але й сам вступив до неї. Як Д. Палієв розумів роль Дивізії, бачимо з його реферату «Історичні досвіди», виголошеного перед старшинами-українцями Дивізії: «Одні прощали нас зі сльозами радощів в очах, бо здавали собі справу, що це зав'язок збройної сили народу, яка під час війни єдино рішає чи нарід житиме, чи він загине...» (Палієв, 1968, с. 113).

Д. Палієв уважав безрезультатною боротьбу розрізаних партизанських відділів проти добре, з військової точки зору, зорганізованої та озброєної більшовицької армії. На його думку, проти неї треба виставити свою добре вишколену та озброєну армію і «визволитись від закону вічного роздроблення, що обов'я-

зує світ повстанців-партизан». Він говорить: «Тільки раз у нашій історії вдалося спинити той трагічний процес і повстанчі загони вбгати в одне державне русло. Це вдалося Богданові Хмельницькому тому, бо він був геній, і тому, бо він зумів використати кристалізаційний осередок, яким було Запоріжжя. Але ще не вихли сльози по великім гетьмані, як процес розпорошення почався наново...» (Паліїв, 1968, с. 114). Ця теза Д. Паліїва, на нашу думку, є дискусійною, бо створену у 1942 р. УПА масово підтримувало українське населення.

На думку Д. Паліїва, творення Дивізії – це здоровий прояв у складній геополітичній ситуації, в якій опинився український народ, бо «навіть ляк бачить, що нині наше бути, або не бути стоїть не в площині повстань і партизанських загонів, але регулярних армій» (Паліїв, 1968, с. 114).

У вже згадуваній доповіді перед старшинами Дивізії сотник Д. Паліїв сказав: «Вийти з позиції бунтарів, які мають перспективу бути побитими і сидіти в кожному криміналі, без огляду на те, хто панує в краю, на позиції державної перспективи, це на правду нелегка справа... Світ Дивізії, отой наш сірий світ, світ мало ефективний, дає наді. На побіду, на ліквідацію хаосу» (Паліїв, 1968, с. 115).

Про необхідність та можливість творення української збройної сили, здатної застосовувати модерну зброю та новітню тактику і стратегію, говорилося не лише в Україні, а й в різних українських еміграційних осередках у Європі. Вперше про таку можливість було заявлено у Фінляндії в березні 1943 р. Часопис «Українець у Фінляндії» надрукував статтю під назвою «Українська народна армія». У ній було сказано: «Нарешті сповнилось! На українській землі твориться наша збройна сила». Далше стверджувалося, що «всі українці болюче відчували до тогочасну заборону творити свою армію». Згаданий часопис констатує, що «сотні тисяч українських полонених в Німеччині й Фінляндії та по всіх інших таборах майже без винятку просили прийняти їх в українські легіони» (Кедрін, 1976, с. 56).

Відступ німецької армії на Східному фронті мав для українців позитивне значення, оскільки прискорював створення української військової формації. При формуванні дивізії Український центральний комітет поставив свої вимоги: «Українська дивізія

була призначена тільки для боротьби з большевиками і була вжита тільки на східному фронті; щоб старшинський склад, назва й відзнаки дивізії були українські; щоб члени дивізії мали духовно-релігійну опіку; щоб в'язні тюрем і концентраційних таборів, зокрема старшини легіонів «Нахтігаль» і «Роланд» були амнестовані; щоб дивізія була складовою частиною вермахту; щоб родини вояків були належно матеріально забезпечені та щоб дивізія стала зав'язком української армії» (Боляновський, 2000, с. 123). Та лише частина цих умов була прийнята, оскільки дивізію формували німці.

В. Кубійович та Д. Паліїв запропонували Вехтеру склад Військової Управи (ВУ) – допоміжного органу дивізії. Він мав займатися «задоволенням культурно-освітніх потреб укомплектованої з галицьких українців військової частини й опікою над їхніми родинами» (Боляновський, 2000, с. 129).

Генерал-губернатор Галичини д-р Отто Вехтер 28 квітня 1943 р. у Львові офіційно проголосив створення Дивізії в складі німецьких збройних сил для боротьби з більшовиками. Він звернувся до населення із закликом вступати в ряди дивізії. Тоді ж голова Українського Центрального Комітету Володимир Кубійович закликав колишніх вояків Українського Галицької Армії та українську молодь вступати до лав дивізії.

Перші набори добровольців до дивізії відбулися у червні 1943 р. Станом на 2 червня 1943 р. Військова управа нараховувала 81 999 добровольців, з яких 63 тисячі у дистрикті «Галичина», а 18 999 – у дистрикті «Краків» (Верига, 1985, с. 48). Серед них було чимало досвідчених колишніх учасників українських визвольних змагань. Були також вояки з польської та радянської армій. Д. Паліїв був переконаний, що «з добровольців можна створити не одну дивізію, а цілий корпус, якщо б німці мали намір озброїти українців. Українська молодь, яка рвалася до зброї з початку радянсько-німецької війни, не мала наміру служити німцям» (Паліїв, 1968, с. 115).

Організатором національно-патріотичного вишколу був Д. Паліїв. Після закінчення курсів командирів дивізіонів у Амстердамі, він став керівником персонального відділу для українських старшин відділу П-а штабу «Галичина» (Верига, 2002, с. 143).

Згодом він проявив себе як ідеолог Дивізії, виклавши свої погляди у численних статтях, що з'явилися у галицькій пресі, а також у виданнях дивізійної психологічної служби для українських вояків. Так, у статті «Продовження» (травень 1943 р.). Паліїв ствердив, що дивізія «Галичина» стане першим кроком на шляху до відновлення державної незалежності українського народу, оскільки «під час війни тільки зорганізована збройна участь рішає, чи хтось є підметом подій та матиме право партиципувати в останньому акті» (Забродський, 1987, с. 38).

«Німці, – зазначав Д. Паліїв у статті для дивізійників під заголовком «Наші обов'язки та завдання», – дають нам змогу творити дивізію, помагають нам в цьому фаховими силами, матеріалом, досвідом. Ми не творимо Дивізії для німців. Збройної сили вимагає від нас українська справа. Ми творимо її виключно для оборони рідного краю» (Паліїв, 1968, с. 114). Тож можна стверджувати, що «ідеологічний референт Галицької Дивізії Д. Паліїв, творив її не з прихильності до гітлерівського режиму, а навпаки – з ворожого ставлення до нього і у впевненості, що цей тоталітарний режим мусить теж програти» (Верига, 2002, с. 144).

Будучи давнім військовим і добре знаючи потреби українського вояка, Д. Паліїв наполягав, що українська Дивізія як добровільне з'єднання має моральне право висувати свої потреби, зокрема встановити духовну опіку над солдатами. З проханням призначити духівника для Дивізії звернулися до Митрополита Андрея Шептицького, який направив каноніка о. д-ра Василя Лабу духівником Дивізії (Крохмалюк, 1978, с. 234).

18 липня у Львові проходило урочисте привітання добровольців першого набору. Ректор Богословської Академії о. Йосиф Сліпий та духовенство відправили архиєрейське Богослужіння. Колишній капелан Української Галицької Армії, а тепер і духівник Дивізії о. Василь Лаба проголосив натхненну промову. Урочисті заходи продовжувалися біля театру. Заступник В. Кубійовича, голова Галицького Крайового Комітету д-р К. Панківський у своєму виступі наголосив, що українці будуть воювати проти більшовицького імперіалізму, щоб згодом стати членом європейської спільноти. На закінчення заходів митрополит Андрей Шептицький благословив дивізійників.

Улітку 1943 р. розпочався розподіл добровольців. Д. Палієв, як один з керівників верифікаційної комісії ВУ, на підставі документів з'ясував, які звання мали старшини та підстаршини раніше, рекомендував, до яких підстаршинських шкіл має іти. Відтак, 18 липня Д. Палієв разом з іншими добровольцями виїхав на чотирнадцять днів до містечка Брно у Чехії. Згодом їх було відправлено на навчання до вишкільного табору в Гайделягері.

Молоді вояки важко сприймали німецьку дисципліну та досить обмежене харчування. Слід зауважити, що для всіх новобранців, які не досягли 21-річного віку, командування виділяло т. зв. «цузаци», тобто харчові добавки. Для піднесення морального духу та поліпшення харчування батькам було дозволено щотижня відвідувати солдат. Рідні привозили домашні харчі та напої. З цього мав зиск і німецький персонал. Коли ж добровольців перевели до Нойгаммеру на Шлеську, то такі візити стали рідшими.

Д. Палієв був політичним дорадником командира Дивізії Фрайтага, перед яким наполегливо обстоював інтереси українців. На підтвердження цього наведемо кілька фактів. У жовтні 1943 р. рекрутський вишкіл у таборі Гайделягер завершився, і добровольців розподілили на подальші спеціальні курси по різних родах зброї. Створено також один курінь зенітної зброї, який перейшов на так званий «II-ий рінг» табору Гайделягер. Як згадують очевидці тих подій: «Друга сотня оберштурмфюрера Бавма збудувала перед своїми бараками велику клумбу із тризубом посередині. Коли робота була завершена, її побачив комендант сотні. Він скочив на грядку і ногами зруйнував тризуб, перетворивши його на купу глини та каміння. Варварська поведінка гітлерівці обурила всіх українців і хорунжий Кушнірук, заступник коменданта 2-ої сотні, негайно повідомив про це сотника Палієва у штабі Дивізії. Через деякий час на терені цієї сотні з'явився Д. Палієв у товаристві начальника штабу Дивізії майора Гайке. Після розмови у сотенній канцелярії оберштурмфюрер Бавм змушений був публічно вибачитися за цей вчинок. Свою поведінку він мотивував тим, що не знав, що тризуб – це український державний символ, а думав, що це якийсь комуністичний знак і тому його знищив. Зрозуміло, що ніхто йому не повірив, бо всі старшини вишкільного табору Гайделягер з цим знаком були

ознайомлені. Втім, сотник Дмитро Паліїв зробив усе можливе, щоб цей гестаповець перепросив українців і навіть визнав свою вину» (Верига, 1985, с. 49).

На закінчення вишколу Дивізії у Нойгаммері приїхав на інспекцію райхсфюрер Г. Гімmlер. З цієї нагоди відбулися показові навчання цілої Дивізії. Візит закінчився прийомом у старшинському клубі, куди запрошено і старшин-українців, але тільки вищого командування. Гімmlер виступив з промовою, в якій виклав враження від інспекції. Він уже знав, що українці невдоволені станом справ у Дивізії і тому не міг не торкнутися цієї теми. Він виголосив доповідь, в якій заявив: «Я знаю, що вам українцям не все тут подобається. Я знаю також про те, що коли я вам дав би наказ вирізати поляків, то ви б мене з вдячності носили на руках». Після цієї промови виступив сотник Д. Паліїв як речник українських старшин і Дивізії і у присутності всіх високих штабових старшин заявив: «...ми, українці, не збираємось різати поляків і не тому ми добровільно зголосилися у ряди дивізії «Галичина»... Мені доводиться із прикрістю стверджувати, що ваша політика на Сході Європи неправильна і вона до добра не веде». Треба було мати неабияку не лише військову, але й цивільну відвагу, щоб при свідках сказати Гімmlерові – одному із найвищих німецьких посадовців – таку правду (Верига, 1985, с. 50).

Наприкінці червня вояків Дивізії відправили на східний фронт, до Галичини. Про те, щоб кинути дивізію на західний фронт не було навіть мови, бо одна з передумов її творення – боротьба тільки з більшовиками. Д. Паліїв знав, що була розроблена домовленість з представниками УПА: у випадку переміщення лінії фронту на південний захід, Дивізія «Галичина» мала у повному складі приєднатися до повстанців. Командування УПА доручила двом куреням зайняти околиці Коломиї для підтримання постійного зв'язку з дивізією.

Для чіткої орієнтації Д. Паліїв наполіг, щоб усі засоби пересування, у тому числі й персональні автомобілі, а також зброя були позначені гербом Дивізії: жовтий лев на синьому тлі у формі щита.

З 28 червня 1943 р. частини Дивізії «Галичина» були перевезені з Нойгаммеру і дислоковані на залізничній станції Ожидів

на Львівщині. На початку липня вони зайняли бойові позиції під Бродами, на ділянці фронту завдовжки понад 30 км і завширшки майже 60 км. Тут було зосереджено 8 дивізій. У такий спосіб німецьке командування сподівалось зупинити наступ радянських військ. Як свідчить Д. Палієв, «на жаль, частина командирів передових частин вермахту виявилася налаштованими не на тривалу боротьбу, а на відступ до Німеччини, відчуючи себе в Галичині лише «тимчасовими гістьми» (Палієв, 1968, с. 115).

Червона армія розпочала наступ у районі Бродів 13 липня 1944 р. Дивізія «Галичина» потрапила в оточення і зазнала великих втрат. Понад 75 % старшин і стрільців загинули чи потрапили у полон. У боях під Бродами загинув Д. Палієв.

Висновки. Д. Палієв був однією з найвидатніших постатей в українському старшинському складі Дивізії «Галичина», активним учасником організації Дивізії і встановлення складу Військової Управи. Він не лише закликав до того, щоб здатні до військової служби українці зголошувалися до Дивізії, але й сам вступив до неї. Будучи керівником персонального відділу для українських старшин відділу П-а штабу «Галичина», він захищав національні інтереси українців у важких умовах окупації, проявляючи при цьому політичну відвагу й такт. Він протягом усього життя залишався вірний своїм принципам і боровся за відродження незалежної Української держави.

Джерела та література

- Андрусин, Б.І.** (1996). Питання соціальної революції у програмах ОУН – УПА – УГВР. *Друга світова війна і Україна: матеріали наукової конференції (27–28 квітня 1996 р.)*. (с. 50–53). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Антонович, М.** (1997). Англійські дипломатичні джерела про українсько-польські взаємини на початку Другої світової війни. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.)*. (с. 304–307). Івано-Франківськ: Плай.
- Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Колекція матеріалів родини Д. Палієва.
- Боляновський, А.** (2000). *Дивізія «Галичина». Історія*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

- Боляновський, А.** (2003). *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Васів, Б.** (1991, 1 червня). Головний ідеолог СС «Галичина» Д. Паліїв. *Вільна Україна*.
- Верига, В.** (1985). Дмитро Паліїв – воїн і патріот (1896–1944). *Вісті Комбатанта*, 2, 47–51.
- Верига, В.** (2002). *Слідами батьків: нариси історії 30 полку дивізії «Галичина» – 1-ої дивізії Української Національної Армії*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Гунчак, Т.** (1993). *У мундирах ворога*. Київ: Час України.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Забродський, В.** (1987). Світлої пам'яті сотник Дмитро Паліїв. *Вісті Комбатанта*, 3, 37–40.
- І Конгрес ФНС*. (1996). Львів: Б.в.
- Кедрин, І.** (1976). *Життя – події – люди: спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Червона Калина.
- Киричук, Ю.** (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху у 40–50-х років ХХ ст.* Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Крохмалюк, Р.** (1978). *Заграва на Сході: спогади і документи з праць у військовій управі «Галичина» в 1943–1944 роках*. Торонто – Нью-Йорк: Б.в.
- Назарук, О.** (1995). *Зі Львова до Варшави. Утеча перед Совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 р.* Львів: Просвіта.
- Паліїв, Д.** (1968). Наші обов'язки та завдання. *Вісті Комбатанта*, 5 (36–37), 113–116. Нью-Йорк – Торонто.
- Українські Вісти*. (1939, 23 серпня).

References

- Andrusyshyn, B.I.** (1996). Pytannia sotsialnoi revoliutsii u prohramakh OUN – UPA – UHVR [The Questions of Social Revolution in OUN – UPA – UHWR Programs]. *Druha svitova viina i Ukraina: materialy naukovoï konferentsii (27–28 kvitnia 1996 r.) – World War II and Ukraine: Proceedings of the Scientific Conference (April 27–28, 1996)*. (pp. 50–53). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Antonovych, M.** (1997). Anhliiski dyplomatychni dzherela pro ukraïnsko-polski vzaïemny na pochatku Druhoï svitovoï viiny [English Diplomatic Sources on Ukrainian-Polish Relations at the Beginning of World War II]. *Ukraïnsko-polski vidnosyny v Halychyni u XX stolitti: materialy mizhnarodnoï naukovo-praktychnoï konferentsii (21–22 lystopada*

- 1996 r.) – *Ukrainian-Polish Relations in Galicia in the Twentieth Century: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (November 21–22, 1996). (pp. 304–307). Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Kolektsiia materialiv rodyny D. Paliieva [Archive of the Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych NAS of Ukraine. The Collection of materials by D. Paliyiv's family] [in Ukrainian].
- Bolianovskiy, A.** (2000). *Dyviziiia «Halychyna». Istoriiia [Division «Galychyna». History]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Bolianovskiy, A.** (2003). *Ukrainski viiskovi formuvannia v zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939–1945) [Ukrainian military formations in the German Armed Forces (1939–1945)]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Vasiv, B.** (1991, June 1). Holovnyi ideoloh SS «Halychyna» D. Paliiv [The chief ideologist of SS «Galychyna» D. Paliyiv]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine* [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (1985). Dmytro Paliiv – voyn i patriot (1896–1944) [Dmytro Paliyiv – a Warrior and Patriot (1896–1944)]. *Visti Kombatanta – Combatant's News*, 2, 47–51 [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (2002). *Slidamy batkiv: narysy istorii 30 polku dyvizii «Halychyna» – 1-oi dyvizii Ukrainskoi Natsionalnoi Armii [Following the Parents: The Essays on the History of the 30th Regiment of «Galychyna» Division – the 1st Division of the Ukrainian National Army]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Hunchak, T.** (1993). *U mundyrakh voroha [In the enemy's uniforms]*. Kyiv: Chas Ukrainy.
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State archive of Lviv region] [in Ukrainian].
- Zabrodskiy, V.** (1987). Svitloi pamiaty sotnyk Dmytro Paliiv [The memory of centurion Dmytro Paliyiv]. *Visti Kombatanta – Combatant's News*, 3, 37–40 [in Ukrainian].
- I Konhres Frontu natsionalnoi yednosti [The 1st Congress of the National Unity Front]*. (1996). Lviv: B.v. [in Ukrainian].
- Kedryn, I.** (1976). *Zhyttia – podii – liudy: spomyny i komentari [Life – events – people: Memories and comments]*. Niu-York: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu u 40–50-kh rokiv XX st. [The Essays on the History of the*

Ukrainian National Liberation Movement in the 40s–50s of the XXth Century]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

- Krokhmaliuk, R.** (1978). *Zahrava na Skhodi: spohady i dokumenty z prats u viiskovii upravli «Halychyna» v 1943–1944 rokakh* [Zagrava in the East: Memories and Documents from the Work in the Galicia Military Administration in 1943–1944]. Toronto – Niu-York: B.v. [in Ukrainian].
- Nazaruk, O.** (1995). *Zi Lvova do Varshavy. Utecha pered Sovitamy v pamiatnykh dniakh 2–13 zhovtnia 1939 r.* [From Lviv to Warsaw. The Escape Before the Soviets in Memorable Days October 2–13, 1939]. Lviv: Prosvita [in Ukrainian].
- Paliiv, D.** (1968). *Nashi oboviazky ta zavdannia* [Our duties and tasks]. *Visti Kombatanta – Combatant's News*, 5 (36–37), 113–116. Niu-York – Toronto [in Ukrainian].
- Ukrainski Visty* [Ukrainian News]. (1939, August 23) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477.8)"1941/1943"
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184674

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, викладач кафедри теорії та методики навчання, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 3, пл. Міцкевича, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (drogobutsky@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>
Web of Science ResearcherID: [Z-5919-2019](https://orcid.org/0000-0001-8718-9544)

Оксана ДРОГОБИЦЬКА

кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 57, вул. Шевченка, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (oksanca@meta.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2929-1708>
Web of Science ResearcherID: [AAA-6060-2019](https://orcid.org/0000-0002-2929-1708)

Бібліографічний опис статті: Дрогобицький, І., & Дрогобицька, О. (2019). Особливості повстання збройних сил під егідою ОУН (б) (1941–1943 рр.): між теорією та практикою. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 161–181. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184674.

**ОСОБЛИВОСТІ ПОВСТАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ
ПІД ЕГІДОЮ ОУН (б) (1941–1943 рр.):
МІЖ ТЕОРІЄЮ ТА ПРАКТИКОЮ**

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі ідеологічного підґрунтя збройного опору в середовищі ОУН (б), а також вивченні особливостей його практичної реалізації. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму та науковості, із використанням загальнонаукових (аналіз, синтез тощо) та спеціально-історичних методів. *Визначальним методологічним підходом у реалізації завдань є системно-хронологічний.* **Наукова новизна** полягає у вивченні особливостей розгортання військових структур армійського типу націоналістичного крила націо-

нального руху Опору. Збройна боротьба за реалізацію складових національної ідеї трактувалася невід'ємним елементом розвитку нації. Вагомість військового чинника у справі здобуття суверенної національної держави зростає під час Другої світової війни. Проте керівництво українських націоналістів не характеризувалося однотайністю у баченні значення, доцільності та форм військової діяльності. Такий стан зумовив еволюцію концепції збройної боротьби загалом та стратегії розбудови національних збройних сил зокрема. Поступово визначаються головні чинники результативного процесу військового будівництва. Постановляються воєнізовані формування обумовлювалося також чинниками зовнішнього характеру. Найбільш значущими із них були реалії нацистського окупаційного режиму, активізація вороже налаштованих до ідеї національного державного суверенітету сил та перспектива підпорядкування українських етнічних земель радянському тоталітарному режимові. У матеріалі окреслено також регіональні передумови і специфіку процесу розбудови збройних сил. Визначено основні організаційні форми військового будівництва під егідою ОУН (б). **Висновки** – у часі нацистсько-радянської війни спостерігається еволюція уявлень проводу ОУН (б) щодо шляхів формування збройних сил, що трактувалися як невід'ємний чинник у досягненні державного суверенітету.

Ключові слова: збройні сили; державний суверенітет; націоналізм; рух Опору; окупаційний режим.

Igor DROHOBYTSKYI

Candidate of Historical Science, Lecturer of the Department of an Theory and Methods of Teaching, Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Teacher's Education, 3 Sq. A. Mickiewicz, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (drogobutsky@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

Web of Science ResearcherID: [Z-5919-2019](https://orcid.org/0000-0001-8718-9544)

Oksana DROHOBYTSKA

Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of Ethnology and Archeology, Faculty of History, Political Science and International Relation of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 T. Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (oksanca@meta.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2929-1708>

Web of Science ResearcherID: [AAA-6060-2019](https://orcid.org/0000-0002-2929-1708)

To cite this article: Drohobytzkyi, I., & Drohobytzka, O. (2019). Osoblyvosti povstannia zbroinykh syl pid ehidoiu OUN (b) (1941–1943 rr.): mizh teoriieiu ta praktykoiu [Features of the formation of armed forces under the auspices of the OUN (b) (1941–1943): between theory and practice]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytzskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 161–181. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184674 [in Ukrainian].

FEATURES OF THE FORMATION OF ARMED FORCES UNDER THE AUSPICES OF THE OUN (b) (1941–1943): BETWEEN THEORY AND PRACTICE

Summary. *The purpose of the study is to analyze the ideological basis of armed resistance in the OUN (b) environment and to study the features of its practical implementation. The methodology of the study is based on the principles of historicism and science, using general scientific (analysis, synthesis, etc.) and special historical methods. The decisive methodological approach in the implementation of tasks is system-chronological. The scientific novelty is to identify and analyze the stages of deployment of the armed forces of the nationalist wing of the national resistance movement. Armed struggle for the implementation of the components of the national idea was interpreted as an integral element of the development of the nation. The weight of the military factor in the creation of a sovereign nation-state increased during the Second World War. However, the leadership of Ukrainian nationalists was not characterized by unanimity in the vision of the significance, expediency and forms of military activity. This situation led to the evolution of the concept of armed struggle in general and the strategy of building up national armed forces in particular. In the discussions the main factors of the effective process of military construction were gradually being determined. The emergence of paramilitary formations was also conditioned by factors of an external nature. The most significant of these were the realities of the Nazi occupation regime, the intensification of hostile forces to the idea of national state sovereignty, and the prospect of subordination of Ukrainian ethnic lands to the Soviet totalitarian regime. The material also outlines the regional prerequisites and specifics of the armed forces development process. The basic organizational forms of military construction under*

the auspices of the OUN (b) are identified. Conclusions. In time Nazi-Soviet war there is an evolution of ideas OUN (b) on the ways to deploy the armed forces treated as an essential factor in achieving sovereignty.

Keywords: *armed forces; state sovereignty; nationalism; resistance movement; occupation regime.*

Постановка проблеми. Державотворчі процеси сьогодення зумовлюють необхідність належного вивчення традиції національного державотворення у ХХ ст. загалом та, що не менш важливо, окремих невіддільних частин державного організму. Однією із останніх є інститут національних збройних сил. Відзначимо, що потреба напрацювання об'єктивних матеріалів із історії повстання та розвитку означених структур обумовлена довготривалим періодом замовчування та свідомого перекручення подій минулого вітчизняного війська. Неупереджене їх представлення створює належне підґрунтя для масштабного та системного відображення еволюції вітчизняної державницької традиції. Це ж, зі свого боку, в умовах сучасного інформаційного протистояння, є одним із аргументів для спростування провокаційних тез про нездатність української нації до державотворення.

Окремо слід зауважити потребу у розкритті причетності визначних вітчизняних політичних структур минулого до розпрацювання концепції національного війська та практичної реалізації її положень. Здійснення таких досліджень і популяризація їхніх результатів сприятимуть поступовому подоланню необ'єктивних стереотипів у сприйнятті значення та ролі окремих політичних сил у вітчизняній історії.

Зрештою, означена проблематика доречна в контексті належного та ґрунтовного вивчення історії національного війська. Це сприятиме постановці ґрунтовної основи для формування об'єктивних знань із вітчизняної мілітарної традиції в особового складу сучасних вітчизняних збройних сил зокрема, та серед широких верств громадськості загалом.

Аналіз останніх досліджень передбачає представлення напрацювань авторів, чий доробок можна розділити на декілька груп. Вивчення означеної проблематики здійснювалося науков-

цями та публіцистами із вітчизняної діаспори повоєнного часу. Відзначимо, що окремі з них були активними учасниками подій (Лебедь, 2012). Діаспорними ученими закладено та розпрацьовано напрямні вивчення подій національно-визвольної боротьби середини ХХ ст. із акцентом на аналізі збройного чину нації (Бедрій, 1983). Водночас відзначимо, що окремі аспекти як визвольного руху середини ХХ ст. загалом, так і його збройної складової у роботах вказаних науковців розкрито не без тенденційності. Об'єктивність окремих студій обмежується, зокрема, приналежністю їхніх авторів до певних політичних структур (Мірчук, 1953).

У сучасних вітчизняних дослідженнях із окресленої проблематики можна умовно виділити дві групи. У першій – автори, які у своїх працях роблять наголос на аналізі ідеологічної складової вітчизняного націоналістичного руху означеного періоду загалом, та присутності у ній ідей збройного чину зокрема (Мандрик, 2006; Киричук, 2003). Другу групу становлять дослідження, спрямовані на вивчення безпосередньо процесів національно-визвольного руху (Дзьобак та ін., 2005). Серед них – праці, присвячені висвітленню історії націоналістичного фрагменту національного руху Опору середини ХХ ст. як у всеукраїнському (Патриляк & Боровик, 2010; Патриляк, 2012), так і регіональному вимірах (Ільницький, 2016).

Додільно виокремити дослідження науково-популярного характеру, які спрямовані на формування належного розуміння окреслених складових історичного процесу серед зацікавленого загалу (Зінченко, В'ятрович, & Майоров, 2016).

До **нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми**, належить насамперед необхідність здійснення компаративного аналізу процесу розбудови збройних структур націоналістичного крила національного руху Опору на основі зіставлення та дослідження матеріалів офіційного характеру, що постали у середовищі ОУН (б) зі свідченнями, що їхні чільні представники організації озвучували після захоплення радянськими спецслужбами.

Мета представленого матеріалу полягає в аналізі еволюції розбудови збройних структур під егідою ОУН (б) у часі нацистсько-радянського протистояння. Завдання, які передбачаються окрес-

леною метою зводяться до означення базових засад концепції розвитку збройних сил у середовищі ОУН (б) та поступових привнесень до них; визначення визначальних організаційних заходів під час яких здійснювалося напрацювання матеріалів згаданої сфери; виокремлення кола осіб, найтісніше причетних до розробки та вдосконалення окремих напрямних військового будівництва; встановлення особливостей практичного втілення теоретичних напрацювань із загальним означенням регіональних відмінностей процесу повстання збройних відділів у межах Волині та Полісся і Галичини.

Результати дослідження. Необхідність створення власних збройних сил чітко окреслювалася представниками Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН (б)) напередодні Другої світової війни (Бедрій, 1983, с. 5–6, 7–8). На початку березня 1941 р. почалося формування Дружин українських націоналістів (ДУН) у складі двох куренів – «Куринь імені Євгена Коновальця» («Нахтігаль») та «Роланд» (Боляновський, 2003, с. 52, 56, 58, 60; Зінченко, В'ятрович, & Майоров, 2016, с. 123, 136). Варто відзначити, що окремі польські науковці з метою дискредитації військового будівництва, що здійснювалося під егідою ОУН (б) і виступало одним із характерних виявів державотворчих устремлінь, змальовують ці події як вияв колабораціонізму (Topolski, 1999, s. 150). Натомість вважаємо, що напередодні нацистсько-радянської війни керівництво ОУН (б) ситуативно співпрацювало з окремими представниками збройних сил нацистської Німеччини. При цьому українська сторона мала власні цілі, зокрема можливість підготовки військовиків для подальшої боротьби за державність.

Підтвердженням факту здійснення українськими націоналістами своєї лінії у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики стала участь особового складу ДУН у подіях національного державотворення кінця червня та початку липня 1941 р. у Львові. Програмові тексти цього етапу містили узагальнену інформацію щодо бачення керівництвом ОУН (б) напрямних розвитку військової складової державного організму. Так, у «Акті відновлення Української Державності» (30 червня 1941 р.) зазначалося, що за «Суверенну Соборну Державу» боротиметься «Українська Національна Револуційна Армія» (УНРА) («Акт відновлення»,

2009, с. 159). Проте після жорсткого придушення означеної державотворчої ініціативи нацистами, подальше розгортання збройних структур ОУН (б) здійснювалося у протистоянні із окупаційною владою.

Окреслюючи причини постання військових відділів у межах Волині та Полісся (далі – Північно-західні українські землі (ПЗУЗ)), Роман Шухевич наголошував на «жорстокому гнобленні» українців із сторони нацистів, а також радянських партизан, унаслідок чого «активний ... елемент Полісся та північної Волині, зорганізований у рядах ОУН ... восени 1942 р. почав творити збройні групи» (Шухевич, 2007, с. 337).

Ростислав Волошин, один із організаторів військових структур ОУН (б), початки збройного опору характеризував так: «У відповідь на жорстокий національний і соціальний гніт, український селянин, щоб оборонити своє та своєї сім'ї життя перед нападом німецьких посіпак та ... большевицьких партизанських банд ... злучившись з такими ж, як сам, односельчанами, створив перші збройні відділи самооборони – Української Повстанчої Армії» (Волошин, 1995, с. 244). Загалом ж у матеріалах офіційного пресового видання Центрального Проводу (ЦП) ОУН (б) період 1942–1943 рр. змальовувався, як час «коли ОУН перейшла до збройно-політичних акцій» (Прокоп, 1995, с. 294).

Варто підкреслити, що його автори акцентують на самооборонному характері збройної активності. В офіційному виданні ЦП ОУН (б) за січень 1944 р. констатувалося: «1943 р. ... посилив окупантський терор, але рівночасно він приніс активну самооборону Українського Народу ... І саме з тією метою повсталала Українська Повстанча Армія й Українська Народня Самооборона ... Наша тактика самооборони, що її ми прийняли в 1943 році, показалася єдино правильною в тій ситуації» («Український Народе!», 1995, с. 264).

У пізніших матеріалах пропагандистського характеру створення збройних сил стосувалося третього етапу розвитку діяльності ОУН (б). «Ратай», зокрема, стверджував, що після періодів «творення ідей» та «конкретних актів» розпочався «перехід до масовки та великого масштабу боротьби: організування УПА ... творення умов до співпраці з другими поневоленими націями на

площині спільної боротьби проти спільних ворогів» (Ратай, 2009, с. 160). Наголошуючи на кількісному зростанні лав збройних формувань під егідою ОУН (б) у 1943 р., Р. Шухевич відзначав, що вони «не могли вже існувати як бойові групи ОУН ... тут опинилося багато безпартійних українських патріотів. Із цих ... причин прийшло до переорганізування усіх збройних відділів у загальнонаціональну, понадпартійну Українську Повстанчу Армію» (Шухевич, 2007, с. 337–338). Як наслідок, станом на 1943 р. Р. Волошин констатував, що «сьогодні УПА вже не партизанка, це зав'язок майбутньої української збройної сили, це будуча державна Українська Народня Армія» (Волошин, 1995, с. 245). У матеріалах інформативно-пропагандивного характеру, датованих літом 1943 р., констатовалося: «Сьогодні УПА вже в другому періоді своєї діяльності. Це період закріплення й розбудови. Перед УПА, як перед зав'язком української народної армії станув ряд завдань адміністративно-технічного й господарського порядку, що стоять перед кожною армією» (Волошин, 1995, с. 246–247).

У ідеологічному ракурсі формування УПА пов'язувалося із спробою «відновити військову традицію українського народу та створити зав'язок української збройної сили ... прийняти активну збройну участь у великих дужаннях проти ... тотальних устроїв – імперіалістичної Німеччини й Москви» (Від Командування Групи, 2009, с. 705).

Отож, чітко проглядається намагання керівництва ОУН (б) трактувати етап партизанської боротьби із окупантами як один зі складових елементів поступової розбудови регулярних військових сил.

Видається все ж, що ініціатива у цьому руслі виходила власне від народних мас, а оунівці використали її, поступово витіснивши із арени подій конкурентні сили (наприклад загони Тараса Бульби-Боровця тощо). Це опосередковано підтверджують узагальнення, що містяться в окремих документах ОУН (б) (Прокоп, 1995, с. 294).

Одним зі свідчень стихійного розгортання збройного опору є факт того, що, як стверджує у матеріалах слідства Михайло Степаняк, під час засідання ЦП ОУН (б) 9–13 квітня 1943 р. його учасники, «при обговоренні питання про стан справ на Волині»,

констатували, що провід ОУН (б) в особі Миколи Лебеда не продуктивний у справі організаційного керівництва «рухом із створення збройних загонів», а також не здатний визначитися з тим, як трактувати ці загоны – «як народний чи оунівський рух» («Витяг із протоколу», 2007, с. 88). М. Степаняк неодноразово підкреслює факт стихійного утворення військових загонів ОУН (б) («Витяг із протоколу», 2007, с. 87).

У цьому контексті вважаємо за потрібне навести думку Петра Вершигори, який у радіограмі до керівництва Українського штабу партизанського руху (УШПР) від 27 лютого 1944 р. наголошував: «На протяженні почти всего 1943 г. Волинь охвачена ... восстанием народа против немцев. Националисты возглавили его ...» (Вершигора, 2002, с. 186). 4 березня 1944 р. ним у діалозі із керівництвом УШПР констатувалося: «Не можна допустити в Польщі тієї помилки, яку ми зробили на Волині, віддавши керівництво народним повстанням проти німців у руки ... націоналістів» (Зінченко, В'ятрович, & Майоров, 2016, с. 157).

Зі свого боку, наголошуючи на ініціативі народних мас у розгортанні військових сил, пропагандисти ОУН (б) констатували: «Народ доходив до переконання, що в творенні власної держави нема що числити на чужі сили» (К., 2009, с. 363).

Усе ж упродовж тривалого періоду партизанські форми опору із застереженням сприймалися у середовищі оунівців. Учасники II-ї конференції ОУН (б) (квітень (березень ?) 1942 р.), стверджували, що в умовах «близької можливості збройної боротьби за Українську Державність» для того, щоб «енергія народу не вилілася в партизанщину, але оформилася в широкий все народний рух» діяти слід, маючи на меті «творення і розбудову власних революційно-політичних військових сил» («Політичні постанови», 1995, с. 48). Відзначимо, що дієва позиція щодо розбудови військових структур простежувалася у роботі військового референта Краєвого проводу (КП) ОУН (б) у ПЗУЗ Василя Івахіва «Сонар» та очільника КП ОУН (б) у ПЗУЗ, учасника ЦП ОУН (б), Дмитра Клячківського «Клим Савур». На протипагу, ставлення щодо цього питання тодішнього керівника ЦП ОУН (б) М. Лебеда вирізнялася стриманістю. Із цього приводу доречно навести показання Олександра Луцького який стверджував, що «Лебедь Микола, як керівник Головного Проводу ОУН, був про-

ти політики, яку проводив «Клим Савур» на Волині ... був проти озброєння ОУН ... Лебедь був прихильником глибокої, нелегальної законспірованої роботи ... Цим він хотів зберегти всі кадри ОУН для подальшої більш активної боротьби проти Червоної Армії. Проте його точка зору верх не взяла. Шухевич підтримав «Клима Савура» і у цьому він зумів переконати і Головний Провід ОУН» («Протокол допиту», 2007а, с. 328). Зі слів О. Луцького згодом серед учасників ЦП ОУН (б) діяльність УПА критикувалася також Володимиром Охрімовичем («Протокол допиту», 2007а, с. 330). Беручи до уваги наведені факти, важко погодитися із твердженням про цілковите сприяння ЦП ОУН (б) процесу формування збройних загонів від початку (Мороз, 2000, с. 55).

У протоколі допиту М. Степаняка зафіксовано, що нагальність потреби організації збройних сил із об'єднанням для цього зусиль усіх течій національно-визвольної гілки українського руху Опору зумовлювалася перспективою оволодіння територією України Червоною армією (ЧА). У цьому контексті збройне повстання проти більшовиків розглядалося як один із чинників тиску на союзників СРСР по антигітлерівській коаліції у справі підтримки ними ідеї незалежності України. Власне для здійснення цього виступу і потрібні були збройні сили («Витяг із протоколу», 2007, с. 85–86). Проте, незважаючи на позитивне сприйняття учасниками III-ї конференції ОУН (б) такого плану діяльності і визначення складових його реалізації (пошук шляхів до консолідації національно-визвольних сил, створення політичного представництва, формування центрального Військового комітету тощо), згодом «під впливом ... Шухевича «Тура», окреслений курс ... було відхилено, а політика організації в питаннях збройної боротьби пішла по лінії, яка вже практично здійснювалася на Волині «Климом Савуром»» («Витяг із протоколу», 2007, с. 86). Наслідки боротьби із окупантами, які виявилися у тому, що «новоорганізована УПА ... обмежила панування німців на цих теренах (ПЗУЗ – авт.) тільки до більших міст, головних шосейних шляхів та залізничних ліній. Рівночасно ... звузила терени, опановані більшовицькими партизанами, до окремих, невеличких лісових островів» (Шухевич, 2007, с. 338) видавався керівництву ОУН (б) вдалим.

Водночас доречно вказати на існування в середовищі керівництва ОУН (б) протилежних думок із цього приводу. О. Луцький, даючи свідчення про здійснену ним інспекцію загонів УПА на ПЗУЗ, констатував, що «... в загонах УПА не було достатньо озброєння, учасники ... у військовому відношенні зовсім не підготовлені, також був слабо підготовлений підібраний «Климом Савуром» командний склад УПА, ніхто з них не знав особливостей ведення партизанської боротьби ... серйозною помилкою «Клима Савура» стала організація діяльності і боротьби УПА на три фронти, тобто проти німців, частин ЧА та радянських партизанських загонів і польського націоналістичного підпілля» («Протокол допиту», 2007б, с. 334–335).

Проте кінцево О. Луцький визнав, що «не дивлячись на те, що я встановив на Волині в УПА низку негативних моментів, проте, я вважав, що УПА для ОУН необхідна і через це запропонував поширити діяльність УПА також на Галичину» («Протокол допиту», 2007б, с. 335). У межах дистрикту «Галичина» Генеральної губернії практика партизанського протистояння розпочалася із липня 1943 р. у формі Української Народної Самооборони (УНС).

Офіційний нагляд за розбудовою збройних сил здійснювала військова референтура (далі – ВР) ЦП ОУН (б). На ВР ЦП ОУН (б) покладалося налагодження усієї військової ділянки праці організації, а також керівництво УПА. Свої завдання ВР реалізовувала через Головний Військовий (Воєнний) Штаб (ГВШ). На початку 1944 р. у процесі поліпшення організаційної структури УПА наказом Ч. 1/44 ГВШ УПА було проведено реорганізацію військових штабів груп та округ УПА (Кентій & Лозицький, 2007, с. 32–33). Такими, на думку представників ОУН (б), були етапи процесу, що «підіймав Повстанську Армію до рівня Національної Української Армії», особовому складу бойових підрозділів якої довелося чинити опір військово-репресивному апарату нацистів (до 1944 р.) та більшовиків (*de jure* до 1949 р.), коли на підставі рішення Української Головної Визвольної Ради від 29 серпня 1949 р. було видано наказ Головної Команди УПА, яким діяльність УПА припинялося (ГВШ, 2007, с. 350).

Висновки. Отже, у часі нацистсько-радянської війни спостерігається еволюція уявлень проводу ОУН (б) щодо шляхів

розгортання збройних сил (від ідеї про УНР до партизанських загонів), які трактувалися як невід'ємний чинник у досягненні визначальної мети – УССД.

Дійсність повстання збройних відділів підпорядкованих ОУН (б), характеризується протиставленням різних концепцій реалізації опору окупантам, що існували у середовищі керівництва організацією.

Реалії окупаційного режиму та перебіг радянсько-гітлерівської війни змусили керівництво ОУН (б) визнати необхідність створення військових сил партизанського характеру (УПА, УНС).

Ініціатива у справі розгортання збройного опору окупаційним чинникам виходила від широких народних мас. Керівництво ОУН (б), зокрема на ПЗУЗ, зуміло очолити цей до певної міри стихійний процес, витіснивши конкурентні сили.

У процесі обґрунтування потреби існування національного війська провід ОУН (б) відштовхувався від ідей про необхідність самооборони народу в часі військових катаклізмів та практики терору окупаційних сил; недопущення практики розпорошення сил та енергії широких мас тощо.

Боротьба за УССД у тодішній дійсності обумовлювала невідворотність протистояння на різних фронтах. Із метою успішного її здійснення представниками ОУН (б) розвиваються такі компоненти військової доктрини, як протистояння імперіалізму у всіх його проявах та необхідність об'єднання зусиль уярмлених народів з метою реалізації своїх державницьких устремлень.

Джерела та література

«Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові. (2009). В М. Вітенко & М. Кугутяк (Ред.), *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст.: документи і матеріали*, 2 (1), 159. Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК».

Бедрій, А. (1983). *ОУН і УПА*. Нью-Йорк, Лондон, Мюнхен, Торонто: Українська центральна інформаційна служба.

Боляновський, А. (2003). *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. Львів: Місіонер.

Вершигора, П. (2002). Радіограма командира І-ї Української партизанської дивізії ім. С. Ковпака керівнику УШПР № 61 від 27 лютого 1944 р. В А. Кентій, В. Лозицький, & І. Павленко (Упоряд.),

Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Кн. 1: 1943–1945, 4 (1), 186–187. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України.

Витяг із протоколу допиту Степаняка М. Д. (від 25 серпня 1944 р.). (2007). В О. Ішук & С. Кокін (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945* (с. 84–94). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ДА СБУ.

Від Командування Групи. (2009). УПА з честю виконує історичну місію. В В. Мороз & О. Вовк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна Округа УПА «Буг». 1943–1952: документи і матеріали, 13 (2), 705–707.* Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.

Волошин, Р. [Борисенко А.С.]. (1995). На шляхах збройної боротьби. В Ю. Маївський & Є. Штендера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу, 24, 243–247.* Торонто: Вид-во «Літопис УПА».

ГВШ. (2007). Наказ ч. 2. В С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, & М. Посівнич (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950): документи і матеріали* (с. 350). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.

Дзьобак, В. (2005). *Конфлікти в ОУН (б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944).* Київ: Інфоцентр.

Дзьобак, В., Ільюшин, Г., Касьянов, А., & Кентій, А. (Упоряд.). (2005). *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історичні нариси.* Київ: Наукова думка.

Зінченко, О., В'ятрович, В., & Майоров, М. (Ред.). (2016). *Війна і міф. Невідома Друга світова.* Харків: КК «Клуб Сімейного Дозвілля».

- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- К.** (2009). Історія сотні «Кочовики». В В. Мороз & О. Вовк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна Округа УПА «Буг» 1943–1952: документи і матеріали*, 12 (1), 363–406. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ГДА СБУ.
- Кентій, А., & Лозицький, В.** (2007). Від бойовика УВО до Головного Командира УПА. В С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, & М. Посівнич (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950): документи і матеріали* (с. 9–77). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика*. Львів: Добра справа.
- Лебедь, М.** (2012). *УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Німецька окупація України. Ч. 1: Німецька окупація України*. Івано-Франківськ: Нова Зоря. (репринтне видання 1946 р.).
- Мандрик, М.** (2006). *Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу*. Київ: Вид-во імені Олени Теліги.
- Мірчук, П.** (1953). *Українська Повстанська Армія, 1942–1952*. Мюнхен: Цицерон.
- Мороз, В.Я.** (2000). Українська Народна Самооборона (УНС) на території Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*, 6, 54–72.
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр.* Львів: Часопис.
- Патриляк, І., & Боровик, М.** (2010). *Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.
- Політичні постанови II Конференції ОУН (неповний текст). (1995). В Ю. Маївський & Є. Штендера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 48–52. Торонто: Вид-во «Літопис УПА».
- Прокоп, М. [Вировий В.В.]**. (1995). Сталінсько-большевицькі імперіалістичні намагання і наша відповідь. В Ю. Маївський & Є. Штен-

дера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу, 24, 287–298*. Торонто: Вид-во «Літопис УПА».

Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 19–20 липня 1945 р. (2007а). В О. Ішук & С. Кокін (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945* (с. 327–331). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ДА СБУ.

Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р. (2007б). В О. Ішук & С. Кокін (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945* (с. 333–348). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ДА СБУ.

Рагай. (2009). Етапи Української Національної революції 1920–1944 рр. В В. Мороз & О. Вовк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна Округа УПА «Буг»: документи і матеріали. 1943–1952, 12* (1), 157–160. Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ГДА СБУ.

Український Народе! (1995). В Ю. Маївський & Є. Штендера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу, 24, 263–265*. Торонто: Вид-во «Літопис УПА».

Шухевич, Р. [Тарас Чупринка]. (2007). До генези Української Головної Визвольної Ради. В С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, & М. Посівнич (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950): документи і матеріали* (с. 335–347). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.

Topolski, J. (1999). *Polska dwudziestego wieku 1914–1999*. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie.

References

- «Akt vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavnosti», ukhvalenyi Ustanovchymy zboramy zakhidnykh ukrainskykh zemel u Lvovi [«The Act of Restoration of Ukrainian Statehood», approved by the Constituent Assembly of Western Ukrainian Lands in Lviv]. (2009). In M. Vitenko & M. Kухutiak (Eds.), *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX st.: dokumenty i materialy – Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region in the twentieth century: Documents and materials*, 2 (1), 159. Ivano-Frankivsk: KPF «LIK» [in Ukrainian].
- Bedrii, A.** (1983). *OUN i UPA [OUN i UPA]*. Niu-York, London, Miunkhen, Toronto: Ukrainska tseentralna informatsiina sluzhba [in Ukrainian].
- Bolianovskyi, A.** (2003). *Ukrainski viiskovi formuvannia v zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939–1945) [Ukrainian military units in the German Armed Forces (1939–1945)]*. Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Vershyhora, P.** (2007). Radiohrama komandyrа I-yi Ukrainskoi partyzanskoї divyizii im. S. Kovpaka kerivnyku UShPR № 61 vid 27 liutoho 1944 r. [Radiogram of Commander of the 1st Ukrainian Guerrilla Division S. Kovpak by name to the Chief of the USSPR No. 61 from February 27, 1944]. In A. Kentii, V. Lozyskyi, & I. Pavlenko (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 4: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB (1943–1959). Kn. 1: 1943–1945 – Litopys UPA: New Series. Vol. 4: The Struggle against the UPA and the Nationalist Underground. Informational Documents of the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, Party obkoms, NKVD–MVD, MGB–KGB 1943–1959. Book 1: 1943–1945*, 4 (1), 186–187. Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine [in Ukrainian].
- Vytiah iz protokolu dopytu Stepaniaka M. D. (vid 25 serpnia 1944 r.) [Excerpts from the Interrogation Stepanyak M. D. (from August 25, 1944)]. (2007). In O. Ishchuk & S. Kokin (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshotovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945 – Litopys UPA. New Series. Vol. 9: The Struggle Against Insurgent Movement*

and the Nationalist Underground: Interrogation Protocols of OUN and UPA Leaders Arrested by the Soviet State Security Organs 1944–1945 (pp. 84–94). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine [in Ukrainian].

Vid Komanduvannia Hrupy. (2009). UPA z chestiu vykonuie istorychnu misiuiu [UPA implements the historical mission honorably]. In V. Moroz & O. Vovk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 13: Voienna Okruha UPA «Buh». 1943–1952: dokumenty i materialy – Litopys UPA. New Series. Vol. 13: Military Okruha UPA «Buh». 1943–1952: Documents and materials*, 13 (2), 705–707. Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, NANU; Litopys UPA Publishing House, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Voloshyn, R. [Borysenko A.S.]. (1995). Na shliakhakh zbroinoi borotby [On the Path of Armed Struggle]. In Yu. Maivskyyi & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal*, 24, 243–247. Toronto, Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].

HVSh. (2007). Nakaz ch. 2 [Order 2]. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, V. Lozytskyi, & M. Posivnych (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 10: Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950): dokumenty i materialy – Litopys UPA: New Series. Vol. 10: The Life and Struggle of General «Taras Chuprynka» (1907–1950): Documents and materials* (p. 350). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Dzobak, V. (2005). *Konflikty v OUN (b) i yikh vplyv na ukrainskyi Rukh Oporu (1941–1944) [Conflicts in the OUN (b) and their impact on the Ukrainian Resistance Movement (1941–1944)]*. Kyiv: Infotsentr [in Ukrainian].

Dzobak, V., Iliushyn, H., Kasianov, A., & Kentii, A. (Comps.). (2005). *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska*

- Armiia: istorichni narysy [Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zinchenko, O., Viatrovych, V., & Maiorov, M.** (Eds.). (2016). *Viina i mif. Nevidoma Druha svitova [War and myth. Unknown World War II]*. Kharkiv: KK «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.I.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- K.** (2009). *Istoriia sotni «Kochovyky» [History of Hundred «Nomads»]*. In V. Moroz & O. Vovk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 12: Voienna Okruha UPA «Buh» 1943–1952: dokumenty i materialy – Litopys UPA: New Series. Vol. 12: Military Okruha UPA «Buh»: Documents and materials 1943–1952, 12 (1), 363–406*. Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Kentii, A., & Lozytskyi, V.** (2007). *Vid boiovyka UVO do Holovnoho Komandyra UPA [From UVO Fighter to UPA Commander-in-Chief]*. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, V. Lozytskyi, & M. Posivnych (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 10: Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950): dokumenty i materialy – Litopys UPA: New Series. Vol. 10: The Life and Struggle of General «Taras Chuprynyka» (1907–1950): Documents and materials (pp. 9–77)*. Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia i praktyka [Ukrainian National Movement of the 40–50's of the XX Century: Ideology and Practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Lebed, M.** (2012). *UPA. Ukrainska Povstanska Armiia. Yii geneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sობornu Derzhavu. Ch. 1: Nimetska okupatsiia Ukrainy [UPA. Ukrainian Insurgent Army. Its genesis, growth and actions in the liberation struggle of the Ukrainian people for the Ukrainian Independent Council of State. Pt. 1: German occupation of Ukraine]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. (Original work published 1889) [in Ukrainian].

- Mandryk, M.** (2006). *Ukrainskii natsionalizm: stanovlennia u mizhvoiennu dobu [Ukrainian Nationalism: Becoming Into the War]*. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953). *Ukrainska Povstanska Armiia, 1942–1952 [Ukrainian Insurgent Army, 1942–1952]*. Miunkhen: Tsyseron [in Ukrainian].
- Moroz, V. Ya.** (2000). *Ukrainska Narodna Samooborona (UNS) na terytorii Drohobytsoi oblasti (1943 rik) [Ukrainian National Self-Defense (UNS) in the territory of Drohobych region (1943)]. Vyzvolnyi shliakh – Liberation Path, 6, 54–72 [in Ukrainian]*.
- Patryliak, I.** (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi ruh 1939–1960 rr. [«Get up and fight! Listen and Believe...»: The Ukrainian Nationalist Underground and the Insurgent Movement of 1939–1960]*. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Patryliak, I., & Borovyk, M.** (2010). *Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: sproba novoho kontseptualnogo pohliadu [Ukraine in the Second World War: Trying a New Conceptual Look]*. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
- Politychni postanovy II Konferentsii OUN (nepovnyi tekst) [The Political Resolution of the Second Conference of the OUN (Incomplete Text)]. (1995). In Yu. Maivskyy & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalu – Litopys UPA. Basic series. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal, 24, 48–52*. Toronto, Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Prokop, M. [Vyrovyy V.V.]** (1995). *Stalinsko-bolshevytski imperialistychni namahannia i nasha vidpovid [Stalinist-Bolshevik Imperialist Efforts and Our Response]*. In Yu. Maivskyy & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalu – Litopys UPA. Basic series. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal, 24, 287–298*. Toronto, Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Protokol dopytu Lutsokoho Oleksandra Andriiovycha vid 19–20 lypnia 1945 r. [Protocol of the Interrogation of Alexander Andriiovych Lutsky from July 19–20, 1945]. (2007a). In O. Ishchuk & S. Kokin (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zaareshtovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945 – Litopys UPA. New Series. Vol. 9: The Struggle Against Insurgent Movement and the Nationalist Underground: Interrogation*

- Protocols of OUN and UPA Leaders Arrested by the Soviet State Security Organs. 1944–1945* (pp. 327–331). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine [in Ukrainian].
- Protokol dopytu Lutskoho Oleksandra Andriiovycha vid 1–2 serpnia 1945 r. [Protocol of the Interrogation of Alexander Andriiovich Lutsky from August 1–2, 1945]. (2007b). In O. Ishchuk & S. Kokin (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshтовanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945 – Litopys UPA. New Series. Vol. 9: The Struggle Against Insurgent Movement and the Nationalist Underground: Interrogation Protocols of OUN and UPA Leaders Arrested by the Soviet State Security Organs. 1944–1945* (pp. 333–348). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine [in Ukrainian].
- Ratai.** (2009). Etapy Ukrainskoi Natsionalnoi revoliutsii 1920–1944 rr. [Stages of Ukrainian National Revolution 1920–1944 years]. In V. Moroz & O. Vovk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 12: Voienna Okruha UPA «Buh»: dokumenty i materialy. 1943–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 12: Military Okruha «Buh»: Documents and Materials. 1943–1952, 12 (1), 157–160*. Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Narode! [Ukrainian people!]. (1995). In Yu. Maivskiy & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalnu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal, 24, 263–265*. Toronto, Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Shukhevych, R. [Taras Chuprynka].** (2007). Do henezy Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady [On the Genesis of the Ukrainian Supreme Liberation Council]. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, V. Lozyskyi, M. Posivnych (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 10: Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynky» (1907–1950): dokumenty i mate-*

rialy – Litopys UPA. New Series. Vol. 10: The Life and Struggle of General «Taras Chuprynka» (1907–1950): Documents and materials (pp. 335–347). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; «Litopys UPA» Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Topolski, J. (1999). *Polska dwudziestego wieku 1914–1999 [Poland at the Twentieth Century 1914–1999]*. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 09.11.2019

УДК 94(477.83)(092)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.185714

Микола ПОСІВНИЧ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 4, вул. Козельницька, м. Львів, Україна, індекс 79000 (posiv@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-0753>

<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=s7MBaBkAAAAJ>

Роман ХОМЕНЕЦЬ

головний юрист-консульт Акціонерного товариства «Укрспецтрансгаз», 3, вул. Промислова, м. Долина, Україна, індекс 77503 (homenetsr@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Посівнич, М., & Хоменець, Р. (2019). Діяльність Андрія Шукатки («Шрама», «Савченка») в структурах ОУН (б). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 182–198. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.185714.

**ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ШУКАТКИ («ШРАМА»),
«САВЧЕНКА») В СТРУКТУРАХ ОУН (б)**

Анотація. *Мета дослідження* – вивчення біографії провідного діяча українського визвольного руху А. Шукатки («Шрама», «Гліба», «Савченка») як керівника Дрогобицького і Сумського обласних проводів Організації Українських Націоналістів. **Методологія дослідження** опирається на принципи історизму, верифікації, авторської об'єктивності, використанні загальнонаукових (аналіз, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** пропонованого дослідження полягає у розкритті уявлення про масштаби (в межах сучасної території України) участі однієї людини, яким був А. Шукатка, в діяльності ОУН (б). **Висновки.** На основі опублікованих досліджень та архівних матеріалів висвітлюється роль А. Шукатки у різних структурних підрозділах ОУН (б), показується його діяльність у рядах визвольного руху. Він відіграв важливу роль у становленні ОУН на Сколівщині у 1930-х рр.,

організував боротьбу проти польської окупаційної адміністрації, здійснював контроль за діяльністю осередків ОУН, забезпечував збір зброї та проведення роз'яснювальної роботи серед місцевого населення. Саме сила його характеру та духу, визнання його авторитету у структурах ОУН, були причинами призначення його керівником Дрогобицького обласного проводу ОУН у 1941 р. Основним його здобутком на цій посаді є налагодження роботи Дрогобицького обласного проводу ОУН у період німецької окупації у 1941 р. Завдяки організаторським здібностям йому вдалося організувати побудову широкої мережі «Просвіти» та структур ОУН на Сумщині у 1942–1943 рр., забезпечити підбір кадрів для Організації, доставку підпільної літератури та поширення ідеології ОУН на Сході України. Показовим у житті А. Шукатки є широта географії його діяльності від Сколівщини на заході до Сумщини на сході України.

Ключові слова: Шукатка Андрій; український національно-визвольний рух; Дрогобицький обласний провід ОУН (б); провідник обласного проводу; похідні групи ОУН; архівно-слідча справа; Сколівщина.

Mykola POSIVNYCH

Candidate of Historical Science, Senior Research Fellow of the Department of Modern History, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Kozelnytska Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (posiv@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-0753>

<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=s7MBaBkAAAAJ>

Roman KHOMENETS

General Counsel of the Joint Stock Company «Ukrspetstransgaz», 3 Promyslova Str., Dolyna, Ukraine, postal code 77503 (homenetsr@ukr.net)

To cite this article: Posivnych, M., & Khomenets, R. (2019). Diialnist Andriia Shukatky («Shrama», «Savchenka») v strukturakh OUN (b) [Andriy Shukatka's Activities («Shram», «Savchenko») in the structures of the OUN (b)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 182–198. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.185714 [in Ukrainian].

ANDRIY SHUKATKA'S ACTIVITIES («SHRAM», «SAVCHENKO») IN THE STRUCTURES OF THE OUN (b)

***Summary.** The purpose of the research is to study the biography of the leading figure in the Ukrainian liberation movement, Andriy Shukatka (Shram, Glib, Savchenko), as the head of the Drohobych and Sumy regional branches of the Organization of Ukrainian Nationalists. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, verification, objectivity of the author, use of general scientific (analysis, generalization) and special historical (historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** of the proposed research lies in discovering the idea of the scales (within the modern territory of Ukraine) of the participation of one person, Andriy Shukatka in the activities of the OUN (b). **Conclusions.** On the basis of the published researches and archived materials the role of Andriy Shukatka is traced in different structural subdivisions of OUN (b), his activity is shown in the rows of liberation movement. He played an important role in organizing of OUN in Skole in the 1930s, struggle against Polish occupational administration, carried out the control over the activity of branches of OUN, provided the collection of weapon and realization of explanatory work among local population. Due to the strength of his character and spirit, consideration of his authority in the structures of OUN, were the reasons of appointing him the head of Drohobych regional provid of OUN in 1941. His main achievement on this post was adjusting of work of Drohobych regional network of OUN in the period of German occupation in 1941. Due to organizational abilities he succeeded to organize the construction of wide network of «Prosvita» and structures of OUN in Sumy in 1942–1943, to provide the selection of the staff for the organization, delivery of underground literature and distribution of OUN ideology in the east of Ukraine. The breadth of geography of his activity from Skole in the west to Sumy in the east of Ukraine is indicative in the life of Andriy Shukatka.*

***Keywords:** Andriy Shukatka; Ukrainian National Liberation Movement; Drohobych regional leader of OUN (b); the head of regional network; derivative groups of OUN; Archival Investigative Case; Skolivshchyna.*

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. активно розпочалося вивчення українського визвольного руху ХХ ст. Важливу роль у цьому русі відіграла ОУН під проводом С. Бандери, яка виховала і підготувала сотні

тисяч членів, більшість з яких загинули у боротьбі за незалежність України. Існує велика кількість статей, довідників, альбомів, монографій та інших матеріалів, присвячених діяльності ОУН і УПА. Значна кількість із них стосуються досліджень біографій та діяльності їхніх керівників, рядових членів (Є. Коновальця, С. Бандери, Р. Шухевича, О. Гасина, Я. Стецька, М. Лебеда, В. Кука, Л. Ребета, С. Охримовича, Ю. Головінського, С. Ленкавського, Д. Мирона та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національно-патріотична діяльність українців під егідою ОУН була і залишається протягом тривалого часу предметом вивчення багатьох дослідників. Діяльність провідних керівників та членів ОУН досліджували І. Патриляк, В. Сергійчук, М. Посівнич, А. Бень, В. В'ятрович, Г. Дем'ян, М. Горбаль, А. Кентій, В. Футала, В. Ільницький. Деякі питання діяльності А. Шукатки як керівника у системі ОУН студіювали В. Ільницький, В. Ханас, М. Галів, О. Мороз, А. Гладилович, Г. Дем'ян, Г. Іванущенко.

Окремими джерелами є архівні документи, кримінальні справи, які зберігаються в архівах спецслужб України (архіви управлінь СБ України у Львівській та Сумській областях, архів Головного управління Національної поліції України у Львівській області), держаних архівах Львівської, Чернігівської та Сумської областей. Проте ще немає праці, яка б висвітлювала життя та національно-патріотичну діяльність провідного діяча ОУН (б) А. Шукатки («Шрам», «Гліб», «Савченко»).

Мета статті. Про необхідність проведення саме такого дослідження зазначав проф. В. Футала (Футала, 2017, с. 294). Актуальність проблеми також зумовлена необхідністю вивчення минувшини, збереження національної ідентичності та формування сучасних поглядів на патріотичне виховання молоді. Прикладом для цього може служити національно-патріотична боротьба не тільки самого А. Шукатки, а й членів його родини, багато з яких загинули, а ще більше відбували покарання у концтаборах СРСР.

Виклад основного матеріалу. А. Шукатка народився 18 вересня 1918 р. у селі Побук Стрийського повіту Станіславського воєводства (сьогодні село Побук Труханівської сільської ради Сколівського району Львівської області). У сім'ї окрім нього,

було ще семеро дітей: Микола, 1902 р.н., Анна, 1909 р.н., Іван, 1911 р.н., Марія, 1913 р.н., Степан, 1914 р.н., Василь, 1921 р.н., Григорій.

Початкову школу закінчив у Побуці (1930). У 1931 р. вступив до Стрийської гімназії, де провчився шість класів. На початку сьомого класу його виключили, як писав сам А. Шукатка, «за політичну діяльність». У 1938 р. відбув організаційну практику у філії товариства «Просвіта» в Скольому, а в 1939 р. його тут зараховано постійним організатором Повітового кружка «Рідної школи».

На формування світогляду великий вплив мали бої Легіону січових стрільців із російською армією у роки Першої світової війни, які проходили неподалік рідного села. Він, як й інші мешканці, відвідував могили січових стрільців на горі Ключ. Народна пам'ять про героїчне минуле земляків, патріотичні пісні про подвиги січовиків, участь у діяльності ОУН старших членів родини були визначальними у виборі життєвого шляху А. Шукатки. Своє подальше життя він присвятив національно-визвольній боротьбі.

За браком документальних джерел немає можливості детально відтворити діяльність А. Шукатки до 1941 р. Про окремі сторони його діяльності цього періоду можна довідатися зі свідчень жителів села Побук, допитаних як обвинувачені чи свідки. В одній зі справ читаємо такі свідчення В. Шукатки про А. Шукатку. Батько Андрія – Андрій Федорович Шукатка – з приходом в 1939 р. радянської влади в Західну Україну вважався середняком. Андрій навчався в Стрию. В 1938–1939 рр. працював у Сколе, а потім у Стрию інструктором повітового комітету «Просвіти». А. Шукатка підтримував зв'язок з комітетом організації «Просвіта» в селі Побук, був присутній на її зборах. Зі встановленням радянської влади в західних областях УРСР А. Шукатка мешкав вдома у своїх батьків в селі Побук і працював по господарстві (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 28–29).

У протоколі допиту від 07.03.1940 р. жителя села Побук Т. Яремковича зазначено, що осередок ОУН в селі Побук виник у 1930 р. Станом на 1939 р. його членами були: В. Абрагамович; Г. Босяк; Д. Бурак; Д. Гаврилів; М. Гаврилів; В. Ленів; І. Лопушанський; А. Шукатка, син Андрія («Шрам»); В. Шукатка, син

Семена; В. Шукатка, син Степана; І. Шукатка, син Михайла. З 1935 р. А. Шукатка – член ОУН. Брав участь в організації націоналістичних структур в районі. У 1939–1942 рр. – Окружний провідник ОУН. Організаторами і керівниками ОУН в селі Побук в 1939 р. були А.А. Шукатка, І.М. Шукатка (при керівництві та участі осіб зі Львова). Обидва були арештовані у 1939 р., однак з-під арешту їм вдалося утекти (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 40; Дем'ян, 1996, с. 563; Дем'ян, 1994, с. 5).

У цьому ж протоколі допиту Т. Яремковича також зафіксовано, що керівники ОУН у селі Побук А. Шукатка та І. Шукатка у 1939 р. мали заховану велику кількість зброї для повстання проти радянської влади, яке заплановане було на весну 1940 р. Основне завдання ОУН полягало в досягненні самостійності України, проведення «контрреволюційної політики» проти СРСР, а керівники організації Андрій та Іван Шукатки роз'яснювали масам, що в «Радянському Союзі голод, бідність, гноблення населення, що радянська влада тільки до весни, а весною прийде німець, що проти радянської влади піднімаються села Західної України, висміювали бійців Червоної армії та називали їх голодранцями» (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 41).

Житель села Побук І. Шукатка на допитах у НКВД свідчив, що А. Шукатка, будучи одним із керівників ОУН на Сколівщині, відповідав за організацію діяльності ОУН в селі Верхне Синьовидне, працював інструктором у Сколівському районному комітеті «Просвіта» і приїжджав на збори комітету в селі Побук (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 34).

Про авторитет А. Шукатки у рідному селі можна довідатися з випадку, описаного в зазначеній справі. У вересні 1939 р. через село Побук проходила група військових поляків у кількості 32 осіб з Борислава та Дрогобича, які втікали від нацистів. Місцеві активісти їх роззброїли. Чотирьом жителям села Побук О. Соловію, Г. Чопу, О. Шукатці (коваль) та І. Загакайлу, які не належали до ОУН, було наказано їх повісити. Дізнавшись про такі наміри, А. Шукатка наказав відпустити полонених (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 37).

Під час проведення виборів до місцевих органів тимчасового управління, які проводилися в жовтні 1939 р. у Західних областях УРСР після установаження тут радянської влади, члени

ОУН в селі Побук хотіли висунути А. Шукатку на посаду керівника сільської ради. Він відмовився, однак організував виборчу кампанію так, щоб до сільського комітету були обрані члени ОУН села Побук, а його головою обрано активного члена ОУН І. Марецького (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-14789, арк. 37–38).

У 1940 р. А. Шукатка перебував на нелегальному становищі, оскільки в цей час займав посаду заступника керівника окружної ексекютиви ОУН. Про його діяльність в ОУН дізнаємося зі справи двоюрідного брата М. Сявавка. Тут зазначено, що А. Шукатка проводив активну діяльність у Сколівському районі в 1940 р. разом з іншими членами ОУН з Верхнього Синьовидного (М. Сявавка, К. Цмоць, Й. Шило, О. Лепецький, Д. Мицик) (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. П-20539, арк. 14зв., 25).

У матеріалах кримінальної справи про виселення сім'ї А. Шукатки значиться, що Андрій Федорович та його дружина Параскева переховували свого сина Андрія. Сім'я А. Шукатки арештована в 1940 р. та депортована в Красноярський край. До її складу входили: батько Андрій Федорович Шукатка 1879 р.н., мати Параскева Михайлівна 1888 р.н., брат Стефан 1914 р.н., дружина брата Стефана Катерина 1914 р.н., син брата Стефана Богдан 1935 р.н. (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. Р-28092, арк. 1–2, 6).

Під час виселення у них було конфісковано таке майно: землю 4,58 га, коня, дві корови, телицю, плуг, борону, ручну молотарку, віз, січкарню, хату, стодолу, стайню. Батько А. Шукатки – Андрій Федорович – помер на засланні в 1941 р., а мати Параскева втекла із заслання в рідне село Побук, де померла у 1947 р. (Архів УСБУ у Львівській обл., спр. Р-28092, арк. 7–8).

Є дані про те, що А. Шукатка брав участь у II Великому зборі ОУН як один із 16 делегатів-крайовиків, який проходив із 1 до 4 квітня 1941 р. в Кракові після розколу ОУН в лютому 1940 р. У 1941 р. А. Шукатка займається розбудовою організаційної структури Дрогобицького обласного Проводу ОУН. Дрогобицький обласний провід ОУН легально розпочав діяти з липня 1941 р. у Дрогобичі на вул. Стрийській 2 (в будинку біля церкви св. Петра і Павла). Із початком німецько-радянської війни, перебуваючи на посаді провідника ОУН (б) Дрогобицької області,

він зазначив: «У Дрогобичі брак людей. Більшовики винищили там інтелігенцію» (Гладилович, 1997, с. 364; Галів, 2010, с. 93; Галів, 2009, с. 194; Дем'ян, 2003, с. 584).

До складу проводу входили референт пропаганди В. Николяк («Клен»), який був заступником провідника, референт з питань ідеології В. Кобільник, референт зв'язку М. Трач, референт для роботи з молоддю Р. Коцюба, референт для роботи з інтелігенцією Л. Грушак, районний провідник Д. Білий («Лис»), секретар і референт жіночої мережі О. Німилович та ін. (Ханас, 2012, с. 433).

Обласний провід Дрогобиччини зосередився на реалізації основних завдань життєдіяльності краю: створенні та розбудові місцевих органів влади та перепідпорядкування управлінських структур; розв'язанні важливих господарських проблем; національно-культурному відродження тощо. 3 липня 1941 р. члени Дрогобицького обласного проводу ОУН скликали дрогобичан на нараду, яка відбулася в залі Народного Дому. Присутніх поінформовано про те, що 30-го червня 1941 р. у Львові проголошено Акт відновлення незалежності Української Держави і сформовано Державне Правління на чолі з Я. Стецьком. А. Шукатка та В. Николяк також провели збори з активом міста Дрогобич (Ханас, 2012, с. 434).

Під час святкування в м. Стрий Акту проголошення незалежності Української Держави, яке відбувалося в парку Йордана 20 липня 1941 р., А. Шукатка у своїй запальній промові від обласного Проводу ОУН розповідав, який тернистий шлях пройшли українці під проводом ОУН та її керівників, щоб здобути волю. Після його виступу В. Николяк провів присягу вірності, підпорядкованості ОУН під керівництвом С. Бандери (Ханас, 2014, с. 46–48).

Діяльність Дрогобицького Проводу ОУН (б) у перших числах липня 1941 р. визначалася двома вагомими чинниками: присутністю німецького Вермахту (який із «визволителя» перетворився на окупанта) та проголошення чільними представниками революційної ОУН Акту відновлення Української держави, що відбулося 30 червня 1941 р. у Львові й визначило подальшу стратегічну діяльність Організації загалом та її низових ланок зокрема. Структура ОУН в Дрогобицькій області включала, окрім облас-

ного, три окружні, 15 районних проводів, а також станиці в селах (Галів, 2010, с. 94).

Із перших днів окупації Дрогобича німецькими військами взаємини між німецькою військовою адміністрацією і Проводом ОУН базувалися на засадах взаємопорозуміння. Військові погодилися на організацію української міліції, органів влади тощо. Але з прибуттям до міста гестапо усе змінилося. За наказом голови обласного Проводу «Шрама», А. Гладилевич, В. Кобільник та В. Николяк вирушили до коменданта гестапо з метою з'ясувати його ставлення до ОУН. Молодий комендант прийняв трьох членів Проводу ОУН ввічливо, але холодно. Пообіцяв, що з'ясує ситуацію у Львові і повідомить їх. Уже під час другої зустрічі гестапівець говорив з ними підвищеним голосом: «Бандера? Та ж він наш ворог. Він без нашого відома проголосив самостійну Україну» (Ханас, 2012, с. 435).

Згодом гестапо розпочало збирати інформацію про персональний склад обласного Проводу ОУН, що означало підготовку до майбутніх арештів. 15 вересня 1941 р. заарештували майже весь Дрогобицький обласний Провід ОУН (б), крім Д. Білого, який зумів втекти, В. Кобільника, А. Гладилевича, В. Николяка, котрих не було в місті, А. Шукатки, Т. Норичка та ін. (Галів, 2010, с. 94; Мороз, 1997, с. 440).

Масові арешти 15–16 вересня 1941 р. не змогли знищити ОУН (б). Навпаки, вони спричинилися до зміцнення позицій цього руху і відкрили новий етап боротьби посиленням заходів конспірації і безпеки. У вересні 1941 р. керівники ОУН зібралися на першу конференцію, присвячену аналізу ситуації. Було прийнято рішення перекинути на центральні і східні землі якнайбільше провідних членів (Косик, 1993, с. 188–189).

З початком радянсько-німецької війни ОУН створила Похідні групи, які почали активно проникати на терени Центральної, Східної та Південної України. Метою цих груп було заслужити довіру місцевих жителів, сприяти відбудові їхнього громадського життя і врешті-решт розбудити національну свідомість наддніпрянських українців. Також вони мали проводити агітацію, щоб жителі східних теренів України приєдналися до національно-визвольної боротьби саме під проводом ОУН Бандери (Гунчак, 2005, с. 221; Ковальчук, 2001, с. 4).

На початку 1942 р. відбулася зміна у керівництві Дрогобицького обласного проводу ОУН, яка була пов'язана з тим, що, за рішенням Проводу, «Шрам» вирушив на Чернігівщину для пропагандистської роботи. Період націоналістичної діяльності А. Шукатки («Шрам», «Гліб») на Чернігівщині поки що досліджений недостатньо. Однак є документальні відомості про діяльність на Чернігівщині А. Савченка («Гліба»), який звідтіля в січні 1942 р. прибув до Сумського обласного проводу ОУН для здійснення пропагандистської діяльності (Мелень, 1995, с. 148; Мороз, 1997, с. 440; Іванущенко, 2009, с. 14–15).

Як зазначає Г. Іванущенко, важливим чинником у виникненні націоналістичного підпілля на Сумщині є діяльність Похідних груп ОУН, які були створені за наказом С. Бандери саме для проголошення Акту 30 червня в інших місцевостях України та створення клітин українського підпілля. У міру поступу фронтових ліній Похідні групи перейшли на лівобережну Україну й покрили своєю організаторською працею всі терени від Сум, Харкова, Донбасу, Криму аж до Краснодару (Іванущенко, 2009, с. 11).

Часом оформлення осередку ОУН на Сумщині можна вважати січень 1942 р. керівником обласного Проводу ОУН був С. Сапун, місцевий учитель гімназії. Тоді ж виникла проблема підготовки націоналістичних кадрів. У січні 1942 р. до Сапуна зі Львова прибули Савченко, приблизно 27 років, русявий, середнього зросту, з широкими плечима, лице кругле, вуса і броду голить; Швачко, приблизно 26 років, нижче середнього зросту, коренастий, волоси чорні. Савченко і Швачко виконували роль зв'язкових з центром ОУН у Львові і одночасно були інструкторами зі створення ОУН в Сумській області. Про свою роботу вони говорили тільки зі Сапуном. Після їхнього приїзду Сапун почав носити значок українських націоналістів із зображенням тризуба. А. Савченко в період перебування у Сумах користувався псевдонімом «Гліб» (Іванущенко, 2009, с. 13–15; Архів УСБУ в Сумській обл., спр. П-13667, т. 1, арк. 64–67, 196; т. 2, арк. 210).

На основі допитів різних осіб Г. Іванущенко припускає, що схема побудови сітки ОУН на Сумщині будувалася так: спочатку створювався осередок «Просвіти», а потім через нього «фільтрувалися» люди для більшої політичної роботи. На цьому, другому етапі, їх знайомили з представником «центру ОУН». Наступ-

ним етапом була активізація діяльності через «Просвіту», велася культурно-просвітня робота зі створення гуртків, шкіл, театрів, різноманітних курсів, проведення урочистостей, до різних національних свят, ювілеїв українських діячів, влаштування лекцій і концертів. Паралельно відбувався відбір людей для залучення в ОУН, їх ідеологічний вишкіл через ознайомлення з націоналістичною літературою. Під особливою увагою було питання придбання зброї (у Лебедині), технічних засобів радіозв'язку (в Сумах) та організація підпільної друкарні (у Конотопі). Здійснювалася робота з просування місцевих націоналістів в адміністративний апарат (Іванущенко, 2009, с. 15).

А. Шукатка, виконуючи в Сумах роль одного з керівників місцевого проводу ОУН як А. Савченко-«Гліб», у 1942 р. заявляв, що метою діяльності ОУН у даний момент є підбір українських націоналістичних кадрів і їх виховання. Головним завданням ОУН – боротьба за створення самостійної України, агітація і масове залучення нових членів ОУН. Боротьба проти німців буде розпочата тоді, коли буде дано відповідний сигнал (Архів УСБУ в Сумській обл., спр. П-13667, т. 1, арк. 51, 197).

Арештований органами НКВД керівник Конотопського окружного проводу ОУН Т. Таланчук під час слідства у 1943 р. зазначав, що керівником Сумського «проводу ОУН» був «Гліб», за завданням якого він двічі їздив у м. Київ для зв'язку з керівником ОУН на території східних областей України і виконував роль зв'язкового між Конотопським окружним і Сумським обласним проводом ОУН (Архів УСБУ в Сумській обл., спр. 11492, т. 2, арк. 337).

Інші арештовані органами НКВД члени ОУН на Сумщині під час допитів також згадували про керівника ОУН на Сумщині «Гліба». Л. Сучко під час допитів вказував, що в ОУН він був залучений у вересні 1942 р. представниками Сумського обласного проводу – Короленком і «Глібом» (прізвища його не знає), від яких отримав псевдо «Софрон». «Гліб» йому розповів, що проживає в місті Суми у приміщеннях для курсів німецької мови, де працює викладачем чи на іншій посаді. «Гліб» був керівником обласного центру ОУН, а його заступником – директор курсів німецької мови в Сумах. Керівник Конотопського районного проводу ОУН М. Школяренко також зазначав, що був завербо-

ваний Короленком та «Глібом» у вересні 1942 р. і призначений ними керівником проводу під псевдом «Сагайдачний» (Архів УСБУ в Сумській обл., спр. 11492, т. 2, арк. 339–340).

П. Короленко повідомляв, що, отримавши в Києві скерування в Конотопський і Королівський райони Сумської області, в процесі роботи мав зв'язатися з керівником Сумського обласного центру ОУН під псевдом «Гліб», від якого отримувати всі вказівки по роботі. «Гліб» давав завдання Короленку їхати в Західну Україну для отримання літератури щоб доставити її в Суми (Архів УСБУ в Сумській обл., спр. 11492, т. 1, арк. 86).

7 жовтня 1942 р. Сапун, його син та дружина, Савченко («Гліба») та Швачко були арештовані СД. Проведенням арешту особисто керував начальник СД Ганен. Під час їх арешту було знайдено багато націоналістичної літератури. Слідство тривало майже 5 місяців (до 20 лютого 1943 р.). Основний склад підпілля ОУН на Сумщині було розстріляно, а тіла спалено на території тюрми. Скільки всього було знищено членів ОУН, точно невідомо, але за окремими свідченнями вціліли приблизно 90 людей. Серед арештованих та розстріляних в Сумах 20 лютого 1943 р. був також А. Шукатка («Шрам», «Гліб») (Архів УСБУ в Сумській обл., спр. П-13667, т. 1, арк. 189; Іванущенко, 2009, с. 18).

Пам'ять про А. Шукатку («Савченко», «Шрам», «Гліб») як діяча Сумського Проводу ОУН (б) відновлена в Сумах. Тут про діяльність ОУН розповсюджується інформація, література, проводяться наукові дослідження місцевими істориками та громадськими активістами. Протягом 2018 р. у місті Суми були розміщені білборди з портретом А. Шукатки.

Рішенням Сколівської районної ради від 09.08.2018 № 571, з ініціативи М. Клепуца (с. Козьова) та Р. Хоменця (м. Долина), А. Шукатці посмертно присвоєно звання «Почесний житель Сколівського району» у номінації «Видатний діяч ОУН».

У лютому 2019 р. на фасаді будинку бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка відкрили меморіальну таблицю, присвячену трьом провідникам ОУН (б) на Дрогобиччині у 1941–1944 рр.: А. Шукатці (1918–1943), В. Кобільнику (1904–1945) і В. Николаєві (1912–1944).

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Життєвий шлях А. Шукатки обірвався від рук німецьких нацистів у м. Суми. Однак його постать, діяльність, відданість ідеалам ОУН, прагнення до здобуття незалежності Україною є прикладом для наслідування сучасними поколіннями. З родини А. Шукатки вийшло багато патріотів, які боролися з окупантами, та за що відбували покарання на каторжних висилках. Багато з них так і не повернулися на рідну землю. Сьогодні потребують продовження пошуки відомостей про А. Шукатку, необхідно відшукати відомості про долю його дружини та дочки після депортації, про його участь у II Великому зборі ОУН як одного із 16 делегатів-крайовиків, який проходив із 1 до 4 квітня 1941 р. в Кракові та про його участь у діяльності в структурах ОУН на Сколівщині (1939–1941). Також необхідно опитати ще безпосередніх свідків тих подій.

Джерела і література

- Архів УСБУ у Львівській обл. – Архів Управління Служби Безпеки у Львівській області.
- Архів УСБУ в Сумській обл. – Архів Управління Служби Безпеки України в Сумській області.
- Бень, А.** (2011). *Батько Бандерів*. Київ: Атіка.
- В'ятрович, В.** (2015). *Україна: Історія з грифом «Секретно»*. Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля».
- Галів, М.** (2009). Між серпо-молотом і свастикою: Дрогобич у 1939–1944 рр. *Нарис з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)* (с. 337). Дрогобич: Коло.
- Галів, М.** (2010). Діяльність Дрогобицького обласного проводу ОУН (б) у липні 1941 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки, 16*, 92–101. Острог: НУ «Острозька академія».
- Гладилович, А.** (1997). «Кличе Україна, наша Батьківщина». *Дрогобищина – земля Івана Франка, 4*, 362–371. Дрогобич: Відродження.
- Горбаль, М.** (2005). *Ресстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобищини 1939–1950 (за архівними документами)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.
- Гунчак, Т.** (2005). *Україна: ХХ століття*. Київ: Дніпро.
- Дем'ян, Г.** (1996). *Повстанський мартиролог*. Львів.
- Дем'ян, Г.** (2003). *Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар»*. Львів: Інститут народознавства НАН України.

- Дем'ян, Г. (1994, 17 вересня). Іван Шукатка-«Сомко». *Шлях Перемоги*, 438 (2110), с. 5. Київ.
- Іванущенко, Г. (2009). *ОУН-УПА на Сумщині* (Т. 2). Суми.
- Ільницький, В. (2012). *Героїчний чин ОУН і УПА на Дрогобиччині в роки Другої світової війни*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ.
- Ковальчук, В. (2001). *ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1940–1950-ті рр.* Київ.
- Косик, В. (1993). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж; Нью-Йорк; Львів.
- Лялька, Я., Максимчук, П., Патер, І. та ін. (1993). *Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади* (Кн. I). Львів: Просвіта.
- Мелень, М. (1995). За святу правду-волю. *Хвилі Стрия: сторінки з історії культури та національно-визвольного руху. Сучасне літературно-мистецьке життя* (с. 146–152). Стрий: Щедрик.
- Мороз, О. (1993). Пишемо історію ОУН-УПА. *Галицька зоря*, с. 56–72. Дрогобич.
- Мороз, О. (1997). Кожне ім'я – невмируще. *Дрогобиччина – земля Івана Франка* (с. 439–440). Дрогобич: «Відродження».
- Патриляк, І. (2012). «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів: Часопис.
- Посівнич, М. (Ред.). (2011). *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали* (3-є вид.). Тернопіль: Астон.
- Сергійчук, В. (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955*. Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Футала, В. (2015). Український націоналістичний рух на Дрогобиччині у 20–50-х рр. ХХ ст.: український дискурс. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 2, 145–154. Дрогобич.
- Футала, В. (2017). Дрогобицька область/округа ОУН в Українському визвольному русі 1940–1950-х рр.: до історіографії питання. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 3, 284–299. Дрогобич.
- Ханас, В. (2012). Василь Николяк («Клен») – провідник ОУН Дрогобиччини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 427–438. Львів.
- Ханас, В. (2014). Василь Николяк – Голова Проводу ОУН (б) Дрогобицької області. *Український націоналізм: історія та ідеї*, 2, 45–49. Дрогобич: НІЦ ім. Д. Донцова.

References

- Arkhiv USBU u Lvivskii obl. – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service in Lviv region] [in Ukrainian].
- Arkhiv USBU v Sumskii obl. – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Sumskii oblasti [Archive of the Security Service in Sumy region] [in Ukrainian].
- Ben, A.** (2011). *Batko Banderiv [Father Bandera's]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Viatrovykh, V.** (2015). *Ukraina: Istoriia z hryfom «Sekretno» [Ukraine: History with security classification]*. Kharkiv: «Klub Simeinoho Dozwillia» [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2009). Mizh serpo-molotom i svastykoiu: Drohobych u 1939–1944 rr. [Between Sickle-Hammer and Swastyka: Drohobych in 1939–1944]. *Narys z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) – An Essay on the History of Drohobych (from the Ancient Times to the Beginning of the 21st Century)* (p. 337). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2010). Diiialnist Drohobytskoho oblasnoho provodu OUN (b) u lypni 1941 roku [The Activity of Drohobych Regional OUN (b) Provid in July of 1941]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky – Scientific Notes of National University «Ostroh Academy»: Historic Sciences*, 16, 92–101. Ostroh: NU «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Hladylovych, A.** (1997). «Klyche Ukraina, nasha Batkivshchyna» [«Ukraine is Calling, Our Motherland»]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobychchyna – Ivan Franko's Land*, 4, 362–371. Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
- Horbal, M.** (2005). *Reiestr osib, poviazanykh z vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny 1939–1950 (za arkhivnymy dokumentamy) [Register of persons connected to the liberation struggle in Drohobych Oblast 1939–1950 (Based on archival documents)]*. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Hunchak, T.** (2005). *Ukraina: XX stolittia [Ukraine: The Twentieth Century]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Demian, H.** (1996). *Povstanskyi martyroloh [Insurgent Martyrologist]*. Lviv [in Ukrainian].
- Demian, H.** (2003). *Heneral UPA Oleksa Hasyn-«Lytsar» [UPA General Oleksa Hasyn-«Lytsar»]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Demian, H.** (1994, September 17). Ivan Shukatka-«Somko». *Shliakh Peremohy – The Way of Victory*, 438 (2110), p. 5. Kyiv [in Ukrainian].
- Ivanushchenko, H.** (2009). *OUN-UPA na Sumshchyni [OUN-URA in Sumy Region]*. (Vol. 2). Sumy [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2012). *Heroichni chyn OUN i UPA na Drohobychchyni v roky Druhoi svitovoi viiny [The heroic act of OUN and URA in Drohobych region during Second World War]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [An outline of OUN-URA struggle in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V.** (2001). *OUN v Tsentralnii, Pivdennii ta Skhidnii Ukraini 1940–1950-ti rr. [OUN in Central, Southern and Eastern Ukraine 1940–1950]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kosyk, V.** (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini [Ukraine and Germany in World War II]*. Paryzh; Niu-York; Lviv [in Ukrainian].
- Lialka, Ya., Maksymchuk, P., Pater, I. et al.** (1993). *Litopys neskorenoi Ukrainy: dokumenty, materialy, spohady [The Chronicle of Unsubdued Ukraine: Documents, Materials, Memories]*. (Vol. 1). Lviv: Prosvita [in Ukrainian].
- Melen, M.** (1995). *Za sviatuiu pravdu-voliu [For the holy truth-freedom]. Khvyli Stryia: storinky z istorii kultury ta natsionalno-vyzvolnoho rukhu. Suchasne literaturno-mystetske zhyttia – Waves of Stryi: Pages on the History of Culture and the National Liberation Movement. Modern literary and artistic life* (pp. 146–152). Stryi: Shchedryk [in Ukrainian].
- Moroz, O.** (1993). *Pyshemo istoriiu OUN-UPA [We write the history of OUN-URA]*. *Halytska zoria – Galician star*, pp. 56–72. Drohobych [in Ukrainian].
- Moroz, O.** (1997). *Kozhne imia – nevmyrushche [Every name is immortal]. Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobychchyna – Ivan Franko's Land* (pp. 439–440). Drohobych: «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). *«Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [«Victory or Death»: Ukrainian Liberation Movement in 1939–1960's]*. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].

- Posivnych, M.** (Ed.). (2011). *Zhyttia i diialnist Stepana Bandery: dokumenty y materialy* [The life and work of Stepan Bandera: documents and materials] (3rd ed.). Ternopil: Aston [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955* [The Ukrainian shift: Precarpathian Ukraine. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2015). *Ukrainskyi natsionalistychnyi rukh na Drohobychchyni u 20–50-kh rr. XX st.: ukrainskyi dyskurs* [The Ukrainian Nationalist Movement in Drohobych Region in 1920s–1950s: Ukrainian Discourse]. *Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk – Drohobych Local History Collection. Special Issue, 2*, 145–154. Drohobych [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2017). *Drohobyttska oblast/okruha OUN v Ukrainському vyzvolnomu rusi 1940–1950-kh rr.: do istoriohrafii pytannia* [Drohobych OUN Region/Okruha in Ukrainian Liberation Movement of 1940s–1950s: to the historiography of the issue]. *Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk – Drohobych Local History Collection. Special Issue, 3*, 284–299. Drohobych [in Ukrainian].
- Khanas, V.** (2012). *Vasyl Nykoliak («Klen») – providnyk OUN Drohobychchyny* [Vasyl Nykoliak («Klen») – is the leader of OUN of Drohobych region]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood, 22*, 427–438. Lviv [in Ukrainian].
- Khanas, V.** (2014). *Vasyl Nykoliak – Holova Provodu OUN (b) Drohobytsskoi oblasti* [Vasyl Nykoliak – is a Chairman of OUN (b) Provid of Drohobych Region]. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei – Ukrainian Nationalism: History and Ideas, 2*, 45–49. Drohobych: NITs im. D. Dontsova [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477.8)"1929/..."(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184676

Ярослав АНТОНЮК

кандидат історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України, 7, вул. Золоторитська, м. Київ, Україна, індекс 01601 (history.volyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-3588-2017e>

Бібліографічний опис статті: Антонюк, Я. (2019). Микола Козак («Смок», «Чупринко», «Вівчар»): неоднозначна постать Крайового референта СБ та провідника ОУН на ПЗУЗ. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 199–220. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184676.

МИКОЛА КОЗАК («СМОК», «ЧУПРИНКО», «ВІВЧАР»): НЕОДНОЗНАЧНА ПОСТАТЬ КРАЙОВОГО РЕФЕРЕНТА СБ ТА ПРОВІДНИКА ОУН НА ПЗУЗ

Анотація. Мета дослідження – полягає у з'ясуванні ролі Миколи Козака в українському визвольному русі 1930–1940-х рр. *Методологія дослідження* спирається на принципи історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії українського визвольного руху на основі невідомих раніше архівних документів досліджено життєвий шлях Крайового провідника ОУН на північно-західних українських землях Миколи Козака. З'ясовано, що його постать помилково ототожнювали з іншою особою. **Висновки.** Микола Козак відіграв непересічну роль в українському визвольному русі 1930–1940-х рр. Його діяльність охоплює терени Станіславщини, Лемківщини, Вінничини, Волині, Рівненщини та Тернопільщини. За його ініціативи на території Волині та Західного Полісся протягом осені 1943 – осені 1945 р. відбувалися масові ліквідації осіб, запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами. Його

активність та фанатичність у цьому напрямі відзначали багато сучасників. Найбільшим успіхом Миколи Козака у боротьбі з радянською агентурою була його оперативна гра з представниками центральних органів НКВС УРСР в Києві за участі Людмили Фої. Негативним наслідком радикальної контррозвідальної діяльності «Вівчара» стало виникнення численної опозиції «чисткам» всередині підпілля ОУН на Рівненщині. На початку 1946 р. її очолив земляк та колишній товариш Миколи Козака – Степан Янішевський («Далекий»). Наслідки цього розколу оунівцям вдалося подолати лише на початку 1950 р.

Ключові слова: Витвиця; Долина; кооператив; ОУН; Вінниця; поліція; Волинь; СБ; ПЗУЗ; радянська агентура; оперативна гра; опозиція; розкол.

Yaroslav ANTONIUK

Candidate of Historical Sciences, Assistant of the Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine, 7 Zolotvoretskaya Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (history.volyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-3588-2017c>

To cite this article: Antoniuk, Ya. (2019). Mykola Kozak («Smok», «Chuprynko», «Vivchar»): neodnoznachna postat Kraiovoho referenta SB ta providnyka OUN na PZUZ [Mykola Kozak («Smok», «Chuprynko», «Vivchar»): ambiguous figure of regional security referent and OUN leader in the North-Western Ukrainian territories]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 199–220. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184676 [in Ukrainian].

MYKOLA KOZAK («SMOK», «CHUPRYNKO», «VIVCHAR»): AMBIGUOUS FIGURE OF REGIONAL SECURITY REFERENT AND OUN LEADER IN THE NORTH-WESTERN UKRAINIAN TERRITORIES

Summary. *The aim of the study is to clarify the role of Mykola Kozak in the Ukrainian liberation movement of the 1930s – 1940s. The methodology of the study is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate*

narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that for the first time in the historiography of the Ukrainian liberation movement the life path of the OUN Regional Leader in the North-Western Ukrainian territories of Mykola Kozak was explored on the basis of previously unknown archival documents. It was discovered that his figure was mistakenly identified with another person. Conclusion. Mykola Kozak played an extraordinary role in the Ukrainian liberation movement of the 1930s – 1940s. His activity covered the territories of Stanislavivshchyna, Lemkivshchyna, Vinnytsia, Volyn, Rivne and Ternopil. The mass liquidations of the suspected of cooperation with Soviet special services took place in the territory of Volyn and Western Polissia during the autumn of 1943 – the autumn of 1945, due to his initiative. His vigour and enthusiasm in that direction was noted by many of his contemporaries. Mykola Kozak's greatest success in the fight against the Soviet agency was his operative game with the representatives of the central bodies of the NKVD of the USSR in Kyiv with the participation of Liudmyla Foi. A negative consequence of the radical counter-intelligence activity of «Vivchar» was the emergence of numerous oppositions to the «purges» within the underground of the OUN in the Rivne region. In the beginning of 1946 it was headed by a fellow countryman and a former friend of Mykola Kozak – Stepan Yanishevsky («Dalekyi»). The effects of that split were only overcome by the ounivtsi in the early 1950s.

Keywords: *Vytvytsia; Dolyna; cooperative; OUN; Vinnytsia; police; Volyn; SB; North-Western Ukrainian territories; Soviet agents; operative game; opposition; split.*

Постановка проблеми. Уявлення про вплив окремої особи на історичні процеси допомагає глибше їх збагнути. Особливо актуальним це правило є для вивчення регіональних особливостей українського визвольного руху. Однією з таких постатей є Микола Козак, який відіграв непересічну в діяльності підпілля ОУН на території Волині та Полісся. Саме з ним пов'язують розгортання радикальних методів боротьби з радянською агентурою, а також відокремлення на Рівненщині численної опозиції на чолі з Степаном Янішевським («Далеким»). Миколі Козаку приписували винайдення методу допиту «станком» (Авт. – зв'язаного підозрюваного підвішували та били або припікали

вогнем). Водночас його вважали одним із найвидатніших референтів СБ та провідників Крайового проводу ОУН та ПЗУЗ, який зумів ефективно протидіяти радянській агентурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біографічні довідки про Миколу Козака подано у книгах Петра Содоля (1994, с. 87–88), Дмитра Веденеєва, Геннадія Биструхіна (2007, с. 472–473) та Ярослава Антонюка (2014, с. 340–341). Загалом усі вони повторюють текст виданого у 1950 р. Проводом ОУН на ПЗУЗ некролога. Лише Володимир Ковальчук та Валерій Огороднік доповнили згаданий текст інформацією з радянських документів про обставини загибелі Миколи Козака. При цьому їм не вдалося уникнути типових для попередніх авторів помилок (Ковальчук & Огороднік, 2011, с. 113–114). Чимало сторінок з маловідомого юнацького періоду життя Миколи Козака подано у мемуарах Омеляна Ковалюка (2016). Більш ґрунтовно істориками було досліджено оперативну гру Миколи Козака з органами НКВС УРСР. Цю проблему досліджували: Іван Білас (1994, с. 363–364), Петро Боярчук (1995), Дмитро Веденеєв та Геннадій Биструхін (2007, с. 93–95). Володимир Іванченко присвятив головній дійовій особі згаданої оперативної гри – Людмилі Фої, окрему книгу (Іванченко, 2009). Незважаючи на значний науковий інтерес, досі непересічна постать Миколи Козака не досліджувалася окремою публікацією.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі Миколи Козака в українському визвольному русі, а також встановленні дійсних фактів його біографії.

Виклад матеріалу. Народився Микола 22 лютого 1914 р. в с. Рахиня Долинського повіту (Австро-Угорська імперія) в сім'ї Василя Козака та Марії Гаврилишин (ДАЛО, ф. 1062, оп. 2, спр. 342, арк. 120). На той час вони уже виховували сина Іллю та доньку Ольгу. Через шість років у сім'ї народилася ще одна дитина – Емілія. Початкову освіту Микола здобув у місцевій 6-річній школі. Поглиблені знання він отримав у приватного репетитора Леся Денисюка (поштового урядника з Коломиї, який на пенсії займався освітою сільських дітей). Програма його викладання базувалася на основі польської реальної чотирирічної гімназії. Її особливістю була заміна латиської та грецької мови на есперанто, яку вивчали за журналами, виданими у Японії. Завдяки отриманим знанням Миколі вдалося 1933 р. за конкурсом

влаштуватися продавцем Ревізійного союзу українських кооператорів «Сила» в Долині (Коваль, 2016, с. 21–22).

Будучи національно свідомим юнаком, у другій половині 1934 р. він вступив до місцевого осередку ОУН. За версією польської поліції, Микола Козак очолював у ньому «бойовий відділ». Легальним прикриттям згаданого осередку було товариство «Сокіл». 20 лютого 1937 р. на полі поблизу с. Рахиня невідомими особами пострілом з револьвера був убитий 30-річний місцевий житель Іван Бабич. Наступного дня за підозрою у злочині поліція заарештувала Миколу. Розслідування встановило, що напередодні його виключили зі згаданого товариства, нібито за комуністичні погляди. Поліцейські припускали, що його запідозрили у зраді Ярослава Горбового та засудили до страти. За версією слідства, «вирок» нібито виконав Микола. Його адвокатом на судовому процесі в Стрию був Володимир Горбовий. Згідно з обраною стратегією захисту увагу присяжних зосередили на свідченнях аморальної поведінки Бабича (неодноразово потрапляв у неприємності через інтимні стосунки з чужими жінками). Адвокат зауважив, що Микола приятелював з Бабичем та часто грав разом з ним у карти (ДАЛО, ф. 1062, оп. 2, спр. 342, арк. 120, 134–135).

Стоять Микола Козак (зліва), Ольга Козак-Клим, Павло Клим

Ймовірно обрана Горбовим стратегія захисту виявилася ефективною. За вироком суду від 1 березня 1938 р. Микола отримав лише три роки ув'язнення (Мірчук, 2007, с. 708). На волю він вийшов у вересні 1939 р. та одразу виїхав до Кракова, де влаштувався працювати в «Українському допомоговому комітеті» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 214). З початку 1940 р. Микола очолював Лемківський повітовий провід ОУН, мешкаючи в містах Сянок та Перемишль (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 103). У складі похідної групи ОУН він прибув 21 липня 1941 р. на Поділля, де очолив Кам'янець-Подільський обласний провід ОУН. Тоді ж, за його наказом, Кузьма Богдан («Кайдаш») організував в Козятині, під прикриттям книжкового магазину, пункт зв'язку ОУН (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1981, арк. 160). У жовтні того ж року в Проскуріві Миколу заарештувало гестапо. За відсутності доказів зв'язку з підпіллям його звільнили. Остерігаючись повторного арешту, він дістав фіктивні документи на прізвище Степаненко та виїхав до Вінниці, де одразу приєднався до роботи підпілля ОУН.

Влітку 1942 р. Микола отримав від обласного військового референта Федора Беліченка вантажне авто з зерном, яке намагався вивезти за місто. Однак здійснити цього не вдалося. На виїзді з Вінниці Миколу заарештував інспектор кримінальної поліції Дмитро Мефодовський. Про згадану подію майже одразу дізнався заступник начальника з господарських справ кримінальної поліції Степан Янішевський (його земляку з с. Витвиця Долинського повіту), який водночас під псевдонімом «Ярема» займав посаду обласного референта СБ. Використовуючи службове становище, він забрав справу Миколи собі та звільнив затриманого (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 215). Намагаючись легалізувати земляка, «Ярема» влаштував його інспектором кримінальної поліції. Щобільше, надав Миколі частину свого помешкання в приватному будинку на вул. Дорошенка, 18 (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 68, арк. 145–146). Власну кімнату в будинку на вулиці паралельній з Ленінським проспектом він отримав лише у січні 1943 р. (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 53).

На той час Микола очолив Вінницький обласний провід ОУН та друкарню Київського Крайового проводу ОУН, яка видавала газету «За Самостійну Україну!» (Коломієць, 2010, с. 117).

Містилася вона у підвалі багатоквартирного будинку. Його жителі не знали про це. Співробітники друкарні конспіративно заходили туди вночі та працювали впродовж усієї доби. Сторожу будинку за мовчанку оунівці справно платили хабар (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 233). Наприкінці листопада 1942 р. Микола налагодив у Львові зв'язок з організаційним референтом Проводу ОУН Ярославом Старухом («Стягом») (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 2, арк. 210–211). Паралельно відбувалася тісна співпраця з провідником ОУН на ПЗУЗ Дмитром Клячківським («Климом Савуром») (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 53).

Наприкінці лютого 1943 р. гестапо заарештувало у Києві провідника ОУН на Східно-Українських землях Пантелеймона Сака («Могилу»). Дізнавшись про це, Микола Козак та Степан Янішевський вирішили виїхати з Вінниці (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 9, арк. 437). Спеціально для їхньої евакуації «Клим Савур» надіслав зв'язкового Мирона Бабича («Богдана») (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 55). За версією Євгена Альтіяно-Попівського причина була іншою. Нібито їх зрадив інспектор кримінальної поліції Андрій Матківський (оунівець, син священника УАПЦ). Спеціально для евакуації Федір Беліченко надав вантажне авто. Озброєний пістолетом та гранатами, він разом із водієм їхав у кабіні, а Микола Козак, Степан Янішевський та Євген Алетіяно-Попівський – в кузові. 18 березня 1943 р. вони дісталися Житомира. Завдяки «Богдану» місцевий осередок ОУН надав їм притулок та допоміг наступного дня залізницею дістатися Звягеля. Їхніми попутниками були виснажені боями італійські військові, які верталися з-під Сталінграда. Діставшись потрібної залізничної станції, оунівці на ходу заскочили до вантажного вагону, який їхав у Здолбунів. Переїжджаючи старий польсько-радянський кордон, вони одразу зауважили суттєву різницю в опатності будинків та добробуті населення. Зі Здолбунова підпільники йшли пішки та дісталися надвечір 23 березня 1943 р. с. Бармаки біля Рівного (Альтіяно-Попівський, 1980, с. 51, 55). Там їх передали іншому зв'язковому, який забезпечив притулок, а наступного дня організував у с. Малий Житин Олександрійського р-ну зустріч з «Климом Савуром». Після розмови він передав Миколу Козака та Степана Янішевського 25 березня 1943 р. у підпорядкування референта СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Василя

Макара («Безрідного») (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 67923, т. 1, арк. 261). Після короткої бесіди Микола Козак очолив референтуру СБ у штабі Південної групи УПА Петра Олійника («Енея»). У цей час він користувався псевдонімом «Смок» та полюбляв ходити у військовій формі польського офіцера (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 216). Протягом вересня 1943 р. Микола з «почетом» базувався на чеському хуторі за кілометр від с. Мости Мізоцького р-ну (Артизов, 2012, с. 528).

Збереглося кілька описів зовнішності Миколи Козака. Згідно зі свідченнями Янішевського, він був худорлявим брюнетом високого зросту, мав довге волосся, яке зачісував назад, а також два золоті зуби. За характером був людиною комунікабельною. Під час розмови часто перебивав співрозмовника та завжди відстоював свою думку. Вирізнявся впертістю, наполегливістю та сміливістю. Завжди був акуратним і чистим (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 225). Референт СБ Кременецького надрайону Микола Ящук («Хмара») зазначав, що Микола мав продовгувате бліде обличчя, темно-сірі очі, широкі чорні брови, високий лоб з пролисами, довгий тонкий ніс орлиної форми, під час розмови губи нервово посмикувалися. Інколи в нього траплялися випадки «чорної хвороби» (епілепсії) (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67640, арк. 24). Зв'язкова ОУН Раїса Трофімчук описувала його особисті якості так: «хитрий, говорить повільно, любить жартувати, гордий, самовпевнений» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-7736, т. 1, арк. 142). Референт СБ Костопільського р-ну Федір Сидорчук («Гаврило») згадує, що він був жорстоким та безжальним до ворогів «нервовим, але вмів себе стримувати» (Артизов, 2012, с. 528).

Існує також дві версії знайомства Миколи з його дружиною 23-річною Ніною Беліченко («Зіна», «Аниченко», «Ліда»). Згідно зі свідченнями Янішевського, це відбулося ще у Вінниці (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 215). Сама ж Ніна зазначала, що познайомилася з чоловіком уже на Рівненщині, де займала посаду санітарного референта Здолбунівського надрайону. Згідно з описом її зовнішності мала красиві риси обличчя, біляве волосся, високий зріст, любила гарно вдягатися. Крім того, вона закінчила кілька курсів Вінницького медичного інституту. На початку листопада 1943 р. Микола та Ніна вирішили обвінчатися. Часу на це було обмаль, адже наближався малий піст. Тому

виклик «Зіни» у справах до командира «Енея» загрожував зривом вінчання. Занепокоєний запізненням нареченої, Микола Козак організував її розшук через пункти зв'язку ОУН. Знайти «Зіну» йому вдалося поблизу с. Будераж Здолбунівського р-ну (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 72068, арк. 52). Саме там 26 листопада 1943 р. у місцевій церкві Пресвятої Богородиці (збудована 1850 р.) відбулося вінчання. На двох в'їздах до села розставили патрулі. Паролем було слово «поп», а відповіддю: «паламар». Щодо цього вартові жартували. Якщо людина називала пароль, вони запитували: «Якщо ти піп, то чому не в церкві? Хто ж «Смока» вінчає?» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-7736, т. 1, арк. 141–142). Обряду вінчання Микола та Ніна не знали, тому поводили себе розгублено. Коли дружка «Медуна» підказала «Смоку» цілувати ікону, він розгублено спитав: «Кого, тебе?» (Гавришко, 2015). Ймовірно після цього Микола зацікавився звичаями Волині. Свої етнографічні дослідження він записував у окремих зошит (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 155).

Сімейне життя Миколи тривало недовго. Уже в січні 1944 р. Ніна важко захворіла ураженням печінки. Після цього чоловік відвіз її на лікування подалі від лінії фронту – до одного з сіл поблизу м. Броди, а через місяць – до будинку вчительки с. Тростянець Золочівського р-ну Надії Бондар. Окрім того, Микола забезпечив Ніну фіктивними німецькими документами на ім'я Ксенії Сергіївни Ганкевич.

Востаннє «Зіна» та «Смок» бачилися у березні 1944 р. Через три місяці Ніна разом з Надією виїхали в с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну. Звідти 7 вересня 1944 р. дружина «Смока» перебралася до Львова, де через тиждень влаштувалася працювати начальником кадрів окружного відділу електромереж (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 72068, арк. 50–52, 66). Слід зазначити, що Микола Козак важко переживав розлучення та дуже ревнував. Розпитуючи зв'язкову ОУН Раїсу Трофімчук про ситуацію у Львові, він сумно промовив: «Зіна моя, напевне, вийшла заміж за якогось енкаведиста» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-7736, т. 1, арк. 136).

На початку 1944 р. Микола Козак активно займався підготовкою СБ до переходу лінії фронту. Зокрема, організував у лютому евакуацію «вишколу» СБ на хутір Березина Шумського р-ну Тернопільської обл. Прибувши туди у супроводі 25 охоронців, «Смок» наказав референту СБ Кременецького надрайону Андрону

Лук'янчуку («Палію») негайно виїжджати. Наступні два тижні вони рейдували територією Великодедеркальського, Лановецького та Вишнівського р-нів. На три дні згадана група зупинилася в с. Старий Олексинець Почаївського р-ну. Саме там на них натрапив підрозділ радянських військових. У результаті перестрілки есбістам вдалося вирватися з оточення. Після цього група розділилася. «Смок» зі своєю охороною перейшов на територію Залозцівського р-ну, а «Палій» залишився у Почаївському р-ні (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67640, арк. 21–22).

На початку серпня 1944 р. у Суському лісі Олександрійського р-ну Рівненської обл. відбулася нарада Проводу ОУН на ПЗУЗ. Заступником Крайового референта СБ Олексія Присяжнюка («Мітли») на ній призначили Миколу Козака. Саме у цей час повною мірою проявився радикалізм Миколи Козака у боротьбі з радянською агентурою. За даними КДБ, саме він був ініціатором масового внутрішнього терору всередині підпілля ОУН та УПА на Волині, а також винайшов метод допиту «станком» (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 31, 72). Насправді згадані версії виглядають малоімовірними.

Протягом літа 1944 р. «Смок» спільно з референтом СБ Рівненської округи Миколою Андрошуком («Вороним») готували в с. Дермань Мізоцького р-ну Рівненської обл. місце для базування керівників ОУН та УПА. Ними було створено розгалужену агентурну мережу інформаторів та кілька боївок СБ. Завербована органами НКВС зв'язкова ОУН свідчила 18 листопада 1944 р. про її допит в Дермані Миколою Козаком: «присівши зі мною на розстелене на землі одіяло, «Смок» гіпнотизував мене очима, в суворому офіційному тоні почав допит – хто я, звідки прийшла, як потрапила на зв'язковий пункт «Славка», кого знаю зі співробітників «Леміша», через які пункти була зв'язана з ним раніше, які завдання отримала від «Леміша» (Авт. – Василь Кук), чи отримувала від «Леміша» дозвіл на виїзд з Кременця до Львова та інше». Коли «Соломія» назвала новий псевдонім Василя Кука – «Іван», Микола Козак зробив зауваження, що «хизуватися» знанням псевдонімів керівників ОУН неприпустимо. Скрізь діє щільна мережа агентів НКВС, які усе чують та можуть «довгий язик» використати. Як зазначалося у документі: «Олов'яними, незворушними очима «Смок» протягом 1–2 хвилин уважно

на мене дивився, намагаючись заглянути в душу, а потім чітко та повільно сказав не позбавлене змісту пророцтво: Ви ще не знаєте більшовицької дійсності і якщо наразі не являєтесь сексотом НКВД, то найближчим часом ним станете» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-7736, т. 1, арк. 131–136).

У жовтні того ж року «Смок» зустрівся в Людвипільському лісі з референтом СБ Крайового проводу «Одеса» Степаном Янішевським («Далеким»). Під час інструктажу він наказав давньому приятелю посилити виявлення агентури НКВС серед «східняків» у керівництві підпілля ОУН і УПА. У грудні «Далекий» відправив «Чупринко» листа з повідомленням про арешт кількох згаданих осіб. Незважаючи на застосування до них фізичних методів допиту, жодних даних про зв'язок з органами НКВС здобути не вдалося. Отримавши цього листа, «Смок» оголосив «Далекому» догану і наказав негайно виконати поставлені завдання (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 217–218). На той час «Смок» з охороною базувався у криївці, яка була в лісі між селами Обгів та Ступно Мізоцького р-ну. Її викопали у невеликому пагорбі, оточеному зі всіх сторін непрохідними болотами (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67640, арк. 23).

У січні 1945 р. «Смок» викликав до себе на хутір біля с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл. «Далекого». Цього разу він інструктував його, що потрібно звернути увагу на дезертирів з Червоної армії. На думку «Смока», серед них було багато агентів НКВС. Крім того, він зазначав, що завербовані ще в 1940–1941 рр. «сексоти» активізували роботу. За часів німецької окупації вони себе не проявляли. Чимало з них зуміли отримати керівні посади в підпіллі ОУН та УПА.

Наступна зустріч «Далекого» зі «Смоком» відбулася у лютому 1945 р. в с. Борівка Деражненського р-ну. У цей час він проводив допити трьох осіб, запідозрених у зв'язках з органами НКВС. Один із них був композитором зі Львова, який за власної ініціативи намагався зв'язатися з підпіллям ОУН. На допитах «Смок» з'ясував, що усі згадані особи працювали на радянські спецслужби та наказав їх стратити. Уже через місяць Микола Козак під псевдонімом «Дядя Ч» разом з Іваном Литвинчуком («Дубовим») проводив інспекцію підрозділів УПА на території Степанського р-ну (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67865, арк. 22).

Микола Козак (зліва) та Іван Литвинчук (справа)

У квітні 1945 р. в Людвипільському лісі відбулася нарада Проводу ПЗУЗ. У ній брали участь: Петро Олійник («Еней»), Іван Литвинчук («Дубовий»), Федір Воробець («Верещака») та «Далекий». Головним питанням було обговорення ситуації, що склалася після загибелі «Клима Савура». Тимчасово на його посаду ухвалили призначити Миколу Козака, який тоді змінив свій псевдонім на «Чупринко» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 48139, арк. 30–31). Після цього на зв'язок з Василем Куком («Лемішем») до Кременецького р-ну було відправлено «Енея». Через кілька тижнів він привіз інструкції Проводу ОУН та затвердження Миколи Козака на новій посаді (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 57–59).

На початку червня 1945 р. «Чупринко» знову викликав до себе Степана «Далекого» та наказав йому заарештувати, допитати і стратити трьох оунівців з с. Борівка Деражненського р-ну Рівненської обл. На його думку, вони видали органам НКВС місце стоянки «Клима Савура» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 218–219). Невдовзі СБ заарештувала зазначених осіб. Однак на допитах виявилось, що вони жодного зв'язку з органами НКВС не мають, і їх звільнили. «Смок» залишився невдоволеним перебігом розслідування та вимагав їх повторно допитати. Однак на

той час згадані оунівці загинули в сутичці з оперативною групою НКВС (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 60).

Найвідомішою та найуспішнішою операцією Миколи Козака (на той час мав псевдо «Вівчара») була його оперативна гра з органами НКДБ УРСР за участі Людмили Фої («Оксани»). На початку 1945 р. досвідчений «чекіст» Сергій Карін-Данилеко подав ідею створення легендованого «Проводу ОУН на СУЗ». Головним його завданням було просування до складу керівництва ОУН агентури. На чолі цієї легендованої структури поставили досвідчених агентів: Михайла Захаржевського («Таран», «Донець», «Микола») та Катерину Міньковську («Свгенію»). До них долучили завербовану учасницю Київського осередку ОУН – Людмилу Фою («Оксану») та зв'язкову з Луцька Антоніну Калуженко («Зоя») (Веденєєв & Биструхін, 2007, с. 93–94). Згадана агентурна група отримала сфабриковані чекістами підпільні документи. Серед них «лист українських націоналістів» з погрозами на адресу письменника Максима Рильського (Боярчук, 1995). 6 травня 1945 р. Фоя та Калуженко прибули до Луцька та намагалися вийти на зв'язок з оунівцями. Під час цього їх схопила районна боївка СБ Петра Тихнюка («Михася»). Допит Людмили Фої проводив особисто Микола Козак. Підпільниця одразу йому зізналася, що була завербована органами НКДБ та детально розповіла про свої агентурні завдання. Натомість Калуженко вперто заперечувала зв'язок з органами НКДБ та зрештою була страчена. Натомість «Вівчар» повірив у щирість Людмили Фої та вирішив її використати у оперативній грі (Білас, 1994, с. 363–364). За його завданням 23 липня 1945 р. підпільниця повернулася до Києва (Веденєєв & Биструхін, 2006b, с. 212). Під час розмов з представниками центрального апарату НКДБ – генерал-лейтенантом Дроздецьким, Йовенком та Генельзоном – Фоя зуміла запевнити їх в успіху операції та необхідності направлення до Луцька «Тарана» з «Свгенією» (Веденєєв & Биструхін, 2006a, с. 198). Внаслідок цього 5 серпня 1945 р. Захаржевський був схоплений поблизу Луцька СБ. На допитах досвідчений резидент НКДБ дотримувався відпрацьованої легенди. Однак на очній ставці почав «сипатися» та погодився написати лист до Києва із пропозицією викликати Міньковську. 8 вересня 1945 р. Фоя знову успішно відвезла документи до Києва та через 11 днів повернулася разом з «Свгенією»

(ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1981, арк. 158). Наступного дня, на пункті зв'язку в ліс на північ від міста, їх забрала боївка СБ «Михайся». Після допиту Мінковську стратили (Веденєєв & Биструхін, 2007, с. 93–94). Певний час органи НКДБ не здогадувалися про провал операції. Остаточо це з'ясувалося лише у квітні 1946 р. (Іванченко, 2009, с. 37). За «порятунок організації на ПЗУЗ» Микола Козак рішенням УГВР від 8 жовтня 1945 р. був нагороджений Золотим Хрестом Заслуги. Існує версія нібито між ним та Фоєю зав'язалися інтимні стосунки (Гавришко, 2015). Насправді це малоймовірно. Навпаки «Вівчар» підкреслював, що, будучи галичанином, має високі моральні переконання та доведе це своїй дружині «Зіні» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-7736, т. 1, арк. 136). Крім того Фоя мала щасливий шлюб з референтом пропаганди Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ «Максимом Атом» (Ковальчук & Огороднік, 2011, с. 194–195).

Протягом осені 1945 р. Микола Козак більшість часу базувався на хуторах с. Романів Теремнівського р-ну (за 4 км. від Котівського лісу). При ньому постійно перебувала група слідчих СБ на чолі з «Костею» та з 20–30 кінних вояків. Спочатку її очолював «Бойко», а після грудня 1945 р. – «Кирик». Крім охоронних, вони виконували кур'єрські функції (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 125–126). Остання зустріч «Далекого» та «Чупринко» відбулася у Котівському лісі в жовтні 1945 р. (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 222). Янішевський попросив Козака звільнити його від займаної посади. «Чупринко» з цим погодився та хотів перевести «Далекого» до свого «почету» (Ковальчук & Огороднік, 2011, с. 407). Однак подальші події не дали можливості цього здійснити. Через провокацію органів НКВС, 4 грудня 1945 р. провідник Краю «Одеса» Федір Воробець («Верещака») наказав роззброїти та заарештувати «Далекого» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 5, арк. 41). У відповідь той вимагав доставити його на суд до «Чупринко». Під час суперечки «Далекому» вдалося вискочити через вікно будинку та втекти верхи на коні (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 2, арк. 54). Наступного дня він скликав на хуторі поблизу с. Бочаниця Гошанського р-ну нараду своїх прибічників та проголосив створення опозиційного Крайового проводу «Одеса» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 1, арк. 48).

У цей час, а саме 9 грудня 1945 р., Микола Козак виїхав з с. Романів до Тернопільщини. Так він unikнув оточення через п'ять днів та знищення оперативною групою НКВС криївки членів Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ (Вовк & Кокін, 2006, с. 44). Того ж місяця «Чупринко» з охороною бачили в с. Майдан Мізоцького р-ну Рівненської обл.

Микола Козак (зліва) та Валерій Бондарчук (справа)

Наприкінці грудня того ж року Микола Козак прибув до с. Базниківка Бережанського р-ну. Наказав двом найбільш надійним охоронцям залишитися, а іншим повертатися до Романова. Того ж дня вони зв'язалися в с. Ярославичі Зборівського р-ну з Василем Куком («Лемішом»). Разом з ним «Чупринко» перебував в криївці усю зиму. Лише у травні 1946 р. він прибув до Рівненського окружного провідника Анатолія Маєвського («Уліяна») в с. Дермань Здолбунівського р-ну (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 125). Після цієї події між «Чупринко» та «Далеким» розпочалася тривале листування, яке мало на меті дійти компромісу

(ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67426, т. 2, арк. 93). Згадані листи містили взаємні звинувачення та були глибоко емоційними (Вовк & Кокін, 2006, с. 1149–1260; Кокін та ін., 2007, с. 53–58). Паралельно Микола намагався перехопити у «далеківців» вплив на підпілля ОУН Кам'янець-Подільської, Житомирської, Київської та Вінницької обл. Восени 1946 р. на горі «Болярня» у Дубенському р-ні відбулася його зустріч з давнім приятелем – референтом СБ Тернопільської округи Богданом Кузьмою («Кайдаша»). Вони обговорювали необхідність підібрати людину, яка б могла очолити згадану роботу на сході (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1981, арк. 160).

6 червня 1948 р. Микола Козак отримав військове звання майора СБ. Водночас на посаду провідника ОУН на ПЗУЗ призначили Василя Галасу («Орлана»), який мав шляхом переговорів приєднати «далеківців». Останні роки «Чупринко» активно займався літературною роботою. Писав під псевдонімами «Степан Орач» та «О. Лука» вірші, а також редагував часопис «За волю нації» (Антонюк, 2014, с. 341).

4 лютого 1949 р. агент МДБ «Петров» повідомив, що в с. Пітушків Острожецького р-ну Рівненської обл. часто навідуються оунівці. Для перевірки цієї інформації начальником відділу обласного 2-Н УМДБ майором Журавльовим туди було спрямовано оперативно-військову групу на чолі зі старшим оперуповноваженим Земсковим і старшим сержантом Савицьким. Вночі 7 лютого вони непомітно підійшли до вказаного «Петровим» будинку Тимофія Пархомея на околиці с. Пітушків та організували засідку. Несподівано почувши два постріли, вони розпочали штурм. Підійшовши до будинку, сержант Савицький помітив поблизу сараю двох невідомих осіб, які відкрили по ньому стрілянину. Після цього оперативна група прийняла бойовий порядок та відкрила вогонь у відповідь. У результаті перестрілки двоє згаданих оунівців загинуло. У цей час Микола Козак забіг до кривки, яка розташовувалася за 15 м. від клуні та знищив таємні документи. Зрозумівши, що шансів вирватися з оточення нема, він вистрілив собі у голову (Ковальчук & Огороднік, 2011, с. 113). Серед захоплених документів виявили листи до «Михайла» з планами налагодження співпраці з литовськими «лісовими братами».

Посмертне фото Миколи Козака

Спочатку загиблого Миколу Козака помилково ідентифікували як Івана Литвинчука («Дубового») (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 18–29). Лише через кілька днів заарештований Степан Янішевський його опізнав. На підтвердження назвав відомі йому прикмети: металеві зуби, колір очей та інше, які підтвердив огляд тіла. Згадану інформацію підтвердив також колишній референт СБ Кременецького надрайону ОУН Михайло Ящук («Хмара») (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 1061, арк. 33–34). Незважаючи на допити багатьох підпільників, які особисто знали Миколу Козака, і аналіз величезної кількості оонівських документів, радянські органи держбезпеки допустилися помилки у встановленні його особи. Вони вважали, що Крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ, який користувався псевдонімами: «Богдан», «Вівчар» (1946–1947), «Гриша» (1943–1944), «Панько», «Петро», «Плугатор», «Смок» (1943–1946), «Степаненко», «Сум», «Упав», «Чавун» (1946), «Чупринко» (1945–1946), «Дядя Ч», «Кучма Петро» (1946), «Панас Чупринко», «Сергій Хортиця», «С-к» (1945–1946), «Чоренко» (1946), а також поштовими адресами: «456», «553» (1948), «555» (1946), «675» (1946), «715», «3344», нібито був Козак Богдан Михайлович, народжений 1913 р. у с. Трибоківці Новострілищанського р-ну Дро-

гобицької обл. (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 35). Зокрема, згадане твердження міститься у документі КДБ від 5 жовтня 1960 р. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 8, арк. 3). Згодом у численних дослідженнях згадана помилка повторювалася. Навіть історики, які правильно (Авт. – за некрологом) писали ім'я – Микола, помилково зазначали по-батькові – Михайлович (потрібно – Васильович).

Підпілля ОУН вшанувало пам'ять про Миколу Козака виданням 5 лютого 1950 р. 5 тисяч примірників некролога з портретною гравюрою. Через два роки було видано ще 5 тисяч згаданих некрологів (Ніколаєва, 2012, с. 93, 96). Крім того, його іменем у 1950 р. назвали одну з друкарень ОУН на ПЗУЗ (Ковальчук & Огороднік, 2011, с. 271).

Висновки. Постать Миколи Козака відіграла непересічну роль в українському визвольному русі 1930–1940-х рр. Географічно його діяльність охоплює терени Станіславщини, Лемківщини, Вінничини, Волині, Рівненщини та Тернопільщини. Саме Миколі Козаку приписують ініціативу розгортання масштабного внутрішнього терору у підпіллі ОУН та УПА на північно-західних українських землях. Його активність та фанатичність у цьому напрямі відзначали багато колег. Найбільшим успіхом Миколи Козака у боротьбі з радянською агентурою була оперативна гра з представниками центральних органів НКВС УРСР. Негативним наслідком діяльності «Чуринко» став конфлікт з Степаном Янішевським та розкол у 1946 р. підпілля ОУН на Рівненщині.

Перспективним напрямом подальший досліджень є підготовка окремої книги про життєвий шлях Миколи Козака.

Джерела та література

- Альтіяно-Попівський, Є.** (1980). *З ідеєю в серці – зі зброєю в руках*. Лондон: Українська Видавнича Спілка у Великій Британії.
- Антонюк, Я.** (2014). *Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955)* (Т. 13). Торонто; Львів: Літопис УПА.
- Артизов, А.Н.** (Ред.). (2012). *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы. Т. 2: 1944–1945*. Москва: РОССПЭН.
- Білас, І.** (1994). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 1). Київ: Либідь.
- Боярчук, П.** (1995, 15 червня). Як волинські бандерівці Рильського врятували. *Волинь (Луцьк)*.
- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г.** (2006а). *Мечі і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945*. Київ: Генеза.
- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г.** (2006б). *«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»*. *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г.** (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.

- Вовк, О., & Кокін, С.** (Упоряд.). (2006). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запліля 1944–1946*. Київ; Торонто.
- Гавришко, М.** (2015, 16 жовтня). «Били мене палками, ногами, вставляли пальці рук між двері». *Gazeta.ua*. Взято з <https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/bili-mene-palkami-nogami-vstavlyali-palci-ruk-mizh-dveri/652859?mobile=true>.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Іванченко, В.** (2009). *Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої* (Т. 8). Торонто; Львів: Літопис УПА.
- Коваль, О.** (2016). *Спомини мого життя: Львів–Aushwitz–Брюссель*. Львів: Галицька видавнича спілка.
- Ковальчук, В., & Огороднік, В.** (Упоряд.). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр.* Київ; Торонто.
- Кокін, С., Сердюк, Н., Сердюк, С., & Сергійчук, А.** (Упоряд.). (2007). *Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)*. В. Сергійчук (Ред.). (Т. 2). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Коломієць, І.** (2010). *ОУН-УПА на Вінничині в роки боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу*. Літин.
- Мірчук, П.** (2007). *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* (Вид. 3, допов.). Київ: Українська видавнича спілка.
- Ніколаєва, Н.** (2012). *Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр.* Торонто; Львів.
- Содоль, П.** (1994). *Українська повстанча армія, 1943–49: довідник*. Нью-Йорк: Пролог.

References

- Altiano-Popivskyi, Ye.** (1980). *Z ideieiu v sertsii – zi zbroieiu v rukakh [With the ideal in the heart and arms in the hands]*. London: Ukrainiska Vydavnycha Spilka u Velykii Brytanii [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2014). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh u postatiakh kerivnykiv. Volynska ta Brestska oblasti (1930–1955) [Ukrainian Liberation Movement Through the Biographies of Its Leaders. Volyn and Brest Oblasts (1930–1955)]*. (Vol. 13). Toronto; Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Artizov, A.N.** (Ed.). (2012). *Ukrainskie natsionalisticheskie organizatsii v gody Vtoroi mirovoi voyny: dokumenty. T. 2: 1944–1945 [Ukrainian nationalist organizations in the period of the Second World War: Documents. Vol. 2: 1944–1945]*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].

- Bilas, I.** (1994). *Represyвно-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine (1917–1953): socio-political and historical and legal analysis]*. (Vol. 1). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Boiarchuk, P.** (1995, June 15). Yak volynski banderivtsi Rylskoho vriatuvaly [How Volyn Banderites have been saving Rylskiy]. *Volyn (Lutsk)* [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2006a). *Mechi i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945 [Sword and Tryzub. Intelligence and counterintelligence of the Ukrainian nationalists movement and UPA. 1920–1945]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2006b). «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...». *Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoj armii. 1940–1950-ti roky [Insurgent intelligence works accurately and courageously...]*. *The documentary legacy of the special services units of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940–1950s.* Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl 1945–1980-ti roky [A duel without compromises. The confrontation between the OUN Security Service subdivisions and the Soviet intelligence forces 1945–1980s]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vovk, O., & Kokin, S.** (Comps.). (2006). *Litopys UPA. Nova seriia. Vol. 8: Volyn, Polissia, Podillia: UPA ta zapillia 1944–1946 [Litopys UPA New Series. Vol. 8: Volyn, Polissia, Podillia: UPA and its Rear Line 1944–1946]*. Kyiv; Toronto [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015, October 16). «Byly mene palkamy, nohamy, vstavlialy paltsi ruk mizh dveri» [«I was beaten with sticks, feet, my fingers were inserted between the doors»]. *Gazeta.ua*. Retrieved from <https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/bili-mene-palkami-nogami-vstavlyali-palci-ruk-mizh-dveri/652859?mobile=true> [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv region] [in Ukrainian].
- Ivanchenko, V.** (2009). *Kvitka u chervonomu pekli: zhyttievyi shliakh Liudmyly Foi [The flower in red hell: the life of Liudmyla Foia]*. (Vol. 8). Toronto; Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].

- Koval, O.** (2016). *Spomyny moho zhyttia: Lviv–Aushwitz–Brussels [Memories of my life: Lviv–Aushwitz–Brussels]*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V., & Ohorodnik, V.** (Comps.). (2011). *Litopys UPA. Nova seriia. Vol. 16: Volyn i Polissia u nevidomii epistoliarnii spadshchyni OUN i UPA 1944–1954 rr. [Litopys UPA New Series. Vol. 16: Volyn and Polissya in an unknown epistolary legacy of the OUN and UPA 1944–1954]*. Kyiv; Toronto [in Ukrainian].
- Kokin, S., Serdiuk, N., Serdiuk, S., & Serhiichuk, A.** (Comps.). (2007). *Roman Shukhevych u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940–1950) [Roman Shukhevych in the documents of Soviet bodies of the state security (1940–1950)]*. (Vol. 2). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Kolomiïets, I.** (2010). *OUN-UPA na Vinnychyni v roky borotby za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu [OUN-UPA in Vinnytsia during the years of struggle for Ukraine as an Independent and United State]*. Lityn [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky [Outlines of the History of the Organization of the Ukrainian Nationalists. 1920–1939]* (3rd., rev.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Nikolaieva, N.** (2012). *Pidpilni drukarni OUN ta yikh likvidatsiia karalnymi orhanamy SRSR v 1944–1954 rr. [The OUN Underground Printing Presses and Their Liquidation by the USSR Repressive Organs in the years 1944–1954]*. Toronto; Lviv [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1994). *Ukrainska povstancha armiiia, 1943–49: dovidnyk [Ukrainian Insurgent Army, 1943–49]*. Niu-York: Proloh [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(438)"1944":398.5
DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184682

Євген ЛУНЬО

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики, Інститут народознавства Національної академії наук України, 15, проспект Свободи, м. Львів, Україна, індекс 79000 (lunyo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>

Бібліографічний опис статті: Луньо, Є. (2019). Знищення польської колонії Пишівка навесні 1944 р. у відображенні й осмисленні народно-оповідної традиції. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 221–252. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184682.

ЗНИЩЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ КОЛОНІЇ ПИШІВКА НАВЕСНІ 1944 р. У ВІДОБРАЖЕННІ Й ОСМИСЛЕННІ НАРОДНО-ОПОВІДНОЇ ТРАДИЦІЇ

Анотація. Мета дослідження – розкрити, як українська народно-оповідна традиція у записах кінця ХХ – початку ХХІ ст. відображає й осмислює одну з численних подій польсько-українського збройного конфлікту середини ХХ ст. – знищення українським збройним підпіллям навесні 1944 р. польської колонії Пишівка. Простежити, як респонденти різного віку, статі, культурно-освітнього рівня, ідейно-політичних переконань і моральних цінностей розглядають цю подію. Також в'яснити, як їхня історична пам'ять корелюється особливостями українсько-польських суспільно-політичних, господарсько-економічних і морально-світоглядних стосунків у період української незалежності. **Методологічна основа** – метод герменевтики як мистецтво розуміння текстуального дискурсу, а також як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його ідейно-художнього, психоемоційного смислу. А також історичний метод дослідження, що полягає у вивченні у хронологічній послідовності виникнення, формування

та розвитку події, явища чи інших об'єктів, що сприяє поглибленому розумінню їхньої сутності. **Наукова новизна** – вперше в українській фольклористиці й історичній науці власноруч зібрано оригінальну джерельну базу, й на її основі проаналізовано генезис і динаміку епічно-історичної пам'яті локального народного середовища про до цього недосліджений момент минулого польсько-українського протистояння. Водночас простежено, як ця пам'ять впливає на формування світоглядно-ціннісних і поведінкових характеристик цього середовища. Приходимо до **висновку**, що осмислення оповідною традицією знищення Пишівки відбувається у двох площинах – суспільно-політичній, мілітарній з одного боку, й християнсько-моральній гуманістичній – з іншого. Простежується тенденція, що чим далі оповідачі віддалені від реальностей національно-визвольної боротьби, не були її очевидцями і глибше не цікавляться нею із друкованих чи інших джерел, тим їхнє осмислення більшою мірою набирає гуманістично-морального наповнення. Вони щиро жаліють і сумують з того, що сталося, проявляють підсвідомий комплекс вини і звідси більше концентрують увагу на мирних доброзичливих стосунках до війни.

Ключові слова: оповідна традиція; польсько-український збройний конфлікт; історична пам'ять; Пишівка; Яворівщина.

Yevhen LUNIO

Candidate of Philology Science, Research Fellow of the Department of Folklore, Institute of Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine, 15 Svobody ave., Lviv, Ukraine, postal code 9000 (lunyo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>

To cite this article: Lunio, Ye. (2019). Znyshchennia polskoi kolonii Pyshivka navesni 1944 r. u vidobrazhenni y osmyslenni narodno-opovidnoi tradytsii [The destruction of the Polish colony of Pyshivka in the spring 1944 in the reflection and understanding of the people's story tradition]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 221–252. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184682 [in Ukrainian].

**THE DESTRUCTION OF THE POLISH COLONY
OF PYSHIVKA IN THE SPRING 1944
IN THE REFLECTION AND UNDERSTANDING
OF THE PEOPLE'S STORY TRADITION**

*Summary. The purpose of the study is to discover how the Ukrainian folk-narrative tradition in the records of the end of the 20th century – the beginning of the 21st century reflects and comprehends one of the numerous Polish-Ukrainian armed conflicts of the mid-twentieth century – the destruction by the Ukrainian Armed Forces in the spring of 1944 of the Polish colony Pyshivka. To track how respondents of all ages, genders, cultural and educational backgrounds, ideological and political beliefs and moral values view this event. Also, to find out how their historical memory correlates with the features of Ukrainian-Polish socio-political, economic, economic and moral outlook in the period of Ukrainian independence. **The methodological basis** is the method of hermeneutics as an art of understanding textual discourse, as well as as commenting on and interpreting a work of art through a mental-analytical and intuitive comprehension of its ideological, artistic, psycho-emotional sense. And also a historical method of research, which is to study the chronological sequence of occurrence, formation and development of events, phenomena or other objects, which contributes to an in-depth understanding of their essence. **Scientific novelty** For the first time in Ukrainian folklore science and historical science the original source database was collected, and on the basis of it the genesis and dynamics of the epic-historical memory of the local people are analyzed about the unexplored moment of past Polish-Ukrainian confrontation. At the same time, it is traced how this memory influences the formation of the outlook-value and behavioral characteristics of this environment. We **conclude** that comprehension by the narrative tradition of the destruction of Pyshivka takes place in two planes- socio-political, militaristic on the one hand, and Christian-moral humanistic on the other. There is a tendency that the farther the narrators are from the realities of national liberation struggle not being eyewitnesses themselves the less is their interested in it from print or other sources, so their comprehension becomes more humanistic and moral. They sincerely regret what happened, show a subconscious complex of guilt, and hence focus more on peaceful, friendly attitude to war.*

Keywords: narrative tradition; Polish-Ukrainian armed conflict; historical memory; Pyszivka; Yavoriv region.

Постановка проблеми. До сьогодні між Польщею й Україною на державно-урядовому, суспільно-політичному й науковому рівні ще не дійшло до цілковитого консенсусу у поглядах на збройний польсько-український конфлікт на українських, що тривалий час були окуповані Польщею, етнічних землях у 1940-х рр. І це попри те, що з обох боків на цю тематику з'явилося немало публікацій. У теперішній геополітичній ситуації, коли Росія, окупувавши частину територій, нав'язала Україні збройний конфлікт – так звану гібридну війну, нашій державі важливо мати партнерські перспективні взаємини зі своїм західним сусідом – Польщею. Ось чому на сьогодні і далі залишається актуальним досягнення з поляками на широкому рівні спільної думки в питанні історичної пам'яті, передовсім згаданого збройного протистояння. Адже у взаєморозумінні й тіснішій співпраці це допомогатиме обом державам успішніше розв'язувати складні проблеми, що ставить перед ними сьогоднішня геополітична ситуація в Європі та й взагалі у світі.

Дослідження історичних традицій є справою передовсім історичної науки. Водночас вагомий потенціал у цьому має й фольклористика. Адже усна народна творчість, з її специфічною властивістю масового й перманентного побутування охоплює, має своїм об'єктом найрізноманітніші, оригінальні сторони і нюанси суспільного буття, особливо ті, які не можуть бути відображені в історичних документах. Звідси – фольклористичний аспект дослідження у відображенні й осмисленні історичних явищ і подій дає можливість відкрити певні нові й цікаві особливості.

Що стосується *аналізу* українського фольклору, зокрема й оповідної традиції про польсько-українське збройне протистояння у сорокових роках ХХ ст., то цією темою до цього часу, крім нас, майже ніхто спеціально не займався. Лише нещодавно наші колеги з відділу фольклористики Інституту народознавства Марина Демедюк, Марія Качмар і Оксана Чікало розпочали дослідження польсько-українського збройного протистояння на Волині.

Об'єкт дослідження статті – різножанрові народно-епічні розповіді про знищення польської колонії Пишівка. Адже збройне протистояння – це з обох боків фаза радикального за історично зумовленими формами й методами розв'язування усіх тих

наболілих з попередніх десятиліть питань і проблем українсько-польських стосунків.

Водночас у процесі об'ємного фольклористичного проекту польових досліджень «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників і очевидців» – над ним працюємо вже понад двадцять років й опублікували два томи матеріалів (Луньо, 2005, 2015), а решта зберігаються в домашньому архіві й очікують виходу у світ – ми записали велику кількість розповідей про українсько-польські стосунки у I пол. XX ст., в тому числі й про збройне протистояння у 1940-х рр. На основі цієї оригінальної джерельної бази автор у форматі об'ємних статей надрукував дослідження «Українсько-польські стосунки під час німецько-польської війни 1939 р. в оповідній традиції Яворівщини» (Луньо, 2016), «Оповідна традиція Яворівщини про українсько-польські стосунки під час німецько-польської війни 1939 р.» (Луньо, 2018b), «Радянський вивіз польських колоністів із Західної України 1940 р. в оповідній традиції українців» (Луньо, 2018с), «Депортація українців Надсяння в УРСР у оповідній традиції Яворівщини» (Луньо, 2018а). У цих статтях також представлений генезис польсько-українського збройного протистояння, що, своєю чергою, сприяє глибшому проникненню у його суспільно-політичну й ідейно-сміслову сутність.

У пропонованій статті ставимо *мету* дослідити, як українська народно-оповідна традиція у записах кінця XX – початку XXI ст. відображає й осмислює одну з численних подій зазначеного конфлікту – знищення українським збройним підпіллям весною 1944 р. польської колонії Пишівка. Вважаємо доцільним заглянути у творчу лабораторію розповідей на цю тематику, відстежити мотивацію й імпульси їх виникнення й динаміку побутування. При цьому водночас спробувати виділити компонент суб'єктивний – привнесений оповідачами художній вимисел, а також компонент об'єктивний як безпосереднє відображення історичної реальності, висвітлити їхню між собою органічну єдність як мистецького явища. *Методологічна основа* – метод герменевтики як мистецтво розуміння текстуального дискурсу, а також як коментування та інтерпретація мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу.

Виклад матеріалу. Село Пишівка було польською колонією в колишньому Яворівському повіті. Ще за Австро-Угор-

щини це було поселення австрійських колоністів Реберг, що їх, за народним переказом, поселив тут сам цісар Франц Йосиф після своєї поїздки Галичиною. У 1914 р. усі австрійці звідти виїхали, (очевидно, перед наступом російської армії), а десь через два-три роки на колонії поселилися поляки. У 1927 р. колишню назву Реберг замінено на Пишівка. За народним переказом до війни у Пишівці було до сорока господарів, стояло тридцять шість чи тридцять вісім хат. Згідно зі статистичними даними на 1.01.1939 р., населення Пишівки становило 210 осіб і всі польської національності (Кубійович, 2007, с. 31).

Локальна народно-оповідна традиція про спалення Пишівки є доволі об'ємною й відзначається перманентною динамікою побутування. Адже навіть через понад сімдесят років у сусідньому селі Сарни на цю тему ми записали розповіді – народні оповідання й перекази від понад десятка респондентів. Кілька наших оповідачів – особи старшого віку, учасники й очевидці події, інші – середнього віку, переказують те, що чули від батьків чи інших літніх людей. Така ситуація має об'єктивні й суб'єктивні причини, які простежимо в процесі подальшого дослідження наших матеріалів.

Найперше проаналізуємо розповідь безпосереднього учасника цієї збройної акції і для цього наведемо її повністю. «Перша наша акція, на яку пішло більшість хлопців, була на Пишівку. То польське село там коло Мельників, ми його тоді спалили. То було в 1944 році на весну, чи не в польську Великодну п'ятницю. Акцією керував «Цяпка», сам з Іваніків, великий був організатор.

Були ми там хлопці переважно з Першого, з Другого Наконечного, були там ще, напевно, з Бунова і з інших сіл. Всіх могло нас бути, може, десь трийцять. Ми в двох хатах на Іваніках ночували, були через день, а ввечері пішли на Пишівку. А ще скорше в Наконечнім нам дали зброю, кожен вже тримав карабін вдома. Якихось вишкочів зі стрільби ми ще не проводили, але кожен вже менше-більше вмів обходитися зі зброєю, хто був при війську польським, хто при вершусах, одні другим підказували.

Ми дістали розказ обкружити село і підпалити. Чи воно мало багато хат, я не знаю, бо перед тим ніколи в ньому не бував, а тоді вночі теж не можна було всьо вздріти. Але, видно, чи

полякам вже дав хтось знати, чи самі щось причували, що має бути на них напад, іно що там дуже мало людей було, частина перед тим втікли. Побили їх тоді ми мало що, вони навіть не ставили якоїсь оборони. Ми просто підпалили село з кількох сторін, трохи постріляли, забралися і пішли. Нарано ми вже були в себе вдома» (Луньо, 2005, с. 170–171).

Зазначимо, що цей текст взято із широкого контексту – об'ємної розповіді про особисту участь у збройній боротьбі ОУН і УПА, поранення, арешт, слідство, табір. І ця розповідь про минуле майже вісімдесятилітнього чоловіка ведеться не просто як механічне відтворення з пам'яті колишніх подій, а крізь призму їх осмислення з позицій цьогочасного його світобачення й морально-етичних принципів. Примітно, що у порівнянні з розповіддю про участь у боях з московським військом розповідь про напад на Пишівку є досить стисненою, схематично-інформативною й сухою, беземоційною. І це тому, що йдеться не про бій із збройним відділом ворога, а про каральну акцію проти загалом польського населення. Хоча з великою імовірністю там мала перебувати боївка чи відділ польської Армії Крайової. З власного досвіду знаємо, що учасники збройного підпілля й вояки УПА не надто охоче розповідали нам про особисту участь у каральних діях. Якою б необхідною й справедливою була ця акція, як-от знищення сексотів, зрадників, попри все, це не бій із нарівні озброєним ворогом, де є рівний шанс або його вбити, або загинути, вона, ця акція, в моральному плані не робить честі воякові. Це в народній традиції не є проявом героїзму і слави – цих найбільших військових чеснот. Звідси – й ідейно-тематичний зміст аналізованої розповіді.

Як особа похилого віку, оповідач не замовчує про цю подію – все правда, хоча й з гірким присмаком, це для нього вагомим моральним цінністю, і, зрештою, ні перед Богом, ні перед історією її не приховаєш. Він не вникає у конкретні причини й мотиви цього нападу, а передовсім констатує факт й в узагальнено особовій формі описує окремі дії їхнього кущового самооборонного відділу. При цьому оповідач представляє себе в образі дисциплінованого військового, який без обговорення й сумнівів виконує наказ: «Ми дістали розказ обкружити село і підпалити». Досить скупо, сухо й, так би мовити, невинно описує і безпосе-

редню акцію: «Ми просто підпалили село з кількох сторін, трохи постріляли, забралися і пішли». І при цьому оповідач уникає драстичних сцен, яких у цій ситуації просто не могло не бути. Адже горіло ціле село з людьми, які, заскочені пожежею зненацька, намагалися якимось рятуватись. Також горіла живцем худоба, коні, свині, яких у більшості не було кому чи можливості відв'язати і випустити зі стайні. Якщо припустити, що оповідач цього не бачив, то не чути не міг, бо страшний рев худоби й іржання коней чули у сусідніх селах. Очевидно, учасник акції свідомо чи підсвідомо не бажає про це говорити через моральний дискомфорт, почуття вини за знищення мирних людей та їхнього майна.

Психоемоційний комплекс вини, вважаємо, спонукав оповідача акцентувати увагу на жертвах з польської сторони, а власне, у його баченні на мізерній кількості саме вбитих. Підкріплює це припущенням, яке, на нашу думку, є доволі правдоподібним, що якась частина поляків заздалегідь покинули село. Зазначимо, що питання загиблих жителів Пишівки, їхньої кількості, є одним з основних в оповідній традиції. При цьому говориться приблизно й узагальнено, а ще у широкому, від малого до великого, кількісному діапазоні. Конкретніше про це говоритимемо пізніше. А вже тепер зазначимо, що точну кількість жертв у Пишівці подає польський історик Гжегож Мотика, зазначаючи, що внаслідок нападу українського збройного формування 7 квітня 1944 р. на Пишівку загинули 52 поляки, які головно згоріли у вогні чи вчаділи від диму, а також знищено 45 господарств (Мотика, 2006, s. 386). Отож, якщо відштовхуватись від попередньо наведених статистичних даних на 1.01.1939 р., то у Пишівці загинула приблизно четверта частина жителів. Інформація, почерпнута у Г. Мотики, нам досить важлива для глибшого аналізу як наведеної, так й інших розповідей українців. Найперше вона підтверджує сказане у тексті, що від куль повстанців загинули небагато людей. Можна припустити, що вбили передовсім тих польських чоловіків, хто у відчаї пробував чинити якийсь стихійний опір. Бо, за твердженням оповідача, якогось організованого збройного опору нападники не зустріли.

Відносно мала кількість застрелених жертв спричинена ще й іншими обставинами. Основна з них мала політичний характер і виводилася із тогочасної суспільно-політичної ситуації – кризи

у переговорах між польським і українським національно-визвольними рухами про кордон між їхніми майбутніми державами. Польський еміграційний уряд у березні 1943 р. заявив, що ніколи не відмовиться від так званих східних територій Польщі, тобто від загарбаних у минулому українських етнічних земель. Як наслідок, ОУН (б) восени 1943 р. вирішила за допомогою УПА «очистити» терени майбутньої Української держави від поляків, витіснивши їх за Буг і Сян. У листопаді було поширено відозви до усього польського населення під загрозою смерті переселитися за Буг і Сян (Зашкільняк & Крикун, 2002, с. 527).

Зрозуміло, що польське керівництво було проти цього переселення, бо ж саме польське населення було базою їхнього партизанського руху – відділів АК. Водночас польська людність на українських етнічних землях мала служити політичним аргументом включення цих теренів у польську державу. Звідси, українські акції (як досліджувана нами, так і інші) мали на меті передовсім змусити поляків до переселення, а не їхнього фізичного винищення. А застосування зброї, можливо, було на пострах реалізацією попередньо оголошеної «загрози смерті».

Другою причиною був факт, що це, по суті, була перша збройна акція цього куща самооборони. Переважна більшість стрільців ще не брали участі ані у боях, ані у каральних діях і ще не пододала релігійного й морально-етичного бар'єру вбивати людей, щоби більше, не у бою з озброєним ворогом, а фактично мирних осіб.

Тим часом розповіді, що ми записали від жителів сусіднього села Сарни, в жанровому плані більш різноманітні. Це, крім народних оповідань, ще й перекази, а також синтез народних оповідань й переказів. Звідси, сутність трагедії Пишівки, її причини і наслідки представлені глибше й різнобічніше. Тривале й активне побутування оповідної традиції про Пишівку засвідчує, що ця подія мала для мешканців сусідніх українських сіл потужне резонансне значення. І, як наслідок, спонукала до інтенсивного її обговорення й осмислення у вужчому сімейному, а також ширшому родинному, громадському середовищі. При цьому для вияснення й увиразнення сутності цієї трагедії залучаються до відображення й інші як попередні, так і пізніші події чи явища, що в розумінні оповідачів причиново-наслідково пов'язані із зни-

щенням сусіднього польського села. Хронологічні межі цих, так би мовити, допоміжних, додатково залучених подій і явищ дуже широкі – від передвоєнного часу і майже до сьогодення.

Оскільки аналізувати наступні розповіді, кожен зокрема, просто неможливо в рамках однієї статті, то доцільніше розглянути їхнє, органічно поєднане в колективному оповідному процесі, ідейно-тематичне наповнення.

Одним із найважливіших питань, що над ним застановляється народне середовище, чому, з якої причини було знищене польське село. Про це маємо кілька розповідей. Доволі цікавою й інформативною з них є ось ця. «Ту коло нас було польське село, називали Пишівка. І ту Пишівку спалили потім українці. Йден поляк був жонатий на Мельниках, там присілок є Мельники, а сам він був з Гнойниць. Не скажу, як він ся писав. І він все ходив з Мельників на Пишівку карти грати. Карти грав, поляки собі тудасюда: «Будем палили Серни. – Так там поляки на картах говорили. – Волю Сернівську спалимо. І Мельники спалимо. Спалимо Любині». [...] Самі поляки на тій Пишівці жили, всі затяті. Хтіли то всьо навколо змастити. І той поляк про то розказав на Мельниках, там, де жив. А тоті з Мельників шо роблят – гов, ви не будете палили. Ту так дехто каже, шо то банда приїхала і ту Пишівку спалила. А то партизанка їхала і там на Мельниках остановилася. Вони ся поскаржили на поляків. А ті: «Гов, «спишемо» їх» (Записав Євген Луцьо, 2016г).

У цій розповіді виразно стверджується, що спалення Пишівки українськими партизанами мало вимушений випереджувально-оборонний характер. У розумінні оповідача таким у цій ситуації єдино можливим і цілком справедливим чином, застосувавши до ворога ним самим сплановану акцію, було врятовано від знищення українців навколишніх сіл. При цьому оповідач П. Дуда в основній суті бачить і осмислює подію, як і його попередник О. Хархаліс, у політично-мілітарній площині – як воєнну операцію проти ворога, причому ворога-окупанта, який збирається винищувати українців на їхній землі.

Та водночас як релігійна особа старшого віку оповідач не може бути як на підсвідомому, так і свідомому рівні вільним від християнських і народно-традиційних моральних принципів. Сталася до того небачена жахлива подія – спалення разом з людьми

цілого польського села. І звідси, аби якось аргументувати необхідність цієї акції, зняти з українських нападників можливі звинувачення у безпідставному масовому знищенні людей, акцентує свою увагу на тому і досить детально подає, яким саме чином українці дізналися, що поляки готуються їх знищити. І відбулося це у формі щасливого випадку, гей би сама доля чи Бог попередили українців.

Хай там що, є факт, що ця інформація поширилася в народному середовищі й сприймалася як цілком достовірна. Про це свідчить принаймні те, що у селі Сарни ми записали ще два її дещо зміненої форми варіанти. В одному з переказів йдеться: «От, наприклад, казали, що то спалили наші хлопці, бандерівці. Бо десь розвідка дізналася, там якийсь з поляків казав, що ми Серни спалимо на Великдень. І то дійшло до хлопців. А польський Великдень скоріше, то їм то скоріше зробили. Але наскільки то правда, я не можу сказати. Але такі розмови були» (Записав Євген Луньо, 2016е). Узагальнено особова форма розповіді, без покликання на конкретні деталі, на безпосередню вказівку від кого почуто, засвідчує, що ця подія взагалі, а зокрема чутка, що поляки задалегідь готувалися спалити українські села, в локальному народному середовищі було важливим питанням і мало широке й тривале обговорення. І, цілком імовірно, оповідач почерпнув його не відразу після трагедії, коли йому було п'ять років, а значно пізніше, вже старшим, коли вже був свідомим й прагнув з'ясувати правду про акцію у її причиново-наслідкових зв'язках.

Так само досить важливим в ідейно-смісловому плані є й такий переказ: «За німців ше ся таке стало, що ту Пишівку польську спалили. То було якраз в Великодну п'ятницю польську, бо поляки пекли паски. А то десь звідкись їхали на конях на Пишівку. А ті пишівчани казали: «То ся мало сернівцям стати, то сталося нам». Шо поляки хтіли сернівців побити і спалити. Так самі ті пишівці казали. Мали там якийсь сейм. Казали, що там на костьолі мали канона поляки. Але поляки си зле не жили зі сернівцями. А хто казав, що поляки хтіли на Серни напасти, я того не віру. Вони си добре жили. Як ті на конях приїхали в Пишівку, зараз вогень розложили. То було ввечір» (Записав Євген Луньо, 2016б).

Кидається у вічі, що у цьому переказі використано один з найефективніших для оповідної традиції художніх прийомів удосковершення певної інформації – подання її у формі зізнання протилежної сторони, тобто, коли людина говорить сама про себе. Отож і сама оповідачка, і її слухачі не мають сумніву, що уцілілі після нападу поляки звинувачують у великій біді самих себе – мовляв, самі отримали те, що готували іншим.

Своє переконання, що поляки з Пишівки першими мали намір палити навколишні українські села, оповідач П. Дуда, крім наведеної інформації про почуту їхню розмову, підтверджує ще двома важливими розповідями. У них йдеться про те, що жителі Пишівки тривалий час збирали зброю. Розглянемо спочатку першу з них: «Там тих поляків сорок нумерів було на Пишівці. Мали там свого того канона з том люфом, що коні тягнули. А яким способом вони мали того канона – як в сорок першим році москалів гнали і вони втікали, йден німець їхав тудиль і тягнув канона кіньми. І тамдилька без Пишівку дорога була. Ну тай поляки влапили того німця, шось там його «списали» і того канона сховали до стодоли десь. А потім і ше якийсь їхав санітарном машином німецьком, сам йден шофер їхав. І вони го там, видно, теж «списали» в тім селі і сховали до шопи, ну до стодоли ту машину. І як вже потім Пишівку спалили, а тої шопи, видно, не спалили, так Бог дав. І німці ту машину забрали. Вони шукали за нем ше перше, але то війна, де знайдеш» (Записав Євген Луцьо, 2016г).

Усвідомлюючи важливість свого твердження, що їхнє сусідське польське село ще значно задалегідь, майже три роки перед тим, наполегливо, використовуючи кожну слушну нагоду, збирало зброю, намагається свою розповідь подати якомога достовірною. І досягає цього за допомогою чи не найбільш певного для оповідної традиції способу – представленням деталей, коли і яким саме чином здобувалася ця зброя. Наведена інформація має важливе значення в тому плані, що виразно вказує на існування чи, щонайменше, зародження вже на самому початку німецько-московської війни у Пишівці польського національного підпілля. Адже йшлося не про звичайну стрілецьку зброю. Тим часом захоплювати важке озброєння – гармату і військову техніку (автомобіль) – не могло бути стихійним вчинком звичайних селян. З

великою імовірністю це була заздалегідь спланована і добре організована акція, що могла бути під силу особам з певним військовим вишколом і досвідом, а ще й ідейно свідомим. Очевидно, вже тоді в Пишівці згуртувалися місцеві або й з дальших теренів жовніри, що після розгрому не були спроможними дістатися додому, й влилися у структуру польського підпілля у цій місцевості.

На підтвердження про певну збройну структуру у Пишівці важливою є і розповідь про високу національну свідомість пишівчан ще у довоєнний час: «Ту в Сернах теж жили поляки. Ту був зараз наш сусід поляк. П'ять поляків жило. Ту в Сернах ті наші поляки то говорили по-українськи. А там на Пишівці були декотрі такі затяті, то він по-українськи слова не сказав, йно по-польськи. Во так як москаль – він по-українськи не буде гадав, йно по-руски» (Записав Євген Луньо, 2016b).

Зрозуміло, що, окрім такої очевидної для оповідної традиції діяльності колоністів, була ще й їхня участь у різних патріотичних, політичних, напівмілітарних організаціях і структурах, таємна співпраця з поліцією та ін. Передовсім з цього активного елемента колоністів під час німецької окупації і формувалося на українських етнічних теренах польське національне підпілля і відділи АК. З великою імовірністю саме так діялося і в Пишівці. На підтвердження своїх слів наведемо ще одну розповідь П. Дуди. «А ті поляки там мали зброю, мали всьо. Вони в повнім бойовім були. А хто розказував – такий був Паляйко звітий з Сернів, його фамілія Сас Ілько, та вже вмер. А він в того пана Яніцького служив. А пан таким мудрим не давав робити. Той Сас такий не був глупий, але трошка, що пан його мав так за свого. А пан десь гет в Польщу їздив, бо кордон був відкритий, той Сас фірманом був в него і звітам цілу фіру зброї привіз. Він мені то розказував, той Сас, сам лічно розказував. Каже пан до него: «Завези на Пишівку». І той завіз на Пишівку. Поляк гадає до него: «Ти йди там во гет від фіри, – фіра була накрыта бризентом, – йди». Той пішов гет, вони розгрузили: «Єдзь». І поїхав він. То той пан, він дав приказ, шоби то всьо так зробити. Так могло бути» (Записав Євген Луньо, 2016g).

Пан Яніцький – це був управитель маєтку дідички села Сарни пані Луцької, говорили, що ще і її якимсь дальшим родичем. За розповідями місцевих селян, їхня пані була дуже вороже на-

лаштована проти національно свідомих українців. Отже, пані Луцька, а разом з нею і її економ пан Яніцький, були дієвими польськими шовіністами, послідовно втілювали на місці національну політику Польщі з деукраїнізації й полонізації українського населення окупованих західноукраїнських земель. І цю свою діяльність вони чи, принаймні пан Яніцький, продовжували у цій місцевості й в часи німецької окупації.

Хай там що, активно задіяним у місцевому польському підпіллі, як мужчина й особа дещо молодшого, ніж пані віку, був все-таки пан Яніцький, й при цьому міг займати там якийсь керівне становище. Факт, що він постачав з Польщі сюди, на українські терени, зброю, на нашу думку, є цілком достовірним. Відомо, що у зв'язку з можливістю звільнення польських земель радянською армією керівництво АК і лондонський уряд у листопаді 1943 р. схвалили план операції «Бужа», який передбачав легалізацію та опанування місцевих органів влади представниками АК і Делегатури в той момент, коли німецькі війська залишали терен, а радянські ще не зайняли його (Зашкільняк & Крикун, 2002, с. 524).

У селі Любині, віддаленому від Пишівки через одне село, причиною спалення називали відплатну акцію за напади пишівчан на українські села. «Про поляків я вам можу розказати таке. Фактично ота самооборона, що була в селі, вони як би захищали село, розумієте, повідомляли вразі шось. Таких конкретно нападів на наше село не було. Але було село між Мельниками і Сарнами, ну не село, а хутір польський такий, Пишувка. І з того села, розказували, весь час поляки ходили і нападали на українські села. Ну але зібралися хлопці наші, значить, то вже була партизанка наша, розумієте, і пішли на тото село польське. То з того села втікла тільки одна сліпа жінка з дитиною. А решта всьо було знищене. Спалили його чисто, всьо в вогни згоріло. Так говорили люди, і так я вам говорю. І з того часу, розумієте, вже перестали поляки нападати» (Записав Євген Луцько, 2019).

Зазначимо, що з усіх наявних у нас розповідей це єдине таке звинувачення.

Наступним важливим питанням локальної оповідної традиції є з'ясування, хто саме напав і спалив Пишівку. Домінантними є твердження, що це справа рук українських повстанців, що, по суті, відповідає історичній правді. Хоча в науковому обі-

гу немає якихось конкретних документів зі сторони підпілля ОУН про цю подію, попри все, немає підстав не вірити наведеній розповіді українського повстанця, що особисто брав у цьому участь, як, зрештою, й іншим оповідачам.

Особливість цього питання для місцевого українського населення полягає в тому, що воно осмислюється ними в особливому конкретному ракурсі, а саме в контексті звинувачення з польської сторони, що це справа рук мешканців сусідніх українських сіл, передовсім Сарнів. Конкретніше відображення й осмислення в оповідній традиції цих звинувачень, їхню генезу, динаміку й ідейно-сміслову наповнення розглянемо пізніше. Спочатку проаналізуємо твердження й міркування українських селян, хто напав на Пишівку. П. Дуда розповідає: «Поляки гадають, що то такі во наші люди Пишівку спалили. Наші люди ні при чому там. То партизанка з Карпат їхала, остановилася на Мельниках, тай Мельники розказали їм, що така справа» (Записав Євген Луньо, 2016г).

Примітно, що оповідач, підтримуючи основну версію про українських повстанців, намагається заперечити причетність не лише місцевих селян, а й взагалі збройного формування з цієї околиці. Це, мовляв, зробили чужі, з дуже далека повстанці. А ще, що відділ цей прибув сюди не спеціально для наперед спланованої акції, а заїхав сюди по дорозі з Карпат. Очевидно, підґрунтям цього твердження послужили відомі оповідачеві пізніші, головню в час переходу німецько-російського фронту, рейди повстанців в Карпати й з Карпат. Зрозуміло, що це художній вимисел оповідача з метою відвернути звинувачення від місцевої людності й таким чином уникнути обіцяної помсти з боку польської сторони. Правда, в іншому місці П. Дуда сам себе доповнює, вказуючи про участь у нападі одного повстанця з Сарнів: «А ту в нас Федика Ілька тата брат, не скажу, як ся називав, він був такий партизан ше на початку. Він, коли Пишівка горіла, був там. І потім був в партизанці, в УПА» (Записав Євген Луньо, 2016г). Ну, але зрозуміло, чоловіка, що про нього йдеться, не можна в цьому конкретному випадку вважати мирним жителем, адже він був членом збройного формування. То, все-таки, попри певну складову вимислу у розповіді основне її змістовне наповнення відповідає історичній правді, що звичайні українські селя-

ни до нападу на сусіднє польське село зовсім непричетні. Для них це було цілковитою несподіванкою й справило шокове враження.

Твердження, що на Пишівку напали українські повстанці, трапляється й у такому переказі: «Ввечері, так во, як стало смеркати, обкружили то село. Всі казали: «Хто то? Хто то?» А старі люди казали: «Партизанка. Партизанка». Тай виявляєя, шо українська партизанка, шо то були хлопці наші. Але видно, шо вони мали таке завдання то зробити» (Записав Євген Луцьо, 2016а). Цей текст відображає початковий момент нападу, коли ще пожежі не було. І вже тоді окремі мешканці знали, хто оточує сусіднє село. При цьому трудно однозначно судити, чи окремі мешканці Сарнів були обізнані заздалегідь про заплановану повстанську акцію, а чи хтось випадково побачив повстанців у момент розгортання оточення, й, причуваючи біду чи принаймні якусь незвичайну подію, розповів іншим. Зрозуміло, що в цей час мирне населення з тривогою реагувало на появу військових відділів, навіть своїх, бо це в їхньому усвідомленні пов'язувалося з можливістю якихось бойових чи каральних дій, а отже, потенційної загрози людському життю чи, щонайменше, втрати майна.

Різними способами відвертає вину від жителів свого села ще одна оповідачка. «Як там ту Пишівку спалили, то поляки так говорили, шо так як би наше село зробило. Але то не наші. Потім то взнали. Бо то навіть з Німеччини їхали люди і знали, хто підпалив. Шо то чужий. То їхали так як з Мельників і з тамтого боку від села. [...] Таке гарне село було. Я знаю, чо воно ся вчепило до тих людей? Але то не з Сарнів, то, видно, десь якіїсь заїжджені були. То потім казали, шо там книжка якась вийшла на Наконечнім, і написане є там, хто то. Тай всьо. Там десь хтось ся врятував, але не дуже» (Записав Євген Луцьо, 2016б). Із тексту простежується, якою резонансною подією знищення Пишівки було для сарнівчан, як важливо було для них довести самим собі й усілілим пишівчанам свою до цього непричетність, яким тривалим і різнобічним був цей процес.

І що особливо цікаве в цьому тексті – це згадка про книжку з села Наконечне як про важливий аргумент у доказах про непричетність жителів Сарнів до трагедії сусідів. Йдеться про перший том нашого видання «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців», звідки власне ми навели пер-

шу аналізовану розповідь повстанця про його участь у нападі на Пишівку. Зазначимо, що це не єдиний випадок, коли нам у процесі записування повстанської оповідної традиції переказували інформацію, почерпнуту й по-своєму осмислену із обох томів нашої книги.

Деякі оповідачі послідовно дотримуються лінії, що вони впевнено таки не знають, хто насправді спалив Пишівку. Доволі виразно простежується це в такій розповіді. «То поляки всьо кричали на наше село, що наші їх спалили тай всьо. А то Бог його знає, хто то і що то. «Бандери, бандери», – потім зачали нас призовати. Ну але ніхто ся дуже не відзивав тай всьо. [...] Я не знаю, як то ся там стало, як шо. Не знаю, чи там хто з партизанів з нашого села був, чи ні. Та знаєте, тоди дитина прийшла до хати – зара вигнали, як хтось чужий прийшов або шо, ну і всьо. Але воно ся там стало, бо ми то всьо дуже добре виділи зі свого городу, то далеко не треба йти, ну але хто там і шо, і хто спалив – до дісь дня поки шо я не знаю. Поляки гадали, шо то сернівці, а сернівці Богу душу не винні» (Записав Євген Луньо, 2016с).

В одному з переказів першого рівня міжпоколінної трансмісії, тобто від матері до доньки, стисло поєднується причина знищення Пишівки, а також представлено дві версії про виконавців. «За німців, розказувала моя мама, Пишівку спалили. Кажали, шо поляки мали палити Серни, сернівців. Чула я таку версію, шо то зробили хлопці з Бунова, там були дуже патріотичні, вони спалили Пишівку. А моя мама каже: «Так, так. Та то Ковпак спалив. Він так спалив, аби ворожнеча була між українцями і поляками» (Записав Євген Луньо, 2017).

Важливим чинником, що не лише послужив імпульсом для виникнення, впливав на змістове наповнення, експресивний супровід й особливості функціонування оповідної традиції про спалення Пишівки, були докори й звинувачення з польської сторони, передовсім уцілілих пишівчан, що це скоїли жителі сусідніх українських сіл, найбільше Сарнів. І це супроводжувалося погрозами помститися, здійснити відплатні акції. Зрозуміло, що почали виникати вони відразу після трагедії. Окремі з них вже простежувалися у наведених текстах. Інші ж варто представити й проаналізувати нижче.

Із текстів найперше видно, що ці звинувачення сприймаються як дуже реальні – якщо українці так вчинили з польськими мирними жителями, то чому поляки не зможуть те саме зробити з ними. І далі – вони викликали в українських селян страх за життя, як своє власне, так і своїх рідних. Цей страх також підсилювався гнітючими враженнями, а навіть психоемоційним шоком від побаченого наслідку знищення Пишівки. Далі, опанувавшись, люди почали, очевидно з ініціативи й під керівництвом націоналістичного підпілля, вживати певних організованих заходів для рятування життя й збереження майна. Це виразно ілюструє ось така розповідь. «Про ту Пишівку, про ту всю біду, що там сталося, в нас в селі така чутка була, що пишів'яки казали, то сернівці нас спалили і ми їх спалимо. І наші люди після тих подій всі землянки рили і всі в землянках спали з дітьми малими. І весь час охорона була навколо села, мужчини не спали іно сторожили. Скільки то тривало, який то період був, я не знаю. Но то було дуже сумно і страшно. Мама як згадує, каже: «Іно худоба прийшла ввечір, ми повідювали, шось там небудь поїли і вже в ті землянки. А ту дитина заплакала, ту ше шось, – каже, – то так було страшно». Так мама то оповідала» (Записав Євген Луньо, 2016h).

Наступна оповідачка водночас з короткою згадкою про страхи перед поляками і ховання на ніч при цьому акцентує увагу, що все-таки у їхньому селі обійшлося без подальшого знищення одних одними. «І після того, як Пишівка згоріла, українці боялися поляків, десь на ніч ховалися. Але ніхто нікому нічо не зробив. Поляки ту нікого в селі не вбили, і українці нікого з поляків не вбили. Іно Пишівка згоріла» (Записав Євген Луньо, 2017).

Зазначимо, що ці звинувачення й докори польської сторони з різною інтенсивністю тривали упродовж усього часу, продовжуючись, фактично, й в останні роки. При цьому вони зазнавали певної динаміки їхнього ідейно-сміслового навантаження. Особливо це помітно в період відновленої української державності. Досить виразно простежуємо це у розповіді П. Дуди. «Ті поляки, що ся з Пишівки врятували і є на тамтій стороні, то пам'ятают за то всьо. Приїздят звітам сюда. Недавно во приїздило три поляки. Сюда до Сернів приїхали, питают, хто ше з Волі Сернівської жие. Тай там розказали, шо во я жию. Тай приїхали до

мене, обпиталися як, що. Тай я кажу: «Шо я знаю, хто вас палив». Полька каже: «Ми відплатимо. Ми відплатимо. – Каже, – я мала два роки, коли Пишувка горіла, але мені бабка і мамка розказувала всьо. Ми відплатимо тим сернівцям». Я кажу: «Пані, та з Сернів ніхто не палив. Ніхто не палив, пані, ні з Волі ніхто. Їхала партизанка...». То десь два роки тому та полька приїздила, казала, що ше приїде. Ше ми п'ять долярів дала, каже: «На Вам пам'ятку». Кажу: «Та я Ваших не хочу долярів». Кинула – та Бог з тобом. І ше раз йдна приїздила. Хлоп приїздив до мене. Каже: «Ви з Сернівської Волі, Ви знаєте, хто палив». Він, той поляк, теж був з Пишівки. Я кажу: «Я був хлопчиско, де я пам'ятаю хто, шо. Ніч була, як я видів? Шо мені хтось прийшов передав письмо – во дивися во?» А та остатна шо була, то казала: «Ми ше відплатимо селам тим». А не знати коли, хоч би не...» (Записав Євген Луньо, 2016g).

Найперше слід зазначити, що ця розповідь дуже виразно ілюструє сучасний, вже періоду української державності, процес трактування й спроб розв'язання польсько-українського збройного конфлікту 1940-х рр. Хоча тут йдеться про окремий локальний випадок – спалення Пишівки, але в узагальненому плані розповідь значною мірою відображає теперішнє ідейно-смісловне наповнення цього процесу з обох сторін також на загальнонаціональних й державних рівнях. Домінуючою, такою, що «атакує», є польська сторона – вихідці з Пишівки чи їхні родичі або й знайомі. І виступають вони з морально-етичних позицій, апелюючи до гуманістичних, християнських цінностей. Як покривджені чи представники покривджених, у пам'яті яких природно ятрить рана родинної трагедії, хочуть свій біль втамувати розкриттям і пізнанням правди. Власне, якщо точніше, хочуть утвердити свою візію цієї правди, мовляв, українське населення жорстоко нищило: стріляло, мордувало, палило, ні в чому не винних мирних поляків – своїх сусідів, і українці повинні у всьому зізнатися, визнати себе винними, покаятися і так далше. І як видно з тексту, при цьому для досягнення своєї мети вдаються до погроз, обіцяють помститися. Відомо, що саме таких поглядів на польсько-українське протистояння 1940-х рр. дотримуються польські праворадикальні сили, на їхній основі формують фактично державну, урядову політику польської національної пам'яті й поширю-

ють у свідомості широких народних мас. Уважаємо, що природні почуття жалю пишівчан за знищеними родичами чи односельцями підсилені й скориговані польськими державно-політичним й громадськими інституціями передовсім у рішуче звинувачувальному напрямі, що винні лише українці й усі поляки – тільки невинні жертви. Про суспільно-політичне підґрунтя конфлікту, про те, що українська нація на своїх споконвічно етнічних, але загарбаних сусідами землях намагалася відбудувати власну національну державу, а поляки їм у цьому перечили, мова, звісно, йти не могла.

Оповідач П. Дуда, як бачимо, приймає погляд на подію, який нав'язують йому приїжджі поляки. Якщо раніше він розповідав нам про постачання у Пишівку багато зброї, про намір її мешканців напасти на сусідні українські села, тобто трактував акцію українських повстанців в її суспільно-політичному, мілітарному сенсі, то тепер про це воліє мовчати. Лише несміливо пробує оправдовувати українських селян твердженням, що до спалення Пишівки вони непричетні. Також намагається уникнути конкретних відповідей аргументуванням, що тоді був малим і не пам'ятає, не знає. Примітно, що у розповіді П. Дуди як на змістовому, так і психоемоційному рівні виразно присутній страх. Він вірить, що погрози можуть бути здійснені.

Ні цей, ні інші оповідачі в морально-етичному плані не бачать ні можливості, ні смислу заперечувати трагічність події – жахливої смерті значної кількості мирних невинних людей. І це крізь призму християнських і народно-традиційних цінностей викликає у них щирий жаль, а також комплекс вини. Виразніше це спостерігається в осіб молодшого покоління, що не були учасниками чи очевидцями повстанської боротьби. В їхньому оповідному репертуарі не простежується бачення державно-політичного й воєнного характеру акції. Очевидно, не почерпнули вони такого розуміння з попередньої оповідної традиції. Адже в часи московсько-комуністичної окупації ця традиція була пригніченою й не функціонувала на повну силу. Не шукають вони причини того, що сталося, в науково-популярній чи науковій літературі про тодішнє польсько-українське протистояння. І звідси, домінантним є саме морально-етичний аспект. І він закономірно викликає у цього сегменту оповідачів колективне почуття

вини, гріха за вбивство не ворогів, а людей, переважно таких самих мирних мешканців, як і вони самі. Вони успадкували комплекс вини за смерть невинних.

Слід сказати, що комплекс вини перед поляками в оповідачів з домінуванням гуманістично-моралізаторського сприйняття події значною мірою викликаний і підсилюється сучасним суспільно-політичним і економічним становищем України. Польща, політично й економічно більш розвинена, з одного боку, виступає політичним союзником України на її шляху до бажаного членства у Євросоюзі. З іншого боку, українці, особливо, коли говорити про прикордонний регіон, до якого належать і Сарни, сприймають Польщу як джерело поліпшення низького матеріального становища. Багато осіб їдуть туди на заробітки чи займаються дрібною прикордонною торгівлею. І в цьому плані їм залежить, аби поляки не трактували їх негативно й вороже як на рівні загальнодержавної політики, так і в особистих побутових стосунках. Тим паче, що останнім часом у засобах масової інформації трапляється немало різних повідомлень про ксенофобське, дискримінаційне трактування у Польщі українських заробітчан та інших категорій громадян. Йдеться про відмову в медичній опіці травмованим чи важко хворим працівникам, небажання виплачувати зароблене, жорстоке побиття за спілкування українською мовою та ін. Водночас відчувається у Польщі нагнітання антиукраїнської риторики на рівні центральної і місцевих влад, влаштування провокацій різними політичними рухами й громадськими структурами.

Отож, страх і комплекс вини відчутно впливали на ідейно-сміслову, тематично-змістову й експресивну наповненість розповідей про Пишівку. Про деякі їхні прояви вже йшлося. Відчуваються вони й у розмовах про жертви поляків, їхню кількість, обставини загибелі, хто і як врятувався. Ось що говорить П. Дуда. «Вони їм, полякам, на три дні борше сказали: «Виселяйтеся». – «Ні». І в Великодну п'ятницю докола їх обкружили ввечір і цілу ніч, до четвертої години над раном. Приїхали в село і кричуть там на трубу. На конях їздять і кричать на трубі: «Хто хоче – виходіть, втікайте, бо ми палимо». А вони що – йдного пристрілили, йдного партизана пристрілили і будьте здорові. А ті реш-

та поїхали, звітам їх обкружили – і на масте, йдіт «спочивайте» (Записав Євген Луньо, 2016g).

Примітно, що у тесті акцентується увага на двох моментах. Перший, що спочатку повстанці заздалегідь, на три дні перед тим, запропонували полякам виселитися з села, а потім ще раз повторили це безпосередньо перед самою акцією. Це твердження доволі правдоподібне, бо за інформацією істориків, в таких випадках повстанці зазвичай давали дві доби на виселення, і в разі невиконання наказу приступали до каральної акції, що полягала у спаленні села. Очевидно, оповідач на це звертає увагу тому, щоб таким чином пом'якшити вину повстанців, бо вони намагалися уникнути знищення людей. При цьому вина частково перекладається на самих поляків. І другий момент – пишівчани самі спровокували стрілянину, застреливши одного з повстанців. Звідси, також якоюсь мірою вина лягає на самих поляків.

Фактично ніхто з оповідачів не оминає питання про кількість жертв. І зрозуміло, що їхні твердження про це різняться. Адже тут на кожного оповідача свою кореляцію вносить психо-емоційний ефект від побаченого про жахливі картини трагедії. Оповідачі констатують, що одні жертви були застрелені, інші – згоріли чи подушилися димом, і дехто врятувався. Про якусь конкретну чи навіть приблизну їхню кількість не йдеться, говорить-ся дуже узагальнено, лише на основі побаченого. Та зрозуміло, що в тій ситуації – в шоці від жахливої трагедії, всього не можна було побачити, лише окремі картини. В одній розповіді зазначається: «Тай всьо, тай поляки ся забрали зі села, зо свого села. А троха поляків побили. Я не знаю, не пам'ятаю, але досить того, що було шось, казали, там йден лежав, там два лежали. І десь в тамтім кінци села, та то село маленьке було. І всьо» (Записав Євген Луньо, 2016с). Інша оповідачка про кількість застрелених говорить так: «Потім то село спалили, тих людей троха побили, решту повтікало. Я то пам'ятаю, що там горіло, казали, що Пишівка горит. Там і людей дось побило. А так я ся не втручала в то, не питаламся. Ну тай дітям такого не казали. То був страх колись» (Записав Євген Луньо, 2016f). На перший погляд, тут про кількість убитих говориться суперечливо, проте вважаємо, що одне й те саме окреслення вжито в різних значеннях. Вважаємо,

вислів «людей троха побили» стосується застрелених, а «людей дось побило» – то це всі жертви загалом.

В інших розповідях акцентується увага, що люди найбільше загинули від вогню: «Шось там пару людей вратувалося, втікло. А решта згоріли. Позалазили в криївки, в півниці і там ся подушили димом. Хати горіли, і всьо ся подушило. Хати мали дерев'яні. І худоба, коні – то всьо погоріло. То всьо в стаїни було – хто їх випускав, кожний втікав з душем аби втік. Троха їх втікло до Польщі» (Записав Євген Луньо, 2016b). Подібно говорить й у такій розповіді: «Бо то було мале село, але дуже багате. Де в той час тут хто мав півницю муровану, а вони, всі господарі, мали муровані півниці. Вони всі там поховалися, думали, що врятуються, але вони всі подушилися. Ну дехто там від Сернівської Волі, бо вони оточили те село так як німці оточували, і дехто прорвався до лісу, там Мочар ліс називався» (Записав Євген Луньо, 2016h).

Оповідачка Г. Бордун зазначає: «І людей дуже багато там загинуло. Дуже мало врятувалося. Потім люди ховалися по півницях. Хто втікав, той вже не втік. [...] Один поляк нашу сернівську дівку взяв заміж, і вони втікли, врятувалися. Тоді врятувалися одинайцять людей, і вони ся врятували» (Записав Євген Луньо, 2016a). Названа оповідачкою точна кількість врятованих засвідчує, що в селі питання кількості жертв активно обговорювалося в ширшому середовищі, й з цього приводу велася якась пошукова робота. А ще, знаючи загальну кількість населення – 210 осіб, загиблих – 52 особи, врятованих – 11 осіб, то констатуємо, що заздалегідь покинули село до півтора сотні жителів. При цьому можна припускати, що вийшли передовсім жінки з дітьми, молоді й середнього віку люди, а залишилися головно особи старшого віку – чоловіки, можливо й жінки – що зважилися ризикувати своїм життям заради збереження майна, зокрема худоби – дуже важливого засобу життєзабезпечення й господарювання в селі. Саме за такою схемою, як відомо з оповідної традиції, відбувалася евакуація селян на час бойових дій німецько-російської війни у червні 1941 року.

Чимало уваги оповідачі приділяють сценам наслідків нападу й пожежі. Людей мав туди природний, навіть інстинктивний потяг цікавості, – довідатися, що ж там сталося. Сенс цього –

побачити нове, незвичайне, в тому числі й трагічне, осмислити його як певний особистий, а з уведенням через оповідну традицію у колективну пам'ять, і суспільний досвід як позитивний, так і негативний, виживання в екстремальних умовах.

Найбільше оповідачів гнітюче вразив вигляд трупів, їх закопування відразу на місці, на подвір'ях. «І там на подвірях тих поляків ховали, закопували. З півниці тягнули босаками. То такий гак, а ше є така кабуля зроблена – зачепив там за лах чи за що, якось так видирав і в яму як-небудь вкинув так як пацюка і всьо. Наші люди закопували. Звітиї зі Сернів, і з Сернівської Волі німці гнали, і з Мельників, і з Любинь кого влупали. Кого попало брали – треба було закопувати, бо то смердит. [...] А тих всіх понижених то на подвірах позакопували. Там є цілий цвинтар на тім місци, де Пишівка була» (Записав Євген Луцьо, 2016g). Подібно стверджується й у такій розповіді: «А то поляки ся прибирали на Паску, і так там понівечили їх. Повбивали, декотриї до півниці полізли, подусилися. Де хто міг. А котрий втікав – там забили. Там просто як цвинтар то село було» (Записав Євген Луцьо, 2016f). Сповнює психоемоційним напруженням й факт, що напад відбувся саме у Великодню п'ятницю – цей позначений для християн скорботною символікою мученицьких страстей Христових день.

Оповідна традиція не обділила увагою й знищення нерухомого й живого майна. Проникливо діяло на людей звукове вираження трагедії, не менш зворушливо вплинуло й побачене: «Ми виділи, як там горіло. [...] Який там був крик, який шум. Як стала та Пишівка горіти, ми повилітали ту во наділ, на город, ну і шо ми. Там крик, корови випускают, корови ричат. А за то ту в нас ніхто ані не думав, шо то ся може стати. [...] А корови сюда попрілітали, бо хто міг ше випустити, то випустив. А хто ні – то ні. Та потім ходили-змо ся гег дивити. Будинка нема, а хто ше так во міг врятувати дешо. Та як врятувати – порозбивали то всьо, тиї дошки чи тиї і п'єци в хатах» (Записав Євген Луцьо, 2016с). Або ось вислів: «І ми там зайшли – то так по стайнях корови були такі ше поприв'язувані, попечені, то мнєсо – воно такоє було, знаєте, звареноє, можна було різати» (Записав Євген Луцьо, 2016d). Декотрі особи, передовсім діти й підлітки, на психоемоційному рівні просто не в змозі були споглядати таке жахіття.

Як бачимо, трагедію Пишівки у всіх її драстичних проявах українське мирне населення сприйняло на психоемоційному рівні й осмислювало в морально-етичному плані як велике зло, біду, нещастя. Й при цьому пройнялося глибоким співчуттям до постраждалих поляків. Це, своєю чергою, як уже згадувалося, викликало комплекс вини чи співвини із попереднім поколінням. Адже, хоча вони до цього й непричетні, такий у їхньому баченні нелюдський вчинок скоїли українці. Звідси, з оповідної традиції простежується, що українців турбують і гнітять сучасні докори й претензії польської сторони, й вони шукають можливі способи для примирення у цій міжнаціональній «війні» історичної пам'яті.

Одним з таких намагань є розповіді про випадки, що українці також перебували у небезпеці від своїх повстанців, а декотрі стали й жертвами. Так, одна жінка розповідає, що її дідусь молочар у день нападу був по справах у Пишівці у свого польського колеги молочаря, і коли ввечері полем повертався полем додому, його ледь не вбили нападники, бо думали, що він поляк. «Каже: «Ми ся попросили з ним гарно і я пішов. – Каже, – я перескочив через той рів, а мені над головою фіть, фіть, фіть – свист. Гі – шум такий над головою, такий свист, каже. Я обернувся – ну скільки він там ішов від Пишівки до того рову, ну хай п'ятнайцять хвилин, більше ні – каже, – я озирнувся – а Пишівка горить». Як був би дідо затримався ще трошки, що він просив його ще трошки посидіти – він би там загинув, як ті всі поляки пишів'яки» (Записав Євген Луньо, 2016h).

Особливо вражає розповідь про жінку-українку, одружену з поляком, й за це повстанці прийшли її разом з дитиною вбивати. Правда, жінці випадково вдалося вижити.

Наступною формою применшення комплексу вини й спроби примирення є розповіді, як українські селяни рятували уцілілих поляків. Красномовно це ілюструє ось ця розповідь. «І так до нас втік хлопець звігам, до нас до хати. Ну бо тато мій був ткач і з поляками дуже добре знався, з тими Пишами. І хлопець котрогось з тих Пишів втік до нас. І мама сховали його в бочку, така за дверима стояла бочка. Ми ту бочку до тепер маємо, ми там грис тримаємо, іно що вона зробилася менша, бо вона вже піднепала низу. Ну а там вгорі над том бочком таких два патики було, там вішали лахи, таку во одержу. І вони його там тримали.

Ніхто не знав, йно старша сестра Стефка і мама. Більше ніхто. То вже потім Стефка розказала сестрі Ользі, а Ольга – мені, як ховали того хлопця. Ніхто не знав, йно Стефка і мама. І тато не знав. Нікого мама там не допускали, ні нічо. Майже зо два тижні його тримали, а може і більше, чось не пам'ятаю вже. Тримали трохи, а потім сусідка і Стефка і ввечері завели його гет аж десь до Кальникова, під Кальників там спровадили його полями, полями. І там десь лишилися шось на два дні. То сусіди питалися, де вони ділися обидві, а мама кажут: «Та пішли на роботу, може си яку роботу знайдут. Шо будут дівки вдома сиділи», – таке во. Але вернулися. Вернулися: «Йой, так скоро. Не знайшли роботи?» – «Не знайшли роботи». Спровалили того хлопця. Потім той хлопець давався чути. І писав листи, і відкритки посилав. І я то довго тримала, тримала, потім викинула. Не пам'ятаю вже, як він ся писав і називав. Мама то читали все і тішилися» (Записав Євген Луцьо, 2016а).

Оповідачка акцентує увагу на тому, що цей вчинок був пов'язаний з великою небезпекою для життя. Але християнські цінності звичайна селянка ставить вище не лише від власної безпеки, але й усієї своєї сім'ї. Екстремальна ситуація мобілізує в жінки-матері усі її інтелектуальні здібності й вольові якості для продумування й дотримання відповідних заходів конспірації. І друге – це радість, що хлопця таки вдалося врятувати, що, попри все, жінка таки проявила свою людяність.

Децо в іншому аспекті порятунок польської сім'ї осмислюється в такій розповіді. «Як та Пишівка горіла, я пам'ятаю, як то там горіло. Я була мала, я того не виділа, як там горіло. Ну але як рано прийшли до нас, той татів колега з дітьми, і вони були чисто голі, тиї діти. Знаєте, вони нічого не мали. А я мала сестру таку саму старшу, її вже нема, то всьо повмирало, нас було всіх семеро. І мама моя зараз взяла витягнула полотно, бо колись такого не було, як тепер во є всьо купленое. Ви знаєте, а колись сіяли лен, і прями, і робили самі полотно, і з того полотна всьо було. І сукенку вшили, і спідницю, і сорочку – шо треба було, знаєте, всьо було з полотна, а купленого ніц не було. Я не знаю, чи не було за шо купити, чи не було в магазинах, шоби купити. Ну шо тиї діти прийшли такії, знаєте, голиї, я вже того не пам'ятаю, чи двоє, чи троє тих дітей було. Той поляк з жінком і з тими

дітьми прийшли. Їх не застрілили, чи вони в півницю залізли, чи як, бо хата згоріла. І мама зараз витягнула полотно, і та сестра моя старша пошила їм сукенки і якісь сорочки. І повбирали їх, і вони зараз поїхали до Польщі, за границю. Бо ту не було притулку для них» (Записав Євген Луньо, 2016d).

Ще одна форма опосередкованого, асоціативного оправдання, що мешканці Сарнів не брали участі в акції – акцентування уваги на позитивних, теплих сусідських господарських, культурних, релігійних, взаєминах між мешканцями Пишівки і Сарнів у довоєнний час. Розповіді про це трапляються фактично в усіх респондентів.

І, на сам кінець, ще одну тематичну групу становлять розповіді про залишки Пишівки після війни і аж до нашого часу. Вони також особливим способом відображають ставлення українських селян до трагедії своїх польських сусідів. Для розкриття їхнього ідейно-сміслового й експресивного наповнення подамо бодай одну. «Там вже нема ніц, ні щіп, ні нічо. Всьо викопали, повирубували, поле зробили і всьо. А костел то погранзаства з Малнова розібрала і там в Малнові поставили якусь кочегарку чи шо там. І там солдат ся повісив, в тій кочегарці, чи то конюшня була» (Записав Євген Луньо, 2016g). Як бачимо, українці з сумом і жалем споглядають на те місце, що залишилось від колись гарного, сповненого жвавим духовно-культурним й господарським життям села Пишівка. Адже саме так могло статися і з їхнім рідним селом, як це внаслідок польсько-українського збройного протистояння сталося з багатьма населеними пунктами з однієї й іншої сторони.

Висновки. Отож, робимо висновок, що осмислення оповідною традицією знищення Пишівки відбувається у двох площинах – суспільно-політичній, мілітарній, з одного боку, й християнсько-моральній гуманістичній – з іншого. При цьому вони не завжди виступають у своїй чистій окремій сутності: або одна, або друга. Бачимо із розповідей, що в одного оповідача вони можуть органічно поєднуватися із певним домінуванням тієї чи іншої складової. Оповідачі суспільно-політичного скерування, передовсім учасники й очевидці, відображали й осмислювали конкретну подію знищення Пишівки в ширшому аспекті польсько-українського протистояння під впливом інформації про ворожий

намір поляків стосовно їхнього села, а також розповідей про попередні подібні польські акції проти українських сіл. Водночас простежується тенденція, що чим даліше оповідачі віддалені від реальностей національно-визвольної боротьби, не були її очевидцями і глибше не цікавляться нею із друкованих чи інших джерел, тим їхнє осмислення більшою мірою набирає гуманістично-морального наповнення. Вони щиро жаліють і сумують з того, що сталося, проявляють підсвідомий комплекс вини і, звідси, більше концентрують увагу на мирних доброзичливих стосунках до війни, з симпатією говорять про високі морально-духовні якості й вищі господарські успіхи польських колоністів.

Джерела та література

- Записав Євген Луцьо 11.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Бордун Ганни, 1949 р.н. (2016а). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 12.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Родич Параскевії, 1928 р.н. (2016б). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 12.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Фолис Стефанії, 1928 р.н. (2016с). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 15.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Маїк Ірини, 1934 р.н. (2016д). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 15.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Кривка Мирона, 1939 р.н. (2016е). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 15.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Щирби Стефанії, 1936 р.н. (2016ф). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 12.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Дуди Павла, 1935 р.н. (2016г). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 26.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Гораль Любові, 1950 р.н. (2016h). *Домашній архів Є. Луця.*
- Записав Євген Луцьо 4.07.2017 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Якимець Марії, 1945 р.н. (2017). *Домашній архів Є. Луця.*

- Записав Євген Луньо 5.10.2019 р. у с. Любині Яворівського р-ну Львівської обл. від Купновицького Олексія, 1939 р.н., осв. вища. (2019). *Домашній архів Є. Луня*.
- Зашкільняк, Л., & Крикун, М.** (2002). *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Кубійович, В.** (2007). *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939: національна статистика Галичини*. Репринт. Львів: Видавничий Дім «НАУТІЛУС».
- Луньо, Є.** (2018а). Депортація українців Надсяння в УРСР у оповідній традиції Яворівщини. *Суспільно-історична та політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.* (с. 236–245). Львів: Левада.
- Луньо, Є.** (2018b). Оповідна традиція Яворівщини про українсько-польські стосунки під час німецько-польської війни 1939 р. В В. Галик (Ред.), *Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): вибрані питання* (с. 193–213). Дрогобич: Повіт.
- Луньо, Є.** (2018с). Радянський вивіз польських колоністів із Західної України 1940 р. в оповідній традиції українців. В А. Смаленчук & О. Кондратюк (Ред.), *Масавья рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай паяці* (с. 410–430). Мінск: Выдавец Зміцер Колас.
- Луньо, Є.** (2016). Українсько-польські стосунки під час німецько-польської війни 1939 р. в оповідній традиції Яворівщини. *Український визвольний рух*, 21, 5–18. Львів.
- Луньо, Є.** (Упоряд.). (2005). *Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців. Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге*. Львів: Літопис.
- Луньо, Є.** (Упоряд.). (2015). *Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців. Т. 2: Яворів*. Львів: Растр-7.
- Мотука, G.** (2006). *Ukrainiska partyzantka 1942–1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Rytm.

References

- Zapysav Yevhen Luno 11.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Bordun Hanny, 1949 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 11, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Bordun Anna,

- born in 1949]. (2016a). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 12.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Rodych Paraskevii, 1928 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 12, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Rodycz Paraskevya, born in 1928]. (2016b). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 12.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid FolyS Stefanii, 1928 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 12, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region by FolyS Stefania, born in 1928]. (2016c). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 15.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Maik Iryny, 1934 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 15, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Majik Iryna, born in 1934]. (2016d). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 15.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Kryvka Myrona, 1939 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 15, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Krivko Myron, born in 1939]. (2016e). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 15.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Shchyrby Stefanii, 1936 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 15, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Shchyrba Stefania, born in 1936]. (2016f). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 12.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Dudy Pavla, 1935 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 12, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Dooda Pavlo, born in 1935]. (2016g). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 26.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Horal Liubovi, 1950 r.n. [Posted by Eugene Lunio on August 26, 2016 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Goral Lubov, born in 1950]. (2016h). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 4.07.2017 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Yakymets Marii, 1945 r.n. [Posted by Eugene Lunio on July 4, 2017 in Sarny Yavoriv district of Lviv region from Yakymets Maria,

- born in 1945]. (2017). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zapysav Yevhen Luno 5.10.2019 r. u s. Liubyni Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Kupnovytskoho Oleksiia, 1939 r.n., osv. vyshcha [Posted by Eugene Lunio on October 5, 2019 in Lyubyn Yavoriv district of Lviv region from Kupnovitsky Oleksiy, born in 1939, Higher education]. (2019). *Domashnii arkhiv Ye. Lunia – E. Lunio Home Archive* [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L., & Krykun, M.** (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavni-shykh chasiv do nashykh dniv* [History of Poland: From ancient times to the present day]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Kubiiovych, V.** (2007). *Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939: natsionalna statystyka Halychyny*. Reprint [Ethnic groups of southwestern Ukraine (Galicia) on 1.1.1939: Galicia's national statistics. Reprint]. Lviv: Vydavnychi Dim «NAUTILUS» [in Ukrainian].
- Luno, Ye.** (2018a). Deportatsiia ukraintsiv Nadsiannia v URSS u opovidnii tradytsii Yavorivshchyny [Deportation of Ukrainians Nadsiannia in the USSR in the narrative tradition of Yavorivshchyna region]. *Suspilno-istorychna ta polityko-pravova otsinka totalnoho vyseleння ukraintsiv z etnichnykh zemel Lemkivshchyny, Nadsiannia, Kholmshchyny, Pidliashshia, Liubachivshchyny, Zakhidnoi Boikivshchyny u 1944–1951 rr. – Socio-historical and political-legal assessment of the total eviction of Ukrainians from the ethnic lands of Lemkivshchyna, Nadsyannya, Kholmshchyna, Podlasie, Lyubachivshchyna, Western Boykivshchyna in 1944–1951* (pp. 236–245). Lviv: Levada [in Ukrainian].
- Luno, Ye.** (2018b). Opovidna tradytsiia Yavorivshchyny pro ukrainsko-polski stosunki pid chas nimetsko-polskoi viiny 1939 r. [Narrative tradition of the Yavorivshchyna region about Ukrainian-Polish relations during the German-Polish war of 1939]. In V. Halyk (Ed.), *Ukrainsko-polsko-yevreiski vziaimyny u Skhidnii Halychyni (persha polovyna XX st.): vybrani pytannia – Ukrainian-Polish-Jewish relations in East Galicia (first half of the twentieth century): selected issues* (pp. 193–213). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Luno, Ye.** (2018c). Radianskyi vyviz polskykh kolonistiv iz Zakhidnoi Ukrainy 1940 r. v opovidnii tradytsii ukraintsiv [Soviet removal of Polish colonists from Western Ukraine in 1940 in the narrative tradition of Ukrainians]. In A. Smalenchuk & O. Kondratiuk (Eds.), *Masovyya represii u SSSR u gistarychnykh dasledavanniakh i kalektyv-*

nai paiatci – Mass repressions in the USSR in historical research and collective memory (pp. 410–430). Minsk: Vydavets Zmitser Kolas [in Ukrainian].

- Luno, Ye.** (2016). *Ukrainsko-polski stosunki pid chas nimetsko-polskoi viiny 1939 r. v opovidnii tradytsii Yavorivshchyny* [Ukrainian-Polish relations during the German-Polish War of 1939 in the narrative tradition of the Yavoriv region]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 21, 5–18. Lviv [in Ukrainian].
- Luno, Ye.** (Comp.). (2005). *Yavorivshchyna u povstanskii borotbi: rozpovidi uchasnykiv ta ochevydtsiv. T. 1: Nakonechne Pershe. Nakonechne Druhe* [Yavorivshchyna region in the insurgent struggle: Stories of participants and eyewitnesses. Vol. 1: Nakoneczne First. Nakoneczne Second]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Luno, Ye.** (Comp.). (2015). *Yavorivshchyna u povstanskii borotbi: rozpovidi uchasnykiv ta ochevydtsiv. T. 2: Yavoriv* [Yavorivshchyna region in the insurgent struggle: Stories of participants and eyewitnesses. Vol. 2: Yavoriv]. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].
- Motyka, G.** (2006). *Ukraińska partyzantka 1942–1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* [Ukrainian partisan 1942–1960: Activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army]. Warszawa: Rytm [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 11.11.2019

УДК 323.1(477)(092)"1940"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184677

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, 40, вул. В. Бердичівська, м. Житомир, Україна, індекс 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

Бібліографічний опис статті: Стародубець, Г. (2019). Концептуальні засади становлення нового міжнародного порядку у висвітленні теоретиків української підпільної думки кінця першої половини ХХ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 253–271. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184677.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ У ВИСВІТЛЕННІ ТЕОРЕТИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДУМКИ КІНЦЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Мета дослідження – на підставі аналізу праць публіцистів українського повстанського підпілля розкрити особливості бачення ними тогочасної міжнародної ситуації та векторів зовнішньої політики національно-визвольного руху в умовах завершення Другої світової війни та післявоєнного облаштування світу. **Методологія дослідження** спирається на поєднання принципів історизму й об'єктивності та загальнонаукових і спеціально-історичних методів наукової праці. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії українського визвольного руху першої половини ХХ ст. проаналізовано праці публіцистів українського повстанського підпілля, присвячені проблемам міжнародної ситуації повоєнного часу. Визначено, що надважливим завданням для керівництва українського визвольного руху було формулювання та чітка артикуляція його завдань і мети, без чого неможливою була б мотивація учасників повстанської боротьби. Його реалізацією займалися низка провідних ідеологів націона-

лістичного руху. Їхній теоретичний спадок складають сотні рукописних та опублікованих публіцистичних творів, переважна більшість з яких чекає свого дослідника. На підставі проведеного дослідження зроблено **висновки**, що провідні ідеологи націоналістичного руху були достатньо добре обізнані із конфігурацією міжнародних відносин 1944–1953 рр. В умовах збройного протистояння радянської влади і повстанського підпілля їхнє завдання полягало, по-перше, у підготовці аналітичних висновків щодо існуючого та прогнозованого розвитку міжнародної ситуації в Європі крізь призму її впливу на українських національно-визвольний рух. По-друге, в озвученні та популяризації його зовнішньополітичних прагнень як серед українського загалу, так і поза межами військово-політичного впливу ОУН. Українські публіцисти досить скептично оцінювали заходи провідних країн світу щодо мирного врегулювання спірних питань післявоєнного облаштування Європи. Очевидність неврегулювання вузлових міжнародних конфліктів давала підстави лідерам повстанського руху сподіватися на розв'язання третьої світової війни, яка могла полегшити тривалу боротьбу українців за створення незалежної держави. Об'єктом постійної критики виступав «московсько-більшовицький імперіалізм» у формі сталінського режиму та нейтрально-потуральна позиція США й Англії стосовно розширення сфери радянського впливу на країни Східної та Південно-Східної Європи. Час показав, що висновок провідних публіцистів про відсутність постійних і надійних союзників українського національно-визвольного руху та, з огляду на це, орієнтація на власні сили, був і залишається абсолютно справедливим і актуальним по сей день.

Ключові слова: національно-визвольний рух; статті; ідеологія; публіцистика; міжнародна політика.

Galyna STARODUBETS

Doctor of Historical Science, Professor, Head of Department of World History, Ivan Franko Zhytomyr State University, 40 Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, postal code 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

To cite this article: Starodubets, G. (2019). Kontseptualni zasady stanovlennia novoho mizhnarodnoho poriadku u vysvitlenni teoretykiv ukrainskoi pidpilnoi dumky kintsia pershoi polovyny XX stolittia [The conceptual foundations of the establishment of a new international order in research of

the theoretics of the Ukrainian underground thought at the end of the first half of XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 253–271. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184677* [in Ukrainian].

THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE ESTABLISHMENT OF A NEW INTERNATIONAL ORDER IN RESEARCH OF THE THEORETICS OF THE UKRAINIAN UNDERGROUND THOUGHT AT THE END OF THE FIRST HALF OF XX CENTURY

Summary. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the vision of the publicists of Ukrainian liberation movement on contemporary international situation and foreign policy vectors of the national liberation movement in the conditions of the end of World War II and the post-war settlement of the world. The research is based on the analysis of their works. The research methodology is based on a combination of principles of historicism and objectivity with generally scientific and specifically historical methods of scientific work. The scientific novelty is that for the first time in the historiography of the Ukrainian liberation movement of the first half of the XX century the works of publicists of the Ukrainian rebellious underground were analyzed. These works are devoted to problems of the post-war international situation. The author determined that to formulate and accurately articulate the goals and objectives of the liberation movement was an incredibly important task for the leadership of Ukrainian liberation movement. Otherwise, the participants of the rebellious struggle would not be motivated. A number of leading ideologists of the national movement were engaged in its implementation. Their theoretical inheritance includes hundreds of handwritten and published nonfiction works, the vast majority of which await their researcher. Conclusions. Based on the research conducted, it is concluded that the leading ideologists of the national movement were sufficiently aware of the configuration of international relations of 1944–1953. In terms of armed confrontation between the Soviet authorities and the rebellious underground, their task was: first, to prepare analytical conclusions on the current and predicted development of the international situation in Europe through its influence on the Ukrainian national liberation movement; secondly, to voice and popularize its foreign policy aspirations both

within the Ukrainian community and outside the military-political influence of the OUN. Ukrainian publicists were rather skeptical of the actions of the leading countries to resolve the controversial issues of post-war Europe peacefully. Obviously, the key international conflicts were not resolved. It gave rise to the leaders of the liberation movement to hope for the outbreak of the World War III which would facilitate the continuous struggle of Ukrainians for the creation of an independent state. «The Moscow-Bolshevik imperialism» in the form of the Stalinist regime and the neutral and indulging position of the United States and England regarding the expansion of Soviet influence to the countries of Eastern and Southeastern Europe was an object of their constant criticism. Time has shown that the conclusion of the leading publicists about the absence of permanent and reliable allies of the Ukrainian national liberation movement and the focus on their own forces (due to these circumstances) was and still remains absolutely fair and relevant until now.

Keywords: national liberation movement; articles; ideology; journalism; international politics.

Постановка проблеми. Важливою складовою українського національно-визвольного руху кінця першої половини 1940-х рр., окрім збройної боротьби, було теоретико-ідеологічне наповнення його політичного сегменту. Х. Ортега-і-Гасет свого часу сказав, що «нації утворюються і живуть, доки мають програму на завтра» (Ортега-і-Гасет, 1994, с. 145), тобто вони повинні «бачити» ціль свого майбутнього. Важливість цього імперативу посилюється у період соціальних катаклізмів, як-от Друга світова війна для українців. Тому надважливим завданням для керівництва українського визвольного руху було формулювання та чітка артикуляція його завдань і мети, без чого неможливою була б мотивація учасників повстанської боротьби. В організаційній структурі ОУН (б), а згодом – і повстанського підпілля існували спеціальні підрозділи, які займалися питаннями просвітницької та виховної діяльності, створенням і розповсюдженням текстів політико-ідеологічного характеру. Серед усього загалу пропагандистів національного підпілля виділяється когорта чільних лідерів, ідеологів національно-визвольного руху, теоретичний спадок яких складають десятки публіцистичних творів. Однією з важливих тем, яка піднімалася на їхніх сторінках, була проблема становлення нової

конфігурації світового порядку, нової цивілізаційної парадигми розвитку, детермінована наслідками завершення Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистична спадщина українського збройного підпілля другої половини 1940-х рр. досі не стала предметом наукового осмислення широкого кола дослідників. А. Русначенко є одним з перших в українській історіографії науковців, хто зробив спробу комплексного дослідження суспільно-політичних ідей 1940 – поч. 1950-х рр. у монографії «Розумом і серцем». Один із її розділів присвячений аналізу поглядів українських публіцистів у підпіллі на «європейські політичні проблеми, що часто переходили до розряду світових, з огляду, безумовно, на перспективи українського руху» (Русначенко, 1999, с. 67). А. Русначенко (2014) стверджує, що «програмові документи визвольного руху послідовно пов'язували питання боротьби за Українську самостійну соборну державу зі світовими проблемами, розглядаючи їх у глобальному українському вимірі» (с. 256). Особливості міжнародної стратегії ОУН у висвітленні провідних ідеологів організації розглядаються також у монографії О. Стасюк (2006), в окремих публікаціях Г. Стародубець (2018).

Останніми роками спостерігається посилення уваги науковців до вивчення та осмислення теоретичної спадщини чільних діячів націоналістичного руху, зокрема, О. Дяківа («Горнового») (Рибак, 2004), П. Федуна («Полтави») (Романюк, 2009), Я. Старуха (Ханас, 2006). Значному розширенню джерельної бази дослідження сприяє також публікація збірників праць провідних теоретиків української підпільної думки 1940-х рр.

Мета статті – на підставі аналізу праць публіцистів українського повстанського підпілля розкрити особливості бачення ними тогочасної міжнародної ситуації та векторів зовнішньої політики національно-визвольного руху в умовах завершення Другої світової війни та післявоєнного облаштування світу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи чинники, які визначали політичну конструкцію матриці післявоєнного світового порядку, теоретики української підпільної думки виразно екстраполювали їх на проблему місця і ролі українського національно-визвольного руху в загальноєвропейському контексті. У

кожній зі статей, присвяченій цій темі, виразно прослідковується головна ідея: українці мають природне право і повинні стати повноправними суб'єктами міжнародних відносин. Єдиним способом досягти цієї мети є збройна боротьба проти сталінського режиму за умов союзницької підтримки держав світового співтовариства. Виходячи з реалій міжнародної ситуації другої половини 1940-х рр., націоналісти чудово розуміли й активно пропагували тезу про те, що «надії можна покласти лише на себе самих» (Дума, 1995, с. 383), а «міжнародні констеляції – це лише більш або менш вигідне тло, яке ні в якому разі не звільняє національного активу від обов'язку повсякчасно боротися за здійснення свого ідеалу» (Дума, 1995, с. 383).

Основні напрями міжнародної тактики українського визвольного руху в 1943 р. були викладені М. Прокопом («Садовий В.В.») в окремій статті (Садовий, 1995). Він акцентує увагу на двох найважливіших, системоутворювальних засадах зовнішньої політики оунівського підпілля: 1. Формування потужної загальнонаціональної політичної сили, готової взяти на себе лідерство у боротьбі за українську незалежну державу та подальшу її розбудову; 2. Пошук надійних союзників, які підтримують ідею державної незалежності України, або, принаймні, зацікавленні у зміні існуючої політичної карти світу. Автор наголошує на важливості активізації зовнішньополітичного вектора діяльності ОУН, якщо «поневолений нарід не хоче лишитися осамітненим на міжнародному полі» (Садовий, 1995, с. 102).

Аналізуючи геополітичні цілі воюючих держав і перспективи повоєнного переоблаштування Європи, М. Прокоп заявляє, що українці насправді не мають союзників серед найбільш потужних суб'єктів міжнародної політики. Сподівання на підтримку з боку Англії є, на його думку, марними, оскільки «сьогодні в англійському світі офіційно ще нам місця немає» (Садовий, 1995, с. 105). Тому він пропонує звернути увагу на «поневолені народи заходу і сходу». Об'єднавчою платформою з «країнами заходу» є боротьба проти «німецького імперіалізму», а з «країнами сходу» – проти «большевицького імперіалізму». Зважаючи на потужний потенціал сталінської агітаційно-пропагандистської машини, завдання українського підпільного руху в найближчій перспективі мало полягати у розгортанні широкої роз'яснюваль-

ної кампанії в країнах Східної Європи, з одного боку, про суть і завдання визвольної боротьби, а з іншого – «про небезпеку, що загрожує їм від большевицької експансії, метою якої є підбій цілого світу» (Садовий, 1995, с. 107). Власне на зламі 1943–1944-х рр. український повстанський рух був на хвилі свого піднесення і його лідерами покладалися сподівання на те, що обидва тоталітарні режими – сталінський і гітлерівський – ослабнуть в результаті взаємопоборювання. Унаслідок цього сформується сприятлива для українців міжнародна ситуація.

Друга половина 1944 – початок 1945-х рр. позначилися жорстоким протистоянням українського антирадянського руху Опору в західних регіонах України та початком «визвольного походу» радянської армії в країні Східної та Південно-Східної Європи. У цей час в українських підпільних виданнях з'являється низка публікацій, присвячених аналізу таких вузлових питань, як: Кримська конференція лютого 1945 р., конференція у Сан-Франциско з приводу створення ООН (червень 1945 р.) та перспективи розгортання третьої світової війни.

Напередодні проведення конференції, в січні 1945 р., в українському підпіллі було опубліковано брошуру «Сталінсько-большевицький імперіалізм в світлі закордонної політики». Робота присвячена аналізу міжнародної політики СРСР, зокрема, в умовах завершення Другої світової війни. Автор статті звертає увагу на ідеологічно-пропагандивне обрамлення зовнішньополітичного курсу сталінського режиму. Він наголошує, що більшовики витягли збанкрутіле гасло Російської імперії про захист братів-слов'ян («слов'янофільство») і, прикриваючись новітніми ідеями демократії та боротьби з фашизмом, розгорнули наступ на держави Східної Європи: Румунію, Болгарію, Польщу, Чехословаччину, Югославію, Угорщину. Загарбницька сутність Радянського Союзу полягає, по-перше, у втручаннях у внутрішньополітичне життя «визволених» країн, по-друге, в їх економічному пограбуванні.

Автор наголошує, що «більшовики на зайнятих теренах [...] викликають і піддержують внутрішній хаос; впливають на зміни уряду, їх склад і політику; втручаються навіть до культурно-освітніх справ; покладали на плечі підбитих народів ще й інші тягарі, а саме: прохарчування і забезпечення засобами зв'язку і транс-

порту окупаційних советських армій» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 28–32). Усе це трактується ним не просто як ознаки радянської присутності в незалежних країнах, а цілеспрямована політика «поступового обмеження самостійності окупованих народів до їх советизації. Країни ці в кінцевому плані більшовиків мають стати советськими республіками і, як такі, увійдуть до складу СРСР в характері колоній сталінсько-большевицької імперії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 32–33). Українські націоналісти не приховують своєї стурбованості тим, що внаслідок падіння гітлерівського режиму Європі загрожує не менш глобальна небезпека – «похід сталінського тоталітарного імперіалізму, який виріс до «небувалих меж своєї могутності. Рівновага в Європі захитана знову в своїх основах» (Мороз, 2012, с. 479).

Власне під таким кутом зору провідними ідеологами ОУН (б) аналізуються причини і наслідки зустрічі лідерів трьох держав Великої трійки на Кримській конференції у лютому 1945 р. Зокрема, серед найважливіших питань, які обговорювалися під час цієї зустрічі, Ярославом Старухом виокремлюються: «гострі непорозуміння між Англією і Америкою з однієї сторони, та Советським Союзом з другої сторони в справі» низки країн Європи та Близького Сходу; проблема «повороту східних робітників з теренів англо-американської окупації» та визначення моделі «майбутньої міжнародної організації» світу (Мороз, 2012, с. 478–479).

Я. Старух акцентує увагу на двох принципових позиціях учасників переговорного процесу, представлених, на його думку, «Атлантийською» та «Кримською» (або ж «Сибірською») картами. «Атлантийська карта – значить самостійні держави й привернення рівноваги сил в Європі, наслідком цього згода і мир» (Мороз, 2012, с. 481). Діаметрально протилежні інтереси, на думку автора статті, відстоює СРСР в особі Й. Сталіна. Головна мета радянської держави – поширення свого впливу на якомога ширше коло держав Східної та Південно-Східної Європи. Застосовуючи метод «троянського коня» (створення «союзної комісії», проведення «вільних виборів», але тільки за участі «антифашистських партій» у Польщі, формування «тимчасового парламенту» з визнаних Б. Тіто депутатів у Югославії, організація «тимчасових урядів» у інших країнах Східної Європи під пильним наг-

лядом представників компетентних радянських органів), більшовицька влада наполегливо розширює орбіту свого впливу.

Варто підкреслити, що публіцисти наголошують на вмілому використанні більшовиками пропагандистських гасел, якими супроводжується так званий «визвольний похід» радянської армії. Фактично загарбання Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії, – пише Дяків «Горновий», – називається «визволенням братів слов'ян» російським народом, встановлення чорної реакції в половині свіжо загарбаної Європи, посилення її в ССРСР також називається «врятуванням Європи», «врятуванням цивілізації», «великою прогресивною ролею» російського народу, на цей раз – в боротьбі проти фашизму» (Мороз, 2011, с. 212).

Результати Кримської конференції різко критуються ідеологами українського повстанського руху. Вони відкрито заявляють, що на цьому етапі геополітичного протистояння демократичного Заходу тоталітарному СРСР перемогу отримав Сталін. Однак вони висловлюють сподівання, що ця «гра в боротьбу імперіалістичних блоків, далеко ще не закінчена ні з одної, ні з другої сторони» (Мороз, 2012, с. 483), тому що «було б наївно думати, що якісь конференції та паперові акти припинять цю боротьбу та встановлять реклямований «тривалий мир»» (Дніпровий, 1995, с. 391). Безпосереднім наслідком укладення цих міждержавних угод, на думку Я. Старуха, стало: 1. Територіальне розширення зони впливу сталінського режиму за рахунок країн Східної та Південно-Східної Європи, зокрема, Болгарії, Польщі, Югославії, Угорщини, Румунії і, навіть, Німеччини; 2. Насадження у цих країнах більшовицької, тоталітарної ідеології радянського зразка. Прогнозуючи хід розвитку міжнародних подій, опоненти Москви в особі Лондона та Вашингтона за жодних обставин не допустять світової політико-економічної гегемонії більшовицької держави. Кримські домовленості вони вважали тактичним ходом, оскільки «союзники, обняли своїми впливами по півсвіту і в половині дороги не здержаться, а змагатимуть до опанування цілого світа. І це у висліді мусить довести до збройного зудару» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 11, арк. 133). Однак такі висновки базувалися радше на очікуваннях українських націоналістів, ніж на обставинах реального часу. Такий сценарій розвитку міжнародних подій був вигідний повстанському підпіллю,

оскільки вселяв повстанцям надію на успішне завершення національно-визвольного руху. Але насправді, у лютому 1945 р. геополітичні прагнення Кремля ґрунтувалися на досить міцному фундаменті. Під тиском обставин союзники змушені були визнати «свою залежність від Сталіна і його моральне право на участь у глобальному розподілі сфер впливу» (Кудряченко, 2016, с. 106).

Очевидно, що навесні 1945 р. лідери українського повстанського руху були сповнені надій, що світова спільнота на чолі зі США та Англією не допустить «советизації» Європи і, як наслідок, – значного посилення міжнародних позицій Радянського Союзу, який, за влучним висловом Д. Маївського, «дуже заповідливо капіталізує на трупі німецької імперії свої успіхи» (Дума, 1995, с. 371). Попри миролюбну риторику урядів цих держав, оунівці акцентували увагу на існуванні всередині як американського, так і англійського політикуму поважної опозиції правлячій партії стосовно способу усунення потенційної загрози розширення сфери впливу сталінського режиму коштом східноєвропейських країн. Оунівці висловлювали переконання, що алгоритм мирного врегулювання питання післявоєнного облаштування карти Європи та світу (в цілому узгоджений учасниками Ялтинської конференції) не буде впроваджений в життя, оскільки, по-перше, «немає найменших слідів, щоб більшовики трактували постанови Кримської конференції як нерушимий фундамент нового світового порядку». З іншого боку, «дуже поважний відлам американської opinio стоїть на становищі непримиримої боротьби з більшовицькою потворою» (Мороз, 2012, с. 484, 489). І, врешті-решт, англійська сторона традиційно вбачала в Російській, а тепер – радянській імперії свого потенційного ворога, який прямо чи опосередковано загрожував її національним інтересам, руйнації її колоніальної системи.

Факт підписання рішень конференції лідери ОУН і УПА трактували як тактичний маневр сторін-підписантів, як можливість отримати короточасний тайм-аут для перегрупування сил, нарощення військових і політичних м'язів. Я. Старух був переконаний, що дискусії, які розгорілися в парламентах обох країн після Ялтинської зустрічі лідерів провідних країн світу, «дають причину сумніватися, чи ця політика компромісів не добігає вже до свого кінця, чи струна вже й так не перетягнена» (Мороз,

2012, с. 491). Розвиток подальших подій показав, що оунівці у своїх сподіваннях-прогнозах глибоко помилялися. «Ні в той час, ні пізніше США і Великобританія не горіли бажанням розпочинати війну з Радянським Союзом» (Епплбом, 2017, с. 49). Українське націоналістичне підпілля й надалі залишалося наодинці зі сталінською імперією.

У другій половині 1940-х рр. предметом активної критики українських публіцистів, окрім радянського режиму, стає політика «советізації», активно впроваджувана в країнах Східної та Південно-Східної Європи під пильним наглядом КДБістів та виплеканих ними національних комуністичних лідерів.

У 1948 р. було опубліковано статтю О. Дяківа-Горнового (під псевдо «Осипенко А.») «Кінець другого етапу большевизації країн Центральної і Південно-Східної Європи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 219), в якій подано високопрофесійний аналітичний висновок щодо поточної політичної ситуації в регіоні. Автор задовго до появи наукових досліджень цієї проблеми запропонував періодизацію процесу радянзації східноєвропейського регіону. Варто зауважити, що вона цілком відповідає періодизації післявоєнної історії Європи, яка лягла в основу значного масиву історіографічного доробку з цієї теми, сформованого від початку 1950-х рр. (Srton-Watson, 1961, р. 81).

Згідно з висновками О. Дяківа-Горнового, перший етап процесу радянзації охоплює 1944–1945 рр., початок якому поклав прихід радянської армії, звільнення території від нацистських окупантів і встановлення натомість нової «збройної окупації. [...] Її особливістю є розбудова компартії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 221). Автор наголошує, що «назовні зберігаються форми незалежності, а всередині компартії виступають в союзи, в коаліції з іншими партіями своїх країн». Мета такої політики – насадження комуністичного диктату, використовуючи м'які, демократичні форми захоплення влади, імітуючи партійний плюралізм. Наступним кроком у напрямі посилення компартійної влади Дяків-Горновий називає «послідовне знищення народно-визвольних сил. Щоб виправдати це злочинне знищення, його прикривають прапором боротьби проти реакції, фашизму, воєнних злочинців і колабораціоністів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 221). Третім кроком цього процесу є вже випробуваний

у Радянському Союзі в 1930-ті рр., метод масової розбудови організаційної мережі компартії.

Другий етап умовно охоплює 1946–1947 рр. «Боротьба проти легальної опозиції є найхарактернішою ознакою большевизації, а повний розгром цієї опозиції означає кінець другому етапу. Вона ведеться двома шляхами – політичного розкладу та насильної ліквідації» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 222). У 1947 р. політична опозиція національних компартій була повністю розгромлена, наслідком чого стала монополізація комуністами політичного простору своїх держав. Зауважимо, що автор трактує цей факт, як вияв «краху цілої політики, а саме концепції мирної ревалідації з компартіями і легальної парламентської опозиції» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 226). 1947 р. О. Дяків-Горновий вважає рубіжним між другим і третім етапами большевизації. Він характеризується абсолютним монопольним правлінням національних компартій, чисткою в їхніх лавах, активним упродовженням в життя сталінського варіанту соціалістичних перетворень і «завершується приєднанням даної країни до СРСР як нової так званої республіки. На третьому етапі компартії займають монопольне становище не тільки фактично, але й формально» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 226). Час показав, що аналітичні прогнози українських публіцистів щодо серйозності викликів і загроз світовому порядку, детермінованих розширенням сфери впливу радянського гравітаційного ядра на східноєвропейській регіон, були правильними.

Уже напередодні завершення Другої світової війни націоналісти неприховано висловлювали сподівання на загострення конфлікту між Радянським Союзом і країнами демократичного блоку та переростання його у повномасштабну війну. Невипадково тема третьої світової війни в цей час активно обговорювалася в середовищі українського політикуму. Навесні 1945 р. такий сценарій розгортання міжнародних подій націоналісти трактували як досить сприятливий для перемоги українського національно-визвольного руху. Однак вони не узалежнювали переможне завершення антирадянського руху Опору від потенційно можливого збройного конфлікту між СРСР та країнами англо-американського блоку, наголошуючи, що «в можливій війні західних альянтів проти СРСР ми заінтересовані остільки, оскільки вона несе ще

один шанс поневолею народам визволитися від всякого імперіалізму» («Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів», 1955, с. 130).

Ідея потенційного розгортання третьої світової війни активно обговорюється наприкінці 1944–1945-х рр. на сторінках українських підпільних публіцистичних видань, оскільки післявоєнне переоблаштування світу не влаштовує країн-переможниць і стає очевидним неминучість конфлікту між двома антагоністичними блоками – капіталістичним та соціалістичним. Оунівські ідеологи не приховували свого зацікавлення у саме такому розвитку подій, «бо ми прагнемо розгрому ССРСР, – пише Я. Горновий. – Так само ми зацікавлені і в третій світовій війні. Але третьою світовою війною ми цілком не розглядаємо як чинника, який сам собою і то неодмінно мав би принести нам визволення, або щоб визволення «подарувала» нам протилежна сторона» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 11, арк. 374). Автор наголошує, що війна призведе до ослаблення СРСР – основного ворога української незалежності і за таких умов українці матимуть більше шансів вибороти свою самостійність. Тому третя світова війна розглядається ним як «допоміжний чинник» успішного завершення визвольної боротьби.

Після 1946 року інтерес до цієї теми помітно вщух, оскільки стало зрозуміло, що провідні гравці міжнародної політики – США, Англія та СРСР – обрали тактику «холодної війни» і більш-менш мирного співіснування поза рамками мілітарного способу розв'язання міждержавних конфліктів.

Новий сплеск її обговорення на сторінках підпільних українських видань спостерігається на початку 1950-х років, що було викликане загостренням військово-політичної ситуації на Кореїському півострові. У травні 1951 р. з'являється стаття П. Федун «Підготовка третьої світової війни і завдання українського народу» (Федун, 2008, с. 545–560). У ній аналізуються причини та передумови загострення міжнародної ситуації. Традиційно детермінантою розпалювання чергової війни автор вважає імперіалістичну сутність політичного режиму СРСР. Він наголошує, що післявоєнний мир є дуже крихким, оскільки побудований «на скрайне несприятливих та реакційних відносинах» (Федун, 2008, с. 548). Його несправедливий характер виявляється не тільки у поділі світу на два антагоністичні блоки, але й в пануванні

всередині обох блоків ієрархічності залежності менших, слабших держав від сильних світових лідерів.

П. Федун артикулює офіційну позицію ОУН в разі розгортання третьої світової війни. Він заявляє, що, «оскільки війна, яка підготовляється, дає українському народові певні надії на визволення з-під московсько-большевицької корми, – український народ не є проти цієї війни, він на неї чекає» (Федун, 2008, с. 552). Оунівці переконані, що її результатом стане розвал Радянського Союзу, оскільки саме у такому сценарії розвитку подій зацікавлені провідні суб'єкти світової політики: США і Великобританія. Вони виступали ситуативними союзниками СРСР в період Другої світової війни, але після 1946 р. ситуація кардинально змінилася. Станом на початок 1950-х рр. «питання про розподіл російсько-большевицької імперії історія об'єктивно ставить на порядок дня» (Федун, 2008, с. 559).

Нейтрально-байдужа позиція демократичного світу щодо тривалого збройного протистояння українського повстанського руху і сталінського режиму стала підставою для низки висновків П. Федауна стосовно міжнародної політики держав «західного блоку». Автор не висловлює ілюзорних сподівань на підтримку українського визвольного руху з боку зовнішніх сил. Радше навпаки, він наголошує на «негативному наставленні американської, а також і англійської політичної думки до ідеї національно-державної незалежності та суверенності всіх народів світу, які до цього прагнуть» (Федун, 2008, с. 554). Очевидним є прагнення американо-англійських сил зберегти територіальну цілісність СРСР. І в роботі П. Федауна, й у працях інших провідних теоретиків націоналістичного руху, зокрема, С. Бандери, знаходимо критику «американських правлячих кіл» за їхню «активну підтримку тих емігрантських груп з території сьогоденного СРСР, в першу чергу російських, які своєю програмою найбільше відповідають сьогденній американській ідеології» (Федун, 2008, с. 555). Представники організованої російської еміграції в країнах Західної Європи та США на початку 1950-х рр. розгорнули активну діяльність з метою заручитися підтримкою українських політичних сил на платформі створення спільної політичної антибільшовицької коаліції. Однак в основі їхньої ідейної позиції лежала теза про те, що «Україна й інші народи мали б переставити свої

визвольні змагання тільки на протилежну, протикомуністичну боротьбу і провадити її в аспекті неподільності російської імперії з пристосуванням до московських бажань» (Бандера, 1998, с. 268). Їхня концепція знайшла підтримку в середовищі певних громадсько-політичних організацій США, які, своєю чергою, різним способом прагнули схилити до такої коаліції українців.

П. Федун визначає характер потенційно можливої світової війни як «противизвольний зі сторони англо-американського блоку», оскільки його члени не підтримують ідеї державної самостійності «поневолевених» народів. За такого сценарію розвитку подій він вкотре наголошує на необхідності орієнтації українців у національно-визвольній боротьбі винятково на власні сили. Головними архітекторами нового світопорядку виступали провідні країни світу. Зміна держав-лідерів, хоча і внесла корективи до структури міжнародної системи, проте сутність взаємостосунків між ними залишалася незмінною.

Висновки. Таким чином, тема формування нової матриці міжнародних стосунків, детермінованих результатами Другої світової війни, займала помітне місце в теоретичній спадщині провідних ідеологів українського національно-визвольного руху. Українські публіцисти досить скептично оцінювали заходи провідних країн світу щодо мирного врегулювання спірних питань післявоєнного облаштування Європи. Їхні публікації наскрізь пронизані думкою, суть якої досить точно передає теза Р. Арона, висловлена трохи пізніше у часі: «Ми виходимо зі світу, де панує мир завдяки законові, й повертаємося до реального світу, де війна відсутня радше завдяки страхові ніж спільній волі, й де розгортаються таємні ігри підривної діяльності» (Арон, 2000, с. 526). Формування біполярної структури світу і загострення суперечностей між «капіталістичним» та «соціалістичним» блоками, особливо наприкінці 1940-х рр., давала підстави лідерам повстанського руху висловлювати припущення про можливість розв'язання третьої світової війни. Такий розвиток подій міг стати сприятливим тлом для перемоги українського національно-визвольного руху.

Об'єктом постійної критики українських публіцистів виступав «московсько-більшовицький імперіалізм» у формі сталінського режиму та нейтрально-потуральна позиція США і Англії стосовно розширення сфери радянського впливу на країни Східної та

Південно-Східної Європи. Час показав, що висновок оунівських публіцистів про відсутність постійних і надійних союзників українського національно-визвольного руху та, з огляду на це, орієнтація на власні сили як єдино правильна стратегія боротьби, був і залишається абсолютно справедливим і актуальним по сей день.

Джерела та література

- Арон, Р.** (2000). *Мир і війна між націями*. Київ: Юніверс.
- Бандера, С.** (1998). З москалями нема спільної мови. *Перспективи української революції: Репринтне вид.* (с. 267–271). Дрогобич.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби Безпеки України.
Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі. (1955). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955.: збірка документів* (с. 121–142). Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів.
- Дніпровий, К.** (1995). Шляхи й перспективи. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 383–392. Торонто, Львів.
- Дума, П.** (1995). Большевицька демократизація Європи. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 371–383. Торонто, Львів.
- Епплблм, Е.** (2017). *Залізна завіса: Приборкання Східної Європи 1944–1956.* (І. Гарнік, Пер.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Мороз, В.** (Упоряд.). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків «Горновий»: документи і матеріали*. Київ–Торонто.
- Мороз, В.** (Упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 21: Ярослав Старух: документи і матеріали*. Київ, Торонто.
- Кудряченко, А.** (2016). Ялтинська конференція держав «великої трійки» 1945 р. і вихід України на міжнародну арену. *Проблеми всесвітньої історії*, 2, 97–121.
- Ортега-і-Гасет, Х.** (1994). *Вибрані твори*. Київ: Основи.
- Рибак, А.** (2004). О. Дяків – теоретик та публіцист національно-визвольного руху 1940-их років. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*, 4, 304–314.
- Романюк, М.** (2009). *Петро Федун-«Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА*. Торонто.
- Русначенко, А.** (2014). Ідеологічні дискусії в кінці 1940-х – на початку 1950-х років у середовищі українського визвольного руху та їхні

результати. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 255–269. Львів.

- Русначенко, А.** (1999). *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років*. Київ.
- Садовий, В.** (1995). До основ нашої міжнародної тактики. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 100–107. Торонто, Львів.
- Стародубець, Г.** (2018). Міжнародна політика періоду завершення Другої світової війни в оцінці ідеологів українського повстанського руху. «Емінак»: *науковий щоквартальник*, 1 (21), 2, 50–56.
- Стасюк, О.** (2006). *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.)*. Львів.
- Федун, П.** (2008). *Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори*. М.В. Романюк (Упоряд. і Ред.). Львів.
- Ханас, М.** (2006). Ярослав Старух – подвижник нації. *Збірник праць ТО НТШ. Т. 2: Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ столітті* (с. 355–371). Тернопіль.
- Srton-Watson, H.** (1961). *The New Imperialism*. London.

Referenses

- Aron, R.** (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy [The crushing of Eastern Europe 1944–1956]*. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Bandera, S.** (1998). Z moskaliamy nema spilnoi movy [There is no common ground with Muscovites]. *Perspektyvy ukraïnskoi revoliutsii: Reprintne vydannia – Perspectives of the Ukrainian Revolution: A reprint view* (pp. 267–271). Drohobych [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Deklaratsiia Provodu Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv pislia zakinchenia Druhoi svitovoi viiny v Yevropi [Declaration on the Leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists after World War II in Europe]. (1955). *OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r.: zbirka dokumentiv – OUN in the Light of Resolutions of General Assemblies, Conferences and Other documents from the Struggle 1929–1955* (pp. 121–142). Vydannia Zakordonnykh Chastyn Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv [in Ukrainian].
- Dniprovyyi, K.** (1995). Shliakhy u perspektyvy [Ways and perspectives]. In Yu. Maivskyyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk*

- pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal*, 24, 383–392. Toronto, Lviv [in Ukrainian].
- Duma, P.** (1995). Bolshevytska demokratyzatsiia Yevropy [The Bolshevik democratization of Europe]. In Yu. Maivskyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal*, 24, 371–383. Toronto, Lviv [in Ukrainian].
- Epplbom, E.** (2017). *Zalizna zavisia: Pryborkannia Skhidnoi Yevropy 1944–1956 [Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944–1956]*. (I. Harnik, Trans.). Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (Comp.). (2011). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 17: Osyp Diakiv-«Hornovyi»: dokumenty i materialy [Litopys UPA. New series. Vol. 17: Osyp Diakiv-«Hornovyi»: Documents and Materials]*. Kyiv–Toronto [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (Comp.). (2012). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 21: Yaroslav Starukh: dokumenty i materialy [Litopys UPA. New series. Vol. 21. Yaroslav Starukh: Documents and Materials]*. Kyiv, Toronto [in Ukrainian].
- Kudriachenko, A.** (2016). Yaltynska konferentsiia derzhav «velykoi triiky» 1945 r. i vykhid Ukrainy na mizhnarodnu arenu [The Yalta Conference of the Big Three States in 1945 and Ukraine's entry into the international arena]. *Problemy vsesvitnoi istorii – Problems of World History*, 2, 97–121 [in Ukrainian].
- Orteha-i-Haset, Kh.** (1994). *Vybrani tvory [Selected works]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Rybak, A.** (2004). O. Diakiv – teoretyk ta publitsyst natsionalno-vyzvolnoho rukhu 1940-ykh rokiv [O. Dyakov is a theoretician and publicist for the national liberation movement of the 1940s]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky – Scientific Notes of the National University «Ostrog Academy». Historical sciences*, 4, 304–314 [in Ukrainian].
- Romaniuk, M.** (2009). *Petro Fedun-«Poltava» – providnyi ideoloh OUN ta UPA [Petro Fedun-«Poltava» – the leading ideologist of the OUN and UPA]*. Toronto [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2014). Ideolohichni dyskusii v kintsi 1940-kh – na pochatku 1950-kh rokiv u seredovyshchi ukrainskoho vyzvolnoho rukhu ta yikhni rezultaty [Ideological discussions in the late 1940s – early 1950s in the environment of the Ukrainian liberation movement and their

- results]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 24, 255–269. Lviv [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (1999). *Rozumom i sertsem. Ukrainska suspilno-politychna dumka 1940–1980-kyh rokiv [By Mind and by Heart. Ukrainian Social and Political Thought of the 1940s–1980s]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sadovyi, V.** (1995). Do osnov nashoi mizhnarodnoi taktyky [To the basics of our international tactics]. In Yu. Maivskyyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal*, 24, 100–107. Toronto, Lviv [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2018). Mizhnarodna polityka periodu zavershennia Druhoi svitovoi viiny v otsyntsi ideolohiv ukrainskoho povstanskoho rukhu [International policy of the period of the Second World War completion in evaluation of the ideologists of the Ukrainian insurgent movement]. «*Eminak*»: naukovyi shchokvartalnyk – *Eminac: Quarterly*, 1 (21), 2, 50–56 [in Ukrainian].
- Stasiuk, O.** (2006). *Vydavnycho-propahandyvna diialnist OUN (1941–1953 rr.) [OUN Publishing Activity (1941–1953)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Fedun, P.** (2008). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory [The concept of Independent Ukraine. Vol. 1: Writings]*. M. Romaniuk (Ed.). Lviv [in Ukrainian].
- Khanas, M.** (2006). Yaroslav Starukh – podvyzhnyk natsii [Jaroslav Starukh is the ascetic of the nation]. *Zbirnyk prats Ternopilskoho oseredku Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. T. 2: Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukrainskoho narodu u XX stolitti – Collection of works of the Ternopil Branch of Shevchenko Scientific Society. Vol. 2: National liberation competitions of the Ukrainian people in the XX century* (pp. 355–371). Ternopil [in Ukrainian].
- Srton-Watson, H.** (1961). *The New Imperialism*. London.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477.8)"1929/..."

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184679

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana.popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р. (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 272–288. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184679.

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ОУН І УПА У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІДПІЛЬНИХ ЗВІТІВ)

Анотація. Мета дослідження – показати ставлення населення до українського визвольного руху на західних землях України у перші повоєнні роки, на основі звітних матеріалів ОУН. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що проаналізовано раніше засекречені джерельні матеріали, які зберігаються Галузевому державному архіві СБУ, що дозволяє висвітлити погляд підпільників на політичні, господарські, культурні та соціальні процеси, які відбувалися у перші повоєнні роки на території тодішніх Львівської та Дрогобицької областей. Показано, що українські визвольні сили багато уваги приділяли зв'язку з населенням, бачили ставлення різних груп населення до їх боротьби, намагалися виробити дієві методи протиставлення радянської регіону. Визначено, що укладачі документів звертають

увагу на характер взаємовідносин між повстанцями та жителями регіону, масштаби та наслідки репресивно-ідеологічні кампаній радянської системи у краї, проведення колективізації, реагування на це місцевих мешканців. **Висновки.** Звіти ОУН є надзвичайно важливим джерелом, яке висвітлює діяльність ОУН і УПА на західних землях України, методи боротьби радянської системи проти національно-визвольних сил. Використання нових документальних матеріалів доповнює і поглиблює розуміння тодішніх подій. Інформація підпільних звітів доводить підтримку та допомогу більшості населення ОУН і УПА, що уможливило їм тривалу боротьбу проти радянської системи. Жителі регіону несли відповідальність за невдачі боротьби з повстанцями, піддавалися жорстокому терору з боку влади, ставали заручниками та жертвами протистояння. Арешти, побиття, грабунки, вбивства, депортації, мобілізації населення, запровадження колгоспів підривали соціальну опору ОУН і УПА.

Ключові слова: ОУН та УПА; український визвольний рух; підпільні звіти; радянська система; населення.

Ruslana POPP

Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

To cite this article: Popp, R. (2019). Stavlennia naseleennia do diialnosti OUN i UPA u pershi povienni roky (na materialakh pidpilnykh zvitiv) [Public attitude towards Organization of Ukrainian Nationalists' (OUN) and Ukrainian Insurgent Army's (UPA) activities in the first postwar years (based on the materials of underground reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 272–288. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184679 [in Ukrainian].

**PUBLIC ATTITUDE TOWARDS ORGANIZATION
OF UKRAINIAN NATIONALISTS' (OUN)
AND UKRAINIAN INSURGENT ARMY'S (UPA)
ACTIVITIES IN THE FIRST POSTWAR YEARS (BASED
ON THE MATERIALS OF UNDERGROUND REPORTS)**

***Summary. Purpose of the study** – is to show the attitude of the population to the Ukrainian liberation movement in the western part of Ukraine in the first postwar years, on the basis of OUN reporting materials. **The methodology of the study** is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authoritative objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** lies in the following. The author analyzed previously banned sources which are stored at the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. These sources allow to examine the views of the resistance fighters on the political, economic, cultural and social processes that took place in the first postwar years in the territory of Drohobych and Lviv region. It is shown that the Ukrainian liberation forces paid a great deal of attention to public relations, were aware of the attitude of different population groups to their campaign, tried to work out effective methods of opposing the Sovietization of the region. Comparison of reports with official Soviet documents, recollections of participants and eyewitnesses of the events, publications in the press at that time will allow to objectively cover the that time situation in the region and the stat of the population. **Conclusions.** OUN Leadership's Reports are an extremely important source that covers the activities of the OUN and UPA in the western lands of Ukraine, the Soviet system's methods of fighting against national liberation forces. The use of new documentary material adds to and enhances the understanding of the events of the time. The information in the underground reports proves that the majority population supported and assisted OUN and UPA, which made it possible for them to continue their long campaign against the Soviet system. Inhabitants of the region were held liable for the failure of the insurgency, were subjected to brutal terror from the side of the authorities, and became hostages and victims of confrontation. Repression, deportation, mobilization of the population, introduction of collective farms undermined the social resistance of the OUN and the UPA.*

Keywords: OUN and UPA; Ukrainian liberation movement; underground reports; Soviet system; population.

Постановка проблеми. В умовах, коли Україна змушена відстоювати свою державність, надзвичайно важливими є уроки минулого. Адже в у вітчизняній історії ми маємо досвід боротьби ОУН і УПА з сталінським тоталітарним режимом. Як і тоді, так і тепер, події, які відбуваються на Сході України, мають глибокі суспільні наслідки, визначають долі багатьох людей.

Звернення до раніше засекречених джерельних матеріалів дасть можливість об'єктивно показати не тільки протистояння радянській системі українських визвольних сил, а й те, що відбувалося через призму бачення повстанців, визначити хто для населення, і чому, був «свій», а хто «чужий».

Аналіз останніх досліджень. У всіх наукових працях присвячених ОУН та УПА, говориться про взаємовідносини українського руху з населенням, про методи боротьби радянської репресивної системи проти українських визвольних сил, заручниками, яких ставали мешканці західного регіону. Серед них хочемо виокремити роботи І. Біласа (1994а, 1994b), А. Кентія (1999), Ю. Киричука (2000, 2003), С. Макарчука (2002), К. Нуменка (2009), А. Русначенка (2002), В. Сергійчука (1998), І. Патриляка (2012), Г. Стародубець (2013), В. Ільницького (2014, 2015, 2016). Безпосередньо ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА показують у своїй науковій розвідці О. Ішук, Н. Ніколаєва (2007), роблячи основний наголос на аналізі радянських документів.

Мета статті показати ставлення населення до українського визвольного руху на західних землях України у перші повоєнні роки на основі звітних матеріалів ОУН. У статті аналізуються підпільні звіти, які складала провідники різних структурних ланок ОУН. Сьогодні вони зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ України, фонд 13, справа 376, томи: 76, 77, 78.

Звіти Проводу ОУН загалом мали однакову структуру. Насамперед подавалася «характеристика терену», тобто, локалізувалася територія, про яку йшлося. Нами опрацьовано звіти, які надходили з тодішньої Львівської та Дрогобицьких областей. Із таких районів, як: Немирівський, Пустомитівський, Судовишнянський, Мостиський, Крукеницький, Перемишлянський, Медениць-

кий, Стрийський, Новомилятинський, Куликівський, Яворівський, Жовківський, Бродівський, Радехівський, Сокальський, Лопатинський, Кам'яно-Бузький, Новояричівський. Хронологічно опрацьовані звітні документи охоплюють період 1945–1950-х рр.

У кожному звіті Проводу ОУН також оцінювалися чисельність, склад, озброєння, дислокація радянських військових частин, радянських спецслужб, адміністрація, тобто «вороже середовище». У документах є інформація про стан господарства, транспорту, фінансів, торгівлі, пошти та зв'язку, медицини, освіти, церкви, культурне життя. Детально показано повстанські дії та боротьбу сталінського режиму проти українського визвольного руху.

У звітній документації з різних регіонів є відомості про «наше середовище», йдеться про становище і ставлення населення до ОУН і УПА та радянської системи. Укладачі документів звертають увагу на характер взаємовідносин між повстанцями та різними групами жителів регіону, масштаби і наслідки репресивно-ідеологічних кампаній радянської системи у краї, проведення колективізації, показують, як на всі ці заходи реагували місцеві мешканці. Дані, які є у звітах Проводу ОУН, відображають власні спостереження авторів, інформацію, зібрану з приватних розмов, чуток, тому мають певний елемент суб'єктивізму.

Сталінська тоталітарна система, яка відновлювалася у західноукраїнському регіоні після вигнання німецьких військ, хотіла якнайшвидше утвердитися в краї, інтегрувати його до складу Радянського Союзу. Населенню нав'язувалися радянські порядки, радянський спосіб життя. Проти цього боровся український визвольний рух ОУН і УПА. Підпільники наголошували, що влада намагається перевиховати українського селянина, «хочуть зробити з нього радянського, тобто такого, який під терором, як автомат, робив би все що йому прикажуть... Але український селянин, знає ще хто він є, і упевнено чекає кращої хвилини» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 32).

У всіх без винятку документах підпільників з тодішніх Дрогобицької та Львівських областей наголошується про схвальне ставлення більшості населення до повстанського руху. Згадується, що між «нашим населенням є такі, які ставляться прихильно до руху, але бояться підтримувати через репресії» (ГДА

СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 39) і, що «є і такі, що всеціло пішли на активну роботу до більшовиків та виконує їх зарядження» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 37). Усі хто уособлював чи співпрацював з радянською системою, однозначно називаються «більшевики».

Населення чим могло допомагало повстанцям: продуктами, грошима, одягом, радо зустрічало, надавало притулок (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 444). У звітах демонструються численні приклади підтримки. Коли повстанці зайшли до однієї хати в Підбузькому районі Дрогобицької області, господар не тільки радо вітав, обнімав хлопців, але й хотів віддати останні чоботи. В іншій хаті вчинили так само. І подібних історій, коли ділилися останнім, наводиться багато (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 444).

Незважаючи на небезпеку, місцеві жителі збирали і надавали необхідну інформацію про розташування радянських сил, засідки, облави, свавілля, яке чинили «визволителі» проти мирних жителів (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 59). В одному з документів наголошується: «можна зайти до кожної хати і дістати розвідку. Всі доручення селяни виконують охоче та солідно» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 347). Довідуємося і про те, що населення залучалося до акцій з розповсюдження листівок, підпільної літератури, нищило портрети радянських вождів, лозунги та плакати, не ходило на радянське кіно (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 193). Були випадки, коли люди чинили самосуд над своїми кривдниками (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 377). У звітах про «поставу мас до нашого руху», зазначається, що допомагали не тільки дорослі, а й молодь, діти, старші люди. 13-літня дівчинка показала повстанцям крашу до відступу дороги, «незважаючи, що це бачило багато людей і недалеко були большевики» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 197).

У документах говориться про те, що населення виконує «настанови руху», всілякими методами саботує «виконання розпоряджень радянської влади». Дуже часто всі спроби організувати мітинги з метою різних радянських ідеологічно-пропагандивних заходів особливо в селах, були невдалими. В с. Реклинець Сокальського району приїхала група радянських працівників на чолі із секретарем райкому партії, півдня зганяли людей, а

потім випили бочку пива, яку взяли із собою для задобрення населення (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 453). Інформація у підпільних звітах підтверджує, що мітинги в кожному населеному пункті можна було організувати лише застосувавши силу, примус. В одному із сіл людей чатували біля церкви і не відпустили додому, і лише так могли провести зібрання. Розуміючи зв'язок ОУН і УПА з населенням, мітинги організовувалися щоб оголосити урядові звернення, про вихід повстанців з повинною (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 249).

Опиралися селяни і примусовому стягуванню контингенту, виконанню хлібозаготівель. Один селянин про розміри радянських реквізицій жартував, що якби він «здав разом із соломною і половою все збіжжя, то й так не виконав всього контингенту» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 40). Виступало населення і проти стягування різних позик. Жінка вилила горщик із «кіп'ятком на голову большевиків, що стягав позику» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 316). Молодь усіляко ухилялася від призову до радянської армії, трудових мобілізацій на Донбас, одним з аргументів було не тільки «небажання рабсько працювати, але й щоб їх не вважали добровольцями» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 302). За втечі вже із Донбасу юнаків засуджували до позбавлення волі. Школярі та студенти не вступали в піонерську та комсомольську організації (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 16). Звичайно, всі спроби протиставлення системі закінчувалися жорстокою розправою над мирними жителями. Підпільники розуміли, що, коли «пропаганда не має успіху», то влада застосовує «все більший терор, провокації» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 478).

У звітних матеріалах згадується, що місцеве населення співчуває, боляче переносить втрати серед повстанців, зберігає, доглядає повстанські могили (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 193). Навіть після кількарізних наруг над повстанськими могилами, щораз знаходилися сміливці, які відновлювали їх (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 456). Люди складали різні оповідки та пісні про повстанців, відзначали УПА (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 61). Дехто сприймав повстанців як захисників. І про це теж зазначається у підпільних матеріалах. Бабуся переказувала, «що повстанці це наші діти наші опікуни як би не

вони, то ми давно б були на Сибіру чи в колгоспі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 347).

Важливою заувагою у звітах є те, що селяни потребували інформації, розуміння ставлення, зокрема, до виборів, які організовувалися радянською владою. Підпілля у всіх виборчих компаніях багато уваги приділяло роз'ясненню людям усієї антидемократичності та фарсу виборів. Важливе значення мали безпосередні зустрічі з мешканцями, шептана пропаганда, до якої залучалося і саме населення (Льницький, 2016, с. 153, 155). Основним питанням селян до радянських агітаторів було: «за що голосувати», адже нова влада не принесла нічого доброго (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 87). Місцеве населення підтримувало позицію ОУН щодо бойкоту виборчих кампаній. Зазначається, що коли селяни не приходили на дільниці, то йшли до них, але в домівках заставляли дітей і літніх людей, які «робилися глухими і німими», або без згоди людей кидали в урну голоси (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 76). Прийшовши на виборчі дільниці, люди псували бюлетені, до конвертів вкладали противиборчі підпільні листівки. Всі прояви непокори придушували силові радянські органи. Про методи, якими було проведено «воєвиевлення» населення, свідчить повідомлення про те, що «при обчисленні було від 20–40 голосів більше статичного стану виборців» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 24).

Відомості підпільних звітів, доводять, що від самого початку відновлення радянської системи населення піддавалося тотальному тероризуванню: вбивства, арешти, побиття, постійні ревізії, грабежі. На початку 1946 р. були села де «заарештовано і переслухано 40–60 % населення» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 24). Дуже часто це відбувалося під приводом боротьби проти ОУН і УПА, маскувалося під дії повстанців, що мало відвернути від них людей.

Власне через населення радянські репресивні органи хотіли вивідати інформацію про ОУН і УПА, для цього застосовували різні провокації. Не завжди люди могли розпізнати, що перед ними ворог. Провідник Скоб повідомляє у своєму звіті, що в селі Зозулі Бродівського району 10 жовтня 1946 р. група з 10 осіб, «заквартирувала» у помешканні Олени Городиловської і за допомогою її доньки намагалися зв'язатися з місцевими підпіль-

никами. Після того, як дівчина нічого «не полагодила її арештували за добре ставлення до повстанців. У «дальніші дні водили скатовану Іванку по селі. Під час супротиву, або заперечень з її боку на очах людей копали ногами та били палицями до оніміння» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 30). Підпільники намагалися повідомляти населення про діяльність різних «провакативних груп», спецбоївок (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 40). Ще одним способом виявити прихильників повстанців була передача записок ніби від підпільників, відповідь на них автоматично ставала приводом до арешту та засуджень (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 14).

Радянські спецслужби різними засобами змушували не тільки до відкритої співпраці, але й максимально хотіли використати і залучити населення до боротьби проти руху як агентів. З інформації звітів видно, що підпілля усвідомлювало масштаби і наслідки цього явища серед населення, розуміло, що радянські спецслужби застосовували фізичний і психологічний тиск. Підпільники повідомляють, що за відмову «давати матеріал» (тобто доносити) у селах Желдець та Жовтяниці Кам'янка-Бузького району було розстріляно п'ятеро чоловіків, раніше завербованих НКДБ. Звичайно, донощицтво, бажання вижити, породжувало недовіру, страх, непорозуміння між людьми. Особливо «завзятих з сексотів» знищували і самі повстанці (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 76, арк. 40).

Саме населення несло відповідальність за невдачі у боротьбі з українським визвольним рухом. Масові депортації в Сибір, на Північ Росії в Середню Азію мали ліквідувати соціальний опір повстанців. Вивозили не тільки родини учасників підпілля чи УПА, а й так званих «бандпосібників», які допомагали, підтримували і навіть просто не доносили (Попп, 2018, с. 121). Надзвичайно важливою є інформація підпілля про масштаби виселення, безчинства, які під час цього безкарно творили НКДБ-МДБ, як це пережили прості люди. За відомостями підпільників з Дрогобича, 21 жовтня 1947 р. було виселено 150–170 родин, Борислава – 50 родин, Трускавця – 33 родини (97 осіб) (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 372–373). З Дрогобицького району було виселено 575 родин (1141 осіб) (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 390). У звітах йдеться про те, що дітей, жінок, літніх

людей, навіть хворих та немічних, без дозволу взяти необхідні речі, продукти, зганяли до сільрад. І там вони роздягнені, замерзлі по кілька годин сиділи, чекаючи вивозу на залізничну станцію Дрогобича, а в цей час «большевики грабували їхні домівки, забирали найцінніші речі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 373–374). Односельчанам забороняли передавати передачі, попрощатися з тими, кого вивозили. Люди не тільки плакали, не хотіли збиратися, дехто пробував утікати, але водночас проклинали своїх ворогів, «просили не падати духом, не припиняти боротися». Жителі села Орів, від'їжджаючи, говорили пророчі слова до своїх односельців: «Не сумуйте, не плачте за нами, прийде час, що ми знову повернемося на свою рідну землю, а за всі наші знущання та кривди прийде ворогові відплата» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 373–377). А в селі Воля Якубова цілою громадою проводжали за село депортованих. На залізничній станції в Дрогобичі людей «ладували як худобу в товарні вагони з під вугілля, діряві та смердючі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 373). У «заколючених вагонах було чути крики та плач дітей та жінок». Усе це породжувало ще більшу ненависть і страх. Незважаючи на терор, рух так чи так підтримувала значна частина населення, що доводять звітні відомості за 1949, 1950 рр. Зазначається, що «жертвовність населення для підпілля, беручи до уваги його тероризування ворогом, є великі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 150). Наголошується, що акції повстанців проти радянських сил сприяли тому, що населення «краще держиться на дусі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 391).

У підпільних матеріалах багато уваги приділяється колективізації, йдеться, що селяни по-різному уникали вступу до колгоспу. Тікали у ліси, коли відбувалися збори щодо утворення колгоспів, переховувалися в сусідніх селах, підпалювали та руйнували колгоспне майно, молилися і не виходили з церкви, щоб не поставити підпису про вступ у колгосп (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 187). Акції ОУН і УПА теж були спрямовані проти колективізації. Підпілля ліквідувало голів і активістів колгоспів і тих хто вступав. В. Ільницький зазначає, що застосовувати колективну відповідальність суворо заборонялося, хоча в окремих випадках, у силу різних обставин, вона мала місце (Ільницький, 2016, с. 191). Сьогодні важко навіть собі уявити у якій

складній ситуації перебувало населення, будучи поміж обох сторін. Коли примусовими методами було колективізовано західно-українське село, повстанці наголошували, що «селянство ще більше зрозуміло правильність нашої боротьби і завдячує лише нам, що ворог не провів над ними колективізації ще з перших років займанщини» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 449). Після вступу у колгоспи селяни самі ледве зводили кінці з кінцями, голодували. В березні 1949 р. 60–80 % жителів Жовківського району голодували (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 2). За таких обставин село тепер могло в обмеженій кількості помагати продуктами.

Масові безчинства сталінського тоталітарного режиму вороже налаштовували людей проти влади, а з іншого боку, ті що залишилися після депортацій, висилок і арештів, все більше піддавалася тиску режиму. У звіті за 1949 р. йшлося, що господар побоявся впустити повстанців, говорячи, «що коли було інакше то я не відмовлявся, що лише можу вам дам, на квартиру не прийму» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 59). Не всі вірили пропаганді про те, що з повстанським рухом покінчено. Розуміли, що якщо секретар Дрогобицького обкому партії І. Грушецький виїжджає у райони з десятьма охоронцями, то не так все безнадійно (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 270).

Населення гинуло і в відкритому протистоянні. У звітах розписані всі заходи влади проти руху і бачимо, що в цій боротьбі жертвами були прості громадяни. 6–5 січня 1950 р. в селі Кавсько Мединицького району під час наскоку на хату селянина Осипа Бориславського, в якій квартирував український революціонер Кармелюк, «загинув геройською смертю згаданий революціонер, згинув господар та його жінка. З іншого боку повстанці намагалися щоб населення» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 461).

У звітах є повідомлення про ставлення до руху переважно сільського населення. Поодинокі згадується інтелігенція, що «є прихильною, цікавиться нашим рухом, читає літературу, одночасно відзначається і «її пасивне ставлення» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 302). Рідко згадуються настрої робітництва. В одному зі звітів зазначається, що «загально все робітництво крім стахановців, до большевиків ставляться вороже, але вико-

нують розпорядження, бо бояться лишитися засобів до існування». Відзначається незадоволення робітників своїм матеріальним становищем, аварії на виробництві, люди розуміли, що бажане, лозунги не відповідають дійсності (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 453).

Характеризуючи ставлення населення до українського руху, звертається увага на те, що в регіоні є багато приїжджих. Особлива увага приділяється українцям зі східних областей, у документах їх часто називають «східняками», або українцями з СУЗ. Більшість з них опинилися у регіоні, внаслідок кадрової політики влади, значна частина працювали учителями, медиками, в різних радянських установах. Йдеться про їхнє різне ставлення до українського руху. Воно залежало від партійності, посади. Зазначається, що «одиниці свідомі, але заради безпеки не виявляють себе. Хоча не погоджуються зі станом речей». Повстанці поширювали серед східняків підпільну літературу, зустрічалися з ними (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 436). Після ознайомлення з підпільною літературою, бесід, вони починали прихильніше ставитися, навіть переходили на позиції ОУН і УПА (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 8). Про ставлення до українського руху говорять і безпосередні висловлювання українців із східних областей УРСР, які наводяться у повстанських звітах, зокрема, одна вчителька відкрито заявила, що нема чого тривожитися «це ж наші хлопці колгоспи палять». На вчительській конференції в Перемишлянах озвучувався факт про те, що повстанців заарештували на квартирі «вчительок східнячок» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 15). Згадуються факти про надання медичної допомоги повстанцям медичними працівниками зі сходу (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 316). В одному із звітів зроблено важливий підсумок, що «національна ідея стає визначальною серед українців, де б вони не були» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 104). І саме цього найбільше боялася радянська система. Є багато відомостей, про те, що у приватних розмовах з місцевими жителями, українці зі східних областей «розкривають свою наболілу душу», розповідають про голод, його страхітливі наслідки (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 43, 375). На запитання галичанина, чому тоді так багато східняків є щирими ко-

муністами, українка із Запоріжжя відповіла: «Теорія дуже гарна, тільки виконавці» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 183, 193).

Окремо у звітах виділяється така категорія населення, як «переселенці». Це українське населення, яке було відселено з українських етнічних територій, які внаслідок формування повоєнних кордонів перейшли до Польщі. Про них є досить суперечливі дані: «Загалом прислухаються до місцевого населення», «національно свідомі, та трохи хиткі» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 370, 478).

У повстанських матеріалах показано і ставлення до національно-визвольного руху представників окремих національностей, зокрема, йдеться, що у «містах багато російського населення і вплив їх не устає і вони вороже ставляться до українців». Місцевих жителів називають «бандитами та бандьорами». Між собою говорять, що тільки коли «всіх вивезуть до Сибіру тоді без автомата можна їхати на села» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 392). Зазначається, що якщо в окремих розмовах росіяни висловлюються позитивно, то це «сприймається як провокація і місцеві полеміки з ними не ведуть» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 457). Констатується пасивне ставлення єврейського населення, щодо польського, яке нечисельно залишалося в західних областях, наголошується, що ставлення «пасивне», «українському рухові не шкодять» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 77, арк. 279).

Зазначається також, що «багато людей з національних меншин, котрі знають про наші наміри і цілі, ставляться до нас прихильно» (ГДА СБУ, ф. 12, спр. 376, т. 78, арк. 9).

Висновки. Звіти Проводу ОУН є надзвичайно важливим джерелом, яке висвітлює діяльність ОУН і УПА на західних землях України, методи боротьби радянської системи проти сталінського тоталітарного режиму у перші повоєнні роки. Використання нових документальних матеріалів доповнює і поглиблює розуміння тодішніх подій. Інформація підпільних звітів доводить підтримку та допомогу більшості населення українському визвольному руху, що уможливило тривалу боротьбу ОУН і УПА проти радянської системи. Жителі регіону несли відповідальність за невдачі боротьби з повстанцями, піддавалися жорстокому терору з боку влади, водночас ставали заручниками та жертвами протистояння. Арешти, побиття, грабунки, вбивства, депортації,

мобілізації населення, запровадження колгоспів підривали соціальному опору ОУН і УПА.

Джерела та література

- Білас, І.** (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 1–2; Кн. 1). Київ: Либідь; Військо України.
- Білас, І.** (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історичний аналіз. Кн. 2: Документи та матеріали* (Кн. 1–2). Київ: Либідь; Військо України.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Льницький, В.** (2015). Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 13, 21–45. Дрогобич: Посвіт.
- Льницький, В.** (2014). Порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 10, 17–28. Дрогобич: Посвіт.
- Ішук, О., & Ніколаєва, Н.** (2007). Ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА у 1943–1955 рр. *Український визвольний рух*, 11, 167–210. Львів.
- Кентій, А.** (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Макарчук, С.** (2002). Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск* (с. 65–91).
- Науменко, К.** (2009). Карально-репресивна система СРСР як головний інструмент радянзації Львівщини (1944–1953). *Реабілітовані історією. Львівська область*, 1, 596–609. Львів: Астролябія.

- Патриляк, І.К.** (2012). *«Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр.* Львів: Часопис.
- Попп, Р.** (2018). Діяльність Військового трибуналу військ МВС Дрогобицької області (1947): документальне свідчення. *Східноєвропейський історичний вісник*, 9, 119–129. Дрогобич: Посвіт.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках.* Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Сергійчук, В.** (1998). *Десять буремних літ: західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали.* Київ: Дніпро.
- Стародубець, Г.** (2013). Проблема легітимації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944–1946 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*, 20, 49–53.

References

- Bilas, I.** (1994a). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953: Socio-political, historical and legal analysis].* (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz. T. 2: Dokumenty ta materialy [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953: Socio-political, historical and legal analysis. Vol. 2: Documents and materials].* Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)].* Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2015). Radianski karalno-represyvni orhany: osoblyvosti formuvannya v Karpatskomu kraj [Soviet punitive-repressive bodies: features of formation in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 13, 21–45. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2014). Porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pry utverdzheni radianskoi administratsii u Karpatskomu kraj OUN (1945–

- 1954) [Violations of «socialist legality» in the approval of the Soviet administration in the Carpathian region of the OUN (1945–1954)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers, 10*, 17–28. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Nikolaieva, N.** (2007). Stavlennia ukrainskoho naseleennia do diialnosti OUN i UPA u 1943–1955 rr. [Attitude of the Ukrainian population to OUN UPA activities in 1943–1955]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement, 11*, 167–210. Lviv [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narys z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia* [Essays on the History of the Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the 20th Century]. Lviv: Vyd-vo LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian national movement of 40–50-ies of XXth century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (2002). Radianski metody borotby z OUN i UPA (za materialamy 1944–1945 rr. z Drohobyt'skoi ta Lvivskoi oblastei) [Soviet methods of struggle against the OUN and the UPA (materials 1944–1945 from Drohobych and Lviv regions)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk – Drohobych Local History Collection. Special issue* (pp. 65–91). Drohobych [in Ukrainian].
- Naumenko, K.** (2009). Karalno-represyivna systema SRSR yak holovnyi instrument radianizatsii Lvivshchyny (1944–1953) [The Punitive-repressive system of the Soviet Union as the main instrument of Sovietization of Lviv Region (1944–1953)]. *Reabilitovani istoriieiu. Lvivska oblast – Rehabbed by History. Lviv region, 1*, 596–609. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Patryliak, I.K.** (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [«Victory or death»: Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2018). Diialnist Viiskovoho trybunalu viisk MVS Drohobyt'skoi oblasti (1947): dokumentalne svidchennia [The activities of the High MIA Troop Tribunal in Drohobych region (1947): documentary evi-

- dence]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 9, 119–129. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [People outraged: the National liberation movement in Ukraine and the national resistance movement in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia in 1940–50s]*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). *Desiat buremnykh lit: zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy [Ten violent years: Western lands in 1944–1953: New documents and materials]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2013). Problema lehitymatsii bilshovytsko-radianskoi vlady v zakhidnoukrainskomu rehioni u poviennyi period (1944–1946 rr.) [The problem of legitimization of the Bolshevik-Soviet power in the Western region in the postwar period (1944–1946)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky – Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Historical Sciences Series*, 20, 49–53 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.11.2019

УДК 94(477):355.09(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184681

Лідія ЛАЗУРКО

кандидат історичних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2019). Конструювання «української» легенди у біографії Вільгельма фон Габсбурга. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 289–304. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184681.

КОНСТРУЮВАННЯ «УКРАЇНСЬКОЇ» ЛЕГЕНДИ У БІОГРАФІЇ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГАБСБУРГА

Анотація. *Мета дослідження* – показати на підставі джерел особового походження та історіографічних матеріалів, що відклалися протягом ХХ ст., як конструювався історіографічний образ Вільгельма фон Габсбурга, відомого як полковник Василь Вишиваний. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу достовірно відтворити та прослідкувати розгортання наукових дискусій та отримати коректні висновки. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії досліджено як розгорталася і «легендаризувалася» історія австрійського ерцгерцога, який вирішив змінити власну національну ідентичність і обрав собі для цього образ борця за волю України. **Висновки.** Історія життя австрійського ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена в останні роки збагатилася цілою низкою ґрунтовних досліджень. Основним питанням цих досліджень стало питання вибору ним

української національної ідентичності. Саме з цього розпочалося конструювання у історіографії української легенди Василя Вишиваного, в основу якої лягла його автобіографія. З'ясовано, як у міру накопичення джерельного та наукового матеріалу еволюціонували питання про бачення героєм себе: від з'ясування обставин зміни національної самоідентифікації до вивчення мотивів цього кроку. Також окреслено зміни у трактуванні цього питання з виведенням у культуролого-філософське дослідницьке поле проблеми вивчення стратегій конструювання ідентичності.

Ключові слова: історіографічний образ; Вільгельм фон Габсбург; Василь Вишиваний; національна ідентифікація.

Lidiya LAZURKO

Candidate of Historical Science, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

To cite this article: Lazurko, L. (2019). Konstruiuvannia «ukrainskoï» lehendy u biohrafii Vilhelma fon Habsburga [The construction of the «Ukrainian» legend in the biography of Wilhelm von Habsburg]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 289–304. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184681 [in Ukrainian].

THE CONSTRUCTION OF THE «UKRAINIAN» LEGEND IN THE BIOGRAPHY OF WILHELM VON HABSBURG

Summary. *The purpose of the research – is to demonstrate how the historiographic image of Wilhelm von Habsburg, known as Colonel Vasyly Vyshyvanyi, was constructed on the basis of sources of personal origin and historiographic materials that were deposited during the XX century. The methodology of the research is based on the general scientific and special historical methods application. The principles of historicism, the objectivity and the value approach concerning the studied phenomena have been observed. The study source base has been covered and ensured by the heuristic method application.*

*The use of the historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods has made it possible to reproduce and follow precisely the scientific discussions unfolding and to obtain the correct conclusions. **The scientific novelty** is that for the time in historiography shown as the as the story of the Austrian archduke, who decided to change his national identity and chose for himself the image of a fighter for the will of Ukraine, unfolded and mythologized. **Conclusions.** The history of the life of the Austrian Archduke Wilhelm von Habsburg-Lörringen has in recent years been enriched by a number of thorough studies. The main issue of this research was the question of choosing a Ukrainian national identity. This is where the construction of the Ukrainian legend Vasyl Vyshyvanyi in the historiography began, based on his own autobiography. As the accumulation of source and scientific material, the question of the vision of the hero evolved: from explaining the circumstances of change of national self-identification to exploring the motives of this step. Changes in the interpretation of this issue were also outlined and brought to the cultural and philosophical research field.*

Keywords: *historiographic image; Wilhelm von Habsburg; Vasyl Vyshyvanyi; national identification.*

Будь собою. Всі інші ролі уже зайняті.
Оскар Уайльд

Постановка проблеми. Право історії на суб'єктивність, що утвердилося в науці про минуле в другій пол. ХХ ст., відкрило для неї нові можливості і перспективи розвитку. Зокрема в історичній науці з'явилося поняття «образ», яке до того часу розроблялося у царині філології та філософії. Це оживило сцієнтизовану історію уявленнями, наповнивши її сформованими образами-подіями, образами-особистостями, образами-символами й історіографічними образами. Останні, як зауважує український дослідник С. Посохов: «формують різні версії минулого, що трапляються в науковій літературі, це образи минулого, тісно пов'язані з колективними уявленнями певної епохи, з нормами науковості, особливостями особистості автора і, навіть, його швидкоплинними переживаннями. Все це призводить до розуміння того, що ці тексти, в тому числі наукові, насичені безконечною кількістю образів» (Посохов, 2013).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історіографія питання вміщує дві складові. Перша – це, звісно, література, присвячена питанню трактування історії як феномену культури, історичного джерела як пам'ятки культури, що уможливорює представляти минуле в образах (конструктах) пам'яті про події (Рікєр, 2004; Рєпина, 2004; Хальбвакс, 2005; Болдырь & Чернов, 1996; Леонтьєва, 2011; Леонтьєва & Рєпина, 2015; Рєпина, 2017). Друга складова історіографії питання охоплює дослідження, присвячені вивченню особистості Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена («Мемуари Вільгельма Габсбурга», 2002; Стрельська, 2002; Снайдер, 2011; Білик, 2013).

Зазначимо також, що це дослідження потребує розмежування близьких, але далеко не тотожних понять «історичний» та «історіографічний» образи. Суб'єктивні за своєю природою, обидва ці поняття безпосередньо пов'язані з поняттям «історична свідомість». Проте вони мають суттєві відмінності. Услід за С. Посоховим ми розглядаємо історичний образ як «продукт» історичної пам'яті, що формується у сучасників і трансформується в свідомості наступних поколінь, а історіографічний образ – як результат застосування методів історичної критики до певного історичного образу (Посохов, 2013).

Мета дослідження: огляд процесу конструювання історіографічного образу ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга (учасника українського визвольного руху, відомого як Василь Вишиваний), який відклався у історичній науці ХХ–ХХІ ст. Основним джерельним матеріалом нам слугуватимуть праці, присвячені життю та діяльності героя (включно з автобіографічними матеріалами), як прижиттєві, так і створені після його смерті.

Виклад основного матеріалу. Початки «української легенди» в біографії Вільгельма фон Габсбурга, а, відтак, і перші штрихи до конструювання образу героя трапляються у його життєписі, написаному протягом 1918–1919 рр. (Стрельська, 2002). Щоправда, відома широкому загалу в Україні вона стала допіру у 90-ті рр. ХХ ст. У 1992 р. у журналі «Україна» були опубліковані спогади Романа Новосада, що студіював у Віденській музичній академії в 40-х рр. ХХ ст. і спілкувався з Вільгельмом. Р. Новосад потрапив під арешт тоді, що і Габсбург за звинуваченнями у тій самій спра-

ві. Саме у журналі «Україна» Р. Новосад опублікував і фрагменти його біографії. Щоправда, якщо в Україні довший час Вільгельм фон Габсбург був невідомий, то у середовищі української діаспори його ім'я фігурувало у численних спогадах про визвольні змагання.

У автобіографії Вільгельм фон Габсбург згадує про перше знайомство з Україною, що розпочалося у юнацькому віці і було пов'язане з переселенням родини з Італії до Західної Галичини. Саме там юний принц уперше почув про українців, яких поляки називали «русіни» та представляли їх такими собі зарізяками і розбійниками. Вочевидь, це сколихувало фантазію Вільгельма, дитинство якого було пов'язане з батьковою морською військовою службою, і, ймовірно, сповнене «піратською романтикою». Як писав сам Вільгельм: «Я міг тоді мати коло 14 літ і свято вірив, що українці, які так недалеко від Живця живуть, це дійсно розбишацьке плем'я. Це мене дуже цікавило і притягало мою увагу. В кімнаті, де ми училися, висіла на стіні велика карта Галичини і мою увагу все звертала місцевість Жаб'є в Східній Галичині між горами. Я представляв собі, що це мусить бути осередок українського розбишацького племені. І твердо постановив я собі вже тоді поїхати там і придивитися до того страшного племені» («Мемуари Вільгельма Габсбурга», 2002, с. 143). А вже через три роки він здійснив таємну подорож у вагоні другого класу за маршрутом Львів – Станіславів, щоби зупинитися у Ворохті і оселитися в горах. «Я ходив по горах. Їздив кінно і возами, – згадував згодом Вільгельм, – був в Жаб'ю, скрізь шукаючи українських розбишаків. Але надармо. Це мене розчарувало. В душі виринула у мене велика нехіть до моїх інформаторів, яким я так довго вірив. Від тоді я зовсім змінився і до Живця вернув іншим, як виїхав» («Мемуари Вільгельма Габсбурга», 2002, с. 143).

Більш детально цю подію описує сотник Гірняк, один з перших біографів Вільгельма: «Шурин, князь Чарториський... назвав в розмові гуцулів диким плем'ям, як усі українці... Молодого Вільгельма зацікавила така екзотика в державі Габсбургів і він хотів «живими очима» подивитися на цих дикунів» (Гірняк,

1956, с. 7). Гірняк згадує, що Вільгельма на ціле життя зачарувала гуцульщина з її мальовничим одягом і мелодійними піснями, в яких відчувалася туга за красою і сонцем.

Між рядками автобіографії перед нами постає юнак з романтичними уявленнями, світогляд якого також формувався під впливом творів класичної італійської літератури: Метастаціо, Данте, Петрарки і Боккаччо. Вельми вразливий, зі загостреним відчуттям справедливості та чітким баченням себе як чужого у стосунку до стану, до якого належав, Вільгельм фон Габсбург «солідаризувався» з українцями і у життєписі писав: «Одначе народ і його біду я знав, бо найстарша моя сестра, яка любила ходити до хорих і т. і., брала мене звичайно з собою. Це так впливало на мене, що я перед часом поважнів, бо був пригноблений тим, що бачив» (Гірняк, 1956, с. 144).

Наступним кроком української «ініціативи» Вільгельма стала його військова служба в часи Першої світової війни – був сотником 13-го полку уланів, під началом якого служили українські хлопці із Золочівщини. Вільгельм у автобіографії детально розповідав про свою військову службу. У боях викристалізувалося його захоплення українцями, при характеристиці військових якостей яких він не шкодував епітетів: «найкращі», «першорядні», «золоті жовніри», що мали єдину ваду – «надмірну добродушність» (Гірняк, 1956, с. 146–147). Саме у війську, спілкуючись з галицькими солдатами, вслухаючись в українські пісні, він почав ознайомлюватися з творами українських авторів і вивчати українську мову.

Саме тут він придбав і своє знамените псевдо – Василь Вишиваний. Зжився з українськими вояками і, як пише Гірняк: «... вони готові були за нього «в огонь скочити». Один із них привіз йому з відпустки вишивану сорочку, яку Вільгельм часто носив. Вона й придбала йому українське ім'я» (Гірняк, 1956, с. 8). Я. Дашкевич пише, що ерцгерцог Вільгельм у вишиваній сорочці під австрійським мундиром навіть зустрічав у Львові на вокзалі митрополита А. Шептицького після його повернення з російського полону (Дашкевич, 2007, с. 512).

Ще одним «витком» української легенди Вільгельма стала участь в українському русі на завершальному етапі Першої сві-

тової війни. Так, з нарису активного учасника стрілецького руху Осипа Думіна (Антіна Крезуба) про історію УСС, ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург постає кандидатом в гетьмани України, який руками «віденського двору та уніатів» готується змістити Павла Скоропадського. О. Думін писав: «Австрійські верховоди мали в тому приділі свій план, з допомогою УСС з'єднати собі симпатії українського населення і як що до чого, провести архикнязя Вільгельма на український королівський престол» (Думін, 1936, с. 255). Саме ці рядки, без жодного іншого підтвердження, згодом ляжуть в основу обвинувачення радянських слідчих у підготовці Вільгельма фон Габсбурга до захоплення влади в Україні.

Інший учасник цих подій, соратник Вільгельма фон Габсбурга Н. Гірняк у своїй книзі писав, що коли у першій половині травня 1918 р. в Одесі в середовищі соціалістів з'явилася ідея повалення Скоропадського та передачі влади Вільгельму, той відповів: «Ви знаєте, панове, що я щиро полюбив український народ і сам почуваюся українцем. Але я ніколи не думав про якусь кар'єру в Україні. Одначе, коли буде воля цілого українського народу, щоб я станув на чолі його держави, я не відкажуся від цього» (Гірняк, 1956, с. 22). Відтак Н. Гірняк стверджує, що «ані УСС, ані яка-небудь політична група галичан ніколи не висувала кандидатури В. Габсбурга, але робили це наддніпрянські політичні й військові кола» (Гірняк, 1956, с. 10). Основним лейтмотивом розповіді Н. Гірняка про перебування Вільгельма фон Габсбурга на Великій Україні була думка про те, що його особу дуже прихильно сприймало місцеве населення. Показовим у цьому є епізод зі спогадів генерала В. Петріва про похід дивізії Натієва на Крим. Він розповідав, як біля Хортиці українці вітали В. Вишиваного: «На зустріч наддніпрянського вояцтва з УСС з'їхалися тисячі народу... Дивізія саме тоді верталася з кримського походу і везла з собою золоту царську карету... посадивши в неї Вишиваного...: карета, запряжена шестірнею, гналася Великим Лугом серед веселих окликів вояцтва й зібраного народу Летіли вгору шапки козацькі, шуміло море голов і не втихало радісне «Слава»! (Гірняк, 1956, с. 27).

Нариси до життєпису Вільгельма фон Габсбурга та діяльності Українських січових стрільців у контексті історії українського монархізму опрацьовував Я. Дашкевич. На його думку, «по-

ява ерцгерцога Вільгельма-Франца Габсбурга-Лотрінгена і його трансформація у Василя Вишиваного стає зрозумілою і закономірною» на тлі ідеї Київського королівства, вперше висловленої Отто фон Бісмарком ще у 2 пол. XIX ст., що згодом виринала на початку XX ст. то в Перебурзькій візії, то в Берлінській (Дашкевич, 2007, с. 510). Розглядає автор і питання еволюції поглядів Вільгельма як людини, що в результаті свідомого вибору перейнялася українською ідеєю та, хоч і ненадовго, стала яскравою постаттю в УСС-му русі. Я. Дашкевич у змалюванні пригод юного Вільгельма на Гуцульщині тримається версії Н. Гірняка. Правда, додає деталей, зауважуючи, що раптове зникнення принца, який таємно поїхав знайомитися з «українцями-дикунами», зчинило такий переполох в імператорській родині, що його навіть оголошили у поліцейський розшук по всій Австро-Угорській монархії.

Участь Вільгельма в історії УСС Я. Дашкевич, опираючись на історіографічну літературу, подає з часу, коли після підписання Брестського миру, останній добився від імператора Карла I командування над січовиками на Сході України та розгорнув там доволі успішні бойові дії. Там, за зауваженням Я. Дашкевича, поведінка молодого Габсбурга не змінилася, адже він і далі заявляв, що почував себе українцем і здобував значну популярність серед військових і селян своєю толерантністю та демократичністю: «ходив у формі УСС і вимагав, щоби до нього зверталися лише «пане ротмістере», а не «Ваша імператорська величність», приймав скарги селян і їздив з ними до вищих інстанцій» (Дашкевич, 2007, с. 512). Терени, контрольовані січовиками Василя Вишиваного, були такими собі острівцями спокою, де шукали прихистку усі, хто тікав від переслідувань. Військові під його командуванням не чинили насильства, не визискували населення, намагалися мирно співіснувати з повстанськими селянськими загонами, і навіть займалися організацією освітньої діяльності. Я. Дашкевич уважає, що саме зростання популярності Вільгельма фон Габсбурга стало причиною того, що його цілком реально починають остерігатися німці, чиїм ставлеником був Павло Скоропадський. Вони тиснуть на австрійців та добиваються того, що у вересні 1918 р. Карл I погоджується відкликати УСС

під командуванням ерцгерцога з українського Півдня. На велику Україну він повернувся уже у складі УГА навесні 1919 р., співпрацював з С. Петлюрою, намагався законтрактувати з Н. Махно, брав участь у розробці планів реорганізації української армії, зрештою, разом з більшістю солдатів, захворів на тиф і був вивезений до Румунії.

Першою ґрунтовною монографією, присвяченою Вільгельмові фон Габсбургу, стало дослідження Т. Осташко та Ю. Терещенка «Український патріот з династії Габсбургів» (Терещенко & Осташко, 2008). Робота побачила світ у 1999 р., друге доповнене видання з'явилося у 2008 р., а у 2011 р. було перевидане. Окрім розлогого біографічного нарису, дослідження містить розділи з джерельними матеріалами (автобіографія, протоколи допитів, спогади, листи) та поетичними творами самого Василя Вишиваного, написаними українською мовою. Характеризуючи цей біографічний нарис, варто зауважити, що він більшою мірою політичний, оскільки тут українська історія подана на тлі історії життя Вільгельма фон Габсбурга, який постає в образі щирого романтика з власною, а не нав'язаною, вірою у здійснення мрії про незалежну Україну. У тексті ми бачимо повторювану зі слів самого Вільгельма та його ранніх біографів історію інтересу до українців та українського, що сформувало згодом стійке зацікавлення Україною як політичним проектом. Відтак більша частина тексту – це реконструйована на джерелах особового походження та матеріалах періодичної преси історія публічного життя героя, зануреного у військові та політико-дипломатичні процеси, що точилися довкола українського питання і України.

Спроба авторів, як зазначалося в одній з рецензій на цю працю, створити ідеалізований образ українця Василя Вишиваного викликає більше запитань, аніж відповідей. Зокрема у питанні такого очевидного для всіх українців вибору ерцгерцогом української ідентичності, у якому, насправді, ніхто не замислювався про глибинні мотиви, про те, що не лежало на поверхні, доки за цю тему не взявся «не місцевий» історик.

У 2008 р. (у перекладі українською – 2011 р.) з'явилося дослідження американського історика, професора Єльського університету Тімоті Снайдера під назвою «Червоний князь» з підтитлом – «Таємниці життя габсбурзького ерцгерцога». Робота

значно об'ємніша за все, що писалося до того, – загалом на 260 сторінках розгортається драма життя «короля», який все своє життя безуспішно намагався віднайти «своє королівство», написана у живій розповідній манері, з добре закрученим, не вигаданим, пригодницьким сюжетом. Т. Снайдер подав життєпис свого героя на тлі історії монархії Габсбургів та історії Центрально-Східної Європи, воєн ХХ ст., династичних планів і політичної колотнечі після Першої світової війни, реваншизму міжвоєнної доби та, навіть, сьогодення. Певна річ, у цьому найбільше уваги приділялося трагічній історії польської гілки династії, започаткованої батьком Вільгельма – Стефаном, який вирішив осісти у Польському Живці в Татрах. Тож це дослідження також вийшло далеко за межі історії життя однієї людини, адже головний герой цієї драми, як центральна фігура, з'являється допіру десь аж на шістдесятій сторінці.

На думку американського історика, зацікавленість Вільгельма українцями розпочалась із захоплення польською романтичною літературою, зокрема романами Г. Сенкевича: «Віллі був не першим і не останнім із читачів Сенкевича, який відчув бунтівну прихильність до українських героїв історії» (Снайдер, 2011, с. 62). У версії Т. Снайдера – Вільгельм фон Габсбург повернувся після своєї таємної подорожі до гуцулів іншою людиною – він не зустрів там дикунів і розбійників, про яких чув від своїх польських родичів, але знайшов «народ без королівства, знаний йому з історій Сенкевича» (Снайдер, 2011, с. 62). І саме тоді, на думку американського дослідника, у його свідомості зародився прагматичний план щодо свого майбутнього і власна візія Галичини, а, згодом – і України загалом. Подальші кроки, які він здійснив під час Першої світової війни, уже після закінчення військового навчання, були свідомо проукраїнськими: «У чині другого лейтенанта Вільгельм попросив і отримав командування над ротою у складі переважно українського полку. Він приєднався до своєї частини 12 червня 1915 року і розгорнув серед солдатів політичну діяльність. Він попросив їх звертатися до нього на українське ім'я «Василь», а вже самі солдати дали йому прізвисько «Вишиваний», яке він згодом використовував і для власної документальної ідентифікації у міжвоєнний період

та у листуванні з українцями. Водночас від польських колег-офіцерів і польської влади через відверту й демонстративну підтримку українців – одного з найбідніших народів імперії Вільгельм фон Габсбург отримав ще одне прізвисько – Червоний князь (Снайдер, 2011, с. 82). І саме це ім'я автор виніс у титул своєї книги, акцентуючи на справжніх мотивах героя.

Не уникає Т. Снайдер, на відміну від усіх попередніх авторів, історії життя Вільгельма фон Габсбурга у 30–40-ві рр. XX ст. – практично четверта частина тексту книги присвячена періоду, коли романтизм і авантюризм заводять його на «антигеройські» стежки. У життєрадісному Парижі ерцгерцог пускається у різноманітні любовні авантюри, а, ставши фігурантом фінансових махінацій, навіть змушений утікати до Відня, де переживає захоплення ідеологією нацизму. Такий підхід автора дає нам можливість побачити суперечливу і неоднозначну постать людини, яка в різні періоди свого життя відгукувалася на імена: Віллі / Вільгельм фон Габсбург / Василь Вишиваний.

Поява низки ґрунтовних біографій Вільгельма фон Габсбурга відкрила дорогу дослідженням іншого, філософсько-культурологічного характеру. Так, дослідниця Г. Білик зосередилася на питанні стратегії конструювання ідентичності для іншої особи, «розуміючи ідентичність як самість та «Я-концепція», зміст якої можливо виокремити через дослідження розуміння (об'єктом дослідження) значимого ідентифікатора... прагнучи продемонструвати, як конструція, що «ставиться в провину» об'єктові дослідження, викриває інтенціональний бік дослідження і його певне програмування (свідоме або несвідоме)» (Білик, 2013).

Для цього авторка використовує матеріали двох великих робіт щодо цієї персони: «Український патріот з династії Габсбургів» Т. Осташко і Ю. Терещенка та «Червоний князь» Т. Снайдера. Так, на думку Г. Білик, українські біографи вивчають матеріали в рамках історико-культурної дискурсивної методи, проводячи «шов» ідентичності Вільгельма фон Габсбурга між соціальним простором і психологією, та використовуючи оптику дослідження, що ґрунтується на національній складовій ідентичності. Така модель ідентичності є умовною, конструюється через героїзацію постаті та зумовлює «героїчне» сприйняття особистості в

інтелектуальному українському просторі. Натомість Т. Снайдер застосовує іншу стратегію – конструює «фантазійно»-дослідницький текст, у якому розуміння особистості подається через спосіб її тлумачення. Відтак в американського дослідника вибудовується розповідь про те, як дієва та соціально детермінована психологія індивіда провадить його соціальними сходами: «Снайдер використовує пояснювальну політико-економічну систему, у якій суто політичні монархічні інспірації детермінують національну основу ідентифікації Вільгельма Габсбурга» (Білик, 2013, с. 141). Другою складовою ідентичності Габсбурга Т. Снайдер вважає тілесність, яка водночас з темами сексуальності та брудної політики складає своєрідну оптику сприйняття особистості, що, врешті, забезпечує популярність тексту. І ще один момент, який підкреслює Т. Снайдер, це питання «дивності» самовизначення героя, який з двох базових ідентичностей – габсбурзької та української – обирає останню. На думку Г. Білик, Т. Снайдер відповідає на це питання, подвоюючи негативності (пояснення якоїсь «дивності» через додавання ще однієї дивності (соціальної маргінальності), що призводить до ілюзії розуміння, чи, якщо точніше, до конкретного розуміння в межах певного дискурсу (Білик, 2013, с. 143).

Висновки. Історія життя австрійського ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена в останні роки збагатилася цілою низкою ґрунтовних досліджень. Основним для цих досліджень стало питання вибору ним української національної ідентичності. Саме з цього розпочалося конструювання у історіографії української легенди Василя Вишиваного, в основу якої лягла його автобіографія. У цьому процесі спостерігалось виокремлення двох стратегій творення образу: героїзації та міфологізації полковника Василя Вишиваного, яку розвивають українські дослідники, та спроба американського історика Т. Снайдера деміфологізувати діяльність Вільгельма фон Габсбурга, задаючи питання про приховані її мотиви. Якісне та кількісне нагромадження історіографічного матеріалу уможливило перехід проблеми у філософсько-культурологічне поле, для з'ясування проблеми «приписування» ідентифікації дослідниками, над якими тяжіють дискурси, що домінують у їхній науковій культурі.

- Рикёр, П.** (2004). *Память, история, забвение*. Москва.
- Снайдер, Т.** (2011). *Червоний князь: тасмні життя габсбурзького ерцгерцога*. (П. Грицак, Пер.). Київ: Грані-Т.
- Стрельська, Л.** (2002). До життєпису Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного). *Військово-історичний альманах*, 4, 137–141. Взято з https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf.
- Терешенко, Ю., & Осташко, Т.** (2008). *Український патріот з династії Габсбургів: наук.-докум. вид.* Київ: Темпора.
- Хальбвакс, М.** (2005). Коллективная и историческая пам'ять. (М. Габович, Пер.). *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа*. Москва. Взято 20.10.2012 с <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.

References

- Bilyk, H.** (2013). Stratehii konstruiuvannia identychnosti dlia Inshoho [Strategies for Identity Design for the Inventory]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*. Serii: Kulturolohiia – Scientific Notes [Ostroh Academy National University]. Series: Cultural Studies, 11 (1), 135–145 [in Ukrainian].
- Boldyr, S., & Chernov, E.** (1996). Istoriograficheskii obraz: opyt rasshirenniia metodologicheskogo arsenalu nauki istorii istoricheskogo poznaniia [Historiographic image: the experience of expanding the methodological arsenal of the science of the history of historical knowledge]. *Ukrainska istorychna nauka na porozh XXI st. Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk – Ukrainian Historical Science of the 21st Century. Kharkov Historiographical Collection*, 2, 91–102. Kherson: Avesta [in Russian].
- Hirniak, N.** (1956). *Polkovnyk Vasyl Vyshyvanyi [Colonel Vasyl Vyshyvanyi]*. Vinnipeh: Mykytiuk [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2007). *Postati: narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury [Figures: Essays on history, politics, culture]* (2nd ed., rev.). Lviv: Lvivske viddilennia IUAD im. M.S. Hrushevskoho NANU / Literaturna ahentsiia «Piramida» [in Ukrainian].
- Dumin, O.** (1936). *Istoriia lehionu ukrainskykh sichovykh striltsiv. 1914–1918 [The history of the legion of Ukrainian Sich shooters. 1914–1918]*. Lviv: Chervona kalyna [in Ukrainian].
- Leonteva, O.** (2011). *Istorieskaia pamiat i obrazy proshlogo v rossiiskoi kulture XIX – nachala XX v. [Historical memory and images of the past in Russian culture of the XIX – early XX centuries]*. Samara [in Russian].

- Leonteva, O., & Repina, L.** (2015). Obrazy proshlogo, memorialnaia paradigma i «istoriografiia pamiati» v sovremennoi Rossii [Images of the Past, Memorial Paradigm and «Memory's Historiography» in Modern Russia]. *Istoriia: elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal – History: electronic scientific and educational journal*, 6 (9 (42)). doi: 10.18254/S0001259-3-1 [in Russian].
- Memuary Vilhelma Habsburha, polkovnyka USS. Nachato pysannia yikh 28/IX–1919: avtobiohrafiiia [Memoirs of Wilhelm Habsburg, Colonel of the USS. Their writing began on 28/IX–1919: autobiography]. (2002). *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Almanac of Military History*, 4, 142–160. Retrieved from https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-isto-rychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf [in Ukrainian].
- Novosad, R.** (1997). Avstriiyskyi arkhikniaz – ukrainskyi polkovnyk [Austrian Archduke – Ukrainian colonel]. *Istorychnyi calendar – Historical calendar* (pp. 240–241). Kyiv [in Ukrainian].
- Nora, P., Ozuf, M., Piuimezh, de Zh., & Vinok, M.** (1999). Problematika mest pamiati [Problems of places of memory]. *Frantsiia-pamiat – France memory* (pp. 17–50). St. Petersburg. Retrieved October 20, 2012, from <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> [in Russian].
- Posokhov, S.** (2013). Istoriofraficheskie obrazy: variant dekonstruktsii (na materialakh istoriografii rossiiskikh universitetov) [Historiographic images: a variant of deconstruction (based on the historiography of Russian universities)]. *Istoriia: elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal – History: electronic scientific and educational journal*, 4 (2 (18)). Retrieved June 28, 2017, from <http://history.jes.su/s207987840000479-5-1> [in Russian].
- Repina, L.** (2004). Istoricheskaia pamiat i sovremennaia istoriografiia [Historical memory and modern historiography]. *Novaia i noveishaia istoriia – New and recent history*, 5, 33–45 [in Russian].
- Repina, L.** (2017) Pamiat o sobytiiakh v kontekstakh natsionalnoi, perekrestnoi i globalnoi istorii (k postanovke voprosa) [Memory of events in contexts of national, cross and global history (to the question)]. *Zapad – Vostok – West – East*, 10, 13–19. doi: 10.30914/2227-6874-2017-10-13-19 [in Russian].
- Riker, P.** (2004). *Pamiat, istoriia, zabvenie [Memory, history, oblivion]*. Moskva [in Russian].
- Snaider, T.** (2011). *Chervonyi kniaz: taiemni zhyttia habsburzkoho ertshertsaha [The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke]*. (P. Hrytsak, Trans.). Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].

- Strelska, L.** (2002). Do zhyttiepysu Vilhelma Habsburha (Vasylia Vyshyvano) [To the biography of Wilhelm Habsburg (Vasily Vyshyvany)]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Almanac of Military History*, 4, 137–141. Retrieved from https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf [in Ukrainian].
- Tereshchenko, Yu., & Ostashko, T.** (2008). *Ukrainskyi patriot z dynastii Habsburhiv [Ukrainian patriot from the Habsburg dynasty]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Khalbvaks, M.** (2005). Kollektivnaia i istoricheskaia pamiat [Collective and historical memory]. *Pamiat o voine 60 let spustia: Rossiia, Germaniia, Evropa – The memory of the War 60 years later: Russia, Germany, Europe*. Moskva. Retrieved October 20, 2012, from <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94(477.8)(092)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184680

Богдан ТЕМІРОВ

аспірант кафедри історії України, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 21, вул. 600-річчя, м. Вінниця, Україна, індекс 21027 (temirovbogdan@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4518-5574>

Бібліографічний опис статті: Теміров, Б. (2019). Ключові стереотипи сприйняття постаті Степана Бандери. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 305–317. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184680.

КЛЮЧОВІ СТЕРЕОТИПИ СПРИЙНЯТТЯ ПОСТАТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Анотація. *Постать провідника ОУН (б) належить до найміфологізованіших у пантеоні визначних українських діячів. Метою статті є аналіз стереотипних поглядів на Степана Бандеру. Методологія дослідження.* В основу дослідження покладені загальнонаукові (аналізу й синтезу, узагальнення) та спеціальні історичні (історико-типологічний, історико-порівняльний, історико-біографічний) методи. Їх застосування допомогло проаналізувати діаметрально протилежні та шаблонні погляди на постать очільника ОУН (б). Дослідження спирається на принципи наукової неупередженості та історизму. **Наукова новизна** розвідки полягає у предметному вивченні стереотипів щодо постаті Степана Бандери. **Висновки.** Вивчення джерел і літератури показало, що стереотипні уявлення про С. Бандеру фігурують у трьох форматах: герой, зрадник, фашист. Кожен з них має ідейно-політичне підґрунтя, сферу циркулювання, певну мету. Героїчний образ виник у середовищі соратників Провідника і для українців став символом боротьби за незалежність. Суспільний резонанс його постаті демонструють події довкола присвоєння йому звання «Герой України» та підкріплюється створенням меморіального простору в регіональному вимірі. Штамп зрадника формувався радянськими ідеологами-пропагандистами у контексті

кампанії зі створення радянської версії війни та повоєнної історії. Найодіозніший стереотип кваліфікує С. Бандеру як «фашиста». Остання характеристика отримала початок у новітню епоху, але базувалася на радянській традиції таврування контраверсійних постатей. На ґрунті історичного міфу був зрощений міф політичний, в основу якого покладене поняття «бандерофобія», що застосовується для позначення потенційної загрози від виявів національних рис українського народу. Цей міф використовується в антиукраїнській пропаганді в контексті інформаційної війни Росії проти України. Героїчний образ плекається у проукраїнському середовищі, стереотип зрадника – родом з радянської версії історії визвольних змагань, тавро «фашиста» експлуатується крайніми критиками прагнень українців до самовизначення.

Ключові слова: Степан Бандера; стереотип; вшанування; коммеморація; пропагандистське кліше.

Bogdan TEMIROV

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine, Vasyl Stus Donetsk National University, 21 600-richchia Str., Vinnytsia, Ukraine, postal code 21027 (temirovbogdan@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4518-5574>

To cite this article: Temirov, B. (2019). Kliuchovi stereotypy spryiniattia postati Stepana Bandery [Key stereotypes of perception of Stepan Bandera]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 305–317. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184680 [in Ukrainian].

KEY STEREOTYPES OF PERCEPTION OF STEPAN BANDERA

Summary. *The figure of the OUN leader is one of the most mythologized prominent figures in the pantheon. The purpose of the article is to analyze stereotypical perception of Stepan Bandera. Methodology.* This research is based on general scientific (analysis and synthesis, generalization) and special historical (historical-typological, historical-comparative, historical-biographical) methods. Their application made it possible to analyze diametrically opposite and pattern

*views on the figure of the head of the OUN (b). The research is based on the principles of scientific impartiality and historicism. **The scientific novelty** of the research lies in the substantive study of stereotypes about the figure of Stepan Bandera. **Conclusions.** The study of sources and literature showed that stereotypical ideas about Stepan Bandera appear in three formats: hero, traitor, fascist. Each of them has an ideological and political basis, a sphere of circulation, and pursues a certain purpose. The heroic image emerged in the midst of fellow leaders and for the ukrainians became a symbol of the struggle for independence. The social resonance of his figure is demonstrated by the events surrounding the awarding of the title of Hero of Ukraine and supported by the creation of a memorial space in the regional dimension. The traitor's stamp was formed by Soviet ideologues-propagandists in the context of a campaign to create a Soviet version of war and post-war history. The most bizarre stereotype qualifies S. Bandera as a «fascist». The latter feature was traced back to the modern era, but was based on the Soviet tradition of branding controversial figures. On the basis of the historical myth, the political myth was spliced, which is based on the concept of «Banderophobia», which is used to denote the potential threat of manifestations of national traits of the Ukrainian people. This myth is used in anti-Ukrainian propaganda in the context of Russia's information war against Ukraine. The heroic image is fostered in the pro-Ukrainian environment, the stereotype of the traitor – originally from the Soviet version of the history of liberation competitions, the brand of «fascist» is exploited by extreme critics of Ukrainians' aspirations for self-determination.*

Keywords: *Stepan Bandera; stereotype; homage; commemoration; propaganda cliché.*

Постановка проблеми. Історія боротьби за українську незалежність багата на визначні події. Результат визначала не лише епоха, а й люди, які їх скеровували. До таких належить Степан Бандера. В незалежній Україні ця постать асоціюється з боротьбою за українську державність. Але протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. довкола неї сформувалося чимало міфів, фальсифікацій, помилкових суджень, які зумовлені крайньою політизацією очільника ОУН (б). З огляду на її контроверсійність на порядку денному виокремлення найусталеніших стереотипних суджень та аналіз їхніх витоків і змістового навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя, діяльність, погляди С. Бандери наразі мають доволі розлогу історіографію. Вони стосуються певних етапів біографії політичного діяча, де висвітлене його особисте життя разом із політичною діяльністю. Позиціонування цієї постаті в соціокультурному просторі досліджується С. Кульчицьким (2005), Г. Касьяновим, В. Трофимовичем (2008), М. Слободянюком (2017) та іншими науковцями. 2010 р. на сторінках часопису «Критика» була представлена дискусія за участі українських і зарубіжних дослідників, у якій лінія С. Бандери позначена «герой – зрадник» (Снайдер та ін., 2010). Незважаючи на дослідницьку увагу до особи провідника ОУН (б), наразі відсутні узагальнення, сфокусовані на характеристиці усталених форматів позиціонування лідера українських націоналістів.

Метою статті є аналіз найпоширеніших стереотипних поглядів на постать Степана Бандери. Для її досягнення необхідно розв'язати завдання: вивчити історіографічні, мемуарні джерела, законодавчі акти, періодичну пресу, візуально-речові об'єкти на предмет інформативних можливостей; окреслити стереотипні характеристики очільника ОУН (б); з'ясувати витoki та ідеологічне підґрунтя кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Постать С. Бандери належить до найміфологізованіших у пантеоні визначних українських діячів. Стереотипні характеристики його фігурують у трьох форматах: герой, зрадник, фашист. Кожна з них має ідейно-політичне підґрунтя, сферу циркулювання, переслідує певну мету.

Героїчний образ С. Бандери сформувався в середовищі його соратників і подвижників. Перебуваючи в еміграції, він залишався лідером ОУН (б), а після вбивства ореол жертвовності посилювався. На зауваження Т. Снайдера, «Бандера, який зазнав багаторічного польського та нацистського ув'язнення й загинув від рук советського КГБ, є для багатьох українців символом боротьби за незалежність у ХХ столітті» (Снайдер та ін., 2010).

Уже в повоєнні десятиліття появилася низка мемуарів про С. Бандеру авторства М. Климишина (1975), З. Книша (1960), Ю. Юзича (2008) та інших, де сформовано переважно позитивний образ цього діяча. Особи з найближчого оточення засвідчують, що С. Бандера був відповідальним політиком, а його осо-

бисті якості (діловитість, серйозність, обережність) зумовили стійкий авторитет як лідера національно-визвольної боротьби навіть у роки еміграції. Після загибелі діяча, протягом другої половини ХХ ст. у науково-популярній, публіцистичній літературі в середовищі української діаспори плекався звитяжний образ С. Бандери. Із постановом незалежної Української держави героїзована постать лідера ОУН (б) поступово просувалася її теренами, хоча цей процес був непростим.

Суспільний резонанс постаті С. Бандери демонструють події, що розгорталися довкола присвоєння йому звання «Герой України» відповідно до Указу Президента України від 20 січня 2010 р. із формулюванням: «За незламність духу у відстоюванні національної ідеї, виявлені героїзм і самопожертву у боротьбі за незалежну Українську державу» («Про присвоєння С. Бандері звання», 2010). Нагороду отримав онук лідера ОУН (б), якого також звати Степан Бандера. Невдовзі рішення Президента України у Донецькому окружному адміністративному суді оскаржив В. Оленцевич, мотивуючи тим, що С. Бандера ніколи не був громадянином України, що робить неможливим присвоєння йому вказаного звання. Донецький окружний адміністративний суд 2 квітня 2010 р. задовольнив цей позов і скасував Указ щодо присвоєння звання «Герой України» С. Бандері («Про визнання незаконним», 2010). Незабаром Ю. Шухевич, В. Ющенко та інші подали касаційні скарги до ВАС України про скасування рішення Донецького окружного адміністративного суду, але 2 серпня 2010 р. рішення апеляційного суду про позбавлення С. Бандери та Р. Шухевича звання «Герой України» було підтверджено.

У відповідь Львівська обласна рада 13 січня 2011 р. прийняла постанову, в якій висловила протест щодо таких дій. Цим же рішенням була дана рекомендація про перейменування вулиць Львова та міст Львівської області, яка супроводжувалася такою аргументацією: «Вороги України не могли подолати Бандеру живого, вони бояться його й мертвого. Адже Бандера для мільйонів українців, попри недолугі і нікчемні рішення судів, був і залишається українським Героєм» («Вороги України», 2011).

Принципове значення для українського суспільства має прийнятий у 2015 р. Верховною Радою України Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність Украї-

ни у ХХ столітті», в якому борцями за незалежність України у ХХ ст. визнані особи, «які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ столітті» («Про правовий статус», 2015). Статтею 5 цього Закону держава бере на себе зобов'язання забезпечувати вивчення історії боротьби за незалежність, вшанування її учасників. Стаття 6 – публічне заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у ХХ ст. визнає наругою над пам'яттю борців за незалежність України у ХХ ст., приниженням гідності українського народу і є протиправним. Це повною мірою стосується і лідера українських націоналістів.

Героїчний пафос довкола постаті С. Бандери підкріплюється створенням меморіального простору. В Україні вулиці імені С. Бандери є у 67 населених пунктах, найбільше їх у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Житомирській областях.

Доволі показовими є ініціативи щодо найменування іменем Провідника ОУН (б) важливих інфраструктурних об'єктів. 20 жовтня 2011 р. група депутатів Львівської міської ради звернулася до Прем'єр-міністра України з пропозицією назвати ново-збудований до Чемпіонату Європи з футболу (2012) аеропорт у Львові на честь С. Бандери. На думку депутатів, це б відповідало патріотичному духу територіальної громади Львова, але пропозиція не була схвалена («Депутати Львівської міськради», 2011).

У 2017 р. було ініційовано назвати його іменем національний університет «Львівська політехніка», в якому С. Бандера навчався у 1928–1933 рр., здобуваючи диплом агронома на факультеті сільськогосподарських наук. Викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини В. Гнатюк заявив: «Для нас, працівників і студентів Львівської політехніки, є великою честю й гордістю ходити тими самими коридорами, сидіти в тих самих аудиторіях, де колись ходив і сидів Провідник української нації». Ця ініціатива також не була реалізована, оскільки формально «спіткнулася» через процедурні моменти («Львівській політехніці», 2017).

Одним з елементів комеморації виступає пам'ятник. В Україні С. Бандері поставлено 42 пам'ятники. Вони розташовані у п'яти областях – Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Рівненській. Найбільша кількість – 19 – представ-

лена у Львівській області, у Тернопільській наявні 11 меморіальних об'єктів, в Івано-Франківській області – 9 пам'ятників, у Рівненській – 2, у Хмельницькій – 1. В обласних центрах встановлено 4 пам'ятники, у селах – 13, решта – у невеликих містах (Теміров, 2018, с. 136). Ще одним способом увічнення визначної особи є створення музеїв. У світі діють шість музеїв С. Бандери, п'ять із яких функціонують в Україні – у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях (Теміров, 2018, с. 137–138).

В. Кулик зауважив, що перетворенню на головного символу незалежницької боротьби саме С. Бандери сприяло не лише самоокреслення націоналістичних вояків як бандерівців, а й застосування цієї назви в дискурсі радянського режиму до ширшого кола поборників і просто симпатиків незалежності. Як провідник ОУН, він символізує героїзм і жертвність багатьох тисяч її членів, що воліли радше загинути в боротьбі, ніж жити в неволі (Снайдер та ін., 2010).

Діаметрально протилежний штамп зрадника для очільника ОУН (б) формувався силами радянських ідеологів-пропагандистів за активної участі і професійних істориків після завершення Другої світової війни, коли розгорнулася кампанія щодо створення радянської версії війни та повоєнної історії. У ній певне місце відводилося «українським буржуазним націоналістам», які здобули винятково негативний образ «класового ворога». До цієї когорти належить і очільник Проводу ОУН (б). У середовищі радянських істориків другої половини ХХ ст. виникло пропагандистське кліше «українсько-німецькі націоналісти». Усі прибічники української незалежності проголошувалися «колаборантами», «зрадниками», «запроданцями», «найманцями» імперіалізму. Лейтмотивом публікацій (наприклад, авторства К. Дмитрука, В. Замлинського та інших) стали тези про колаборацію українських націоналістів з нацистами, звинувачення у тероризмі та злочинах проти людяності (Дмитрук, 1981; Замлинський, 1974). Визвольний рух подавався як інспірований ззовні, тлумачився як політичний і кримінальний бандитизм, що був далекий від інтересів населення і не мав міцної соціальної бази. Як зауважив І. Патриляк, оцінки діяльності ОУН (б) не змінювалися і не коригувалися протягом усієї радянської доби. Вони стали своєрідним ідео-

логічним штампом, однією з багатьох «непомильних» аксіом радянської історичної науки (Патриляк, 2004, с. 13–14).

У другій половині ХХ ст. оформилася цілком виразна радянська концепція щодо трактування українського націоналізму як «найбільшого ворога українського народу». Їй притаманні специфічні риси: ідеологічна зашореність, перекручування та замовчування фактів, фальсифікація подій, відверто брутальне ставлення до провідних діячів ОУН. Щодо постаті С. Бандери, то на сторінках навіть наукових праць вживалося загальне поняття «бандерівці», яке мало однозначно негативний вимір. На ґрунті історичного міфу був зрощений міф політичний, в основу якого покладене поняття «бандерофобія», що застосовується для позначення потенційної загрози від виявів національних рис українського народу. Міф про С. Бандеру-зрадника сьогодні використовується в антиукраїнській пропаганді в контексті інформаційної війни Росії проти України. На погляд І. Лосєва, ставлення до українського національного руху навіть у колах освічених і ліберальних російських інтелігентів залишається на суто пропагандистському рівні: «Бандерівець» – це, так би мовити, модель найгірших рис українця, як їх собі уявляє російська свідомість» (Лосєв, б.г.).

Найодіознішим виміром зрадницького стереотипу щодо С. Бандери виступає тавро «фашиста». Його коріння – в радянській традиції негативізації «незгодних». Однак ця стереотипна характеристика експлуатується сучасними, наприклад, польськими, авторами. Так, у 2014 р. польський дослідник Гж. Россолінськи-Лібе у праці «Степан Бандера: життя та посмертна доля українського націоналіста: фашизм, геноцид і культ» наголосив на категоричній неприйнятності методів політичної діяльності С. Бандери. Автор стверджував: «І якщо деякі з його ідеалів, як-то захист українців від поляків і росіян, можуть комусь видаватися високими, то методи, якими послуговувалися він та його прибічники, потрібно оприлюднювати та піддавати критиці, так само як і тих, хто продовжує їх захищати та евфемінізувати» (Россолінський-Лебе, 2010, с. 531–532). Ця праця була схвалена І. Химкою, який, зокрема зауважив: «Науковці-україністи не мають потурати оунівським прапороносцям ані в Україні, ані в українсь-

кій громаді Північної Америки. Вони не мають уводити в оману ціле суспільство» (Снайдер та ін., 2010).

26 січня 2018 р. Сейм Польщі ухвалив так званий «анти-бандерівський» закон, який забороняє пропаганду націоналізму («Ustawa», 2018). У цьому законі для польських громадян передбачена кримінальна відповідальність за заперечення злочинів українських націоналістів проти поляків. Оскільки С. Бандера очолював ОУН (б), то в цьому законі можна прослідкувати не нав'язливий натяк на його особу.

Висновки. Отже, стереотипи як невід'ємна частина соціальної культури суспільства включають у свою орбіту і постать С. Бандери. Їх розлет – від абсолютно позитивного до вкрай негативного сприйняття. Кожен із них подає пояснення та оцінні судження не стільки щодо вчинків лідера ОУН (б), скільки ставлення до визвольної боротьби українців у ХХ ст. загалом. Через це не дивно, що героїчний образ плекається у проукраїнському середовищі, стереотип зрадника – родом з радянської версії історії визвольних змагань, тавро «фашиста» експлуатується крайніми критиками прагнень українців до самовизначення.

Серед **перспективних напрямів подальшого дослідження проблеми** – вивчення особливостей циркулювання стереотипних характеристик С. Бандери у соціокультурному просторі України та зарубіжжя.

Література

- «Вороги України не могли подолати Бандеру живого, вони бояться його й мертвого. Адже Бандера для мільйонів українців, попри недолугі і нікчемні рішення судів, був і залишається українським Героєм». (2011) Взято з https://zaxid.net/u_banderi_zabrali_geroya_na_dogodu_putinu_i_medvedyevu_ndazh_lvivska_oblrada_n1120570.
- Депутати Львівської міськради проголосували за летовище імені Степана Бандери. (2011). Взято з galinfo.com.ua/news/deputaty_lvivskoi_miskrady_progolosuvaly_za_letovyshche_imeni_stepana_bandery_97003.html.
- Дмитрук, К.Є. (1981). *Приречені: буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції*. Львів: Каменяр.
- Замлинський, В. (1974). *Тавровані презирством народу*. Київ: Політвидав України.

- Климишин, М.** (1975). *В поході до волі*. Торонто.
- Книш, З.** (1960). *Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*. Торонто: Срібна сурма.
- Кульчицький, С.В.** (2005). *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси*. Київ: Наукова думка.
- Лосев, И.** (б.г.). *Феномен бандерофобии в русском сознании*. Взято с royallib.com/book/losev_igor/fenomen_banderofobii_v_russkom_soznanii.html.
- Львівській політехніці хочуть присвоїти ім'я Степана Бандери.* (2017). Взято з <http://lvnews.org.ua/post/view/1505550632-lvivskiy-politehnic--hochut-prisvoiti-im-ya-stepana-banderi>.
- Патриляк, І.** (2004). *Військова діяльність ОУН (Б) у 1940–1942 роках*. Київ: Інститут Історії НАН України.
- Про визнання незаконним та скасування Указу Президента України N 46/2010 від 20 січня 2010 року «Про присвоєння С. Бандері звання Героя України».* (2010). Взято з <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0570805-10>.
- Про правовий статус та вишнування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті: Закон України.* (2015). Взято з <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
- Про присвоєння С. Бандері звання Герой України: Указ Президента України.* (2010). Взято з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>.
- Росолінський-Лебе, Гж.** (2010). Образ Степана Бандери в польській національній свідомості. В Б. Гордасевич & М. Посівнич (Упоряд.), *Степан Бандера: 1909–1959–2009*. Львів. Взято з gartua.io.ua/s211450/stepan_bandera_1909_1959_2009_zbirnik_statey.
- Слободянюк, М.А.** (2017). *Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми*. Дніпро: Герда.
- Снайдер, Т., Когут, З., Химка, І., Кулик, В., Портнов, А., & Мокроусов, А.** (2010, 28 вересня). Дискусія: Бандера як проблема. *Критика. Міжнародний огляд книжок та ідей*. Взято з <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1285671892>.
- Теміров, Б.Ю.** (2018). Місяця пам'яті щодо постаті Степана Бандери. *Емінак: науковий щоквартальник*, 1 (21), 135–139. Миколаїв: Друк.
- Трофимович, В.** (2008). *ОУН – невід'ємна частина української історії*. Острого: Наукові записки.
- Юзич, Ю.** (2008). *Пластова юність Степана Бандери*. Івано-Франківськ: Місто НВ. Взято з <http://proba.plast.te.ua/books/plasto-va-yunist-stepana-bandery>.

Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. (2018). *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Retrieved from <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1277>.

References

- «Vorohy Ukrainy ne mohly podolaty Banderu zhyvoho, vony boiatsia yoho y mertvoho. Adzhe Bandera dlia milioniv ukraintsiv, popry nedoluhi i nikchemni rishennia sudiv, buv i zalyshaietsia ukrainskym Heroiem» [*The enemies of Ukraine could not defeat Bander alive, they fear him and the dead. After all, Bandera was, for millions of Ukrainians, despite the inane and void decisions of the courts, a Ukrainian Hero*]. (2011). Retrieved from https://zaxid.net/u/banderi_zabrali_geroya_na_dogodu_putinu_i_medvedyevu_ndazh_lvivska_oblrada_n1120570 [in Ukrainian].
- Deputaty Lvivskoi miskrady proholosuvaly za letovyshche imeni Stepana Bandery [Deputies of Lviv City Council voted for Stepan Bandera summer resort]. (2011). Retrieved from galinfo.com.ua/news/deputaty_lvivskoi_miskrady_progolosuvaly_za_letovyshche_imeni_stepana_bandery_97003.html [in Ukrainian].
- Dmytruk, K.Ye. (1981). *Pryrecheni: burzhuažno-natsionalistychni ta uniatski provokatory na posluhakh fashyzmu ta imperialistychnoi reaktsii* [Bourgeois-nationalist and Uniate provocateurs for services of fascism and imperialist reaction]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Zamlynskyi, V. (1974). *Tavrovani prezyrstvom narodu* [Stigmatized by the people]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Klymyshyn, M. (1975). *V pokhodi do voli* [On the march to freedom]. Toronto [in Ukrainian].
- Knysh, Z. (1960). *Rozbrat: spohady y materialy do rozkolu OUN u 1940–1941 rokakh* [Discussion: Memories and materials before the OUN split in 1940–1941]. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.V. (2005). *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainka povstanska armiiia: istorychni narysy* [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Losev, I. (n.d.). *Fenomen banderofobii v russkom soznanii* [The phenomenon of banderophobia in the Russian consciousness]. Retrieved from royallib.com/book/losev_igor/fenomen_banderofobii_v_russkom_soznanii.html [in Russian].

- Lvivskii politekhnitsi khochut prysvoity imia Stepana Bandery [Lviv Polytechnic wants to name Stepan Bandera]. (2017). Retrieved from <http://lvnews.org.ua/post/view/1505550632-lvivskiy-politehnici--hochut-prisvoiti-im-ya-stepana-bandery> [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2004). *Viiskova diialnist OUN (B) u 1940–1942 rokakh [OUN (B) military activity in 1940–1942]*. Kyiv: Instytut Istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Pro vyznannia nezakonnym ta skasuvannia Ukazu Prezydenta Ukrainy N 46/2010 vid 20 sichnia 2010 roku «Pro prysvoiennia S. Banderi zvanntia Heroia Ukrainy» [On the recognition of illegality and the abolition of Presidential Decree N 46/2010 of 20 January 2010 «On the assignment of S. Bandera the title of Hero of Ukraine»]*. (2010). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0570805-10> [in Ukrainian].
- Pro pravovyi status ta vshnuvannia pamiaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti: Zakon Ukrainy [On the legal status and memory of the fighters for independence of Ukraine in the XX century: Law of Ukraine]*. (2015). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/314-19> [in Ukrainian].
- Pro prysvoiennia S. Banderi zvanntia Heroi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the assignment of S. Bandera the title Hero of Ukraine: Decree of the President of Ukraine]*. (2010). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/46/2010> [in Ukrainian].
- Rossolinskiyi-Liebe, Gzh.** (2010). *Obraz Stepana Bandery v polskii natsionalnii svidomosti [The image of Stepan Bandera in the Polish national consciousness]*. In B. Hordasevych & M. Posivnych (Comps.), *Stepan Bandera: 1909–1959–2009 – Stepan Bandera: 1909–1959–2009*. Retrieved from gartua.io.ua/s211450/stepan_bandera_1909_1959_2009_zbirnik_staty [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M.A.** (2017). *Antyfaszystskiyi rukh Oporu v Ukraini (1939–1944 rr.): istoriohrafiiia problemy [The Anti-Fascist Resistance Movement in Ukraine (1939–1944): A historiography of the problem]*. Dnipro: Herda [in Ukrainian].
- Snaider, T., Kohut, Z., Khymka, I., Kulyk, V., Portnov, A., & Mokrousov, A.** (2010, September 28). *Dyskusiiia: Bandera yak problema [Discussion: Bandera as a problem]*. *Krytyka. Mizhnarodnyi ohliad knyzhok ta idei – Critics. International Review of Books and Ideas*. Retrieved from <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1285671892> [in Ukrainian].
- Temirov, B.Yu.** (2018). *Mistsia pamiaty shchodo postati Stepana Bandery [Places to remember about Stepan Bandera's figure]*. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly, 1* (21), 135–139. Mykolaiv: Druk [in Ukrainian].

- Trofymovych, V.** (2008). *OUN – nevidiemna chastyna ukrainskoi istorii [OUN is an integral part of Ukrainian history]*. Ostroh: Naukovi zapysky [in Ukrainian].
- Yuzych, Yu.** (2008). *Plastova yunist Stepana Bandery [Layer youth of Stepan Bandera]*. Ivano-Frankivsk: Misto NV. Retrieved from <http://proba.plast.te.ua/books/plastova-yunist-stepana-bandery> [in Ukrainian].
- Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary [Act of 27 June 2018 amending the Act on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation and the Act on the liability of collective entities for offenses under pain of punishment]. (2018). *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – Journal of Laws of the Republic of Poland*. Retrieved from <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1277> [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94:323.1(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.186559

Олег БАГАН

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bahan.o59@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8414-0670>

Web of Science ResearcherID: [AAB-7436-2019](https://orcid.org/0000-0002-8414-0670)

НОВЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ГЕОСТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛЬОВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Рецензія на монографію:

Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів / Михайло Колодзінський. – Київ, 2019. – 287 с.

Нещодавно побачила світ загублена і забута теоретична праця визначного діяча ОУН Михайла Колодзінського «Воєнна доктрина українських націоналістів» (К. : ТОВ «Основа», 2019 / Упоряд. В. Рог, М. Посівнич. – 287 с.). Праця настільки важлива (бо розвиває рідкісні у нас ідеї українського мілітаризму), наскільки й актуальна (бо будить візію величного українського войовництва в час війни на Донбасі). Власне, під такою ж назвою «Українська воєнна доктрина» вже виходила книжка М. Колодзінського у Торонто, 1957 р. і Києві, 1999 р., але це був лише один розділ із тієї великої праці, яка з'явилася тепер повністю. Сам текст книги залишився незакінчений. Про це докладно пише у післямові відомий історик ОУН-УПА М. Посівнич, який і віднайшов рукопис класичної студії українського націоналізму. Відтак післямова переросла в скрупульозний нарис біографії М. Колодзінського,

яка залишається ще мало вивченою. Тож ми скористаємося нагодою, щоб спопуляризувати ім'я націоналіста-героя.

Михайло Колодзінський (1902–1939) (очевидно, треба було б унормувати написання його прізвища як «Колодзинський», бо ж сучасна українська мова і вимова не мають залежати від «смаків» якогось повітового спольщеного писаря, який на польський лад записав колись там це прізвище в метрику) народився в с. Поточиська (Городенківський р-н, Івано-Франківська обл.) в римо-католицькій родині. У 5-му класі Михайло демонстративно переписався греко-католиком, апелюючи до українських коренів свого роду. У віці 20-ти років стає членом УВО, бере участь у низці саботажних та диверсійних акцій, які організувала ця підпільна бойова структура з метою збурити українську національну революцію в Галичині. Був ув'язнений, що тільки загартувало характер молодого націоналіста.

У 1924 М. Колодзинський пішов служити до польської армії. Цей військовий вишкіл зробив з нього правдивого Воїна, яким він невдовзі став для УВО й ОУН як визначний теоретик, організатор і практик збройної боротьби. На кінець 1920-х рр. М. Колодзинський вже був одним із лідерів націоналістичного підпілля, протягом 1928–1933 рр. займав посаду військового референта в Крайовій Екзекутиві ОУН Західної України. Паралельно вчився на правничому факультеті Львівського університету, який не закінчив через постійні арешти в 1930-і рр.

Уже у 1929 р. з'явилася перша теоретична студія М. Колодзинського «Націоналісти і військове самовиховання». Відтак він друкувався в офіційних виданнях ОУН – журналі «Розбудова нації» і газеті «Сурма». Невдовзі став головним авторитетним фахівцем у військовій сфері, налагодив консультативні зв'язки з військовими спеціалістами із закордонного Проводу Українських Націоналістів (ПУН) – ген. М. Капустянським, ген. В. Курмановичем, полк. Р. Сушком, сотниками Р. Ярим, О. Сеником, С. Чучманом. Брав участь у низці спеціальних вишколів молодого членства ОУН, систематично організовуваних ПУНом в різних містах Європи. Після 1933 р. М. Колодзинський переважно мешкав за кордоном, виконуючи різні доручення лідера ОУН Є. Коновальця (Чехословаччина, Австрія, Німеччина, Італія, Нідерланди). Результатом цього періоду стала його співтворчість у колектив-

них вишкільних працях, підготовлених для членства ОУН: «Загальний курс військового вишколу» і «Начерк підручника для українських старшин і підстаршин».

За кордоном М. Колодзинський налагодив співпрацю з хорватськими націоналістами (ушташами), особисто з їхнім лідером Анте Павеличем, які організовували підпільно-революційні структури для боротьби з югославсько-сербським імперіалізмом. У спеціальних хорватських військових таборах в Італії і Швейцарії брали участь українські націоналісти.

М. Посівнич, посилаючись на статтю В. Яшана «Полковник Михайло Колодзинський» («Сурмач», 1979), називає дві значні праці, які написав М. Колодзинський у середині 1930-х рр.: «Партизанська війна», яка стала живою наукою для майбутніх упівців, і «Боротьба італійців за незалежність і соборність». Однак не уточнює, чи збереглися тексти цих книг. Очевидно, що їхнє перевидання – це нагальне завдання для сучасного націоналізму.

У 1938 р. М. Колодзинський увійшов до спеціального штабу ПУН зі справ Закарпаття, який був створений з ініціативи Є. Коновальця. Під тиском Німеччини геополітична ситуація в Центральній Європі почала змінюватися і в ній набував ваги закарпатський регіон. Як відгук на це, М. Колодзинський написав розвідку «Воєнне значення та стратегічне положення Закарпаття». Паралельно він пише такі оригінальні праці, як «Полковник Іван Богун» та «Залізнична комунікація в СРСР», передбачаючи в останній велике військове зіткнення на терені Советського Союзу.

Як тільки після поділу Чехословаччини наприкінці 1938 р. почалися бурхливі й драматичні події з утвердження Карпатської України, ПУН скерував М. Колодзинського в цей вирішальний регіон. У цих подіях виявилася вся велич і жертвовність природи аскетичного націоналіста: він став головним організатором Карпатської Січі – військово-політичної структури, призначеної для силового й ідейного зміцнення планованої української держави на Закарпатті. Тоді першими помічниками М. Колодзинського («Гузара») стали Зенон Коссак («Гарнавський») і Роман Шухевич («Щука»). Створена націоналістами Українська Національна Оборона налічувала до 1 тис. членів і займалася державною безпекою, охороною прем'єра і міністрів українського уряду, а також державного майна, протидіяла угорським і польським диверсантам,

які активізувалися в краю. На лютий 1939 р. у військових з'єднаннях Карпатської Січі вже налічувалося 10 тис. вояків.

Саме завдяки рішучим, відважним і безкомпромісним діям М. Колодзинського, який постійно стимулював активніші дії уряду А. Волошина, була проголошена самостійність Карпатської України. У вихорі нерівної боротьби з угорською окупаційною армією він і загинув, як герой: 19-го березня 1939 р. разом із З. Коссаком потрапив у вороже оточення і був розстріляний у Солотвині. Сьогодні на місці страти встановлено пам'ятний знак.

Праця «Воєнна доктрина українських націоналістів», написана, очевидно, у 1937–1938 рр., і мала за мету представити цілісну концепцію українських етно-політичних домагань та устремлень у сферах геополітики, ідеології, моралі, військової справи. Це історіософський та стратегічний погляд на сутності, місію, цивілізаційну мету України й української людини у вимірах мілітарних змагань, ідейних, геокультурних, етнічних протистоянь всієї Європи. Студія написана в достеменній відповідності до головних філософських принципів українського вольового націоналізму, тому вона несе в собі ще й колосальний виховний заряд з формування сильної, вольової, ідеалістично й героїко-романтично скерованої української людини. М. Колодзинський чітко наголошував, що його військова доктрина «дасть тверді моральні й політичні підстави для української армії», а «така армія щойно зродиться під час повстання» (с. 30). Тобто розгортання визвольних військових дій в Україні мало йти в парі з ідейно-політичним та морально-психологічним переродженням української людини. Внаслідок цієї всеохопної боротьби мав запанувати в суспільстві тип націоналіста, мала витворитися та героїчна верства лицарства, яка була в силі надати Україні цілком відмінних соціальних, ідейних, моральних і розвиткових якостей.

Ось його принцип: «Кожен здоровий народ мусить з почуттям радісного фаталізму вести боротьбу за це все, що підшіптує йому зов крові й до чого тягне його історичне призначення» (с. 31).

З матеріалу книги видно, що базувалася вона на величезному історичному та теоретичному масиві літератури, що її написанню передували ґрунтовні студії автора в різних галузях науки. Особливий вплив на її концепцію справили давньоримські

автори як осмислювачі війни та ідеї знаменитого німецького теоретика військової справи Карла Філіпа Готліба фон Клявзевица (1780–1831).

У вступній частині книги під назвою «Проблема війни й воєнної доктрини в Україні й Європі в минулому» М. Колодзинський робить короткий огляд типів війни в історії і пояснює, як доктрина, себто ідеї, тактика і стратегія війни впливають на її характер, масштаби, напрями й особливості. Наприклад, Рим зумів так успішно покорити велику кількість країн і народів тільки тому, що мав колосальну віру у свою цивілізаційну перевагу, вів системну політику союзів, угод та геостратегічних маневрів, ним керували «жадоба підбою і містичний голос про культурну місію латинської раси» (с. 19).

Середньовіччя і доба абсолютизму в Європі (XVII–XVIII ст.) принесли відмінну концепцію війни: якщо античні війни в Європі були спрямовані на цілковите знищення ворога, яке часто закінчувалося тотальною асиміляцією місцевої людності народом-переможцем, його культурою й мовою (результати римських завоювань в Галлії та Іберії, на Балканах і Малій Азії), то тепер війна стала локальною, велася лише для того, щоб покарати ворога-суперника.

Ще інша концепція війни – *«абсолютної»* (Клявзевіц), *«або тотальної»* – народилася у вихорі Великої Французької революції. «Французька революція, – пише М. Колодзинський, – викинула на воєнну арену народні маси й основне – змінила поняття про суть війни. Війна перестала бути дипломатичним ремеслом чи дипломатичним засобом кабінетів, а стала знову засобом для удержання при житті народів, чим вона мала в дійсності бути від появи людини на землі. Під час французької війни знайшли застосування на полі бою всі пристрасті людської душі, всі моральні прикмети народу, вся його інтелігенція й інтуїція. З того часу приходить поняття «війна до останнього віддишу» як теж політична ціль війни. Від часу французької революції війна змагає розбити тільки живі сили якнайскоріше, в ім'я політичних цілей...» (с. 24).

Власне, на основі досвіду наполеонівських війн Клявзевіц і розробив свою доктрину війни, на думку М. Колодзинського, він «перший науково доказав, що воєнна доктрина кожного наро-

ду мусить бути висхідною його політичних, душевних, пристрастей, хотінь, історії, бойової традиції й усього того, що складається на живу душу народу» (с. 2). Однак українці, на думку М. Колодзинського, випередили французів і Європу в плані досвіду ведення тотальної війни, і тут виявилася настанова націоналіста віднаходити в історії власного народу ті позитиви, імпульси геніальності, які б дали можливість переосмислити його національні, вітальні засади. Сталося це в добу Хмельниччини, коли збурений народ піднявся на боротьбу, яка охопила всі його верстви й активізувала всі його моральні-емоційні сили. Так М. Колодзинський доводив, що українство було онтологічно спрямоване до мілітаризму, до виконання своєї місії як войовничої раси, яка лише тимчасово впала в історичну летаргію та піддалася плебейським інстинктам.

Мілітаристське призначення України М. Колодзинський виводив із досвіду прадавніх віків, із періоду розселення й експансії слов'ян (V–IX ст.). Саме тоді відбувався глобальний процес переходу індоєвропейських (арійських) народів Північної і Східної Європи від кочівництва до рільництва, тоді осілі народи, зокрема давні українці, дали вирішальний бій кочовикам степу, які століттями шматували Європу. Відтак, на думку М. Колодзинського, «тільки культ і сила українського меча дозволили нашим предкам запустити рало в землю над берегами Дніпра» (с. 33). Українці із пущ Полісся розгорнули завзяту, багатопланову, жорстоку багатосотлітню війну зі Степом: «У дійсності – це було величезне завдання нашого життя як народу, як раси, як національної спільноти – здобути степ над Чорним і Каспійським морями, перемінити його в ріллю і збудувати тут, на грані двох континентів, центр нової світової цивілізації» (с. 35).

М. Колодзинський уважав, що й тогочасні червоний терор, боротьба українців із комунізмом, гекатомби Голодомору й соціальні жахіття індустріалізації на українській землі – це продовження віковичної боротьби землеробів із кочовиками. «Бо ми, українці, – твердив він, – і сьогодні репрезентуємо цілою нашою національною спільнотою поступ і цивілізацію, яка є твором духа європейських народів. А Москва сьогодні заступає той руйнний напрям, що був прикметою орд Атили й монгольських кочовиків» (с. 37).

На думку М. Колодзинського, військово-геополітичну доктрину України найвиразніше окреслив князь Святослав у X ст.: за нею, українські геостратегічні інтереси мали охоплювати простір від Дунаю (Середня Європа) до нижньої Волги і Каспію, від Балтики до Кавказу. Це той «геополітичний чотирикутник», зміцнившись на краях якого, можливо забезпечити стабільний розвиток української держави, оскільки її етнічні простори є надто відкритими географічно. Саме Святослав з його невгавним експансивним візіонерством, культом війни, з його етикою суворості і змагальності є понадчасовим ідеалом для українського націоналізму.

Цікаво, що М. Колодзинський двічі в цьому розділі різко критикує геополітичну доктрину німецького нацизму й італійського фашизму, які розвивали ідеї захоплення Східної Європи. Зокрема він писав: «Гітлер в «Майн кампф» пов'язує майже існування німецького народу зі здобуттям Сходу Європи... Нас мусить обурити така експансивність Гітлера. Що вложили ті пошукачі просторів у Східну Європу? Скільки крові пролили в обороні землі української перед навалою кочових орд Сходу? Бандити вони всі міжнародні, які хочуть з України зробити публічний дім, щоб могли проводити тут свої хижачькі плани» (с. 47). І в іншому місці: «Україна буде самостійною не тому, що Гітлер і Мусоліні зорганізують фашистівський похід на комунізм, а тому, що ми, українські націоналісти, так хочемо» (с. 49). Ці тези є відповіддю на інсинуації ліберальних істориків (О. Зайцев, Я. Грицак і К^о), які тенденційно вишукують факти про зв'язки ОУН з німецьким нацизмом і видають це за доказ цілковитої підпорядкованості українського націоналізму ідеям міжнародного фашизму. Як бачимо, в ідеологічному плані український націоналізм мав свою окрему лінію розвитку, хоча ситуативно, безумовно, й міг зближуватися з політичними інтенціями сильних фашистських держав. М. Колодзинський належав, очевидно, до того крила в ОУН, майбутнього «бандерівського», яке ставило на безкомпромісну боротьбу з усіма можливими ворогами і викликами для самостійності України, на відміну від тих майбутніх «мельниківців», які всі надії покладали тільки на силу фашистських держав.

Третя фаза розвитку українського мілітаризму після слов'янського наступу на степ і князівських завоювань Х–ХІІ ст. – це козацькі часи. Тоді численні війни «провадив український народ без жодної державної допомоги, гнаний тільки інстинктом самозбереження» (с. 52). Пік цього періоду – це Хмельниччина. Саме тоді в мілітарний порив увійшла майже уся нація, а козацько-лицарська етика допомагала сформувати правдиву воїнську еліту, всіх тих безстрашних полковників: Богуна, Нечая, Кричевського, Морозенка, Золотаренка, Ждановича та ін. За типом військової браури, стратегічним мисленням, особистою мужністю полковники Хмельницького, на думку М. Колодзинського, подібні до знаменитих генералів і маршалів Наполеона, які так дивували Європу своїм героїзмом і блискучими тактичними випадками проти своїх ворогів.

Водночас М. Колодзинський робив і проникливе етнопсихологічне спостереження: саме в козацькі часи в українській еліті виявилися «хамство, демагогія і нездисциплінованість», які згодом, в часи Руїни і після (XVIII ст.) переросли в «одну велику хруняду, мізерію і сваволю» (с. 58). Очевидно, це було наслідком того психологічного стану **роздвоєності і пристосуванства**, в якому український народ жив від XIII ст., від часу монгольського розгрому. Історичним результатом цього козацького періоду, однак, стала загальна поразка України, коли еліта, замість того, щоб воювати, пішла шляхом самозаспокоєння, компромісності і провінційного самообмеження (задоволення малим). Автор є категоричним прихильником теорії еліт, які одні можуть визначати долю народів і виховання їх – це надзавдання для нації.

Окрема тема аналізу М. Колодзинського – доба Національної Революції 1917–1920 рр., якій присвячено підрозділ «Найновіші часи». Головний його імператив щодо постання незалежної української держави – це ідея мілітарного опанування українцями геополітичної вісі України – середнього і південного Дніпра. У книзі це сформульовано так: «Якщо нас не буде видно на шляху Київ-Львів і Київ-Чорне море, то нічого нам не допоможуть ані політично, ані стратегічно навіть більші армії... І тільки тоді можна говорити про самостійну Україну, коли всі наші плани братимуть початок з Києва і коли Київ буде в наших руках» (с. 63).

М. Колодзинський вельми критичний щодо зусиль керівництва ЗУНРу під час війни за незалежність, яке тоді виявило максимум «провінціоналізму і загумінкового патріотизму» (с. 60). Головне дорікання – те, що «політичний провід у Галичині не хотів революційно розпалити галицьку масу» (с. 61). Уряд ЗУНР передусім прагнув сподобатися політичним елітам Західної Європи (Антанти), а керівництво УГА хотіло показати, що українці мають культурну й дисципліновану армію, яка не чинить ніяких жорстокостей і не збурює загальне суспільне становище. Натомість, щоб перемогти в цей історичний момент поляків, треба було все класти на давній героїчний козацький принцип: «Або здобути, або дома не бути!» (с. 61).

Ось як уявляв собі національний зрив М. Колодзинський: «Не гамувати духа народу, не душити його малими планами, не крутитися на одній провінції, але обійняти оком ціле побойовище, на якому буде рішатися буття чи небуття українського народу. Треба випровадити з поліських «галів», з Закарпаття, з Галичини, Полісся й інших країв українську масу на воєнний історичний шлях Святослава Завойовника. Треба показати цій масі цілу українську землю, браму народів, азійські степи й морські хвилі. Впоїти в ту масу переконання, що це все наше, що це все дав нам Бог і що від нас залежить це все забрати. Треба розбуджувати воєнний запал і жадобу боротьби з кожним, хто проти нас. Треба шукати в нашій історії методів організувати революційну масу в сталеві фаланги й вести їх на підбій Східної Європи, а не Львова» (с. 65). Це була віра в те, що переможною може бути тільки та армія, яка б надихалася великими емоціями, величними метами, суворим покликом до останнього вирішального бою за національну Честь і Гідність, як билися воїни Сулли і Цезаря, Кромвеля і Хмельницького, Бонапарта і Гарібальді (с. 66). Саме цих емоцій та поривів бракувало керівництву Центральної Ради влітку 1917 р., яке не змогло повести на переможну війну майже 2-мільйонну масу військових, що згурталися тоді в Україні.

У розділі «Воєнна географія і кордони України» М. Колодзинський аналізує особливості потенційної геополітичної стратегії майбутньої української держави. Так, він виділяє такі головні напрями тієї стратегії, які досліджує в окремих підрозділах: «Пів-

денні кордони України», «Кордони України з Румунією», «Кордони з Мадярщиною і Чехословаччиною», «Кордон з Польщею», «Кордон з білорусами», «Кордон з Московщиною», «Кордон з кавказькими народами», «Україна і Центральна Азія». Головні висновки військового теоретика можна передати в таких його тезах:

«Самостійна Україна має всі дані стати однією з найбільших морських потуг, коли ціле північне побережжя Чорного моря і Криму буде в наших руках» (с. 79).

«Посідання дельти Дунаю та рівно ж Закарпатської України дають нам відповідний вплив на політику придунайських держав» (с. 81).

«Наш меч має здобути Бесарабію і віддати її українському плугові, щоби зробив з Бесарабії одну з найкращих провінцій України» (с. 82).

«Через посідання Закарпаття і хребта Чорногори, Горгапів, Високого і Низького Besкидів ми фактично стаємо ногою в Середній Європі» (с. 83).

«Самостійна і соборна Україна – це сильні плечі для чехів і словаків» (с. 84).

«Брак природних кордонів на заході полегшував польську експансію на схід. Одначе в нинішніх часах треба поставити непроходимий бар'єр польській експансії на схід при допомозі фортифікацій» (с. 86).

«Низький Besкид, Перемишль, Замосць, Холм і Бересть Литовський – це перша лінія нашої оборони західних кордонів» (с. 86).

«Спільний ворог вимагає, щоби українські, білоруські і литовські бойові сили були під одною командою і могли співстати чи то проти Польщі, чи Москви» (с. 91).

«По звільненню українських етнографічних земель ми мусимо переслідувати московські війська аж по Волгу. За Волгою ці відділи вже не будуть мати бази і не будуть представляти великого значення. Головний фронт перенісся би автоматично на північ і тут треба буде прагнути відсунути москалів за лінію Брянськ, Курськ, Вороніж, Саратов» (с. 93).

«Нашою ціллю є використати ненависть кавказьких народів в боротьбі з Москвою» (с. 102).

«Підкавказзя ми вважаємо етнографічною українською територією, тому не можемо ділитися тут з ніким владою. Для нас має Кавказ величезне стратегічне значення. Кавказ – це сильні плечі України. Звідси ми будемо все флангувати крило московської армії, яка буде наступати на Харків, Київ чи Донбас. З Кавказу ми маємо можливість маневру на схід, в Казахстан. З Кубані ми опануємо європейське побережжя Каспію» (с. 105).

«Наша політика супроти кавказьких народів повинна бути відмінна від московської. Треба підтримати цивілізаційний, культурний розвиток цих народів» (с. 104).

«Навіть по усуненню кордону на Брянськ і Курськ положення Києва є експоноване відносно Москви і ми ніколи не зуміємо добре забезпечити Києва. Але ця небезпека буде нашою силою. Ми будемо вічно гризтися і працювати над обороною країни, а не дрімати в хуторянському холоді. Треба забути за Україну хуторів, чумацьких возів, козацьких січей, яких не боронив навіть мур, але дерев'яний частокіл» (с. 115).

«Націоналістична Україна має бути з граніту, цементу і сталі, опоясана модерними фортами. Замість чумацьких возів мають бігати поспішні поїзди, які за кілька днів змогли б зосередити на московські кордони кількамільйонну армію з потрібних воєнним матеріалом» (с. 115).

«Ідеалом українця не може бути Швейцарія, бо геополітика Східної Європи не зносить такої аномалії. Тут мусить бути все велике і без меж, бо тут нема кордонів для експансії. Хто вже раз відважується бути паном Києва, то мусить не тільки стати кріпкою ногою над долішньою Волгою, але рівно ж перейти Урал та взяти під свої військові та політичні впливи цілий той шмат Західної Азії, що нині гне спину під Московою. Одним словом, мусимо йти слідами Святослава» (с. 118).

«Україна тільки тоді закріпить своє панування над Доном, Дніпром і Чорним морем, як опреться на сході об Волгу, Каспій і Кавказ. Тому, що нащадки Святослава не пішли його слідами і не укріпилися над Волгою, тому мусили миритися зі степовиками на передмістях Києва, а в Середніх віках Київ був «кресовим» фортом на Сході Європи» (с. 120).

«Україна мусить витиснути на історії людства такий вплив, приміром, як греки або римляни на нашій культурі чи цивілізації» (с. 120).

«А боротьба за Казахстан мусить бути між нами та Москвою. Без утрати Казахстану Москва буде далі домінуючою в Центральній Азії. Тоді тут нічого не зміниться» (с. 220).

«Зрештою, наше політичне положення України змушує її займатися азійськими справами, якщо вона хоче бути великою державою. Таке втручання в азійські справи вийде нам тільки на користь. Ми виб'ємо діру в нашому хуторянському патріотизмі і в наші груди вдарить струмок чистого азійського повітря... Нам треба, щоби нас обвіяла пурга сибірських і степових бурун» (с. 223).

«Для нас є тим краще, чим Японія зайде глибше в Азію, бо ми будемо мати союзника в Азії» (с. 224).

В окремому розділі «Націоналістичне повстання» М. Колодзинський обґрунтовує справу морально-психологічного переродження українства, яке має стати передумовою вибуху української вітальної енергії, експансивності і сили. Головними засадами й імпульсами для такого вибуху мали стати плекання в нації суворої дисципліни, почуття образи і нетерпимості до ворога, культ слави і героїки, безмежна віра в перевагу національної ідеї, війське візіонерство, почуття обов'язку і динамічне переживання простору. М. Колодзинський постійно наводив негативні приклади з недавньої історії повстання УНР і ЗУНР, коли націю очолювали люди дріб'язкові, ліниві, безвідповідальні, пацифісти і пристосованці; апогеєм розвитку такого типу державного діяча він вважав постать В. Винниченка – людини егоцентричної, фальшивої, догматичної, космополіта за переконаннями.

Ніби доповненням до загальної концепції книги є прикінцеві розділи: «Роль американської еміграції в націоналістичній революції», «Українська еміграція на Зеленому Клині», «Прометейський союз українського націоналізму і месіанізму» та «ОУН і союзники» (цей останній незавершений і є лише початок його). М. Колодзинський скрупульозно розглядає в перших двох розділах можливість української еміграції в цілком різних кутках планети, але робить це так переконливо, з баченням стратегічної ідеї піднесення українського націоналізму, що ці частини переростають у цілком виважену, реалістичну програму розвитку

українського експансіонізму морального, господарсько-матеріального, освітнього, ідейного. В епіцентрі цього піднесення має бути нова українська людина – ідеалістична, героїчна, войовнича, місіонерська.

У розділі «Прометейський союз» автор пояснює відмінність між «негативним» і «позитивним» імперіалізмом, оскільки ці дві форми простежуються в історії. Позитивним є той імперіалізм сильних і творчих народів, як греки і римляни, наприклад, які уміли втягнути покорені простори в прогресивний цивілізаційний розвиток, уміли передати іншим свою високу культуру, надихнути своїх підданих до нового спільного творчого і продуктивного співжиття.

Негативним є імперіалізм народів-тиранів, азійських номадів чи москалів, які уміли лише паразитувати на енергії і багатствах покорених народів. Українська імперія майбутнього буде будуватися на принципах позитивного імперіалізму як нова цивілізація народу-свободолюбця, цивілізація синтезу і духовно-культурної гармонії між народами.

Ми переказали головний ідейний зміст книги М. Колодзинського, аби представити бодай у визначальних контурах її багатство як теоретичної праці. В історії розвитку української геополітичної і військової думки твір М. Колодзинського, безумовно, займає визначне місце. Передусім тому, що він синтезував усі головні ідеї українського націоналізму стратегічного значення, починаючи від Д. Донцова, від його класичних праць «Сучасне положення нації і наші завдання» (1913), «Міжнародне положення України і Росія» (1918), «Українська державна думка і Європа» (1918) та «Підстави нашої політики» (1921). У них Д. Донцов вивів такі основоположні принципи для розвитку успішної зовнішньополітичної стратегії українського націоналізму: 1) він має опиратися насамперед на власні сили, тобто розбудовуватися передусім як героїко-мілітаристський рух; 2) він має усвідомлювати свою визначальну геополітичну місію у просторі цілої Середньо-Східної Європи як рух за створення головної держави для перетворення цього макрорегіону у могутній геополітичний вал проти експансії Євразії (Росії); 3) він має розуміти роль Російської імперії як найбільшої загрози для стабільності і свободи Середньо-Східної Європи і в її складі – України;

4) він має вибудувувати систему надійних союзників з позицій власної сили Української Держави у просторі Середньої Європи; 5) він має включати у свою міжнародну боротьбу фактор морально-духовного переродження Європи на засадах традиціоналізму, християнства та ідеалізму; 6) епіцентром структурної перебудови Середньо-Східної Європи має стати простір Чорного моря і сильна, мілітаризована й модернізована Українська Держава на його берегах; 7) свою геополітичну стратегію Україна має розбудовувати у співвідношенні із глобальними тенденціями на планеті, у співдії із напрямними інтенціями Окцидентальної цивілізації як ключова країна в її просторі, в просторі світового Рімланду (глобальної близькості приморських держав і ментальностей).

На першому Конгресі українських націоналістів у 1929 р. із доповіддю про міжнародну стратегію ОУН виступив Зенон Пеленський (1902–1979), який доповнив накреслення Д. Донцова тезою про потребу спеціального «каспіє-кавказького» напрямку української націоналістичної політики з тим, щоб майбутня українська держава отримала нові перспективи демографічного та економічного гатунку і змогла включити в свою геостратегію проти Росії різні народи Кавказу, Закавказзя і Поволжя.

Юліян Вассиян (1894–1953), який як головний ідеолог активно друкувався в органі ОУН «Розбудова нації» в 1930-х рр., в есеях «Простір між Москвою і Візантією» (1934) та «Степовий сфінкс» (1936) наголосив на потребі України концентрувати в собі духовно-моральну енергію, щоб стати притягальним епіцентром для різних народів від Балканів до Середньої Азії, окреслив особливе значення саме південного, чорноморського напрямку української геополітики.

Цю останню ідею концептуально розвинув націоналістичний мислитель Юрій Липа (1900–1944) у праці «Чорноморська доктрина» (1942), осмислюючи географічне становище України як визначальне для того, аби простір Чорного моря став новим культурно-цивілізаційним епіцентром планети. У трактаті «Розподіл Росії» (1941) Ю. Липа доводив потребу перебудувати Російську імперію за національним принципом, тобто вивільнити енергетику поневолених нею народів і регіонів з тим, щоб назавжди зупинити деструктивний і деспотичний московський імперіалізм.

Отже, студія М. Колодзинського була своєрідним синтезом військово-геополітичних ідей українського вольового націоналізму міжвоєнної доби, вона відзначалася особливим духом експансіонізму, віри в перемогу націоналізму як світогляду й ідеології, що витворюють новий морально-психологічний простір у світовій історії. У візіях автора-націоналіста Україна мала стати в майбутньому центральною державою Євразії, концентруючи свої геополітичні зусилля довкола чорноморсько-каспійського макро регіону і творячи в ньому новий тип цивілізації як традиціоналістська, ідеалістична культура і політична ідеологія заперечення ліберально-соціалістичного, матеріалістичного ладу і системи цінностей.

Книга доповнена цікавим фотододатком, в якому є світлини М. Колодзинського, його справи з архіву, копій уривків праці «Воєнна доктрина українських націоналістів», меморіальної дошки М. Колодзинському і З. Коссакові в м. Солотвино на Закарпатті і пам'ятника М. Колодзинському у смт. Бичків на Закарпатті, сучасних медалей М. Колодзинського, якими від імені «Карпатської Січі» сьогодні нагороджують борців за волю України. Власне, про тему вшанування постаті М. Колодзинського в сучасності проникливо розповідає у вступному слові до книги командир ОДЧ «Карпатська Січ», ініціатор меморіальних вшанувань героя і співучасник видання книги «Воєнна доктрина українських націоналістів» О. Куцин, якому треба подякувати від імені націоналістичного руху за зроблену добру і потрібну справу.

Критично зауважимо, що редактор видання Віктор Рог, на жаль, не врахував того досвіду мовно-стилістичного редагування класичних видань, який вже є в Україні. Зокрема, у книзі занадто осучаснено правопис тексту, не враховано такі очевидні потреби правильної передачі особливостей української мови, як, тверде «и» в кінці слів типу «вправности», «доблести», йотація голосних в середині слів: «матеріалізм», «соціалізм» тощо; не всюди в іншомовних словах використано, де треба, літеру «г», не всюди усунуто непотрібні подвоєння приголосних, яких органічна українська вимова уникає тощо. Водночас треба відзначити добре виконані примітки до тексту книги.

Рецензія надійшла до редакції 10.11.2019

УДК 94:329.17(477+438)

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184683

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/T-3152-2018>

ОРИГІНАЛЬНА ПРАЦЯ ПРО ІДЕОЛОГІВ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО РАДИКАЛЬНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ РУХІВ

Рецензія на монографію:

Wysocki R. W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynnny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego. Studium porównawcze / Roman Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 543 s.

Праця Романа Висоцького «У колі інтегрального націоналізму. Чинний націоналізм Дмитра Донцова на тлі сучасних ідей Романа Дмовського. Порівняльне дослідження» присвячена комплексному аналізу ідейного доробку двох провідних мислителів польського та українського націоналізмів. До речі, у польській історіографії це не перша спроба порівняти Р. Дмовського з представниками європейських національних рухів. Так, 2009 р. побачила світ монографія Гжегожа Кживця (Krzywies, 2009), в якій зроблено черговий важливий крок у напрямі пізнання політичного світогляду Р. Дмовського. Автор зобразив історичного персонажа в іміджі шовіністичного політика, який у 1930-х рр. захоплювався А. Гітлером. До появи дослідження Р. Висоцького існувало, окрім праці Г. Кживця, щонайменше сім біографій Р. Дмовського (Andrzejczak, 2010; Białokur, Patelski, Szczepaniak, 2008; Engelgard, 2009; Fountain, 1980; Kawalec, 1996; Kawalec, 2002; Krzywies, 2009; Micewski, 1971; Wapiński, 1989), а також п'ять праць книжкового формату (Баган, 2008; Єндик, 1955; За-

гребельний, 2014; Квіт, 2000; Сосновський, 1974) і три кандидатські дисертації про Д. Донцова (Безсмертний, 1997; Чугуєнко, 1998; Шліхта, 2005). Тому треба віддати належне відомому історикові Люблінського університету ім. Марії Кюри-Скłodовської, який знайшов доволі оригінальний спосіб висвітлення творчої діяльності ідеологів польського та українського праворадикальних рухів.

У вступній частині монографії автор сформулював задум свого наукового зацікавлення так: «[...] ця публікація є спробою з'ясувати погляди та їхні теоретичні положення, які вписуються в ідеологію та думку інтегральних націоналізмів, що повстали в середовищі двох сусідніх народів. Одну з «концепцій», що виділялася в середовищі українського інтегрального націоналізму, було вирішено інтерпретувати на тлі іншої, що виділялася в набагато більш розвиненому польському націоналізмі. Як наслідок, основна увага приділялася першому, другий використовувався як точка відліку, але не мимохідь. Така конструкція видається виправданою через величезну силу польської національної ідеї в Центральній та Східній Європі» (с. 9).

У першому розділі «Не зовсім паралельні біографії» автор проаналізував життєві шляхи Р. Дмовського та Д. Донцова, виділивши при цьому чотири основні періоди: 1) роки дитинства та академічні заняття; 2) етап від перших кроків у публіцистиці та громадському житті до моменту остаточного вибору сфери діяльності; 3) кульмінаційний період політичної та публіцистичної діяльності, а також зацікавлення політичними ідеологіями; 4) схил до життя та кар'єри (с. 37–98). Аналіз життєписів дав змогу дослідникові показати як подібності, так і відмінності між порівнюваними постатями. Зокрема, періоди, в яких вони найактивніше пропагували своє бачення націоналізму, фактично перетинаються. Незважаючи на часті закиди про те, що їхні біографії були «несумісні» (адже різниця у віці становила 19 років), вони проходили паралельно упродовж 56-ти років.

У цьому ж розділі монографії автор підтвердив тезу відомого польського історика філософії та суспільної думки Анджея Валицького, що загальне уявлення про роль Р. Дмовського, одного з трьох найважливіших фігур – поряд з Яном Людвіком Поплавським та Зигмунтом Балицьким, – у генезі польського націо-

нально-демократичного руху, обумовлене тою славою, яку він здобув як політик, письменник і політичний мислитель, і водночас дослідники приділяють менше уваги ролі, яку він відіграв як ідеолог націоналізму (с. 72–73).

Звернуто увагу на місце і роль Р. Дмовського в політичному житті, у якому успішно дебютував у середині 1890-х рр. та неухильно зміцнював свої позиції: спочатку він був одним зі спів-організаторів і керівників національно-демократичного руху, згодом очолював «Польське коло» в Російській державній думі, потім, у роки Першої світової війни, провадив ефективну дипломатичну діяльність на міжнародній арені, і невдовзі після цього став представником Польщі на Паризькій мирній конференції. Кількатижневим епізодом у житті Дмовського було довірення йому портфеля міністра закордонних справ, проте він ніколи більше не посідав найважливіших державних посад у незалежній Польщі. Попри те, навіть перебуваючи поза межами державної влади, Дмовський відіграв дуже важливу роль у реорганізації національно-демократичного руху, що зумовило, зокрема, створення Табору Великої Польщі (*Obozu Wielkiej Polski*). Протягом багатьох десятиліть він виявляв не тільки велику громадсько-політичну активність, а й реально формував ідеологічне обличчя націоналістичного табору.

У тому самому розділі автор показав, що порівнюваний з Дмовським ідеолог українського націоналізму – Дмитро Донцов – завжди перебував щонайбільше у другій шерензі українських політиків. У 1920-х рр. він свідомо усунувся від діяльності в політичних організаціях, але і до того часу, і пізніше у його житті були періоди, коли міг зробити політичну кар'єру. Автор довів, що у сфері партійної діяльності несправедливо применшена його попередня участь в українському соціал-демократичному русі.

Р. Висоцький також відзначив, що в історіографії перебільшена роль Д. Донцова як керівника Союзу визволення України (до якого, до речі, належав лише декілька тижнів) і при цьому дослідники забувають, що він був серед провідних діячів, котрі започаткували середовище українських монархістів – т. зв. «хліборобів». Водночас автор констатував і факт недооцінки в сучасній науковій літературі важливої ролі політика в процесі створення Української партії праці.

Проаналізувавши теоретичну спадщину націоналістичних ідеологів, автор монографії наголосив, що їхні погляди зазнали еволюції. Особливо важливим етапом їхньої діяльності був кінець Першої світової війни. Відновлення незалежності Польщі та зміни в польському політичному житті вплинули на Р. Дмовського, який усвідомлював необхідність ревізії своїх попередніх висновків. Тоді ж ідеолог українського націоналізму остаточно перейшов на позиції інтегрального націоналізму. Водночас, як показав автор, соціал-демократичний період діяльності Донцова назагал не суперечив формуванню його подальших політичних поглядів. Свідченням цього є хоча б те, що його ранні твори (тобто з марксистського періоду) виділялися способом аргументації, якого не полишив, а навпаки, розвинув у наступні роки.

У другому розділі «Сучасний» націоналізм та його суть» автор коротко показав, як обидва ідеологи розуміли проголошені ними ідеї. Націоналізм був для них єдиним напрямом, здатним задовольнити потреби нації. Вони пояснювали, що теоретик мав справу із творенням інформації, а «слово» було його інструментом впливу на споживача. Під впливом німецької філософії обидва мислителі у своїх національних мовах бачили «дух нації» (с. 108–112). Автор підкреслив логічність їхнього мислення, якот: вдалий вибір аргументів і методів представлення фактів, зрозумілий опис нації і системи цінностей. Свідомою дією ідеологів були їхні спроби дати загальну назву поширюваних поглядів, а також репрезентованого руху. Д. Донцов спочатку свою концепцію назвав «чинним націоналізмом», і хоча ця назва прижилася, він швидко відійшов від цього окреслення, намагаючись впровадити термін «український націоналізм». Крім того, полемізуючи із загальноприйнятою системою цінностей, впровадив поняття «провансалізм» (с. 101).

Своєю чергою Р. Дмовський, намагаючись пояснити суть проголошених ним ідей і звести їх до конкретної концепції, уважав, що рух, який він представляв, точно передає поняття «всепольськості» («wszechpolskości»). Він унікав терміна «націоналізм» і більш охоче використовував дефініції «патріотизм» і «національна ідея» (с. 103–106). Націоналізм був синонімом патріотизму для обох ідеологів, до того ж кожен з них прагнув до надінтерпретації навіюваної подібності понять. Помітний кон-

траст у їхніх описах нації впливав з різної перспективи бачення власної спільноти, яка уособлювала національний рух (с. 107).

Третій розділ праці «Від ідеї національної незалежності до територіальної відособленості» присвячений показу еволюції гасла «незалежність нації і держави». Посилаючись на джерельний матеріал, автор ствердив, що, незважаючи на усталені концепти націоналістів у пропагованій ними ідеології, постулат незалежної держави не з'явився одразу. В обох прикладах основною метою інтегрального націоналізму було, звичайно, прагнення до досягнення незалежності, але ідеологи розуміли це насамперед як незалежність національної спільноти (с. 113) і лише в процесі розвитку політичного руху з'явився в їхніх гаслах постулат державної незалежності. В ідеології інтегрального націоналізму він спирався на переконання, що держава є кращою організаційною структурою, здатною задовольнити потреби нації. До того ж, нація уявлялася як спільнота, пов'язана з конкретною територією, яку називали «національною територією» (с. 128–129). Визначення цього поняття (тобто «національна територія») зазнало певних змін, зокрема, під впливом політичного життя. Причому, що сильнішою ставала нація, то рішучіше він, інтегральний націоналізм, відходив від постулату «етнографічні» кордони, схиляючись до твердження кордони «історичні» або обґрунтовував їх поширеною конструкцією – відповідно до своїх «життєвих потреб».

У четвертому розділі «Між Сходом і Заходом» автор звернув увагу на особливо важливе в ідеології націоналізму питання цивілізаційної орієнтації. Вибір між «Сходом і Заходом» проаналізовано не тільки з позиції політичної орієнтації, але й з ідеологічного та інтелектуального дискурсу. Показано, що в цьому плані позиція ідеологів розкриває різні аспекти вказаної системи цінностей, а їхні позиції не завжди однозначні. Обидва негативно сприймали культурне коло, яке окреслювали як «східне», і ототожнювали з Росією. Погляди Дмовського на польсько-російські відносини ґрунтувалися на переконанні про послаблення впливу російської культури, а отже нездатність росіян до загрози національним інтересам поляків. Для Донцова Росія, росіяни, російська культура були уособленням найнебезпечнішого ворога. Відмінності у поглядах на спосіб налагодження взаємин з Росією обидва мислителі аналізували з позиції політичного і куль-

турного потенціалу власного народу. Водночас об'єктом поклоніння для них був Захід; кожен з ідеологів уважав, що його нація була частиною Заходу. Дмовський присвятив багато уваги аналізу історії та культури Великої Британії, але пізніше почав пропагувати думку про моральну перевагу католицьких країн (с. 177).

Р. Висоцький помітив, що Д. Донцов захоплювався суспільством і політикою Сполучених Штатів Америки і водночас був відомий своїми пронимецькими симпатіями. Крім того, ствердив, що участь ідеолога «чинного націоналізму» в міжвоєнний період в українській дискусії про культурну орієнтацію є несправедливо маргіналізованою проблемою, насправді його внесок у ній був значним і залишив слід у тодішньому українському інтелектуальному просторі (с. 165–166, 169–172).

У цій частині праці автор уперше в історіографії на широкому тлі показав погляди обох ідеологів на сусідні народи, тобто: Д. Донцова – на польське питання, а Р. Дмовського – на українське. Ці питання автор порушив у попередніх статтях, де деякі аспекти розглядалися ширше. Попри те, в монографічному дослідженні поглибив попередній аналіз джерел і залучив до наукового обігу нові документи. При цьому довів, що Донцов не випадково в деяких колах був помічений як полонофіл. У своїх заявах він часто висловлював захоплення польською культурою, а польську національну історію розглядав як взірць, на який мають орієнтуватися українці. На початку 1920-х рр. був прихильником пропольської орієнтації Симона Петлюри, а в міжвоєнний період, незважаючи на ідеологічну переорієнтацію і критику польського політичного життя і польської націонал-демократії, ставився до Польщі як до складової частини західного світу, чії цивілізаційні цінності також мали прийняти українці. Під час Другої світової війни не висловлювався про польсько-український конфлікт на Волині 1943 р., ймовірно, навмисно уникав особистого ставлення до методів діяльності своїх ідейних прихильників. Він не повернувся до цього питання і після війни (с. 187–201).

У праці також показано, що в політичних поглядах Р. Дмовського українське питання посідало важливе місце, ніж може здаватися на перший погляд. Безперечно, ця проблема його зацікавила, хоча у публічних висловлюваннях вона була маргіналізована і трактувалася максимально як другорядна. Р. Дмовський

намагався не тільки оцінити події з націоналістично-прагматичної позиції, але й розробити лінію поведінки і передбачити наслідки розвитку українського питання для польської політики (с. 201–213).

У п'ятому розділі «У світлі антиномії і захоплення» автор звернув увагу на політичні та ідеологічні симпатії ідеологів. З цього погляду їхня поведінка відповідала схемі, що була властива представленому ними політичному напрямку. З одного боку, вони заперечували цінності, проголошені соціалізмом, комунізмом, демократією та лібералізмом, а з іншого – полемізували з консерватизмом (до того ж, багато запозичуючи від нього). Висловлюючи свої симпатії до монархічного руху, Донцов робив це, маючи на увазі відомі йому з власних спостережень події в Україні, коли до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. Натомість Дмовський, незалежно від свого ставлення до такого типу устрою, був передовсім свідомий того, що останні польські королі продемонстрували слабкість, а їхні уряди були причиною поділів Польщі. Тому вони не могли бути в польській політичній думці зразком для характеристики сильних і ефективних урядів.

У сфері ідеологічних симпатій інтегральних націоналістів найбільше емоцій все ще викликає дискусія про їхнє ставлення до фашизму та нацизму. Автор зазначив, що обидва ідеологи були переконані в існуванні тісного взаємозв'язку між пропагованими ними ідеями та фашизмом, але, водночас обґрунтовано доводили, що репрезентований ними напрям – ідеологічно самостійний (с. 241–244).

У шостому розділі «Конструкція нації» автор показав, як в обидвох концепціях було визначено термін «нація». Зазначено, що в цій сфері було багато спільного, обидва мислителі сприймали його в категоріях живого організму, посилаючись на положення соціального дарвінізму. Обидва, услід за Жан-Жаком Руссо, пропагували ідею спільноти, з'єднаної ідеями і кров'ю, а також пов'язаної з попередніми поколіннями. Кожен з них при дослідженні причин та механізмів виникнення націй посилався на поняття «народ», а поряд з терміном «нація» впроваджував окреслення «сучасна нація». Під другим терміном вони розуміли спільноту, яка була пов'язана конкретними ідеями, а через свою активну діяльність і свідомість діяла в ім'я колективних цілей і відріз-

нялася тим від «нації дев'ятнадцятого століття». «Сучасна нація» була для них колективним творінням «нової людини» (с. 292–308). Нація в загальному вимірі, на їхню думку, завжди була спільнотою, а успіх її розвитку залежав від наявності «якісної» еліти. Керівництво нації завжди мало перебувати в руках лідера – «людини дії» (с. 308–333).

У сьомому розділі «Між солідаризмом та егоїзмом» Р. Ви-соцький порушив такі аспекти, як «ідентичність» та «єдність», а також спосіб сприйняття цих понять обома ідеологами (с. 335–342). Крім того, вказав на контраст в інтерпретаціях інших суджень – «воля» або «волюнтаризм». Вони, на думку вченого, чітко розкривають не тільки відмінності підходу, але й вікову різницю між двома ідеологами (с. 343–349). Значну увагу також приділив висвітленню проблеми егоїзму та етики. Річ у тім, що вона (ця проблема) була особливо важливою з погляду постійного протистояння ідеологів, які намагалися довести перевагу проголошених ними концепцій над домінуючими у світі ліберальними ідеями та цінностями християнської цивілізації (с. 349–354).

Восьмий розділ «Нація у наступі» присвячений зіставленню ідей, які, в розумінні націоналістів, виступали як природні функції нації. З'ясовано, що, згідно з доктриною інтегрального націоналізму, нація мусила постійно розвиватися і у такий спосіб проявляти життєздатність. Перманентна активність підштовхнула її до «експансії», яка для ідеологів була прагненням розширити сферу впливу через збільшення кількості та потенціалу спільноти. Тому Д. Донцов та Р. Дмовський вважали, що «розширення нації» не означало лише її зовнішню агресію. Цей процес мав відбуватися також у внутрішньому напрямку, спонукаючи до асиміляції чужорідного елемента, що жив у державі або на території, що вважалася приналежною до цієї нації (с. 381).

Націоналісти вважали: для того, аби вижити, нація має постійно захищати свою незалежність, тобто боротися. За їхніми переконаннями, боролися не тільки окремі індивідуальності, а й нація як органічна спільнота. Боротьба не могла обійтися без насильства, яка, в розумінні ідеологів (це було особливо помітно у висловлюваннях Донцова), набула ознак «творчого акту». Готовність до боротьби підштовхнула спільноту до «національної революції», здатної змінити її на сучасну націю. Змагаючись до

своєї величі, нація мала зрозуміти, що її обов'язок – виконувати свою місію. Для Дмовського і Донцова такою місією був, зокрема, захист західної цивілізації і створення бар'єру проти Сходу. На думку Р. Висоцького, ідеологи розуміли ці питання не завжди однаково, але обидва зверталися до романтичної ідеї месіанізму, яка у їхньому трактуванні набула форми місіонізму (с. 372).

У дев'ятому розділі «Парадигми нерівності та націоналістичної винятковості» автор розкрив ставлення інтегральних націоналістів до «інших», зокрема, до єврейського населення. З'ясовано, що націоналізм, будучи в принципі рухом, спрямованим на зміцнення національної спільноти, визначав, хто – «свій», а хто – «чужий». «Чужому» приписували принизливі ознаки і так сприймали його обидва ідеологи. Набагато важливішим було те, що вони приділяли більше уваги гаслу духовної «кровної спільноти», ніж біологічній «чистоті» (с. 384). Певним винятком, хоч і не позбавленим неоднозначності, було із цього боку єврейське питання. Д. Донцов спочатку не висловлювався щодо цього питання, та й у період дитинства у нього не сформувався негативний стереотип українсько-єврейських взаємин. Крім того, під час своєї діяльності в Соціал-демократичній партії він активно співпрацював з єврейськими політиками. Еволюція його поглядів у цій сфері почалася лише після втечі з Росії, а справжній перелом стався в міжвоєнний період. Негативне ставлення до єврейського питання чітко проявилось в 1930-х рр. і мало місце в його виступах також після закінчення Другої світової війни (с. 397–402).

Натомість Р. Дмовський виніс деякі елементи пізніших поглядів на єврейське питання з родинного кола, в якому безпосередньо відчувалися наслідки загострення польсько-єврейського економічного суперництва. На початку ХХ ст. його переконання набули чітких форм у зв'язку з власною поразкою в боротьбі на виборах до російської Державної Думи та суперництвом з єврейськими політичними колами. Відтоді він чіткіше виявив своє неприхильне ставлення до євреїв, а звинувачення в антисемітизмі супроводжували його протягом наступних десятиліть (с. 390–396). Як висноував Р. Висоцький, еволюцію поглядів обох ідеологів на єврейське питання не можна розглядати ані без контексту тогочасної їм атмосфери європейського політичного

життя, обтяженого антисемітськими виступами, ані трагічної долі єврейської спільноти під час Другої світової війни (с. 402).

Аналізуючи зазначене питання, автор звернув увагу на використовуване в ідеологічних текстах поняття «раса». Обидва ідеологи зіткнулися з популярною теорією Людвіка Гумпловича про «расову боротьбу» і по-своєму пристосували її елементи до власних концепцій (у випадку з Дмовським це було зроблено, зокрема, через читання Зигмунта Баліцького). Різниця у трактуванні цього питання між Донцовим і Дмовським значною мірою була пов'язана з їхньою освітою: у першому випадку – правничою, у другому – природничою. Обидва, послуговуючись антропологією, сприймали расові відмінності також у контексті культурно-етнічних відмінностей і використовували поняття «раса», щоб показати психічну специфіку власного народу, його відмінність та унікальність (с. 409).

У десятому розділі «Інтегральний націоналізм щодо релігії та інститутів Церкви» з'ясовано відносини радикального напрямку націоналістичного руху з релігією. Р. Висоцький також виокремив проблему ставлення націоналістів до Церкви як інституції. Ствердив, що трактування націоналізму як форми релігії не є безпідставним. В онтологічній сфері націоналізм завжди був приречений на конфлікт з християнством. Обидва ідеологи на різних етапах свого життя намагалися подолати цю суперечність. Специфіка їхнього вчення полягала у тому, що вони намагалися підкреслити свою незалежність від християнства і продемонструвати перевагу над ним у земному житті (с. 420–421). Автор наголосив, що Дмовський, незважаючи на публічне визнання конфесійного різноманіття поляків, фактично підтримував зв'язок лише між польськістю та римо-католицькою церквою. Інакше виглядала справа у Донцова, який навіть після утвердження Греко-католицької церкви, не бачив втрати українськості у приналежності до різних конфесій (с. 427–432).

В останньому, одинадцятому, розділі «Атрибути інтегральної нації-держави» дослідник висвітлив погляди націоналістів на питання політико-економічної системи. Зокрема, зазначив, що названі ідеологи в своїх публікаціях порушували проблему державного устрою і необхідність належної організації економічного життя. Проте їхні розмірковування свідчать, що вони не за-

глиблювалися в ці питання, а використовували прості конструкції на кшталт: «національна держава» була кращою від раніше існуючих інституцій, бо сприяла розвиткові нації (с. 443–447). Природною формою її керівництва вважалося національне самоврядування (с. 449). Як з'ясував Р. Висоцький, перед державною системою політичні діячі ставили завдання задовольнити потреби нації і водночас наголошували, що воно може бути реалізоване в різних політичних системах. Звернення до принципів соціальної ієрархії призвело до того, що об'єктом їхнього захоплення стали «уряди сильної руки» та ідея обмеження ролі парламентаризму. Обидва мислителі вважали, що нація прагне задовольнити свої потреби, але політичні питання були для неї дурядними (с. 451–452, 455).

У загальних висновках автор констатував, що «чинний націоналізм» Д. Донцова та «сучасні ідеї» Р. Дмовського, крім відмінностей, містять багато спільних моментів, хоча життєві шляхи їхніх творців не перетиналися безпосередньо, а іноді перебували в різних часових просторах. Пропаговані ними бачення націоналізму залежали від багатьох факторів, але насамперед від внутрішньої структури представленої спільноти, її політичного, економічного та культурного життя (с. 467).

Отож, наукова праця Р. Висоцького суттєво збагатила наявні знання про ідейні засади польського та українського радикальних націоналізмів, тому, поза сумнівом, має інтелектуально-пізнавальну цінність. Рецензоване видання окреслює перспективи компаративістського аналізу інших напрямів польської та української суспільно-політичної думки новітньої доби.

Література

- Баган, О.** (2008). *Поміж містикою і політикою: Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї пол. XX ст.* Київ: «Українська видавнича спілка імені Юрія Липи».
- Безсмертний, Р.М.** (1997). *Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Донцова)*. (Автореф. дис. канд. політ. наук). Київ.
- Єндик, Р.** (1955). *Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму*. Мюнхен: Українське видавництво.

- Загребельний, І.** (2014). *Націоналізм versus Модерн: життя і творчість Дмитра Донцова в оптиці консервативної революції*. Київ: Видавництво Сергія Пантюка.
- Квіт, С.** (2000). *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет*. Київ: Видавничий центр «Київський університет».
- Сосновський, М.** (1974). *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк – Торонто.
- Чугуєнко, М.В.** (1998). *Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова*. (Автореф. дис. канд. філософ. наук). Харків.
- Шліхта, І.В.** (2005). *Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму*. (Автореф. дис. канд. істор. наук). Київ.
- Andrzejczak, M.** (2010). *Faszyzm włoski i hitleryzm w publicystyce Romana Dmowskiego w latach 1922–1939*. Wrocław: Wydawnictwo «Nortom».
- Białokur, M., Patelski, M., & Szczepaniak, A.** (2008). *Roman Dmowski i jego współpracownicy*. Toruń: Wydawnictwo «Adam Marszałek».
- Engelgard, J.** (2009). *Myśl polityczna Romana Dmowskiego*. Warszawa: Muzeum Niepodległości w Warszawie.
- Fountain, A.** (1980). *Roman Dmowski, party, tactics, ideology, 1895–1907*. New York – Boulder: East European Monographs.
- Kawalec, K.** (1996). *Roman Dmowski*. Warszawa: Drukarnia Elanders Polska.
- Kawalec, K.** (2002). *Roman Dmowski 1864–1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krzywiec, G.** (2009). *Szowinizm po polsku: przypadek Romana Dmowskiego (1886–1905)*. Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton.
- Micewski, A.** (1971). *Roman Dmowski*. Warszawa: Wydawnictwo «Verum».
- Wapiński, R.** (1989). *Roman Dmowski*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

References

- Bahan, O.** (2008). *Pomizh mistykoii i politykoii: Dmytro Dontsov na tli ukraïnskoï politychnoi istorii 1-yi pol. XX st. [Between mysticism and politics: Dmytro Dontsov against the backdrop of Ukrainian political history of the first half of the twentieth century]*. Kyiv: «Ukrainska vydavnycha spilka imeni Yuriiia Lypy» [in Ukrainian].
- Bezsmertnyi, R.M.** (1997). *Sotsialno-politychnyi ustrii ukraïnskoho suspilstva (kontseptsiiia Dontsova) [Socio-political structure of Ukrainian society (Dontsov concept)]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Yendyk, R.** (1955). *Dmytro Dontsov – ideoloh ukraïnskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov – the ideology of Ukrainian nationalism]*. Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].

- Zahrebelnyi, I.** (2014). *Natsionalizm versus Modern: zhyttia i tvorchist Dmytra Dontsova v optytsi konservatyvnoi revoliutsii [Nationalism versus Modern: the life and works of Dmytro Dontsov conservative revolution in optics]*. Kyiv: Vydavnytstvo Serhiia Pantiuka [in Ukrainian].
- Kvit, S.** (2000). *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret [Dmytro Dontsov: Ideological portrait]*. Kyiv: «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Sosnovskiy, M.** (1974). *Dmytro Dontsov: politychniy portret [Dmytro Dontsov: a political portrait]*. Niu-York – Toronto [in Ukrainian].
- Chuhuienko, M.V.** (1998). *Formuvannia ta rozvytok ideolohii Dmytra Dontsova [Formation and development of the ideology of Dmytro Dontsov]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shlikhta, I.V.** (2005). *Dmytro Dontsov yak ideoloh i teoretyk ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov as the ideologue and theoretician of Ukrainian nationalism]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Andrzejczak, M.** (2010). *Faszizm włoski i hitleryzm w publicystyce Romana Dmowskiego w latach 1922–1939 [Italian Fascism and Nazism in journalism Dmowski in the years 1922–1939]*. Wrocław: Wydawnictwo «Nortom» [in Polish].
- Białokur, M., Patelski, M., & Szczepaniak, A.** (2008). *Roman Dmowski i jego współpracownicy [Roman Dmowski and his colleagues]*. Toruń: Wydawnictwo «Adam Marszałek» [in Polish].
- Engelgard, J.** (2009). *Mysł polityczna Romana Dmowskiego [Roman Dmowski's political thought]*. Warszawa: Muzeum Niepodległości w Warszawie [in Polish].
- Fountain, A.** (1980). *Roman Dmowski, party, tactics, ideology, 1895–1907*. New York – Boulder: East European Monographs.
- Kawalec, K.** (1996). *Roman Dmowski*. Warszawa: Drukarnia Elanders Polska [in Polish].
- Kawalec, K.** (2002). *Roman Dmowski 1864–1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
- Krzywiec, G.** (2009). *Szowinizm po polsku: przypadek Romana Dmowskiego (1886–1905) [The Polish chauvinism: The case of Roman Dmowski (1886–1905)]*. Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton [in Polish].
- Micewski, A.** (1971). *Roman Dmowski*. Warszawa: Wydawnictwo «Verum» [in Polish].
- Wapiński, R.** (1989). *Roman Dmowski*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie [in Polish].

Рецензія надійшла до редакції 09.11.2019

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 2/44 (2019)

Головний редактор **Василь Ільницький**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Здано до набору 05.12.2019 р. Підписано до друку 12.12.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура. Times. Наклад 50 прим.
Ум. друк. арк. 21,87. Зам. 152.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.).
82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24, к. 42, тел. 2 – 23 – 78.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 2/44 (2019)

Editor-in-chief **Vasyl Ilnytskyi**
Technical Editor **Olha Luzhetska**
Corrector **Oleksandr Golubev**

Submitted for type-setting on 05.12.2019. Signed for printing on 12.12.2019. Format 60x84/16. Offset printing. Type: Times. Circulation up to 50 copies. Accounting and publishing sheet 21.87. Order 152.

Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Certificate on the inclusion of a publishing business subject in the state register of publishers, publishers and publishers of publishing products DK No. 5140 dated 01.07.2016). 82100, Drohobych, ul. Ivan Franko, 24, room 42, tel. 2 – 23 – 78.

*Редколегія наукового збірника
висловлює подяку за допомогу
у проведенні наукової конференції
та виданні її матеріалів:*

- директорві музею «Дрогобиччина» **Аллі Гладун**
- керівникові Науково-ідеологічного центру імені
Д. Донцова **Олегові Багану**